

МВС України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ЗАКОН

Тези доповідей учасників
міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті професора С. П. Бочарової

(24 квітня 2020 р., м. Харків, Україна)

Харків 2020

УДК 316.3:159.9
О-72

*Друкується за рішенням оргкомітету
згідно з дорученням ХНУВС від 28.01.2020*

Особистість, суспільство, закон : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (24 квіт. 2020 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. – Харків, 2020. – 332 с.

У матеріалах конференції окреслено найбільш актуальні проблеми взаємодії психологічної науки та різних галузей права; представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань упровадження психологічних знань в юридичну сферу. Роботи провідних науковців з Азербайджану, Білорусі, Йорданії, Фінляндії, України, Швеції розв'язують сучасні проблеми юридичної, соціальної, педагогічної, вікової психології, права, кримінології, соціології тощо.

УДК 316.3:159.9

Матеріали викладено в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори та їх наукові керівники.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Харківського національного університету внутрішніх справ (<http://www.univd.edu.ua>) у розділі «Видавнича діяльність».

Матеріали науково-практичних конференцій, семінарів тощо»), а також у репозитарії ХНУВС (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/>).

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1 ОСОБИСТІТЬ

АЛЕКСЕЄНКО Н. В. Вікові особливості розвитку креативності	11
БИЧКОВА С. С. Забезпечення найкращих інтересів дитини: психолого-правовий погляд.....	14
БОГДАН Ж. Б., СОЛОДОВНИК Т. О., ПОНОМАРЕНКО П. М. Вплив особистості викладача на ефективність підготовки студентів.....	18
ВЕРХОВОДОВА К. О. Особливості індивідуальної релігійності в різних вікових групах	21
ГЕРАСИМЕНКО О. А., ЗЕМЛЯНСЬКА О.В. Ситуаційний підхід до вивчення ідентичності особистості	25
ГРЕСА Н. В., ВІДЕГРЕН О. Специфіка часової перспективи студентів-першокурсників.....	28
ДЖЕМЕЛА О. С. Аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації студентів з інвалідністю до умов ЗВО	33
ЄВДОКИМОВА О. О., Серхан Ахмед аль ТАВАЛЬБЕХ Кіберсоціалізація як чинник агресивної поведінки підлітків	36
ЄРМАКОВА В. П., ШИЛІНА А. А. Схильність до булінгу у школярів.....	40
ЖАРІКОВА С. Б. Життєздатність і рефлексія в контексті психологічного здоров'я студентів.....	43
ЖДАНОВА І. В., РЕВА І. А. Гендерні особливості внутрішньоособистісних конфліктів підлітків.....	46

ЗВОНОК О. С. Особистість в умовах вимушеної самоізоляції під час карантину: виклики та психологічні рекомендації	49
ЗОЛотоВА О. О. Специфіка копінг-поведінки в контексті базових переконань у спортсменів	53
ІВАНЧИХІНА К. О. Толерантність до невизначеності в сучасному психологічному вимірі.....	57
КОТОЛУП М. Г., ГРЕСА Н. В. Специфіка взаємозв'язків схильності до девіантної поведінки та рефлексивності в підлітковому віці	60
ЛИХАЧОВА Т. С. Особливості проактивного копіngu медичних працівників	64
ЛУК'ЯНЧУК Н. О. Особливості емоційно-вольової сфери студентів.....	68
МАННАПОВА К. Р. Особливості методу лялькотерапії в роботі з дітьми	71
НЕРУШЕНКО Є. І. Емоційне вигорання студентів ЗВО: причини та наслідки.....	74
НОВІКОВА Є. С. Ціннісні орієнтації в аспекті психологічної науки	78
ПОНОМАРЕНКО Я. С., ВАВРЕНЮК Т. Д. Становище дитини в системі колективних відносин п'ятикласників	81
ПОПОВА Г. В., КОВАЛЬОВА І. Б. Особливості ціннісних протиріч випускників ЗВО у сучасних умовах	85
РЕЗНИК І. С. Авантюризм у контексті толерантності до невизначеності	89
СОЛОХІНА Л. О. Психологічне благополуччя матерів з різним рівнем особистісної зрілості.....	93
СОЛОХІНА Л. О., ГУЛЯЄВА Хаяла Аджар кізі Дослідження особливостей батьківських установок матерів з різним рівнем особистісної зрілості	96

ТВЕРДОХВАЛОВА Ю.Л. Саморегуляція поведінки як компонент підготовки майбутнього фахівця.....	100
ФИЩУК Ю. С., ГЕРЦЕН И. Л. Роль сьмьи в формировании самоповреждающего поведения.....	105
ЧЕПГА Л. П. Особливості домінуючого стану в жінок з різним рівнем сенсожиттєвої кризи в період дорослості.....	108
ШАХОВА О. Г., ЖДАНОВА І. В., ЛИХАЧОВА Т. С. Когнітивна модель сім'ї студентської молоді.....	112
ШЕВЧЕНКО Л. О. Види переживання самотності жінками різного віку.....	115
ШЕВЧЕНКО О. В. Чинники віктимності жінок різного віку.....	118
ШИЛІНА А. А., ГУСЕЙНОВ Аяз Азер оглу Специфіка міжособистісної залежності чоловіків і жінок.....	121

СЕКЦІЯ 2 СУСПІЛЬСТВО

ВИРІЖОК В. Д., ЗЕЛЕНСЬКИЙ Є. С. Існування гендерної рівності в Україні: міф чи реальність?.....	125
ГАРЬКАВЕЦЬ С. О. До проблеми соціальних конфліктів в епоху інформаційного різноманіття.....	127
ГУЗЬМАН О. А., САППА Г. - М. М. Соціально-психологічні аспекти дослідження стигматизації суїцидальної поведінки молоді: метод глибинного інтерв'ю..	131
ГУРА Т. В. Соціально-психологічна служба як необхідна складова закладу вищої освіти під час формування лідерського потенціалу.....	134
ДЖАГУПОВ Г. В. Психологічні аспекти безпеки суспільства.....	138

ДУЖАК О. В., МАТВІЄНКО М. М., КІМ В. В. Актуальні питання профілактики наркоманії серед молоді.....	142
НІКОЛАЄВА В. Ю., ЗЕЛЕНСЬКИЙ Є. С. Проведення гендерної рівності в політиці.....	147
НІКОЛАЄНКО К. М. Комунікативні труднощі підлітків з різних соціальних груп	149
ПРОЦІК Л. С. Міжнародний досвід психологічної реінтеграції учасників бойових дій.....	153
ПРОЦЬ І. М., ЯМКОВА Т. І. Формування особистості у трансформаційному суспільстві пострадянської незалежної України	156
САППА Г.-М. М., САППА М. М. Спортивна команда: психологічний аспект командоутворення.....	160
САППА М. М. «Третя стаття» у традиційній культурі Індії і Таїланду	163
СОКУРЕНКО В. В. Проблеми суспільства – виклики для майбутніх поліцейських	167
ФІАЛКА М. І. Девіантна поведінка як основа фонових для злочинності явищ.....	171

СЕКЦІЯ 3

ЗАКОН

АЛЕКСАНДРОВ Ю. В. Особливості професійної діяльності пожежників- рятувальників ДСНС та їх психологічний аналіз	175
АФАНАСЬЄВА Н. Є., САПОТА К. В. Професійна деформація рятувальників і підходи до її профілактики.....	179

БАНДУРКА О. М. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні: шляхи вдосконалення.....	182
БОРТНИК С. М. До проблеми профілактики професійного стресу працівників поліції	186
БРИСКОВСЬКА О. М., БАЗЮК В. С. Окремі аспекти віктимологічної профілактики незаконного заволодіння автотранспортним засобом.....	189
БРУСАКОВА О. В. Феномен інноваційності в контексті реформування поліції	192
ВІДЕНЄВ І. О., КРІЦИНА Є. О., ШАРИШЕВА С. Ю. Вплив індивідуально-психологічних особливостей на професійне вигорання працівників органів внутрішніх справ.....	196
ВОРОБІЙОВА І. В. Імідж військовослужбовців Національної гвардії України у кризові періоди сьогодення.....	199
ГОРЯІНОВ А. В. Гендерна специфіка взаємозв'язку конфліктності та толерантності до невизначеності у працівників патрульної поліції	203
ГРИГОРОВА Є. В. До питання про детермінацію вчинення підкупу виборців	207
ДОЦЕНКО В. В. Метод каскадного навчання у професійній підготовці курсантів ЗВО зі специфічними умовами навчання.....	211
КЛИМЕНКО І. В. Категорії свободи і відповідальності в контексті професійної діяльності поліції.....	214
КОКУН О. М., ПІШКО І. О., КОРНЯ Л. В. Практичні рекомендації щодо діагностування короткочасної психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження.....	219

КОЛЕСНІЧЕНКО О. С. Особистісні детермінанти корупційної поведінки особистості	222
ТУОМО К Principles of crisis communication in finnish police (Поліція, комунікація, кризовий менеджмент)	225
КРИВОШЕЙ О. О., СЕЛЮКОВА Т. В. Психологічний прогноз кар'єрних перспектив майбутніх працівників ДСНС України з різною мотивацією досягнення	228
ЛИМАН А. А. Формування психологічної готовності військовослужбовців національної гвардії України до ризику у службово-бойовій діяльності	232
ЛОЗОВА Є. В., СЕЛЮКОВА Т. В. Детермінанти психологічного клімату в курсантському колективі	235
ЛЯШКО В К. До питання про мотивацію «злочинів ненависті»	238
МІЛОРАДОВА Н. Е Програма адаптації курсантів-першокурсників до умов освітньо-професійного середовища ЗВО зі специфічними умовами навчання	241
МІНЧЕНКО А. В., СЕЛЮКОВА Т. В. Особливості прийняття рішень і долаючої поведінки у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем толерантності до невизначеності	244
МІТРОШКІНА О. В. Деякі аспекти психологічної готовності до змін працівників кримінально-виконавчої служби	247
МОГІЛЕВСЬКИЙ Л. В. Комплексний підхід до використання методів соціально-психологічного відбору кандидатів на службу в поліцію України	251

НАВРОЦЬКА В. В. Участь педагога та психолога при допиті неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні	256
ОСТАПОВИЧ В. П., БАРКО В. І. Психологічні особливості професійної діяльності поліцейського поліції охорони.....	259
ОСТАПОВИЧ І. П. До проблеми правового статусу дитини в Україні.....	266
ПАЦКАН А. М., ЗЕЛЕНСЬКИЙ Є. С. Геноцид як міжнародний злочин	269
ПІДЧАСОВ Є. В., ЯРЕЩЕНКО О. В. Ключові аспекти психологічної допомоги працівникам правоохоронних органів.....	272
ПОНОМАРЕНКО Я. С. Специфіка взаємозв'язків заздрості з психологічною розумністю у чоловіків і жінок поліцейських	276
ПОХІЛЬКО Д. С., ОВСЯННИКОВА Я. О. Взаємодія з дитиною у надзвичайній ситуації: досвід рятувальника.....	280
ПРИХОДЬКО А. В., СЕЛЮКОВА Т. В. Особливості потреби в досягненні у майбутніх працівників ДСНСУ з різним стилем лідерської спрямованості	283
РОМАНЕНКО Є. С. Дослідження поняття «професійна компетентність» поліцейських різних підрозділів	287
СЕЛЮКОВА Т. В. Самоорганізація та прокрастинація як позитивні і негативні фактори саморегуляції в курсантів НУЦЗУ з різним рівнем перфекціонізму.....	291
ТУПОТІНА Д. А. Етика спілкування сучасного поліцейського	295
ТЮРІНА В. О. Комунікативна і конфліктологічна компетентність Як професійно необхідні якості особистості майбутніх правоохоронців.....	298

ФЕДОРЕНКО О. І.	
Удосконалення підготовки поліцейських до професійної діяльності засобами використання мультимедіа.....	302
ХАРЧЕНКО С. В.	
Ресурси розвитку здібностей соціального інтелекту поліцейських.....	306
ЧЕПУР О. О.	
Особливості вираженості стратегій поведінки у конфлікті як аспекту психологічного впливу в професійній діяльності слідчих.....	310
ШВЕЦЬ Д. В.	
Професійна підготовка поліцейських у контексті стратегії розвитку МВС України	313
ШЕЛКОШВЕЄВ І. В., ФІЛОНЕНКО В. М.	
Соціально-психологічний портрет злочинця, який вчинив злочини сексуально-насильницького характеру до неповнолітніх осіб	316
ШЕХОВЦОВА Н. А., СЕЛЮКОВА Т. В.	
Задоволеність життям і професійною діяльністю майбутніх працівників ДСНС України, які знаходяться під різним стилем керівництва	321
ШЛОМІН О. Ю.	
Психологічні особливості професійної діяльності працівників поліції підрозділів превенції.....	324
ЮР'ЄВА Н. В.	
Перспектива дослідження мотиваційно-вольової сфери військовослужбовця	327

СЕКЦІЯ 1 ОСОБИСТІТЬ

УДК 159.9

Наталія Володимирівна АЛЕКСЕЄНКО,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ

У тезах представлений теоретичний аналіз вивчення особливостей розвитку творчих здібностей та дослідження сенситивних періодів у розвитку креативності у дітей. Можна стверджувати, що підґрунтя майбутнього творчого розвитку особистості закладається в дитинстві. Психологи в експериментах з дослідження креативності переконливо доводять, що найбільш сприятливим періодом для цього, є молодший шкільний вік.

Ключові слова: здібність, креативність, творчість, особистість.

Проблема творчих здібностей дітей об'єктивно зумовлена потребами сучасного суспільства у творчих особистостях, здатних до креативного способу мислення, прийняття нестандартних рішень. Перед школою, першою освітньою ланкою, постає завдання розвитку творчих здібностей учнів. Однак недостатня визначеність теоретичних питань викликає значну кількість ускладнень у її практичній реалізації у навчально-виховному процесі.

У сучасній психології проблема креативності як здібності до творчості виступила предметом спеціального вивчення в дослідженнях В. М. Дружиніна, Є. П. Ільїна, Н.С. Лейтеса, Я. О. Пономарьова, С. Л. Рубінштейна, Д.Б. Богоявленської, М. О. Холодної, Дж. Гілфорда, Е. П. Торренса, Д. Тейлора, С. Мідника, Р. Стернберга та ін. Творчі здібності авторами розглядаються як творчий продукт (Р. Арнхейм, Д. Тейлор, Р. Стернберг), як окрема здібність (Дж. Гілфорд, Д. Б. Богоявленська, Е. П. Торренс), як властивість всієї особистості (В. М. Дружинін, А. Маслоу, Е. П. Торренс та ін.), як синонім креативності. Отже, питання про природу креативності та визначення сутності поняття відноситься до дискусійних питань психології.

Розвиток творчих здібностей людини може тривати протягом

значного періоду її життя, проте в онтогенезі існують оптимальні сензитивні вікові періоди їх формування. Н.С. Лейтес доводить [1; 2], що формування індивідуальних особливостей відбувається в процесі вікового розвитку, і багато залежить від того, що буде взято з психічних властивостей, які виступають провідними у різні періоди дитинства, риси якого саме віку і якою мірою вплинуть на риси інтелекту. Отже, для розвитку креативності існують жорсткі вікові обмеження.

Можна виділити три погляди на розвиток креативності в онтогенезі. Згідно з першим відбувається поступове безперервне зростання креативності з віком (Л. Ф. Обухова, С. М. Чурбанова) [3]. М.О. Сорокіна також спостерігала зростання креативності, але в молодшому шкільному віці. М.С. Семілеткіна зафіксувала збільшення у дітей всіх показників креативності протягом 6 місяців у першому та другому класах. Також було виявлено Є.І. Банзелюком зростання креативності від 6 до 8 років [4], але у період від 8 до 9 років збільшення показників креативності зупиняється. При цьому автор вказує, що збільшення з віком показника швидкості може бути зумовлено більшим розвитком у дітей 8 років (у порівнянні з 6 та семирічками) моторними можливостями, в наслідок чого вони швидше малюють і за 10 хвилин встигають намалювати більше малюнків. Також серед дітей одного віку перевагу в швидкості отримують ті, у кого краще розвинена моторика.

Прихильники другого зазначають, що з набуттям знань креативність дитини знижується (М. О. Олехнович, Н. Б.Шумакова, В. С. Юркевич).

Вчені, які дотримуються третьої точки зору, відстоюють уявлення про коливальний характер розвитку креативності. Так, Є. П. Торренс був першим, хто зацікавився питанням періодів знижень та підйомів у ході розвитку креативності. Він вважає, що піки в розвитку креативності припадають на дошкільний вік (5 років), молодший шкільний вік, підлітковий і старший шкільний вік (9, 13, 17 років). Отже, приблизно кожні чотири роки можна спостерігати активізацію розвитку креативності.

Е. С. Жукова відзначає нестабільність характеристик креативності в старшому дошкільному й молодшому шкільному віці: спад в одних дітей, підйом в інших, стабільність у третіх [5]. Причому одні показники можуть із віком збільшуватися, а інші - зменшуватися. О. М. Разумникова й М. В. Прибиткова [6] установили збільшення з віком показника оригінальності в тесті Торренса з колами, пов'язане з підвищенням гнучкості образного мислення.

При цьому в старшій віковій групі відзначена перевага таких лексико-семантичних груп, як «людина», «символ» і «спорт», у порівнянні з молодшою, у якій, навпаки, частіше використовувалися категорії «тварини», «фантастика» і «іграшки». У тесті «Незакінчені фігури» вікових розходжень по показнику оригінальності не виявлено, однак структура семантичних груп, до яких ставилися придумані образи, відрізнялися: старші школярі порівняно частіше використовували категорію «людина» і рідше «машини», чим молодші. Отже, пов'язане з віком розширення семантичних зон актуалізованою при генерації ідей інформації сприяє підвищенню ймовірності вибору найбільш оригінальних образів, і цей вибір здійснюється на основі різних стратегій конвергентного й дивергентного мислення.

За даними Л. М. Петрової, у підлітків 13-14 років креативність вище, ніж в дітей 9-10 років. Різняться в них і структура креативності. У молодшому шкільному віці у центрі невербальної креативності виявляється оригінальність при створенні образних елементів. У підлітковому віці центральними здатностями стають швидкість і легкість при створенні образних елементів і імплікацій. У підструктурі вербальної креативності теж відбуваються зміни, але основним елементом залишається швидкість при створенні семантичних імплікацій. У підлітковому віці до цієї здатності додається гнучкість при створенні семантичних відносин [5].

Розвиток креативності особистості, потребує реалізації цілої системи державних заходів, що спиралася б на комплексну наукову розробку, в якій вагоме місце зайняла б психологія як наука, що досліджує теоретичні і прикладні сторони формування особистості. Сучасному суспільству необхідні конкретні програми, спрямовані на розвиток творчого потенціалу та креативності особистості. Ці програми необхідно впроваджувати у дитячих садках, школах, вищих навчальних закладах.

Список бібліографічних посилань

1. Лейтес Н. С. Психология одаренности детей и подростков. М. : Академия, 1996. 416 с.
2. Лейтес Н. С. Об умственной одаренности. М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. 215 с.
3. Обухова Л. Ф., Чурбанова С. М. Развитие дивергентного мышления в детском возрасте. М. : Москов. ун-т, 1994. 80 с.
4. Банзелюк Е. И. Возрастная динамика показателей креативности у детей 6–9 лет. *Вопросы психологии*. 2008. № 3. С. 55–60.
5. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности.

СПб. : Питер, 2009. 434 с.

6. Разумникова О. М. Личностные и когнитивные свойства при экспериментальном определении уровня креативности. *Вопросы психологии*. 1999. № 5. С. 130–139.

Одержано 10.03.2020

В тезисах представлен теоретический анализ изучения особенностей развития творческих способностей и исследования сензитивных периодов развития креативности у детей. Можно утверждать, что основы будущего творческого развития личности закладываются в детстве. Психологи в экспериментах по исследованию креативности убедительно доказывают, что наиболее благоприятным периодом для этого, является младший школьный возраст.

Ключевые слова: способность, креативность, творчество, личность.

УДК 347.63+159.99

Світлана Сергіївна БИЧКОВА,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8227-2127>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ: ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД

Забезпечення найкращих інтересів дитини є пріоритетним при вирішенні будь-яких питань, що її стосуються. Проте жоден нормативний документ не містить відповідної дефініції. В результаті проведення цієї наукової розвідки зроблено висновок про те, що забезпечення найкращих інтересів дитини полягає у створенні таких умов, за яких з її життя буде «прибрано» стресову ситуацію, які будуть сприяти розвитку дитини як особистості, в яких буде гарантовано її матеріальне утримання, піклування і виховання.

Ключові слова: сім'я, дитина, батьки, найкращі інтереси, забезпечення найкращих інтересів дитини, психіка, стрес.

Загальновідомо, що діти потребують особливої уваги і турботи, адже їх психіка на різних вікових етапах лише формується та розвивається, специфічними внаслідок цього є й відповідні психоемоційні процеси.

Але інколи діти опиняються в умовах, що створюють для них додаткові стресові ситуації. Зокрема, таке відбувається при розірванні шлюбу батьків, позбавленні матері та (або) батька батьківських прав, смерті одного або обох батьків тощо. В літературі низька результативність окремих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, пояснюється зміною особистісної характеристики дитини при її вилученні із звичного середовища, оскільки у такому разі відбувається її негативна соціальна трансформація [1, с. 197]. Тому у відповідних випадках дитину слід додатково підтримувати, піклуватися не лише про забезпечення її виховання і утримання, а й стабілізацію й укріплення психіки дитини, зменшення на неї негативного впливу оточуючих факторів, надавати допомогу у прилаштуванні дитини до нових життєвих обставин.

Як впливає із ч. 1 ст. 9 Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. дитина має не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню за винятком визначених випадків, коли таке розлучення необхідно в якнайкращих інтересах дитини. В інших нормативно-правових актах, у тому числі і міжнародних, також постійно акцентується на необхідності забезпечення та врахування інтересів дітей. Інтереси дітей – це найважливіше в справі турботи про них (преамбула Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 р.). При цьому достатньо часто наголошується на необхідності в усіх діях щодо дітей приділенню першочергової уваги саме якнайкращому забезпеченню їх інтересів (ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини), тобто спрямуванню дій та рішень на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та врахуванню думки дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р.).

Вбачається, використання оціночного поняття «найкращі інтереси дитини» без його розшифрування є доволі сумнівним, адже це не сприяє однозначності його розуміння під час застосування подібних до наведених норм права.

В окремій думці судді Юдківської у Справі «Лазоріва проти України» (Заява № 6878/14), з посиланням на позицію Найджела Кантвелла, відзначається, що у Конвенції про права дитини навмисно не було надане визначення «найкращих інтересів дитини», щоб при їх тлумаченні міг враховуватися контекст та обставини [2]. З цим ми, звичайно, погоджуємося: кожен компетентний орган при

застосуванні відповідних нормативних приписів має виходити із ситуації, в якій опинилася конкретна дитина. Проте для полегшення правозастосування слід хоча б окреслити межі чи ознаки таких інтересів. Тому спробуємо розібратися, що охоплюється поняттям «найкращі інтереси дитини».

У ч. 1 ст. 9 Конвенції про права дитини як приклади забезпечення якнайкращих інтересів дитини при розлученні її з батьками наводяться: жорстоке поводження батьків з дитиною; не піклування батьків про дитину; у разі роздільного проживання батьків – необхідність прийняття рішення щодо місця проживання дитини.

Під час розгляду питань, які зачіпають інтереси дітей, Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним [3]. Між іншим, указаний Суд також дійшов висновку про необхідність існування справедливої рівноваги між інтересами дитини та інтересами батьків, але, на його думку, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків [4].

Отже, забезпечення найкращих інтересів дитини полягає у створенні таких умов, за яких з її життя буде «прибрано» стресову ситуацію (наскільки це максимально є можливим), які будуть сприяти розвитку дитини як особистості, в яких буде гарантовано її матеріальне утримання, піклування і виховання.

Звичайно, за необхідності влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, будь-яка з відповідних форм може лише пом'якшити негативний вплив становища на дитину, в якому вона опинилася, а не компенсувати повністю відсутність сім'ї [5, с. 138]. Однак слід і не посилювати такий негативний вплив, а сприяти дитині в адаптуванні до нових життєвих обставин. Тільки таким чином будуть забезпечуватися її найкращі інтереси.

Список бібліографічних посилань

1. Чекулаев С. С., Кравчук А. О. Сравнительно-правовой анализ института патронатной семьи в России, странах Западной Европы и США. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 12 (97). С. 196–202.

2. Справа «Лазоріва проти України» (Заява № 6878/14) : Рішення Європейського суду з прав людини від 17.04.2018 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d30 (дата звернення: 17.03.2020).

3. Справа «Мамчур проти України» (Заява № 10383/09) : Рішення Європейського суду з прав людини від 16.07.2015. *Офіційний вісник України*. 2016. № 13. Ст. 559.

4. Справа «Хант проти України» (Заява № 31111/04) : Рішення Європейського суду з прав людини від 07.12.2006. *Офіційний вісник України*. 2007. № 23. Ст. 966.

5. Черновалюк Ю. Ю. Патронат як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 134–138.

Одержано 21.03.2020

Обеспечение наилучших интересов ребенка является приоритетным при решении любых вопросов, касающихся его. Однако ни один нормативный документ не содержит соответствующего определения. В результате проведения этого научного изыскания сделан вывод о том, что обеспечение наилучших интересов ребенка заключается в создании таких условий, при которых из его жизни будет «убрано» стрессовую ситуацию, которые будут способствовать развитию ребенка как личности, в которых будет гарантированно его материальное содержание, забота и воспитание.

Ключевые слова: семья, ребенок, родители, лучшие интересы, обеспечения наилучших интересов ребенка, психика, стресс.

УДК 159.9:378.

Жанна Борисівна БОГДАН,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології управління
соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1560-9516>;

Тетяна Олександрівна СОЛОДОВНИК,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології управління
соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7772.993878>;

Павло Миколайович ПОНОМАРЕНКО,

старший викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін
Військового інституту танкових військ
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

ВПЛИВ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

У статті авторами проаналізовано особистість викладача вищої школи як педагога-лідера, який здатен керувати освітнім процесом, навчально-професійною діяльністю та особистісним розвитком майбутніх фахівців. Професійно-педагогічна діяльність викладача розглядається як фасилітативна функція, що сприяє саморозвитку особистості здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: професійна діяльність, педагог-лідер, професійний саморозвиток, професійна компетентність, особистісні якості.

Головною метою вищої освітньої діяльності є формування загальних та професійних компетентностей та розвиток особистісних якостей майбутніх фахівців, необхідних для успішної професійної діяльності. Одним з визначальних чинників, що впливає на успішність навчальної діяльності здобувачів вищої освіти є особистість викладача, його професіоналізм, високий рівень розвиненості дидактичних навичок, методологічний підхід. Адже саме викладач є сполучною ланкою студента з майбутньою професійною діяльністю, будучи при цьому не тільки джерелом інформації, але й головним фасилітатором

навчальної діяльності здобувачів освіти, здатним знайти «пускову кнопку» кожного студента і «натиснути» її потрібними методами. Виступаючи в ролі лідера навчальної діяльності, викладач повинен сприйматися студентами з одного боку як наставник, а з іншого боку як приклад для наслідування, здатний допомогти здобувачам освіти досягти високого рівня професійної майстерності. При цьому не можна забувати про те, що педагог повинен не лише давати фахові знання, а й приділяти увагу «вихованню особистості, здатної до самоосвіти і саморозвитку, до вільного і компетентного визначення себе в суспільстві, культурі, професії» [1, с. 5].

Розглядаючи педагога як наставника студентів в навчальному процесі, розуміємо, що викладач – це лідер організації освітньої діяльності. У зв'язку з цим доцільно висвітлити сукупність психологічних характеристик, які він повинен мати: вміння організовувати свою професійну діяльність, спираючись на ефективний особистісний тайм-менеджмент педагогічного процесу; вміння організувати освітню діяльність студентів з урахуванням сукупності аудиторних занять та ефективної самостійної роботи; емоційна врівноваженість і стресостійкість; відповідальність і надійність у виконанні завдань, чіткість, вірність обіцянці й гарантіям; прагнення до досягнення мети і заповзятливість, здатність піти на ризик (розумний, а не авантюрний, готовність брати на себе відповідальність у вирішенні проблем); гнучкість поведінки в ситуаціях, що змінюються; незалежність, самостійність у прийнятті рішень; комунікативні якості, морально-етичні характеристики, здатність до творчого вирішення завдань [2, с. 481].

Таким чином, успішний лідер освітнього процесу – це:

- 1) відповідальний виконавець або координатор групових дій,
- 2) особистість, яка здійснює планування діяльності групи,
- 3) особистість, яка приймає стратегічні рішення,
- 4) експерт або джерело інформації,
- 5) контролер внутрішніх відносин і взаємодій,
- 6) джерело заохочень і покарань,
- 7) арбітр і посередник,
- 8) особистий приклад для інших,
- 9) символ колективу,
- 10) носій особистої відповідальності,
- 11) ідеолог,
- 12) фігура, яка є в колективі «головою сім'ї»,
- 13) той, хто винен, якщо справи йдуть погано [3].

Отже, процес навчання повинен базуватися на професіоналізмі викладача, який допомагає студентам опанувати і реалізувати навички, які необхідні для їх ефективної підготовки. Завдяки підвищенню власного професіоналізму викладачі зможуть підвищити компетентність здобувачів освіти. Це зрозуміло, тому що фахівці,

які гарно володіють педагогічною компетенцією, можуть вдало передавати знання, добре мотивувати студентів до саморозвитку, вміють добре використовувати існуючі на сьогоднішній день засоби масової інформації, а також направляти студентів в процесі навчання, щоб вони могли отримувати задоволення від навчально-професійної діяльності [4].

Проаналізувавши якісні та кількісні показники майбутніх психологів, що навчаються на кафедрі педагогіки та психології управління соціальними системами Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», були отримані данні, які свідчать про наявність високого рівня опанування загальними та професійними компетенціями. Також нами були розглянуті питання, що стосуються саморозвитку, результати опитування продемонстрували зріст зацікавленості та самостійності студентів саме в тих дисциплінах, які викладаються педагогами-практиками [5]. Отже, саме такі педагоги здатні запропонувати цікаву подачу лекційного матеріалу, підкріплювати це прикладами з власного досвіду та вдало мотивувати студентів до професійного саморозвитку. Таким чином, у вищій освіті необхідно активно впроваджувати саме дуальну форму опанування професійними знаннями. Спираючись на вище зазначене, в сучасній психолого-педагогічній науці повинні розроблятися новітні патерни викладацької діяльності, які б враховували багатокomпонентну сучасну педагогічну парадигму оволодіння загальними та професійними компетенціями здобувачів вищої освіти.

Список бібліографічних посилань

1. Педагогическая психология : учебник / под ред. Н. В. Ключевой. М. : Владос-Пресс, 2003. 400 с.
2. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология. 2-е изд., перераб. и доп. Ростов н/Д. : Феникс, 2003. 544 с.
3. Романовський О., Квасник О., Шаповалова В., Чала Ю., Бондаренко В. Обов'язкові складові особистості харизматичного лідера як запорука його успіху. *Лідер. Еліта. Суспільство*. 2017. № 1. С. 60–73.
4. Bakar R. The influence of professional teachers on Padang vocational school students' achievement. *Kasetsart Journal of Social Sciences*. 2018. Vol. 39, Iss. 1. Pp. 67–72. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2452315117306604?via%3Dihub> (дата звернення: 26.02.2020).
5. Богдан Ж. Б. Аналіз поняття «саморозвиток» в історично-філософському контексті // Актуальні проблеми сучасної екзистенціальної психології та психотерапії : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з

міжнар. участю (м. Одеса, 25–26 листоп. 2015 р.). Одеса : ХГЕУ, 2015. С. 46–54. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/22841/1/Bohdan_Analiz_2015.PDF (дата звернення 26.02.2020).

Одержано 07.03.2020

В статтє авторами проаналізована лїчность преподавателя высшей школы как педагога-лидера, способного управлять образовательным процессом, учебно-профессиональной деятельностью та личностным развитием будущих специалистов. Профессионально-педагогическая деятельность преподавателя рассматривается як фасилитативная функция, способствующая саморазвитию личности соискателей высшего образования.

Ключевые слова: *Профессиональная деятельность, педагог-лидер, профессиональное саморазвитие, профессиональная компетентность, личностные качества.*

УДК 159.99

Каріна Олександрівна ВЕРХОВОДОВА,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ В РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ

Представлені результати дослідження особливостей прояву індивідуальної релігійності серед школярів, студентів, працюючих та пенсіонерів. Розкрито ставлення випробуваних до релігії та магії, охарактеризовано зовнішні ознаки релігійності та схильність особистості шукати підтримку та розраду з боку релігії та вищих сил.

Ключові слова: *релігійність, школярі, студенти, працюючі, пенсіонери, релігія.*

Релігійність сьогодні знаходиться в сфері активного інтересу багатьох наук. Психологи досліджують релігійність як соціально-психологічну характеристику з одного боку та як характеристику індивідуальної свідомості з іншого. Оскільки групова релігійність багато в

чому пов'язана з релігією як соціальним інститутом, саме індивідуальна релігійність, на наш погляд, перш за все, потрапляє у фокус безпосередньо психологічної проблеми.

Так, Є. С. Гусева вважає, що психологічне розкриття поняття «індивідуальна релігійність» неможливе поза розглядом її в зв'язку з індивідуальними особливостями особистості [1, с.229]. Ч. М. Монгуш, Т. В. Пфау та Д.Г. Сувакпіт визначають індивідуальну релігійність як складну, інтегративну соціально-психологічну властивість особистості, обумовлену наявністю у неї особливої парадигми сприйняття світу, який був створений Богом [2, с.2].

Для того, щоб дослідити особливості індивідуальної релігійності в якості випробуваних виступили 83 особи, які були розподілені на чотири групи: «школярі» - 21 особа, віком від 15 до 16 років; «студенти» - 25 осіб, віком 19 до 21 років; «працюючі» - 20 осіб, віком від 25 до 35 років; «пенсіонери» - 17 осіб, віком від 57 до 65 років. Для визначення особливостей індивідуальної релігійності кожної групи випробуваних та визначення її специфіки було використано «Тест для визначення структури індивідуальної релігійності» Ю. В. Щербатих.

Аналіз отриманих результатів дозволив зробити наступні висновки про психологічні особливості індивідуальної релігійності в кожній віковій групі. Виявлені достовірні відмінності за шкалою «Відношення до релігії як філософської концепції» в групі «пенсіонери» по відношенню до груп «студенти», «працюючі» та «школярі». Це пояснюється особливостями формування релігійних понять, символів і духовних цінностей для кожної із вікових груп. При цьому не менш важливим є соціальне та природне середовище, що впливає на процес формування релігійних вірувань. Тобто, пенсіонери більш вкоренилися в життєвих позиціях і мають власні думки з приводу релігії, тому і розмірковують про релігію з точки зору філософії.

Шкала «Відношення до магії» показала результати, на основі яких можна зробити висновок, що у групі «працюючі» є статистична тенденція до даного фактору. Група «працюючі» охоплює період зрілого віку 25 - 35 років, коли особистість повністю сформована і достатньо досвідчена. Тому виникають випадки, коли вирішити власні потреби буває не до снаги і одним із можливих рішень, може стати звернення до надприродного, магії. Не виключено і те, що для багатьох випробуваних магичні дії в деяких випадках виконуються за традицією, несвідомо, машинально, іноді вони виконуються як би в жарт, зі сміхом, іноді «про всякий випадок». У школярів, студентів та пенсіонерів показники за даною шкалою знаходяться майже на одному рівні.

Шкала «Тенденція шукати в релігії підтримки та розради» є значимою для груп «пенсіонери», «працюючі» та «студенти». Дані результати характеризуються тим, що для задоволення потреби в почутті безпеки, в перемозі добра над злом, життя над смертю, в стабільності є важливою для кожної із груп. В кожному віковому періоді спостерігається достатньо високий рівень тривоги за власне майбутнє у студентів, за добробут у родині у працюючих, турбота про рідних у пенсіонерів. Всі ці чинники викликають занепокоєння та емоційне напруження, тому пошук підтримки у релігії є тим фактором, який знімає напругу та дає надію на краще.

Шкала «Зовнішні ознаки релігійності» є суттєвою для групи «пенсіонери», тому що саме в даному віці люди починають міркувати над своїм життям, аналізувати його, робити висновки. Адже пенсіонери, на відміну від інших, частіше звертаються до Бога за підтримкою та допомогою. В церкві більш ймовірно зустріти людей похилого віку. Для групи «студенти» також характерна значимість даного показника, вони проявляють неабиякий інтерес до багатьох речей, що дозволяє їм сформулювати власну думку по відношенню до релігії.

Не було виявлено статистично достовірних відмінностей за шкалою «Інтерес до загадкових і таємничих явищ». Тобто, пізнавальна сфера випробуваних груп направлена на інші сторони власного життя, а не вивчення та роздуми щодо паранормальних явищ.

Шкала «Віра в Творця» є статистично значимою для всіх груп, але є більш авторитетною для групи «пенсіонери». Це пояснюється тим, що віра у Творця дає можливість досягнути сенсу і сутності сотвореного світу. Люди похилого віку більш за інших розмірковують проте, чи є життя після смерті та куди потрапляє душа після загибелі фізичного тіла. Це дуже бентежить пенсіонерів, викликає занепокоєння, тому вони частіше звертаються до Бога з молитвою та ходять до церкви.

Були виявлені статистично достовірні відмінності за шкалою «Релігійна самосвідомість» у групі «пенсіонери». Дана шкала дозволяє розкрити інтенсивність переживання страху смерті, оскільки відображає духовне безсмертя, тобто віру в безсмертну душу, яка після життя на землі отримує вічне життя. Вона менш проявляється в групі «школярі», оскільки вони не досить часто замислюються над життям після смерті, а живуть тим, що в них ще все попереду.

Ще однією із значимих шкал у групі «пенсіонери» є шкала «Релігія як зразок моральних норм», тобто забезпечення системи моральних понять, опираючись на які вони стараються впорядковувати й оцінити світ. На відміну від пенсіонерів, у школярів дана

шкала не має високого показника. У підлітків оцінювання моралі починається з формування образу власної особистості, розвитку власної гідності. На найважливіші питання релігія дає відповіді, що будуються на авторитеті Бога, завдяки цьому пенсіонери доходять до глибшого розуміння самих себе.

Отже, після розгляду отриманих даних, можна зробити висновок про те, що рівень індивідуальної релігійності є значно виражений у групі «пенсіонери», це пояснюється тим, що люди даного віку є більш релігійні, ніж інші вікові групи. Майже всі показники за шкалам опитувальника мають високі результати, це пояснюється тим, що пенсіонери мають схильність шукати підтримки в релігії, більш вразливі та здатні частіше, ніж інші, обмірковувати та аналізувати своє життя, робити висновки.

Список бібліографічних посилань

1. Гусева Е. С. Гендерные аспекты индивидуальной религиозности. *Известия Самарского научного центра РАН*. 2014. № 2–2. С. 229–232.
2. Монгуш Ч. Н., Пфау Т. В., Сувакпит Д. Г. Особенности индивидуальной религиозности у тувинцев зрелого возраста, исповедующих буддизм. *Мир науки. Педагогика и психология*. 2019. № 5. С. 1–7.

Одержано 15.03.2020

Представленные результаты исследования особенностей проявления индивидуальной религиозности среди школьников, студентов, работающих и пенсионеров. Раскрыто отношение испытуемых к религии и магии, охарактеризованы внешние признаки религиозности и склонность личности искать поддержку и утешение со стороны религии и высших сил.

Ключевые слова: *религиозность, школьники, студенты, работающие, пенсионеры, религия.*

УДК 159.9:343.98

Ольга Анатоліївна ГЕРАСИМЕНКО,

аспірантка кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1447-6101>;

Олена Володимирівна ЗЕМЛЯНСЬКА,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6547-2621>

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

В тезах розглядаються можливості ситуаційного підходу до аналізу формування різних видів ідентичності в залежності від ситуації, що склалася. Ідентичність особистості розглядається як інтегральне складне соціально-психологічне утворення, як категорія адаптаційного ресурсу особистості, що приймає участь в регуляції поведінки.

Ключові слова: ідентичність, ситуаційний підхід, адаптаційний ресурс особистості, характеристика ситуації.

Ідентичність особистості розглядається як інтегральне складне соціально-психологічне утворення, як категорія адаптаційного ресурсу особистості, що приймає участь в регуляції поведінки та має багато видів.

Протягом багатьох десятиліть дослідники всіляких напрямків затверджували, що поведінка особистості не може бути зрозумілою і поясненою поза ситуаційним контекстом, у якому вона спостерігається. Це вірно і для біхевіористів, і для персоналістів, і для прихильників теорії рис, і для тих, хто захищає психодинамічний підхід.

Безліч ситуацій, що мають місце в соціальному житті, а можливо навіть більшість, викликає в різних людей явно несхожі реакції (тому розходження в диспозиціях ставилось на перше місце). Друге припущення, яке у не меншій мірі відповідає повсякденному соціальному досвіду, полягає в тому, що у своїх реакціях на різні ситуації люди виявляють досить високу погодженість, а, отже, і досить високу передбачуваність поведінки. Зведення водино цих припущень дає нам основну посилку повсякденного диспозиціонізму, що складається в тому, що мінливість реакцій різних людей на ту чи іншу ситуацію відображає не випадковий характер чи недетермінованість цих реакцій, а чітко помітні і стійкі особистісні властивості, з якими приходять у дану ситуацію різні її учасники. Л. Росс і Р Нісбетт вказували, що батьком ситуаціоніського підходу в соціальній психології можна вважати К.Левіна, чий експериментальній роботі психології можна незмінно привертати увагу до могутності впливу безпосередньої соціальної ситуації. К.Левін почав формулювати свої теоретичні положення зі знайомого усім трюїзму про те, що *поведінка являє собою функцію особистості і ситуації* (чи виражаючи його ж мовою, функцію «життєвого простору», що включає в себе як самого індивіда, так і існуюче в його

психіці уявлення про навколишнє середовище). Незважаючи на різнозначність, що міститься в формулюванні Левіна, яке констатує *спільний вплив ситуаційних і диспозиційних детермінант поведінки*, експериментальні дослідження (як самого К. Левіна, так і його учнів) присвячені насамперед впливу безпосередньої соціальної ситуації. Предметом особливого інтересу К. Левіна була здатність ситуаційних факторів і соціальних маніпуляцій впливати на поведінку, що традиційно прийнято вважати відображенням особистісних диспозицій і переваг. Основним положенням ситуаціонізму К. Левіна є теза про те, що соціальний контекст будить до життя могутні сили, що стимулюють чи обмежують поведінку [2, с. 44].

Повсякденний диспозиціонізм цілком спрацьовує, поки не виникає деяка нетипова, нестандартна, «відсторонена» ситуація. Конкретна життєва ситуація – це визначене сполучення об'єктивних обставин життя людини, що безпосередньо впливають на поведінку людини в даний момент.

Класифікація ситуацій за Л. Ф. Бурлачуком, Н. Б. Михайловою [1].

Авторам представляється доцільним виділити кілька шкал для класифікації ситуацій, виходячи з їхніх істотних характеристик. Для роботи зі шкалами варто використовувати як суб'єктивні оцінки випробуваних, так і оцінки експертів.: 1) шкала ситуацій у континуумі «хвороба-здоров'я»; 2) шкала соціального благополуччя ситуацій, що включає сукупність ситуацій, розташованих між полюсами від ситуацій явно соціально неблагополучних, життєво небезпечних, до оптимально благополучних, що цілком улаштовують людину; 3) шкала простоти – складності ситуацій, характеризуючи ступінь складності ситуації, визначаючи її місце на даній шкалі, необхідно обов'язково співвіднести ситуацію з індивідуальними можливостями суб'єкта; 4) шкала новизни – популярності ситуацій, до неї відносяться зовсім нові для суб'єкта ситуації, мало відомі, досить відомі і добре знайомі; 5) шкала значимості – незначущості ситуацій для життя даного суб'єкта; 6) шкала відповідності ситуацій потреби самореалізації суб'єкта, на її полюсах знаходяться ситуації оптимально відповідним цілям самореалізації суб'єкта й абсолютно невідповідні, перешкоджаючи самореалізації; 7) шкала стабільності – мінливості ситуацій, по ній виділяються константні ситуації, що постійно супроводжують життя суб'єкта, потім впливають ситуації, у яких відбуваються лише часткові зміни, що не стосуються їхніх істотних характеристик, і такі, котрі можуть мінятися в корені, відрізняються повною нестабільністю; 8) шкала просторового розгорнення ситуацій, до неї відносяться ситуації, що безпосередньо впливають

на людину, включені в даний момент життя, і, що знаходяться в різному ступені просторової далекості; 9) шкала тимчасового розгортання ситуацій, тут ситуації розрізняються по тимчасовій ознаці: минулі, дійсні, майбутні.

На нашу думку суб'єктивна інтерпретація і її вплив на поведінку людини не є ні дзеркальним відображенням зовнішньої ситуації, ні продуктом абсолютно довільного «конструювання реальності» суб'єктом, що пізнає, а являє собою результат *само* взаємодії між людиною і ситуацією. Негативні особистісні властивості людини, що склалися під впливом несприятливих умов морально-правового формування, приводять до здійснення злочину при наявності визначених обставин, що утворюють ситуацію його здійснення – криміногенну ситуацію. Після отримання приговору засуджений до позбавлення волі злочинець часто попадає в нову для себе ситуацію та соціальне середовище. Раніш, вироблена особистісна, соціальна ідентичність не можуть забезпечити адекватну адаптацію та регуляцію поведінки, адекватну ситуації перебування в групі засуджених. Більшість людей свою особистісну ідентичність представляють прекрасно і легко представляють в образах, де представлені: моя робота, мої мрії та цілі, мої цінності. Однак трапляється й інше, коли людина спочатку не розуміє або перестає розуміти, хто він, де він і куди він іде. Ця внутрішня розгубленість має дуже різне коріння і різні прояви: іноді за цим стоїть зламана життя, іноді - відсутність елементарної звички думати про майбутнє і думати взагалі. На цей випадок існує дуже продуктивний спосіб розібратися і попрацювати зі своєю особистісною ідентичністю: пошукати метафору себе і свого життя, в якій людина може пізнати себе і в якій він захоче впізнавати себе, а допомогу повинна оказати психологічна служба спеціалізованого закладу.

Список бібліографічних посилань

1. Бурлачук Л. Ф., Михайлова Н. Б. К психологической теории ситуации. *Психологический журнал*. 2002. Т. 23, № 1. С. 5–17.
2. Росс Л., Нисбет Р. Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии / пер. с англ. М. : Аспект Пресс, 1999. 429 с.

Одержано 18.03.2020

В тезисах рассматриваются возможности ситуационного подхода к анализу формирования разных видов идентичности в зависимости от сложившейся ситуации. Идентичность личности рассматривается как интегральное сложное социально-психологическое образование, как категория адаптационного ресурса личности, принимающая участие в регуляции поведения.

Ключевые слова: *ідентичність, ситуаційний похід, адаптаційний ресурс личности, характеристика ситуації.*

УДК 159.9

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0517-4822>;

Ольга ВІДЕГРЕН,

доктор філософії (Ph.D. in Philosophy),
Гімназія королеви Бланки (м. Стокгольм, Швеція)

СПЕЦИФІКА ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ СТУДЕНТІВ- ПЕРШОКУРСНИКІВ

Процес адаптації пов'язаний з здатністю особистості опанувати власним часом, з можливістю вибудувати часову перспективу життя на досить тривалий час; а також з умінням людини організувати свій час відповідно до соціальних вимог і особистісних інтересів. Сформована та збалансована у студентів часова перспектива як особистісний конструкт відображає здатність суб'єкта керувати своїм становищем в просторі часу та сприяє саморозвитку та самореалізації.

Ключові слова: *часова перспектива, переживання часу, студент-першокурсник, адаптація.*

Людина постійно існує в часовому масштабі, який визначається як біологічними, так і соціальними чинниками. Таким чином, одним з незмінних компонентів адаптації стає час. Оволодіння ж часом є «однією з головних серед розумних цілей людини». При вдосконаленні способів управління часом вона може стати «рушійною силою» розвитку суб'єкта часу, в іншому ж випадку - гальмом і джерелом стресів [1].

У вивченні часу в сучасній психології виділяється кілька напрямків: сенсорний (сприйняття часу); подієвий (психологічний час особистості – як зміна подій); описовий (уявлення про час як образи в мистецтві, живопису, поезії) та ін. Пануюча у вітчизняній психології причинно-цільова концепція психологічного часу особистості визначає його як динамічний зв'язок минулого, сьогодення та майбутнього, представлений у свідомості та діяльності

людини [2, с. 133]. Особливості переживання суб'єктивного «минулого», «сьогодення» і «майбутнього» сприяють виразності певних особистісних характеристик, таких як рівень суб'єктивного контролю в різних галузях життєдіяльності, психологічні аспекти самоставлення, самоактуалізаційні характеристики, особистісні риси, ціннісні аспекти самореалізації особистості [3, с. 211]. У зв'язку з цим, особливого значення набуває вивчення часової перспективи особистості в контексті професійної освіти у вищих навчальних закладах.

У психології існує велика кількість наукових робіт, предметом вивчення яких є часова перспектива особистості. Вивченням даної проблематики займалися різні автори К. Левін, В. Франкл, Ж. Нюттен, Ф. Зімбардо та інші. Також проблема часової організації психіки розглядалась з точки зору суб'єктно-діяльнісного підходу (С. Л. Рубінштейн, К. А. Абульханова-Славська, Т. Н. Березіна, Є. І. Головаха, А. А. Кронік), в межах теорії і практики тайм-менеджменту (І. Калінін), с позиції професійної самореалізації (Ю. К. Стрелков, А. К. Болотова, О.В. Кузьміна). В дослідженнях А. Ю. Прокопенко, Л. П. Єнькової вивчалась проблема формування часової компетентності у студентів.

В якості найважливіших критеріїв адаптованості до навчання, успішність навчальної діяльності, обумовлена високою розумовою працездатністю та збереженням психічного і фізичного здоров'я студента, то управління часом при цьому виступає в якості особливого виду управління, що забезпечує особистості раціональне планування, саморегуляцію і самоконтроль часу на основі усвідомлення суб'єктивної цінності часу та сформованості мотивації до даного виду діяльності [4].

Проблему управління часом в зв'язку з адаптацією до навчання у ЗВО, необхідно розглядати, по-перше, в більш широкому сенсі - як здатність вибудовувати часову перспективу життя на певний досить тривалий час; по-друге, в більш вузькому сенсі - як здатність організувати своє життя і діяльність в даний момент часу відповідно до нових умов навчальної діяльності, що вимагає підтримки високої розумової працездатності студента [1]. Тому, однією з умов підвищення ефективності адаптації є систематична діяльність, спрямована на діагностику темпоральних (з точки зору управління часом) особливостей адаптації та формування вміння розпоряджатися часом.

Мета – вивчити специфіку часової перспективи студентів-першокурсників.

У дослідженні брали участь студенти (дівчата та юнаки) у віці від 17–18 років, які навчаються в вищих учбових закладах, на факультетах з гуманітарною спрямованістю м. Харкова. Для вирішення поставлених в дослідженні завдань нами використовувалися наступні методики: Методика часової перспективи (Зімбардо) та «Шкала переживання часу» (А. А. Кронік, Є. І. Головаха).

Результати дослідження часової перспективи студентів-першокурсників наведені в таблиці 1.

З даних таблиці 1., видно, що у дівчат та юнаків важливо позитивне минулого, що говорить про тепле ставлення до минулого і радісне ставлення до життя. Також у обох груп виявляються низькі показники за шкалою «Фаталістичне теперішнє», що говорить про їх свідомості сьогодення, вони переконані, що майбутнє залежить від них самих.

Таблиця 1

**Показники часової перспективи студентів - першокурсників
($M \pm m$)**

Шкали	Групи		t	p
	Дівчата	Юнаки		
Негативне минуле	2,44±0,14	2,40±0,21	0,21	-
Позитивне минуле	4,51±0,32	4,50±0,42	0,31	-
Гедоністичне теперішнє	4,15±0,33	3,16±0,12	2,28	0,05
Фаталістичне теперішнє	2,32±0,42	2,15±0,31	0,11	-
Майбутнє	3,67±0,32	4,78±0,20	2,43	0,05

Порівняльний аналіз показав, що дівчатам першокурсницям достовірно властиві такі складові часової перспективи як «Гедоністичне теперішнє» (4,15±0,33 та 3,16±0,12, при $p \leq 0,05$), чим юнакам. А юнакам у свою чергу достовірно властивий такий показник часової перспективи як «Майбутнє» (4,78±0,20 та 3,67±0,32, при $p \leq 0,05$). Відносно таких показників як «Позитивне минуле» (4,51±0,32 та 4,50±0,42), «Негативне минуле» (2,44±0,14 та 2,40±0,21) та «Фаталістичне теперішнє» (2,32±0,42 та 3,16±0,12) достовірних відмінностей не реєструється.

Так, студенти дівчата більшою мірою орієнтовані на гедоністичне теперішнє. Для них властиве те, що простір їх життя обмежується тільки цим теперішнім («тут і тепер»), тим самим у них звужується особовий смисловий простір і час. Центральне місце такі студенти відводять отриманню задоволення або уникненню неприємних почуттів в сьогодні, вони не схильні планувати свої дії, а розраховують на те, що зможуть зімprovізувати, розв'язати проблему на ходу не заперечуючи для цього можливість збрехати або порушити правила. При цьому вони не оцінюють наслідку дій, які доставляють їм радість тут і зараз.

А юнакам притаманна орієнтація на «майбутнє», тобто їх поведінка більшою мірою визначається прагненням до цілей та планів на майбутнє.

Відносно таких шкал як «Позитивне минуле», «Негативне минуле» та «Фаталістичне теперішнє» достовірних відмінностей не реєструється. Тобто дівчата та юнаки однаково спокійно сприймають власне минуле, певні розчарування та біль, також приймають власне минуле, при якому будь-який досвід є досвідом, сприяючим розвитку, а також не сприймають своє життя яке зумовлене долею та не бачить себе незалежним від волі особи.

Далі нами були досліджені особливості часової орієнтації студентів-першокурсників, результати наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники максимальної часової орієнтації студентів - першокурсників ($M \pm m$)

Шкали	Групи		t	p
	Дівчата	Юнаки		
Максимальна орієнтація на теперішнє	12,71±0,32	10,33±0,12	6,96	0,05
Максимальна орієнтація на минуле	5,17±0,09	5,20±0,12	0,20	-
Максимальна орієнтація на майбутнє	10,53±0,22	12,82±0,15	8,60	0,05

Як видно з даних представлених у таблиці 2 порівняльний аналіз свідчить, що в групі юнаків достовірно домінує максимальна орієнтація на майбутнє (12,82±0,15 та 10,53±0,22, при $p \leq 0,05$), ніж в групі дівчат, у яких в свою чергу переважає максимальна орієнтація

на теперішнє ($12,71 \pm 0,32$ та $10,33 \pm 0,12$, при $p \leq 0,05$). Відносно показника орієнтації на минуле достовірних відмінностей не реєструється. Тобто студенти - першокурсники однаково не налаштовані максимально на минуле.

Тобто юнаки орієнтовані щодо дальності часової перспективи і вибору орієнтації особистості на майбутнє. У свою чергу дівчата погано використовують час та орієнтовані на «Тут та зараз», вони рідше планують свою діяльність і віддають перевагу меншій вигоді зараз більш відстроченій вигоді. В цілому студентам дівчатам притаманне «Гедоністичне теперішнє» та максимальна орієнтація на теперішнє. А юнакам у свою чергу достовірно властивий такий показник часової перспективи як майбутнє та максимальна орієнтація на майбутнє.

В цілому виявлені особливості часової перспективи можуть сприяти самореалізації та саморозвитку особистості студентів. Саме розвиток здатності до самозабезпечення в межах професійної підготовки повинно спиратися на сформовану та збалансовану у студентів часову перспективу як особистісний конструкт, що відображає здатність суб'єкта керувати своїм становищем в просторі часу.

Список бібліографічних посилань

1. Молокова О. А. Управление временем как фактор адаптации к обучению в вузе. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 5. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=7030> (дата звернення: 10.02.2020).

2. Кузнецов М. А., Поденко А. В., Білоусова Т. К. Взаємозв'язок психологічних особливостей переживання часу та особистісних характеристик в студентів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія*. 2013. Вип. 46 (2). С. 133–153.

3. Проконич О. А. Динамические характеристики временной перспективы личности студентов вуза в процессе обучения. *Современные исследования социальных проблем*. 2015. № 1 (45). С. 207–219.

4. Родчиков А. А., Савва Л. И. Модель развития готовности учеников старших классов к управлению своим временем. *Современные проблемы науки и образования. Педагогические науки*. 2012. № 1. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=5603> (дата звернення: 20.02.2020).

Одержано 02.03.2020

Процесс адаптации связан со способностью личности совладать собственным временем, с возможностью выстраивать временную перспективу жизни на довольно длительное время; а также с умением человека организовать свое время в соответствии с социальными

требованиями и личностными интересами. Сформированная и сбалансированная у студентов временная перспектива как личностный конструкт отражает способность субъекта управлять своим положением в пространстве времени и способствует саморазвитию и самореализации.

Ключевые слова: *временная перспектива, переживания времени, студент-первокурсник, адаптация.*

УДК 316.6

Олександра Сергіївна ДЖЕМЕЛА,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Катерина Робертівна МАННАПОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО УМОВ ЗВО

У тезах аналізуються фактори, які впливають на ефективність адаптації студента з інвалідністю до умов навчання у ЗВО. Описуються групи потреб, що сприяють формуванню адаптаційних тенденцій в поведінці особистості, а також фактори адаптації студентів з інвалідністю.

Ключові слова: *адаптація, інвалідність, потреби, фактори адаптації.*

В наш час проблема адаптації студентів з інвалідністю до умов ЗВО постає дуже гостро, тому часто виникають дискусії з цього приводу. Актуальність проблеми полягає в тому, що заклади вищої освіти мають бути спрямовані не тільки на отримання студентами професійних навичок, але й на розвиток особистості, формування творчих та пізнавальних здібностей, здатності до успішної соціалізації в суспільстві та активної адаптації в робочій сфері, як для звичайних студентів, так і для студентів з інвалідністю.

Потреби людини з інвалідністю можна умовно розподілити на дві групи: загальні, тобто аналогічні потребам інших людей, та особливі, тобто потреби, зумовлені тією чи іншою особливою проблемою.

Найтипівішими з «особливих» потреб людей з інвалідністю є такі: у відновленні порушеної здатності до різних видів діяльності; у пересуванні; у спілкуванні; у вільному доступі до об'єктів соціально-побутової, культурної та інших сфер; у можливості одержувати знання; у працевлаштуванні; у комфортних побутових умовах; у соціально-психологічній адаптації; у матеріальній підтримці [1].

Тобто поряд зі звичайними проблемами, які виникають у студентів в процесі адаптації до нових умов навчання у ВНЗ, таких як зміна звичного оточення, пристосування до нових вимог, зміна умов проживання тощо, перед студентом з особливими потребами постають специфічні проблеми, пов'язані з певними функціональними обмеженнями.

Специфіка адаптації особи з інвалідністю залежить не тільки від особистісних особливостей і його порушення (фізичних, психічних, сенсорних або інтелектуальних відхилень), а й від можливостей суспільства, від його готовності чи неготовності поставитися до особи з інвалідністю як до особи, яка володіє рівними з усіма іншими правами [2, с. 98].

Враховуючи викладене, можна визначити такі фактори адаптації студентів з особливими потребами до умов ЗВО:

1) фактори професійної адаптації: ставлення студентів до обраної професії і бажання працювати в певній галузі знань; прагнення поглибити знання про особливості професії, стати фахівцем в обраній спеціальності; рівень підготовки абітурієнта до навчання у вищому навчальному закладі: відповідність обсягу і рівню знань, умінь і навичок абітурієнтів вимогам освітнього процесу; потреба абітурієнта в навчальній діяльності; усвідомлення необхідності завоювання визначеного обсягу знань для одержання професійної освіти; стійкий інтерес до предметів спеціального і загального циклу; набуття навичок самостійності в навчальній і науковій праці; потреба самоосвіти; уміння застосовувати знання на практиці; структура й організація навчального процесу; професійна та педагогічна компетентність викладачів навчального закладу; наявність інституту кураторства; педагогічний і психологічний моніторинг ходу навчального процесу; індивідуальний підхід до студента, незалежно від показників успішності; задоволеність міжособистісними відносинами у студентській групі тощо;

2) фактори соціальної адаптації: рівень розвитку духовності індивіда; рівень соціальної і моральної зрілості; рівень психологічної культури; рівень культури поведінки; рівень правової культури; рівень мовленнєвої культури; індивідуально-особистісні особливості

розвитку психічних процесів; бажання брати участь у суспільному житті навчального закладу; комунікативні властивості індивіда; вироблення особистісного стилю поведінки; реалізація у навчальному закладі принципів педагогіки співробітництва тощо;

3) фактори біологічної адаптації: загальний стан здоров'я і тип організації нервової діяльності; санітарно-гігієнічні умови навчання; організація побуту, харчування, відпочинку студентів;

4) фактори психологічної адаптації: успішність (неуспішність) професійної, соціальної та біологічної адаптації (професійне самовизначення, соціальний статус, сформованість соціально-значимих здібностей, якостей, становище в колективі, задоволення (незадоволення) особистим статусом, можливість прояву індивідуальності та ін.); характерологічні особливості та якості особистості; вміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності; наявність служби психологічної підтримки; розроблення і впровадження соціально-психологічних засобів формування та корекції адаптованості студентів перших курсів вищих навчальних закладів [3, с. 119].

Таким чином, ми можемо зазначити, що у сучасному суспільстві проблема адаптації інваліда є особливо гострою, що зумовлено соціальною вразливістю цієї категорії населення. Особливої актуальності набуває питання адаптації студентів з особливими потребами до навчання у ЗВО, оскільки успішна їх адаптація сприяє гармонізації особистості в цілому, та більш ефективному оволодінню ними навиками професійної діяльності. Поява дезадаптивних тенденцій у поведінці особи з інвалідністю супроводжується соціальною ізольованістю, нездатністю до самовираження та самореалізації, виникненням негативних емоційних станів, що призводять до дестабілізації особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Григорьева М. В. Теоретические и прикладные аспекты проблемы адаптации в психологии. *Проблемы социальной психологии личности*. 2008. № 1. URL: https://psyjournals.ru/sgu_socialpsy/issue/30302_full.shtml (дата звернення: 17.03.2020).

2. Гришанов Л. К., Цуркан В. Д. Психолого-педагогические аспекты адаптации студентов к учебному процессу. Кишинев : Изд-во Кишинев. гос. ун-та, 1990. 115 с.

3. Делікатний К. Г. Становлення студента: питання адаптації випускника школи у вузі. Київ : Знання, 2009. 48 с.

Одержано 02.02.2020

В тезисах анализируются факторы, влияющие на эффективность адаптации студента с инвалидностью к условиям обучения в ЗВО. Описываются группы потребностей, способствующих формированию адаптационных тенденций в поведении личности, а также факторы адаптации студентов с инвалидностью.

Ключевые слова: адаптация, инвалидность, потребности, факторы адаптации.

УДК 159.9

Олена Олександрівна ЄВДОКІМОВА,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>;

Серхан Ахмед аль ТАВАЛЬБЕХ,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Університет ім. Аль-Хусейна Бин Талала
(Al-Hussein Bin Talal University – ANU),
м. Маан, Йорданія

КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Розглянуто зміни у поведінці підлітків у бік агресивності, що відбуваються в результаті соціалізації людини в кіберпросторі, віртуальному Інтернет-середовищі, тобто в процесі комунікації з віртуальними агентами соціалізації, що зустрічаються дитині в глобальній мережі Інтернет (в процесі e-mail листування, на форумах, в чатах, блогах, online-іграх тощо).

Ключові слова: інтернет-середовище, кіберсоціалізація, соціальна середовище, квазісоціалізація, кіберрадикації.

«Ла Страда Україна» у 2019 році прийняла більше 35 тисяч дзвінків на дитячу гарячу лінію. Проаналізувавши вказані звернення, організація визначила їх основні приводи. Це - психологічні проблеми (тривога, самотність, страхи, суїциди); випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми (зокрема комерційна та сексуальна експлуатація); проблеми, пов'язані зі стосунками в сім'ї та з однолітками; питання статевого виховання й ВІЛ / СНІД; проблеми правосуддя щодо дітей, проблеми внутрішньо-переміщених осіб тощо. Майже третина всіх дзвінків стосувалися питань спілкування дітей у мережі. Більшість з цих

дзвінків були від самих дітей, але також дзвонили і дорослі, які хотіли отримати консультацію щодо ситуації з дитиною [2].

Сучасна людина як представник виду *Homo Sapiens*, який на початку XXI століття внаслідок інформаційно-технологічної революції перейшов на якісно новий етап еволюції – кіберреволюцію, фактично перетворюється в унікальний новий вид *Homo Cyberus*, що пояснює активну увагу психологічної науки до інноваційного соціально-педагогічного феномену процесу кіберсоціалізації людини [5]. У наукових публікаціях все частіше зустрічається цей термін, під яким пропонується розуміти «процес якісних змін структури особистості, що відбувається в результаті соціалізації людини в кіберпросторі віртуальному Інтернет-середовищі, тобто в процесі використання його ресурсів і комунікації з віртуальними агентами соціалізації, що зустрічаються людині в глобальній мережі Інтернет (в першу чергу, в процесі листування e-mail, на форумах, в чатах (мається на увазі IRC (Internet Relay Chat), блогах, інтернет-пейджері, телеконференціях і online-іграх)» [5]. За наявності певних позитивних сторін інтернет-соціалізації підлітків, варто зазначити і деякі негативні тенденції. Агресивна поведінка, в тому числі і в віртуальному середовищі, активно проявляється при спілкуванні у соціальних мережах і спільнотах, в яких спілкуються підлітки. Вони являють собою окремі віртуальні реальності, з прийнятими там правилами комунікації, інтернет-мовою, що більше нагадує сленг, нормами поведінки щодо учасників, і кола тем для обговорень. Найчастіше вербальні форми прояву агресивності, адаптовані під інтернет-комунікацію, переносяться і в віртуальне комунікативне середовище підлітка. Виявляються вони в різних видах інтернет-комунікації, і ступінь їх агресивності теж варіюється. Модним словом «тролінг» позначають нападки, часто грубі висловлювання і образи, часто із застосуванням нецензурних слів, на адресу того чи іншого учасника комунікації. Так як внутрішній світ підлітка часто є крихким, з огляду на несформованість особистості, то його рівновагу порушити дуже легко. «Цькування» в мережі і в реальності часто влаштовують підлітки, схильні до проявів фізичної і вербальної агресії, що нерідко призводить до крайньої форми прояву аутоагресії - самогубства. Жертвою «мобінгу» стає підліток, з певним типом особистості, схильний до самобичування, із заниженою самооцінкою, схильний до депресій і позбавлений лідерських якостей, несхожий на однолітків. В Інтернеті такі підлітки шукають компенсацію невдач в реальному житті, намагаються виправити реальну неуспішність, за рахунок розширення аудиторії спілкування, часто

використовуючи для цього вигадане ім'я, і чужу фотографію, як би приміряючи на себе іншу соціальну роль.

Існує проблема спілкування підлітків між собою, спілкування підлітків між собою в мережі Інтернет, а також з батьками. Функція контролю за дітьми, притаманна завжди в першу чергу саме батькам, набула нової якості. У зв'язку з цим важливо навчити батьків, як поводитися у суспільстві, яке стало як би подвійним. Соціалізація теж трансформувалася і змінила форми. Зростає нове інтернет-покоління, за яким старшому просто не встигнути в силу різних причин. А це означає, що поступово в очах підлітків, втрачається авторитет і соціалізується функція батьків і педагогів з вихователями. А повага, дотримання традицій і норм суспільства - це і є процес соціалізації, який тривав протягом усього життя людини, а зараз його функції виконує новий соціальний інститут - Інтернет.

Далеко не всі члени нашого суспільства здатні до кінця усвідомити, що відбувається. Часто й і самі дорослі стають винуватцями сімейних драм. Деякі вважають за краще посилити контроль за дитиною, забороняючи користуватися Інтернетом, і ця гіперопіка може призвести до великих проблем у родині. Інша крайність - повна свобода дій для дитини і мінімальний контроль за її інтернет-активністю. Маємо зазначити, що суїцидом закінчували життя підлітки з благополучних, повних сімей з нормальним рівнем достатку. Батьки не помічали значних змін у ставленні дітей до смерті і мотиви їх останнього вчинку їм також не зрозумілі. Дитячі соціальні психологи вже давно б'ють на сполох, що проблеми спілкування дітей і батьків зараз є дуже актуальними. Чи можливо врятувати підлітка, який має проблеми в спілкуванні? Позитивну відповідь дають більшість фахівців в області соціальної реабілітації. Учасники «порятунку» підлітка знаходяться перш за все в його найближчому оточенні, і важливо не упустити момент, коли ще можна допомогти.

Увага батьків і щира прихильність творять чудеса, але педагогам і шкільним психологам важливо стежити за всіма нововведеннями в світі інтернет-технологій і володіти базовими навичками інтернет-пошуку. Важливо вміти спілкуватися мовою сучасних підлітків і використовувати можливості Інтернету на благо всієї родини.

Підводячи підсумки, важливо відзначити, що агресивність в підлітковому віці це практично спонтанний процес, часто мимовільний, так як відсутні в повній мірі механізми контролю і самоконтролю. Повністю позбавитися від агресії неможливо, але можливо нейтралізувати її за допомогою занять спортом, відвідуванням різних гуртків тощо. Підлітковий період - час, коли процес самосвідомості

стає провідним, тому так важливо розуміти механізми виникнення агресивної поведінки і шукати способи його зняття саме в цей період. Впливаючи на процес формування особистості, створюючи умови для її оптимального розвитку, ми тим самим створюємо умови, що запобігають появі свідомих форм агресивної поведінки [3], в тому числі і в мережі Інтернет.

Список бібліографічних посилань

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб., 2001. 352 с.
2. Евдокимова Е. А. Виртуальная реальность как путь в реальную виртуальность. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2014. Вип. 14, ч. 2. С. 83–89.
3. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»). М. : Прогресс, 1994. 272 с.
4. Методичні матеріали для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних з використанням мережі Інтернет / О. О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та ін. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 49 с.
5. Плешаков В. А. Киберсоциализация как инновационный социально-педагогический феномен. Преподаватель XXI век. 2009. № 3, т. 1. С. 32–39. URL: https://sirdionis.ucoz.ru/load/prezentacija_po teme_kibersocializacija/1-1-0-1#_edn5 (дата звернення: 01.03.2020).
6. Реан А. А. Агрессия и агрессивность личности *Психологический журнал*. 1996. Т. 17, № 5. С. 3.

Одержано 03.03.2020

Рассмотрены изменения в поведении подростков в сторону агрессивности, происходящие в результате социализации человека в киберпространстве, виртуальной Интернет-среде, то есть в процессе коммуникации с виртуальными агентами социализации, встречающимися ребенку в глобальной сети Интернет (в процессе e-mail переписки, на форумах, в чатах, блогах, online-играх и т.д.)

Ключевые слова: интернет-среда, киберсоциализация, социальная среда, квазисоциализация, кибераддикция.

УДК 316.482–057.874

Вікторія Павлівна ЄРМАКОВА,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>

СХИЛЬНІСТЬ ДО БУЛІНГУ У ШКОЛЯРІВ

Наведено результати дослідження схильності до булінгу у старшокласників. Показано, що учні з високою схильністю до булінгу більше демонструють високий рівень агресивності, тривожності та соціальної ізоляції.

Ключові слова: булінг, ризик булінгу, школярі.

Булінг розповсюджене явище в школах. Булінг - це агресивна поведінка, що виникає у колективі та супроводжується психологічною або фізичною формою насилля. У школах частіше вона направлена саме на тих дітей, які не в змозі себе захистити (діти з нетривіальною, іншою думкою, яка відрізняється від стандартного, світогляду; діти з малозабезпечених сімей; вундеркінди, двієчники, круглі відмінники тощо) [1].

Будь-який школяр може опинитися в ситуації, коли його ображають, висміюють, бойкотують так само як і навпаки, може сам приєднатися до тих, хто знущається над іншою дитиною. Булінг супроводжується реальним фізичним чи психологічним насиллям: жертву висміюють, залякують, дражнять, шантажують, б'ють, псують речі, розповсюджують плітки, бойкотують, оприлюднюють особисту інформацію та фото в соціальних мережах. Булінг негативно впливає на всіх учасників, на їхнє фізичне та психічне здоров'я, може виникати спонтанно, коли несподівано для себе дитина опиняється або в ситуації переслідування, або приєднується до переслідувача. Якщо булінг відбувся, частіше за все він повторюється неодноразово [2].

В Україні, вживаються заходи до протидії булінгу, проте, прояви булінгу не тільки не зникають, а й збільшуються. Актуальність дослідження булінгу обумовлена тим, що досвід зіткнення з цькуванням впливає на поведінку і світовідчуття всіх учасників, формуючи у них звичку до відносин домінування / підпорядкування у поведінці.

Діти, які здійснюють травлю, звикають до безкарності і частіше од-нолітків демонструють девіантні форми поведінки.

Нами було проведено дослідження в харківській школі на вияв-лення схильності до булінгу в старшокласників, учнів 9-10 класів, в загальній кількості 50 людей. В дослідженні використовувався Опи-тувальник ризику булінгу Бочавер А.А., Кузнецова В.Б., Біанкі Є.М., Дмитрівський П.В., Завалишина М.А., Капорська Н.А., Хломов К.Д. [3, с. 155]. За допомогою цього опитувальника усі досліджувані були роз-ділені нами на дві групи, в першу групу увійшли учні з високою схи-льністю до булінгу у кількості 18 осіб, в другу групу увійшли учні з низькою схильністю до булінгу у кількості 32 осіб. Результати дослі-дження ризику булінгу у школярів наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники ризику булінгу школярів

Шкали	Схильні до булінгу	Не схильні до булінгу	t	p
Небезпеч-ність	9,1±1,5	6,7±1,7	5,1	0,001
Благопо-луччя	5,9±1,4	6,3±1,5	0,8	-
Роз'єднаність	4,7±1,1	3,9±1,3	2,1	0,05
Рівноправ-ність	2,8±0,9	3,4±1,5	1,7	-

За даними результатів, що наведені у таблиці ми бачимо, що за такою шкалою як «Небезпечність» в групі школярів схильних до бу-лінгу показник дорівнює 9,1±1,5, в групі не схильних до булінгу - 6,7±1,7 при t= 5,1 p≤0,001, з вірогідним підвищенням цього показ-нику в першій групі учнів. Тобто, учні, що проявляють схильність до булінгу в більшій мірі демонструють неповагу, небезпеку і нех-тування правилами та кордонами інших у школі. Високі показники за цією шкалою говорять, про посилення суб'єктивного відчуття небезпеки у учасників групи і підвищений ризик різних дезадапти-вних способів співволодіння з тривогою, в тому числі цькування, ін-ших форм агресивної поведінки. Шкала небезпеки відображає нега-тивні аспекти психологічної атмосфери, фонові напруги в групі, яке пов'язане з низькою якістю відносин і дотримання правил спі-лкування, що веде до негативних установок щодо спілкування.

За шкалою «Роз'єднаність» в першій групі учнів було отримано показник $4,7 \pm 1,1$, в другій групі учнів - $3,9 \pm 1,3$ при $t = 2,1$, $p \leq 0,05$, з вірогідним підвищенням даного показника в групі школярів з високою схильністю до булінгу. Шкала роз'єднаності оцінює не фонову, а актуальну напругу і має безпосередні ситуативні причини (викликається, наприклад, бійками), яка відбивається і в негативних, агресивних установках по відношенню до спілкування, і одночасно з високим ступенем тривоги в поєднанні з переживанням самотності. Шкала роз'єднаності спрямована на оцінку відсутності згуртованості, велику дистанцію між підлітками, а також між підлітками та вчителями, пов'язаними з відсутністю інструментів впливу один на одного.

За шкалами «Рівноправність» і «Благополуччя» не було виявлено достовірних розбіжностей в групах досліджуваних учнів, що свідчить про практично однакову схильність старшокласників шукати мирних, компромісних шляхів подолання конфліктів між собою, вказують на наявність ресурсів.

Таким чином, ключовою передумовою для виникнення шкільного булінгу стає фонове відчуття небезпеки в класі, обумовлене невизначеністю статусів, напругою від насильницького об'єднання груп без урахування персональних переваг, пропонуваними середовищем в якості зразка відносинами, збудованими на нерівність влади. Результати нашого дослідження свідчать про те, що саме учні з високою схильністю до булінгу більше схильні демонструвати небезпечну поведінку та відсутність згуртованості.

Список бібліографічних посилань

1. Ожйова О. М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми. Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». 2009. № 2. С. 158–163.
2. Методичні матеріали для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних з використанням мережі Інтернет / О. О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та ін. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 49 с.
3. Опросник риска буллинга (ОРБ) / А. А. Бочавер, В. Б. Кузнецова, Е. М. Бианки и др. *Вопросы психологии*. 2015. № 5. С. 146–157.

Одержано 16.03.2020

Представлены результаты исследования склонности к буллингу у старшекласников. Показано, что ученики с высокой склонностью к буллингу в большей мере демонстрируют высокий уровень агрессивности, тревожности и социальной изоляции.

Ключевые слова: буллинг, риск буллинга, школьники.

УДК 159.9

Світлана Борисівна ЖАРІКОВА,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6814-6415>

ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ І РЕФЛЕКСІЯ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ

Представлено результати дослідження життєздатності та рефлексії у контексті психологічного здоров'я студентів. Визначено відмінності у структурі взаємозв'язку цих феноменів у студентів з різним рівнем психологічного здоров'я.

Ключові слова: життєздатність, психологічне здоров'я, рефлексія, студенти.

В сучасному суспільстві здоров'я розглядається як найважливіший ресурс його розвитку, міра якості життя людей. Саме тому політика багатьох прогресивних держав ґрунтується на зміщенні акцентів впливу з нарощування темпів зростання економіки на розвиток здорової особистості та здорового населення [1, с. 100]. Проблема психологічного здоров'я відноситься до числа найбільш актуальних проблем сучасної психологічної науки - як в теоретичному, так і в практичному ракурсі. На даний час для розкриття сутності психологічного здоров'я та його механізмів використовується безліч понять. Це - виживання, стійкість особистості, її гармонія, суб'єктивне благополуччя, турбота про себе, психологічні захисти, стратегії і стилі подолання стресу, адаптаційний і особистісний потенціал, ресурси, сприйняття соціальної підтримки, саногенні аспекти Я, здоров'язберігаючі особистісні якості, внутрішня картина здоров'я [2, с.122]. Під психологічним здоров'ям розуміють стан психологічного благополуччя, що забезпечується сукупністю особистісних якостей і властивостей, які є передумовою життєстійкості людини, конструктивного задоволення її потреб та успішної самореалізації. У поглядах на психологічне здоров'я простежуються тенденції визначати його як еквівалент соціально-психологічної адаптації, особистісного зростання, самоактуалізації; еквівалент духовності, актуалізації людяного в людині, а також поєднання цих поглядів [3, с.178 - 179]. У структурно-функціональному сенсі, психологічне здоров'я розглядається як складний феномен, що містить когнітивно-оцінний компонент біологічного, психологічного та соціального рівнів його забезпечення [4, с.167].

Отже, здатність зберігати власну цілісність та відтворювати себе разом зі здатністю до рефлексії виступають важливими характеристиками, вивчення яких дозволить збагатити наукові уявлення щодо особливостей функціонування феномену психологічного здоров'я.

Для визначення зв'язку психологічної життєздатності та диференційних типів рефлексії у групах студентів з різним рівнем психологічного здоров'я, сформованих за допомогою методики «Індивідуальна модель психологічного здоров'я» О. В. Козлова [5] був проведений кореляційний аналіз (з використанням коефіцієнта рангової кореляції Спірмена) показників опитувальника життєздатності людини О.О. Рильської [6] та методики «Дифференційний тип рефлексії» Д.О. Леонтьєва та Є.М. Осіна [7].

Життєздатність передбачає інтегральну здатність людини до збереження своєї цілісності, котра актуалізується у зв'язку з необхідністю вирішення життєвих завдань та забезпечує динамічне утримання життя в постійному поєднанні з вимогами соціального буття й людського призначення, що суб'єктивно сприймається як задоволеність власним життям [6, с.135]. Рефлексивність забезпечує особистості можливість самоконструювання, саморозвитку, самодетермінації, але необхідно розуміти, що вона може мати не лише конструктивний, а й деструктивний характер [8].

У дослідженні взяли участь 97 студентів Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського "ХАІ". Першу групу склали 41 особа з високим рівнем психологічного здоров'я, другу – 56 осіб із середнім його рівнем. У першій групі визначені значущі додатні кореляції між компонентом життєздатності «Саморегуляція» та диференційними типами рефлексії «Системна рефлексія» ($r = 0,451$; $p \leq 0,001$), «Інтроспекція» ($r = 0,353$; $p \leq 0,01$) та «Квазірефлексія» ($r = 0,348$; $p \leq 0,01$). Тобто, у цій групі здатність до саморегуляції діяльності та поведінки актуалізується як зі зростанням здатності до системної рефлексії, яка охоплює різні виміри буття особистості, так і зі збільшенням схильності до тих типів рефлексування, котрі пов'язані із поглибленням у власні переживання, та спрямованістю на відокремлені від реального життя об'єкти та ситуації. У другій групі шкала «Системна рефлексія» виявляє додатні значущі кореляції з компонентами життєздатності «Саморегуляція» ($r = 0,403$; $p \leq 0,01$) та «Саморозвиток» ($r = 0,453$; $p \leq 0,01$), а шкала «Інтроспекція» - з компонентом життєздатності «Осмисленість життя» ($r = 0,425$; $p \leq 0,01$). Отже, удосконалення здатності до системної рефлексії поєднується зі збільшенням здатності до саморегуляції та розвитком здібностей, котрі забезпечують успішне вирішення

життєвих завдань у змінюваних ситуаціях, а поглиблення здатності до аналізу внутрішніх переживань – з підвищенням ступеню сформованості цілей, рівня задоволеності при їх досягненні, впевненості у здатності визначати мету та досягати результатів, співвідносити мету з майбутнім, емоційну насиченість з наявною ситуацією, задоволеність – з отриманими в минулому результатами. Таким чином, на відміну від високого, для середнього рівня психологічного здоров'я характерною є певна обмеженість та суперечливість взаємодії життєздатності та рефлексії, тоді як високому його рівню притаманною є більша варіативність та продуктивність взаємозв'язків між психологічною життєздатністю та рефлексією.

Отримані дані залишають невисвітленим питання щодо зв'язку психологічної життєздатності та рефлексії у студентів з низьким рівнем психологічного здоров'я, що вимагає виокремлення відповідної групи респондентів та продовження досліджень у вибраному напрямку.

Список бібліографічних посилань

1. Жарікова С. Б. Професійне здоров'я особистості: психологічний ракурс // Бочаровські читання : тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю підготовки психологів у Харків. нац. уні-ті внутр. справ (м. Харків, 13 квіт. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 100–103.

2. Кузнецов М. А., Зотова Л. Н. Психологические механизмы и детерминанты поддержания здоровья человека. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2018. № 53. С. 102–125.

3. Маланьїна Т. М. До проблеми психологічного здоров'я. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. № 128. С. 176–179.

4. Жигалкіна Н. В. Особливості ставлення до психологічного здоров'я особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2017. 199 с.

5. Козлов А. В. Методика диагностики психологического здоровья. *Перспективы науки и образования*. 2014. № 6 (12). С. 110–117.

6. Рильская Е. А. Психология жизнеспособности человека : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Ярославль, 2014. 446 с.

7. Леонтьев Д. А., Осин Е. Н. Рефлексия «хорошая» и «дурная»: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике. *Психология*. 2014. Т. 11, № 4. С. 110–135.

8. Шаров А. С. Рефлексия в развитии и становлении человека. *Психология в системе наук (междисциплинарные исследования)*. 2002. Т. 9, вып. 1. С. 47–49.

Одержано 26.02.2020

Представлены результаты исследования жизнеспособности и рефлексии в контексте психологического здоровья студентов. Выявлены различия в структуре взаимосвязей этих феноменов у студентов с разным уровнем психологического здоровья.

Ключевые слова: жизнеспособность, психологическое здоровье, рефлексия, студенты.

УДК 159.923.

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6361-3029>;

Ірина Анатоліївна РЕВА,

студентка факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ ПІДЛІТКІВ

У тезах доповіді представлені результати дослідження гендерних особливостей внутрішньоособистісних конфліктів підлітків. За допомогою методики О.Фанталової досліджено ступінь значущості та доступності основних життєвих цінностей підлітків, визначено частоту їх внутрішньо особистісних конфліктів, коефіцієнти дисоціації за кожною цінністю. Показано, що ціннісна сфера дівчат підліткового віку є більш вільною від внутрішніх конфліктів, ніж ціннісна сфера особистості хлопців.

Ключові слова: особистість, внутрішньоособистісні конфлікти, ціннісна сфера, підлітки.

Проблема внутрішньоособистісного конфлікту, починаючи з часів З.Фрейда, залишається однією з найбільш актуальних проблем психологічної науки. Теоретичні та практичні аспекти даної проблеми вирішувалися у працях класиків психоаналітичного напрямку (З.Фрейда, А.Адлера, Е.Фрома, К.Хорні, К.-Г. Юнга), у роботах представників біхевіористської школи (Дж. Доларда, Н. Міллера, Д. Скінера), у дослідженнях когнітивно та гуманістично орієнтованих

психологів (К.Левіна, А.Маслоу, К.Роджерса, Л. Фестінгера, В. Франкла). Сучасні розробки проблеми внутрішньо особистісних конфліктів присвячені пошуку їх сутності, опису процесів зародження та розвитку, розкриттю причин та чинників, створенню типології внутрішніх конфліктів особистості, розробці методів їх психологічної діагностики та психокорекції (О. Анцупова, Ф. Василюк, Г. Дубчак, О. Громова, І. Красильников, М. Тимофієва, О. Фанталова, Т. Хомуленко, А. Шипілов та інші). Не дивлячись на різноманіття підходів, всі автори схожі у думці, що внутрішньоособистісний конфлікт - це стан, в якому людина має суперечливі і взаємовиключні мотиви, цінності і цілі, і з якими вона у даний момент не може впоратися [1].

Дуже актуальною проблема внутрішньоособистісних конфліктів є у підлітковому та юнацькому віці, що являють собою вікові періоди бурного становлення особистості, в тому числі її мотиваційної сфери. Цей вік характеризується наявністю досить різноманітних психологічних проблем і труднощів, внутрішньо особистісних конфліктів. Особливості внутрішніх конфліктів у підлітковому та юнацькому віці вивчалися у роботах Л.Бобрової, А. Букіної, Н. Герасимової, Т. Гущиної, Г. Дубчак, О.Савіна, М. Шаталіної, О. Козаченко, Т.Чаусової та інших науковців. Однак, до сьогодні певні аспекти проблеми внутрішніх конфліктів сучасних підлітків досліджені недостатньо.

Метою нашого дослідження стало визначення гендерних особливостей внутрішньоособистісних конфліктів в ціннісній сфері підлітків.

Дослідження проводилося на базі загальноосвітніх шкіл міста Куп'янська Харківської області. У дослідженні взяли участь 40 учнів 11 класів, з них 24 юнаки і 16 дівчат. Внутрішньоособистісні конфлікти підлітків досліджувалися за допомогою методики О.Фанталової «Рівень співвідношення цінності і доступності в різних життєвих сферах» [2].

Результати дослідження показали, що структура цінностей хлопців і дівчат має як схожі риси, так і відмінні. Незалежно від статі підлітки надають високої значущості любові і розумінню батьків, здоров'ю та щасливому сімейному життю, і не орієнтовані на лідерство у колективі. Для дівчат більш значущими є успішне навчання, упевненість в собі та свобода у вчинках, а для хлопців – відсутність матеріальних проблем та любов дівчини. Однак, як вказує О.Фанталова, дослідження тільки значущості цінностей не є показовим у діагностиці внутрішньо особистісних конфліктів. Необхідним етапом є дослідження доступності цих цінностей та співвідношення її зі значущістю [2].

Стосовно доступності вказаних у методиці цінностей було визначено, що перші два місця в досліджуваних групах займають схожі цінності: цікаві захоплення та впевненість у собі, які школярі вважають найбільш доступними. Різниця полягає в тому, що для дівчат більш доступними є наявність хороших та вірних друзів (9,33 в групі дівчат і 4,96 в групі хлопців; $p \leq 0,05$) і успішне навчання (5,02 і 1,08; $p \leq 0,05$), а для хлопців - любов і розуміння батьків (8,98 та 5,44; $p \leq 0,05$) і лідерство у колективі (4,67 і 0,78; $p \leq 0,05$).

При підрахуванні частоти внутрішньо особистісних конфліктів встановлено, що в групі хлопців частіше за все реєструється стан, вільний від внутрішніх конфліктів та внутрішнього вакууму. Вони дають 54,8 % відповідей, де показники цінності та доступності майже однакові або їх різниця не виходить за межі 4 балів. Це безконфліктний, спокійний стан, де «бажане» і «реальне» повністю або частково збігаються, гармонійно врівноважені у внутрішньому світі суб'єкта. Це стан, коли значущі потреби в основному задоволені, а цінності реалізовані. 28,4 % мають стан внутрішнього конфлікту, коли ціннісний об'єкт малодоступний або його немає зовсім, «бажане» не збігається з «реальним», значимі потреби і цінності знаходяться в стані блокади. І 16,8 % юнаків виявляють стан внутрішнього вакууму, який характеризується тим, що доступний об'єкт не становить інтересу, може супроводжуватися відчуттям «внутрішнього баласту», «надмірності присутності», непотрібності, нікчемності, внутрішньої порожнечі.

В групі дівчат стан, вільний від внутрішніх конфліктів, зареєстровано у 66,2 %. А стани внутрішнього конфлікту та душевного вакууму мають 18,7 % і 15,1 % дівчат відповідно.

Порівняльний аналіз показав, що у дівчат частіше реєструється стан по типу «те, що мені потрібно я, в основному, маю», тобто вільний від внутрішніх конфліктів стан (66,2% і 54,8%; $p \leq 0,05$). Внутрішньоособистісні конфлікти більш характерні для хлопців (28,7% і 18,7%; $p \leq 0,05$) і пов'язані, насамперед, з незадоволенням матеріальних потреб, нестачі любові дівчат, станом здоров'я. Для дівчат внутрішньоособистісні конфлікти є менш характерними і охоплюють сферу кохання та розуміння батьків і щасливого сімейного життя.

Таким чином, ціннісна сфера дівчат підліткового віку є більш вільною від внутрішніх конфліктів, а обумовлений цим психологічний стан – більш благополучним, безконфліктним, спокійним, ніж психологічний стан хлопців. Це пов'язано із переважним задоволенням цінностей в основних сферах життя у дівчат, у яких частіше реєструється стан по типу «те, що мені потрібно я, в основному, маю».

Внутрішньоособистісні конфлікти більш характерні для хлопців і пов'язані, насамперед, з незадоволенням матеріальних потреб, нестачі любові осіб протилежної статі, станом здоров'я. Для дівчат внутрішньоособистісні конфлікти є менш характерними і охоплюють сферу «кохання і розуміння батьків» та «щасливого сімейного життя».

Список бібліографічних посилань

1. Боброва Л. Г. Психологічні особливості внутрішньоособистісних конфліктів майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 20 с.

2. Фанталова Е. Б. Диагностика и психотерапия внутреннего конфликта : монография. М. : Директ-Медиа, 2015. 72 с.

Одержано 11.03.2020

В тезисах представлены результаты исследования гендерных особенностей внутриличностных конфликтов подростков. С помощью методики Е.Фанталовой исследованы степень значимости и доступности основных жизненных ценностей подростков, определены частота их внутриличностных конфликтов, коэффициент диссоциации по каждой ценности. Показано, что ценностная сфера девушек подросткового возраста более свободна от внутренних конфликтов, чем ценностная сфера личности юношей.

Ключевые слова: личность, внутриличностные конфликты, ценностная сфера, подростки.

УДК 159.98

Ольга Сергіївна ЗВОНЮК,

асистент кафедри психології

Луганського національного

університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8063-5943>

ОСОБИСТІТЬ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ САМОІЗОЛЯЦІЇ ПІД ЧАС КАРАНТИНУ: ВИКЛИКИ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Ситуація вимушеної самоізоляції в умовах карантину є стресовою для кожної окремої особистості та кидає певні виклики, з якими доведеться зустрітися більшості з нас. Доцільним є вироблення психологічних рекомендацій щодо подолання стресу та підвищення продуктивності особистості в нових для неї умовах життєдіяльності.

Ключові слова: самоорганізація, вимушена самоізоляція, психогігієна.

Наявна ситуація експоненційного поширення у світі досі невідомого коронавірусу, що викликає хворобу COVID-19, диктує нові умови щодо організації життєдіяльності великої спільноті людей в рамках не просто окремої громади, а й цілої держави та на міждержавному рівні. На момент написання даних тез, в Україні на загальнодержавному рівні прийнято рішення обмежити вільне пересування громадян доступним громадським транспортом – залізницею, автобусами, метро [1], що однозначно створює для кожної окремої людини ситуацію дискомфорту й відчуття обмеженості та замкнутості в межах тієї території, де людина знаходилася на момент набуття чинності даної заборони. До цього ж наявною є рекомендація МОЗ України в принципі обмежити свої звичні соціальні контакти, самоізолюватися в межах власної домівки як у випадку наявності підозри на COVID-19, так і у випадку відсутності подібної підозри, аби зменшити кількість та щільність своїх соціальних контактів і таким чином запобігти чи зменшити швидкість розповсюдження вірусу. Дані рекомендації є абсолютно правомірними з точки зору епідеміології, але подібні обмеження свободи пересування та контактів можуть створювати нові, не звичні для пересічної людини, умови життя.

На даний момент найочевиднішими проблемами психологічного характеру, які напряму пов'язані з перебуванням в умовах карантину та з якими може зіткнутися кожен громадянин нашої держави, можна назвати наступні:

- депривація соціальних контактів (особлива актуально для самотніх людей);
- тиск можливої особистої відповідальності за поширення смертельно небезпечного для деяких верств населення вірусу;
- проблема самоорганізації часу в умовах обмеженого простору;
- інформаційний тиск зі сторони медіа та соціальних мереж, де можуть розповсюджуватися як дійсні, так і фейкові новини з негативним забарвленням;
- стрес організації роботи у віддаленому режимі / стрес накопичення робочих завдань;
- втрата заробітку для працівників приватного сектору;
- тривожні стани, що пов'язані з загальною невизначеністю ситуації, тощо.

Ми навмисно не розглядатимемо психологічні проблеми, які можуть виникати у людей, що захворіли на COVID-19, або мають

члена родини з підтвердженим діагнозом, або ж, можливо, втратили когось з близьких та рідних через зазначену хворобу. Дані ситуації наразі не входять в зону нашої уваги.

Ми вважаємо за необхідне в умовах пандемії, що є нетиповими та стресовими для більшої частини населення, звернути увагу на особливості особистої психологічної гігієни, яка наразі є таким самим необхідним елементом збереження здоров'я, як і миття рук.

Перш за все, треба звернути увагу на загальні поради з приводу збереження психологічного здоров'я в період спалаху коронавірусу. На наш погляд, корисними та лаконічними є поради, які з цього приводу надає Американська Фундація Протидії Суїциду [2]. Наведемо їх стисло:

1. Залишатися впевненим у собі та достатньо спокійно сприймати нову інформацію дозволить чітке *визначення меж власного контролю*: є події та ситуації, на які ми можемо впливати, а є такі, що не підвладні нашому контролю. Чітке розуміння алгоритмів своїх дій в тій чи іншій ситуації надаватиме відчуття впевненості та безпеки.

2. *Робити те, що дозволятиме почувати себе у безпеці*: прості, але дієві заходи безпеки, на кшталт ретельного миття рук та уникнення дотиків до обличчя за межами домівки, з одного боку, дійсно можуть захистити від небажаної інфекції, з іншого – нададуть відчуття активного долучення до вибудови безпечного простору довкола себе.

3. *Прогулянки на природі та фізичні вправи* допомагатимуть знімати зайву напругу та даватимуть можливість отримати необхідне фізичне навантаження, аби залишатися в формі.

4. *Думки спрямовувати на сьогоднішнє*, адже переживання про можливі події – особливо негативні – спроможне негативно впливати на самопочуття, навіть за умови, що ці події ніколи не відбудуться.

5. *Залишатися на зв'язку та в діалозі з усіма важливими людьми*: як безпосередньому, якщо це члени сім'ї, з якими розділеною є житлова площа, так і дистанційно – з тими, з ким неможливо наразі мати прямий контакт в умовах карантину.

Зазначені поради допоможуть втримати психологічну стійкість та спроможність протистояти негативним впливам вимушеної самоізоляції в умовах карантину.

По друге, ми вважаємо, що грамотна самоорганізація своєї діяльності в умовах самоізоляції сприятиме позитивному психологічному стану людини. На нашу думку, здатність людини організувати свій час та діяльність в умовах самоізоляції, в першу чергу, залежатиме від особливостей саморегуляції кожної конкретної особистості, як

інтегральної міри її суб'єктності [3, с. 82]. Але в будь-якому випадку, не зайвими будуть загальні психологічні рекомендації, які націлені на те, аби поліпшити продуктивність діяльності в період самоізоляції на карантин. Наведені нами рекомендації базуються на загальних принципах тайм-менеджменту [4] та враховують специфіку умов, в яких перебуватиме особистість під час самоізоляції.

1. Дотримання звичного режиму дня: сон/неспанья; робота/відпочинок. Для психіки що буде сигналом стабільності, зменшить наявний стрес та забезпечить легкий вхід в робочий лад після виходу з самоізоляції.

2. Чітке планування справ на кожен день з обов'язковим привласненням всім запланованим справам пріоритетності відносно одне одного. Це допоможе тримати продуктивність на достатньому рівні.

3. Дотримання режиму харчування: умовах стресу людина схильна до компульсивного переїдання. Планування заздалегідь меню на день/тиждень допоможе зекономити час на приготуванні їжі та сприятиме здоровим відносинам з їжею.

4. Планування дозвілля, доступного в умовах самоізоляції: перегляд фільмів, навчання чомусь новому, читання, відвідання онлайн вистав/музеїв, тощо.

Високий рівень соціальної відповідальності – це те, що очікується зараз від кожного члена суспільства. Період вимушеної самоізоляції під час карантину не має перетворюватися на тягар, а самоорганізація особистості в цьому питанні є вирішальною.

Список бібліографічних посилань

1. Всі обмеження та заборони у зв'язку з коронавірусом спрямовані на безпеку та охорону здоров'я українців // Урядовий портал : сайт. 17.03.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vsi-obmezhennya-ta-zaboroni-u-zvyazku-z-koronavirusom-spryamovani-na-bezpeku-ta-ohoronu-zdorovya-ukrayinciv> (дата звернення: 20.03.2020).

2. Marshall D. Taking Care of Your Mental Health in the Face of Uncertainty // American Foundation for Suicide Prevention : сайт. URL: <https://afsp.org/taking-care-of-your-mental-health-in-the-face-of-uncertainty/> (дата звернення: 20.03.2020).

3. Олефір В. О. Інтелектуально-особистісний потенціал як ресурс саморегуляції суб'єкта // Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во Сум. держ. пед. ун-ту ім. А. С. Макаренка, 2017. 540 с.

4. Адаир Дж. Эффективный тайм-менеджмент. М. : Эксмо, 2003. 256 с.

Одержано 21.03.2020

Ситуация вынужденной самоизоляции в условиях карантина является стрессовой для каждой отдельной личности и бросает определенные вызовы, с которыми придется встретиться большинству из нас. Целесообразной является выработка психологических рекомендаций по преодолению стресса и повышению продуктивности личности в новых для нее условиях жизнедеятельности.

Ключевые слова: самоорганизация, вынуждена самоизоляция, психогигиена.

УДК 159.9

Оксана Олексіївна ЗОЛотова,

студентка факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ В КОНТЕКСТІ БАЗОВИХ ПЕРЕКОНАНЬ У СПОРТСМЕНІВ

Здійснено теоретичний аналіз проблеми подолання стресових життєвих обставин у професійній діяльності спортсменів за допомогою адекватних особистісних копінг-ресурсів. Саме базисні переконання як стійкі уявлення індивіда про світ і про себе, мають вплив на мислення, емоційні стани і поведінку людини та можуть сприяти адекватному подоланню негативних наслідків стресової ситуації. Визначена специфіка взаємозв'язків копінг-поведінки та базових переконань у спортсменів.

Ключові слова: копінг-поведінка, стрес, базисні переконання, спортсмени.

Проблема копінг-поведінки відносно нещодавно почала вивчатися у психології. Вивчення особливостей подолання стресу у спортсменів за допомогою копінг-стратегій може допомогти у вирішенні проблеми стресу в їх спортивній діяльності і є актуальним в розвитку спорту в цілому. Професійна діяльність спортсмена характеризується впливом великої кількості стрес-факторів, які завдають шкоди здоров'ю, призводять до появи низької оцінки своєї професійної компетентності, призводять до проблем у сфері міжособистісних комунікацій. Ці фактори висувають вимоги до інтегральної характеристики

стресостійкості. Її збереження або підвищення пов'язано з пошуком, збереженням та адекватним використанням ресурсів, що допомагають їй у подоланні негативних наслідків стресової ситуації.

Комплексний підхід до аналізу стресу та копінг-поведінки представлений роботами Є.В. Бітюцької, Н.Є. Водоп'янової, А.Л. Журавльова, Т.Л. Крюкової, О.О. Сергієнко. Аналіз сучасних наукових досліджень копінг-поведінки представлений в статтях: В.В. Абрамова, Н.В. Родіної, В.І. Шебанової та ін.

Таким чином, сучасні дослідження демонструють, що негативні наслідки переживання складних життєвих обставин можуть бути дещо пом'якшені та нівельовані адаптивними стратегіями подолання стресу, тому вивчення особливостей копінг-поведінки допоможуть у створюванні програм щодо профілактики стресу, фізичного та емоційного виснаження спортсменів і допоможе їм у збереженні копінг-ресурсів особистості.

Копінг-поведінка – це форма поведінки, що визначає готовність індивіда вирішувати життєві проблеми. Ця поведінка спрямована на пристосування до обставин і передбачає наявність сформованого вміння використовувати певні засоби для подолання негативного емоційного стану. Спортсменам доводиться стикатися з різними стрес-факторами протягом своєї кар'єри. Ситуації, що викликають у них страх, тривогу, агресію, можуть бути загрозливими, але можуть і не представляти небезпеки [1, с. 48].

Розглядаючи спортивний стрес, можна виділяти стресові ситуації, зумовлені очікуванням або фактом соціальної оцінки (категорії боргу, пошани або ганьби), і ситуації прийняття ризику (наприклад, швидкісні або екстремальні елементи, пов'язані з імовірністю травми або загибелі). Таким чином, доцільно описувати стресор як ситуацію, а стрес – як комплекс психологічних і фізіологічних реакцій спортсмена на цю ситуацію.

Однією з найбільш актуальних проблем дослідження копінга в спортивній психології є розмитий характер кордонів об'єкта опанування поведінки спортсмена, так як в силу характеру спортивної діяльності долати доводиться багато різноманітних труднощів як внутрішнього, так і зовнішнього походження: від страху висоти до очікування критики [2, с. 211]. Психологічне призначення копінг-стратегії полягає в тому, щоб людину найкращим чином адаптувати до вимог ситуації шляхом оволодіння, ослаблення або пом'якшення цих вимог, тим самим мінімізувати можливий вплив стресової ситуації.

Для побудови спортсменами успішних копінг-стратегій матиме значення те, яким чином індивід конструює свої уявлення про

навколишній світ і власне "Я". У цьому відіграють свою роль базові переконання. Переконання особистості виступають у якості специфічного внутрішнього засобу структурування досвіду, моделювання психічних станів та формування поведінки. Система базових переконань - це основа картини світу індивіда, «Світу припущень», того, що А.Н. Леонтьєв називав «Образ Світу». Це «... глобальні, стійкі уявлення індивіда про світ і про себе, що впливають на мислення, емоційні стани і поведінку людини» [3, с.251].

Базове переконання особистості – складне утворення, у формуванні якого беруть участь і мислення, і почуття, і воля, тому воно справляє інтегрувальний вплив на всі вияви життєдіяльності людини. У різних аспектах переконання виступає в різних іпостасях: як ідея, як погляд, як особливий психологічний стан, мотив, регулятор поведінки, світоглядний критерій тощо [4, с.684].

Таким чином, метою дослідження було виявити специфіку взаємозв'язків копінг-стратегій та базових переконань у спортсменів. Для досягнення мети нами були використані наступні методики: «Індикатор копінг-стратегій» (Д. Амірхан) та методика «Шкала базових переконань» (Р. Янов-Бульман). У дослідженні приймали участь юнаки віком 18-19 років (борці та футболісти) Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Згідно результатам кореляційного аналізу у борців були виявлені негативні зв'язки між складовою «Стратегія вирішування проблем» та такими складовими базовими переконаннями як «Прихильність миру» ($r = -0,533$; $p \leq 0,05$) і «Добротою людей» ($r = -0,596$; $p \leq 0,05$). Це говорить про те, що за умови активної поведінкової стратегії, борці використовують всі наявні у них ресурси для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблем, що знижує переконаність у перевазі хороших подій над поганими та здібності до допомоги іншим оточуючим. Стосовно стратегії «Уникання проблем», то вона позитивно корелює з «Випадковістю» ($r = 0,562$; $p \leq 0,05$) та має негативний зв'язок з «Везінням» ($r = -0,645$; $p \leq 0,05$). У першому випадку борці намагаються уникати контакту з навколишньою дійсністю, піти від вирішення проблем, бо мають переконання, що течія життя багато в чому визначається випадком і випадковість - це принцип розподілу подій. У другому ж випадку вони використовують цю поведінкову стратегію на ґрунті переконання, що в житті їм не часто сприяє удача чи везіння і випадок до них не є прихильним.

У футболістів за результатами дослідження виявлено позитивний кореляційний зв'язок між стратегією «Вирішування проблем»

та «Везінням» ($r=0,582; p \leq 0,05$). При використанні футболістами особистісних ресурсів для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблеми, підвищується показник впевненості в тому, що удача схильна до них, ситуацію вони розцінюють як позитивну, що може сприяти оптимістичному засобу мислення та спонукати до конкретних дій.

Отже, специфіка взаємозв'язків копінг-стратегій та базових переконань у футболістів та борців буде і надалі вивчатися у наших дослідженнях та дасть змогу створювати програми щодо розвитку особистісно-середовищних копінг-ресурсів і навичок активного вирішення проблем у професійній діяльності спортсменів.

Список бібліографічних посилань

1. Визитова С. Ю. Психологический стресс: диагностика и коррекция : метод. пособие. Южно-Сахалинск : Изд-во ИРОСО, 2010. 48 с.
2. Курепов В. А. Большая энциклопедия спорта. М. : Спорт, 2002. 211 с.
3. Леонтьев А. Н. Образ мира. Избранные психологические произведения : в 2 т. М., 1983. 251 с.
4. Майерс Д. Социальная психология: учебник / пер. с англ. С. Гаврилов. 2-е изд. СПб. : Питер, 1999. 684 с.

Одержано 05.03.2020

Осуществлен теоретический анализ проблемы преодоления стрессовых жизненных обстоятельств в профессиональной деятельности спортсменов с помощью адекватных личностных копінг-ресурсов. Именно базисные убеждения как устойчивые представления индивида о мире, себе, оказывают влияние на мышление, эмоциональные состояния и поведение человека и могут способствовать адекватному преодолению негативных последствий стрессовой ситуации. Определена специфика взаимосвязей копінг-поведения и базисных убеждений у спортсменов.

Ключевые слова: *копінг-поведение, стресс, базисные убеждения, спортсмены.*

УДК 159.9

Ксенія Олександрівна ІВАНЧИХІНА,

студентка факультету психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Науковий керівник:

Олена Володимирівна МИЛОСЛАВСЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В СУЧАСНОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У тезах розглянуто поняття толерантності до невизначеності, історії його виникнення, проведено теоретичний аналіз загальних характеристик поняття.

Ключові слова: толерантність до невизначеності, ситуація невизначеності, передбачуваність поведінки.

Сучасний світ характеризується невизначеністю у всіх його проявах. Роль невизначеності у нашому житті постійно зростає, отже інтерес до цієї проблематики збільшується. Ще філософи Стародавньої Греції та епохи Відродження цікавилися питаннями невизначеності (Демокрит, Епікур, І. Кант, Р. Декарт). Тема невизначеності набула особливої актуальності саме у ХХ столітті. В наш час дослідження питання невизначеності з'являються не тільки у філософії, цей феномен також цікавить фізиків, економістів, соціологів, психологів та представників інших наук.

У сучасній психологічній науці виділяють декілька понять невизначеності: «ambiguity» і «uncertainty». Їх різниця полягає у тому, що перше поняття характеризує ситуації в яких людині відомі альтернативи і є декілька їх інтерпретацій. Друге поняття визначають як невідомі альтернативні варіанти та відсутність їх інтерпретацій. А. А. Федоров надав цим термінам синоніми у нашій мові «ambiguity» - це аналог неясності, а «uncertainty» є синонімом невизначеності [6]. В останні роки у психології набуло популярності вивчення толерантності до невизначеності (С. Баднер, Д.Мак-Лейн, А.І. Гусєв, А.В. Карпов, І.М. Леонов).

Вперше поняття толерантності до невизначеності було використано ще у 50-х роках минулого століття у працях Е. Френкель-Брунsvик у рамках вивчення авторитаризму в теорії Т. Адорно [3]. У визначенні

цього поняття автор звертав увагу, насамперед, на здатність людини впоратися зі складними, неоднозначними ситуаціями у житті.

У подальших дослідженнях, за словами Т.В. Корнілової, толерантність розглядається у якості особистісної характеристики, що представляє інтегральну рису, яка у свою чергу включає систему цінностей, психологічну стійкість, особистісні установки та сукупність різнорівневих індивідуальних властивостей людини [3, с.92]. О.Г. Луковицька розглядає толерантність до невизначеності як соціальну установку, що включає у свою структуру когнітивний, афективний та поведінковий аспекти відношення до невизначеності [5 с.12]. Необхідно зазначити, що феномен толерантності до невизначеності пропонувалося розглядати у складі фактора Великої п'ятірки, який називається – відкритість до нового досвіду та враженням (Openness) [3]. Однак було показано, що феномен толерантності до невизначеності є не складовою фактора Openness, а є окремим поняттям, не є частиною інших [3]. Розробкою поняття «толерантність до невизначеності» займався і Д. О. Леонт'єв, який розглядав цей конструкт як психологічний ресурс людини, що допомагає їй приймати рішення у складних життєвих ситуаціях [1].

Е. Френкель-Брунsvик відмічає, що люди яким притаманна тенденція до однозначної категоризації при оцінці оточуючих (добрий-поганий, правильний-неправильний), їх неможливість діяти не за шаблонами та підпорядкованість авторитету є ознакою людей з інтолерантністю до невизначеності [4]. М. Н. Юртаєва зазначає, що несхожість може бути загрозою для цінностей особистості та бути перепорою у досягненні позитивної ідентичності, бути джерелом амбівалентних почуттів. Також було показано те, що толерантність до невизначеності та самооцінка особистості можуть підсилювати чутливість до відмінностей, тому визначаються «загрозою» [7]. У своїй праці С. Баднер визначив «інтолерантність до невизначеності» як тенденцію людини відчувати невизначену ситуацію як потенційну загрозу. Їм було виділено чотири індикатора індивідуального сприйняття загрози, серед них: феноменологічне підкорення(дисконфорт), феноменологічне заперечення (репресія, придушення) та оперативне заперечення(деструктивна чи реконструктивна поведінка) [4]. І. М. Леонов визначав, що до характеристик інтолерантної до невизначеності людини за S. Vochner належать: уникнення багатозадачності, неприпустимість співіснування в одному явищі позитивних та негативних характеристик, потреба у категоризації, перевага знайомого незнайомому, відраза незвичайного та екзотичного, стійкість першого образу об'єкта при

сприйнятті його змін, передчасні висновки та прийняття рішення та стійка прихильність до нього – первинні характеристики; до вторинних рис належать: авторитаризм, догматизм, ригідність, закритість новому досвіду, наявність етнічних упереджень, низька креативність, тривожність та агресивність [4].

У монографії В. М. Павленко та М. М. Мельничук надається характеристика толерантної людини за Г. Олпортом у якій серед переліку низки параметрів є потреба у визначеності. Тобто толерантна людина за Г.Олпортом – це особистість, що готова приймати різноманітні точки зору та визнає їх право на існування, а також відчуває менший дискомфорт у стані невизначеності [2, с. 16].

Таким чином, узагальнюючи все вищесказане, треба вказати, що толерантність до невизначеності можна назвати рисою особистості, яка прогнозує її поведінку у ситуаціях з нестачею інформації чи великою варіативністю вибору. Толерантною до невизначеності людиною можна назвати особистість, що неохоче мислити за шаблонами та чіткими категоріями, відчуває і позитивні емоції від невизначених ситуацій, готова приймати відмінну від своєї точку зору. Натомість інтолерантна людина характеризується ригідністю, високим рівнем тривожності та агресивності, шаблонним та категоріальним мисленням.

Список бібліографічних посилань

1. Павленко Г. В. Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Том. 7, Вип. 47. С. 208–219.
2. Павленко В. М., Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів) : монографія / авт. післямови В. Ф. Моргун. Полтава : ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.
3. Корнилова Т. В., Чумакова М. А. Шкали толерантности и интолерантности к неопределенности в модификации опросника С. Баднера. *Экспериментальная психология*. 2014. Т. 7, № 1. С. 92–110.
4. Леонов И. Н. Влияние толерантности к неопределенности на профессионально важные качества руководителя : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Ижевск, 2015. 256 с.
5. Луковицкая Е. Г. Социально-психологическое значение толерантности к неопределенности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. СПб., 1998. 23 с.
6. Человек в условиях неопределенности : сб. материалов Всерос. конф. (г. Новосибирск, 18–19 мая 2006 г.) / Новосибирск. гос. ун-т. Новосибирск, 2006. 270 с.

7. Юртаева М. Н., Глуханюк Н. С. Потенциал исследования конструкта «толерантность к неопределенности» в современной психологии. *Известия Уральского государственного университета. Серия 1: Проблемы образования, науки и культуры*. 2017. Т. 23, № 1 (159). С. 74–80.

Одержано 13.03.2020

В тезисах рассмотрено понятие толерантности к неопределенности, истории его возникновения, проведен теоретический анализ общих характеристик понятия.

Ключевые слова: толерантность к неопределенности, ситуация неопределенности, непредсказуемость поведения.

УДК 159.9

Мілена Геннадіївна КОТОЛУП,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0517-4822>

СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА РЕФЛЕКСИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Проаналізована проблема девіантної поведінки у підлітковому віці. Зазначено, що рефлексивність виступає як базова властивість особистості, завдяки якій відбувається усвідомлення і регуляція суб'єктом своєї діяльності. Досліджена специфіка взаємозв'язків схильності до девіантної поведінки та рефлексивності у підлітковому віці.

Ключові слова: девіантна поведінка, підліток, рефлексія, рефлексивність.

Однією з актуальних проблем сьогодення можна назвати поширення девіантних форм поведінки підлітками. Розмитість норм, ослаблення соціальної регуляції спотворює духовні і культурні норми, негативно відображується на особистості підлітка. Деформація цінностей, яка відбувається в суспільстві починається у підлітковому віці і створює умови для відтворення протизаконних вчинків, ствердження свавілля, права та лежить в основі злочинності.

Проблема відхилень у поведінці підлітків привертала увагу дослідників в різних галузях науки (Б.М. Алмазов, С.І. Болтівець, І.С. Булах, Л.С. Виготський, О.В. Змановська, І.С. Кон, А.І. Кочетов, Ю.А. Клейберг, Н.Ю. Максимова, О.С. Матвійчук, В.Ф. Моргун, В.Д. Менделевич, О.С. Ніколенко, В.М. Оржеховська, А.О. Реан, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, В.О. Тюріна, Д.І. Фельдштейн та ін.).

Вузловим питанням у дослідженні девіантної поведінки підлітків є з'ясування її детермінованості (причин, мотивів, чинників). Психологи (С.А. Белічева, А.А. Бесєдін, О.В. Змановська, Ю.А. Клейберг, О. Наконечна, Г. Шевчук, А. Шевчук, Н.Ю. Максимова та ін.) відзначають біологічні, соціально-психологічні, педагогічні, соціальні фактори формування девіантної поведінки. Розглядаючи детермінанти девіантної поведінки, звертають увагу передусім на внутрішні – психологічні, особистісні фактори, а також на їх виявлення у соціальному просторі [1, с.629-630].

На важливу роль рефлексії у становленні підростаючої особистості вказували ще класики психологічної науки. Л.С.Виготський підкреслював, що у перехідному віці нові типи взаємозв'язків психічних функцій утворюються на основі розвитку рефлексії [2, с.382].

Вже у молодшому шкільному віці виникає необхідність, і одночасно складаються можливості для рефлексивного звернення на себе (Д. Б. Ельконін). Відповідно, у підлітків є всі передумови для усвідомленої і довільної регуляції своєї активності. Досліджуючи особливості рефлексії девіантних підлітків, автори акцентують увагу на низькому рівні здатності до рефлексії у правопорушників. Разом з тим, останнім часом намітилася тенденція до більш усвідомлених і довільних правопорушень неповнолітніх. Це підкреслює різноманіття делінквентної підліткової спільноти і актуалізує дослідження проблем рефлексії [3, с.231].

До розуміння рефлексії існують різні підходи, що мають різне підґрунтя. З одного боку, рефлексія аналізується як системоутворюючий фактор організації мислення, діяльності, комунікації та інтеракції. З іншого, розглядається як саморегуляційний механізм становлення особистості суб'єктом власної життєдіяльності. Рефлексія ідентифікується з процесами осмислення і переосмислення. Переосмислення людиною інтелектуальних змістів (образів предметної ситуації) та особистісних змістів (образів особистості, з якими людина ототожнює себе) є механізмом їх зміни і продовження психічних новоутворень людини. Рефлексивність – це базова властивість особистості, завдяки якій відбувається усвідомлення і регуляція суб'єктом своєї діяльності (Г. П. Щедровицький, С. В. Михайлова) [3, с. 228].

Тому **метою** нашого дослідження є вивчення специфіки взаємозв'язків схильності до девіантної поведінки та рефлексивності у підлітковому віці. У дослідженні брали участь підлітки у віці від 14-15 років, які навчаються в Харківській загальноосвітній школі I-III ступенів № 22 Харківської міської ради Харківської області. Для вирішення поставлених в дослідженні завдань нами використовувалися наступні методики: Тест схильності до девіантної поведінки (А.Н.Орел); Диференційний тест рефлексивності (Д.А. Леонтьєв, Е.Н. Осін).

Отримані результати дослідження свідчать про прямий кореляційний зв'язок між шкалами «Схильність до подолання норм і правил» та «Інтроспекція» ($r=0,513$; $p\leq 0,05$). Тобто у дівчат при зростанні нонконформістських тенденцій, прояву схильності до заперечення загально-прийнятих норм і цінностей, зразків поведінки, підвищується зосередженість на власному стані, власних переживаннях.

Але при цьому спостерігається негативний кореляційний зв'язок між шкалами «Схильність до подолання норм і правил» та «Квазірефлексія» ($r=-0,563$; $p\leq 0,05$), тобто у дівчат зростає схильність протиставляти власні норми і цінності груповим, тенденція «порушувати спокій», шукати труднощі, що в свою чергу знижує їх спрямованість на об'єкт, який має відношення до актуальної життєвої ситуації, та навпаки.

Виявлено також позитивний кореляційний зв'язок між наступними складовими: «Шкала прийняття жіночої соціальної ролі» та «Системна рефлексія» ($r=0,498$; $p\leq 0,05$), це свідчить що при зростанні готовності до реалізації традиційно жіночих форм статевої поведінки, при неприйнятті відкритої агресії як способу досягнення життєвих цілей, у дівчат підвищується можливість для саморегуляції і самоврядування.

В свою чергу у хлопців отримані результати дослідження свідчать про прямий позитивний кореляційний зв'язок між шкалами «Схильності до самоушкодженої і саморуйнівної поведінки» та «Квазірефлексія» ($r=0,470$; $p\leq 0,05$). Тобто у хлопців при зростанні аутоагресивної поведінки, низької цінності власного життя, схильності до ризику, потреби в гострих відчуттях, підвищуються думки про відрив від актуальної життєвої ситуації.

Також було виявлено позитивний кореляційний зв'язок у хлопчиків між «Шкала схильності до агресії та насильства» і «Квазірефлексія» ($r=0,469$; $p\leq 0,05$). При зростанні у хлопців агресивної спрямованості у взаєминах з іншими людьми, схильності вирішувати проблеми за допомогою насильства, тенденції використовувати приниження партнера по спілкуванню як засобу стабілізації

самооцінки, зростає відрив по відношенню до актуальної життєвої ситуації. Тобто у хлопців свідомість спрямована на сторонні об'єкти за межами актуальної ситуації. За допомогою квазірефлексії вони можуть відсторонитися від актуальної ситуації, та спрямувати свої думки на об'єкт який не має жодного відношення до актуальної ситуації.

В цілому рефлексія як загальний принцип організації та розвитку психіки людини, її самосвідомості, спосіб пізнання людиною свого внутрішнього світу і, врешті-решт, побудови стратегії власного життя. У той час саме відсутність або уникнення рефлексивності знімає з підлітка суб'єкту відповідальність за все, що з ним відбувається [3, с.228]. Надалі планується вивчення особливостей становлення рефлексії як чинника девіантної поведінки підлітків, що дасть змогу виокремити ті параметри, що можуть детермінувати їх соціальну дезадаптацію.

Список бібліографічних посилань

1. Чайковська О. М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 28. С. 627–637.
2. Краєва О. А. Становлення рефлексивної свідомості на етапі подолання підлітком кризи ідентичності. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Т. 11. С. 382–392.
3. Щербина-Прилука В. М. Проблема розвитку рефлексії осіб з девіантною поведінкою в процесі їх ресоціалізації. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т. 11, вип. 14. С. 227–235.

Одержано 14.03.2020

Проанализирована проблема девиантного поведения в подростковом возрасте. Отмечено, что рефлексивность выступает как базовое свойство личности, благодаря которой происходит осознание и регуляция субъектом своей деятельности. Исследована специфика взаимосвязей склонности к девиантному поведению и рефлексивности в подростковом возрасте.

Ключевые слова: *девиантное поведение, подросток, рефлексия, рефлексивность.*

УДК 159.9

Тетяна Сергіївна ЛИХАЧОВА,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОАКТИВНОГО КОПІНГУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Розглянуто специфіку проактивного копінгу медичних працівників як стратегії, що сприяє аналізу стресових ситуацій та оцінюванню ефективності власних способів подолання та підвищення психічного і фізичного здоров'я особистості.

Ключові слова: *копінг-поведінка, проактивний копінг, медичні працівники.*

Особливості діяльності медичних працівників визначаються умовами і змістом праці, які безпосередньо пов'язані з впливом цілого ряду несприятливих факторів на психологічне здоров'я людини. В сучасному світі медики – це категорія осіб, яка найбільш схильна до психологічного вигорання, перенавантажень, роздратуванню, напруги, стресу тощо. Саме для цих спеціалістів важливо проявляти та керувати власними способами поведінки. Копінг-стратегії, як компонент стратегічної поведінки, дають змогу відповідати так чи інакше на подразники з навколишнього середовища. Вони сприяють запобіганню стресу, емоційного вигорання, непродуктивності праці та адаптують людину до складних умов життя.

Багато досліджень у психологічній науці зосереджено на вивченні таких питань як: психічне здоров'я працівників медицини, професійна захворюваність, втрата працездатності та таке інше. Проте необхідно підкреслити що важливим в професійній діяльності медичних робітників є взаємодія з пацієнтами, що безумовно залежить від особливостей їх саморегуляції, вольових якостей, організованості та вирішення проблемних ситуацій.

Один з способів подолання проблемної ситуації – використання копінгів, які допомагають впоратися зі специфічними внутрішніми чи зовнішніми труднощами, які можуть оцінюватися як надмірні або які перевищують ресурси людини.

Дослідженнями ресурсів копінг-поведінки займалися багато вітчизняних і зарубіжних психологів, наприклад: В.О. Бодров, Т.Л. Крюкова, Н.О. Сирота, Л.І. Дементій, О.О. Петрова, С.С. Carver, P.T. Wong, S. Hobfoll, M.F. Scheier, K. Nakano та інші.

На думку В.О. Бодрова, ресурси копінг-поведінки є фізичними та духовними можливостями людини, мобілізація яких реалізує його способи поведінки для запобігання розвитку стресових станів [1]. Психологічне призначення копінгу полягає в тому, щоб якнайкраще адаптувати людину до вимог ситуації, даючи можливість опанувати її, послабити або пом'якшити ці вимоги, намагатися уникнути або звикнути до них і таким чином погасити стресову дію ситуації [2].

Різні дослідження демонструють, що переживання життєвих труднощів приводять і до позитивних результатів для індивіда. Цей спосіб подолання пов'язаний із зусиллями з вибудовування загальних ресурсів, спрямованих на взаємодію із ситуаціями, що являють собою складні завдання й життєві виклики. На думку Р. Шварцера, саме проактивний копінг найбільш сприяє особистісному зростанню. [3, с.80]. Проактивний копінг розглянуто Е. Грінглас як процес, спрямований на зниження негативних результатів впливу стресорів (депресія, емоційне вигорання, емоційне виснаження, цинізм тощо) і підвищення позитивних (саморозвиток, особистісне зростання, професійне зростання, професійна ефективність, задоволеність життям та ін.). На думку Е. Грінглас, проактивний копінг, на відміну від превентивного, ґрунтується не на відчутті загрози, а на прагненні до досягнення мети [3, с.80].

Метою нашого дослідження було вивчення специфіки проактивного копінгу медичних працівників.

У дослідженні приймали участь медичні працівники КНП Дворічанської центральної районної лікарні Харківської області, смт. Дворічна. Для проведення дослідження нами була використана методика проактивного копінгу Greenglas, Schwarzer и Taubert (в адаптації О.С.Старченкової). Результати дослідження наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Показники проактивного копінгу у медичних працівників
($M \pm m$)**

Шкали	Лікарі	Медсестри	t	p
Проактивне подолання	36,36±2,17	29,69±1,68	2,43	0,05

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Рефлексивна поведінка	35,29±1,38	28,00±1,33	3,80	0,001
Стратегічне планування	10,29±0,68	8,75±0,65	1,64	-
Превентивне планування	32,79±1,27	26,88±0,82	3,91	0,001
Пошук інструментальної підтримки	25,00±1,20	21,50±0,95	2,29	0,05
Пошук емоційної підтримки	13,86±1,11	10,13±0,82	2,70	0,05

Аналіз результатів дослідження показав, що досліджуваним лікарям достовірно притаманні такі когнітивно-поведінкові ресурси як: «Проактивне подолання» (36,36±2,17 та 29,69±1,68, при $p \leq 0,05$), «Рефлексивна поведінка» (35,29±1,38 та 28,00±1,33, при $p \leq 0,001$), «Превентивне планування» (32,79±1,27 та 26,88±0,82, при $p \leq 0,001$), а також «Пошук інструментальної підтримки» (25,00±1,20 та 21,50±0,95, при $p \leq 0,05$) та «Пошук емоційної підтримки» (13,86±1,11 та 10,13±0,82, при $p \leq 0,05$).

Таким чином, для лікарів характерний прояв спільних зусиль з оточуючими, які полегшать досягнення важливих цілей та сприяють особистісному зростанню та уявлення про можливі стратегічні альтернативи, що допомагають у ефективності діяльності. У лікарів добре сформовані уявлення про чітко запланований хід дій у тій чи іншій ситуаціях. Можна відмітити, що для цієї групи досліджуваних притаманна потреба в отриманні зворотнього зв'язку соціального середовища, а також регуляція отриманого емоційного дистреса за рахунок розділення власних переживань з оточуючими. Їм гарантований стимул особистості для подолання стресових можливих ситуацій.

В свою чергу у медсестер було виявлено середні показники відносно таких шкал проактивного копінгу як: «Пошук інструментальної підтримки», «Пошук емоційної підтримки» та «Стратегічне подолання», але ці результати не дають підстав щодо їх відмінності. Проте, ми не можемо припускати, що для медсестер буде характерним прагнення до отримання емоційної підтримки соціального оточення

та близьких людей, а також отримання інформаційних засобів для подолання тих чи інших перешкод в ході досягнення цілей.

Отже, особливості проактивного копіngu у діяльності медичних працівників передбачає готовність та реалізацію способів адаптації до проблемних ситуацій або їх запобігання за допомогою стратегічних дій.

Список бібліографічних посилань

1. Рогозян А. Б. Стресс-устойчивость в контексте теоретического конструкта психологических ресурсов личности. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: «Педагогика и психология»*. 2011. № 1. С. 140–145.

2. Родіна Н. В. Особистісні характеристики як ресурси волаючої поведінки. Огляд деяких сучасних теорій копіngu. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Т. 7. С. 76–88.

3. Родіна Н. В., Бірон Б. В. Роль проактивного копіngu в подоланні особистістю життєвої кризи. *Теорія і практика сучасної психології*. 2012. Вип. 4. С. 80–84.

Одержано 05.03.2020

Рассмотрена специфика проактивного копинга у медицинских работников как стратегии, которая способствует анализу стрессовых ситуаций и оценке эффективности собственных способов преодоления, что способствует повышению психического и физического здоровья личности.

Ключевые слова: *копинг-поведение, проактивный копинг, медицинские работники.*

УДК 159.9.072

Наталя Олександрівна ЛУК'ЯНЧУК,
провідний спеціаліст Шевченківського районного
військового комісаріату (м. Харків)

Науковий керівник:

Лариса Олександрівна ШЕВЧЕНКО,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ

В тезах викладені результати дослідження особливостей емоційно-вольової сфери студентів. Виявлено розбіжності у самоконтролі емоційної сфери та самоконтролі діяльності в групах студентів чоловічої та жіночої статі.

Ключові слова: емоції, емоційний стан, емоційно-вольова сфера, особистість, самоконтроль.

Особливості емоційної сфери особистості, її емоційні стани великою мірою впливають на усі сфери життя людини. Емоції як невід'ємний компонент психічної діяльності змінюється у процесі життя людини. Вплив емоцій на протікання багатьох психічних процесів посилює необхідність пізнання механізмів їхнього виникнення, розвитку і можливого коригування в навчально-виховному процесі [1].

Перехід до студентського віку характеризується глибокими змінами умов, що впливають на особистісний розвиток юнаків та дівчат. Зміни стосуються фізіології організму, відносин, що складаються у студентів з викладачами і однолітками, рівня розвитку пізнавальних процесів, інтелекту і здібностей, в цей час великих змін зазнає і емоційний розвиток. Цей вік період підвищеної емоційності, що проявляється в легкій збудливості, мінливості настрою, виникненні тривожності, агресивності та інших бурхливих реакцій. Інтенсивний розвиток самосвідомості і критичного мислення призводить до того, що юнаки в виявляють протиріччя не лише в оточуючому світі, але і всередині власного уявлення про себе, що являється основою для зміни емоційно-ціннісного відношення до себе, яке проявляється у незадоволеності собою [2]. Значущим є вплив емоційної сфери на навчальну діяльність студентів. Значна інтенсивність розумової діяльності, підвищені вимоги, які ставлять

зміст, форми і методи вузівського навчання та інтелектуальної діяльності, призводять до емоційного напруження учнів, до підвищення напруженості регуляторних механізмів центральної нервової системи та інших анатомо-фізіологічних систем організму, що у свою чергу впливає на результати навчання [3].

Дослідження емоційної сфери студентів відноситься до недостатньо розроблених напрямів психології, тому метою дослідження стало вивчення особливостей емоційно-вольової сфери студентів чоловічої та жіночої статі. У дослідженні приймали участь 60 студентів чоловічої та жіночої статі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, віком 19-22 років. У дослідженні було використано методiku оцінки вираженості самоконтролю в емоційній сфері, діяльності, поведінці авторів Г.С.Нікіфорова, В.К.Васильєва, С.В.Фірсової.

Результати дослідження показників самоконтролю в емоційно-вольовій сфері студентів наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники самоконтролю емоційної сфери юнаків та дівчат (%)

Показники шкал	Жінки	Чоловіки	φ	p
Самоконтроль емоційної сфери	50, 25	77, 05	2,13	0,017
Самоконтроль діяльності	63, 65	87, 15	2,14	0,016
Соціальний самоконтроль	73, 06	69, 72	0,34	-

Шкала виразності «Самоконтролю в емоційній сфері» несе в собі складову, що характеризує можливості самоорганізації людиною своєї емоційної сфери з метою ефективного поводження. За результатами дослідження виявлено, що рівень контролю емоційної сфери у студентів є достовірно вищим, ніж у студенток (φ - 2, 13, p - 0,017). Тож, чоловіки краще пораяються зі своєю емоційною сферою, мають здатність ефективно управляти своїми емоціями та емоціями інших. Їх поводження характеризується вмінням підтримувати спокійний стан, рівні стримані соціальні відносини й спокійну обстановку при рішенні проблем у навчанні, побуті, спілкуванні з іншими. Менша виразність «Самоконтролю в емоційній сфері» у студенток може призвести до імпульсивності у їх

поведінці, яка хоч емоційно заряджає, проте не сприяє успіху в навчальній діяльності.

Шкала виразності «Самоконтролю в діяльності» виявляє здатність особистості до оптимізації процесів. Такий контроль сприяє мотивації особистої діяльності й задає імпульс для успішного навчання, постановки нових цілей, актуальних учбових завдань. Своєчасний самоконтроль якості процесів і результатів власної діяльності дозволяє вчитися на власних помилках, здобувати необхідний професійний та життєвий досвід. За даними дослідження цей показник також є достовірно вищим у студентів ($F = 2,14, p = 0,016$). Отже, чоловіки з вираженістю до самоконтролю в навчальній діяльності є більш цілеспрямованими, здатні досягати поставлену мету, бути успішними у навчанні. Разом з тим, студенти менш використовують свої здібності до прояву відповідальності, їх інтереси направлені в дещо іншу сторону (їх більше цікавлять міжособистісні стосунки в групах).

Шкала «Соціального самоконтролю» являє собою характеристику індивідуальних розходжень, що визначає, по-перше, здатність відслідковувати через самоконтроль своє поведіння й самопрезентацію в соціальних ситуаціях і, по-друге, реалізацію цієї здатності в дійсності. Значущих розбіжностей за цією шкалою між групами немає, тож студенти та студентки мають соціальний самоконтроль, стійкі внутрішні стандарти та вимоги до себе, які проявляються у дотриманні певних норм, в готовності допомогти та брати на себе додаткові обов'язки.

Самоконтроль забезпечує підпорядкування різних видів діяльності певному мотиву, у студентів це може бути мотивом самовдосконалення, який, зокрема, тісно пов'язаний з навчанням майбутньої професії. Студенти та студентки мають достатній соціальний самоконтроль, стійкі внутрішні стандарти поведінки. Серед показників самоконтролю виявлено різницю за двома шкалами, серед яких: «Самоконтроль в емоційній сфері» та «Самоконтроль в діяльності». Відмінності свідчать, що самоконтроль емоцій має більший прояв серед студентів чоловіків. Вищий самоконтроль означає більш якісну корекцію програми самовдосконалення та діяльності і дозволяє стверджувати, що студенти чоловіки приділяють більше уваги контролю своєї емоційної сфери та вчинків.

Список бібліографічних посилань

1. Білявський І. Г. Особистість та проблеми емоційного // Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність : Міжнар. наук. Костюківські читання. Київ, 1992. С. 9–10.

2. Варій М. Загальна психологія. Київ : Центр учб. літ., 2007. 967 с.

З. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості. Київ : Либідь, 2014. 256 с.

Одержано 19.03.2020

В тезисах изложены результаты исследования особенностей эмоционально-волевой сферы студентов. Выявлены расхождения в самоконтроле эмоциональной сферы и самоконтроле деятельности в группах студентов мужского и женского пола.

Ключевые слова: *эмоции, эмоциональное состояние, эмоционально-волевая сфера, личность, самоконтроль.*

УДК 159.922.736.4

Катерина Робертівна МАННАПОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3754-4637>

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДУ ЛЯЛКОТЕРАПІЇ В РОБОТІ З ДІТЬМИ

У тезах проаналізовано використання ляльок в психотерапевтичній роботі з дітьми. Розглянуто історичний нарис, функції та завдання лялькотерапії. Проаналізовані методичні засади та сфери використання лялькотерапії, механізми психотерапевтичного впливу.

Ключові слова: *психотерапія, лялькотерапія, діти.*

У сучасній психології роль ляльок розглядається в різних аспектах. Ляльки мають особливе значення для емоційного та морального розвитку дітей. Дитина переживає зі своєю лялькою події власного і чужого життя в емоційних і моральних проявах, доступних їй розумінню. Лялька або м'яка іграшка - замітник реального друга, який все розуміє і не пам'ятає зла. Тому потреба в такій іграшці виникає у більшості дітей, іноді вона зберігається і у підлітків, і не тільки у дівчаток, але і у хлопчиків.

Лялька для людини в дитинстві не обов'язково «дочка» або «синок», вона - партнер в спілкуванні в усіх його проявах. Роль ляльки полягає в діалозі, в якому відбувається «заміна» реального контакту з людиною на опосередкований контакт через ляльку.

Лялькотерапія - метод психологічної допомоги дітям, підліткам та їх сім'ям, що полягає в корекції їх поведінки за допомогою ляльок. Даний метод покликаний допомогти в усуненні хворобливих переживань, зміцнити психічне здоров'я, покращити соціальну адаптацію, розвинути самосвідомість, вирішити конфлікти в умовах колективної творчої діяльності. Відповідно до даного методу з улюбленим персонажем розігрується в особах історія, пов'язана з травмуючою ситуацією.

Лялькотерапія - дозволяє в ігровій формі, за допомогою ляльок, безпечно для людини, відтворити, програти травматичну ситуацію і зняти травмуючий чинник. Вона широко використовується для вирішення внутрішньо-і міжперсональних конфліктів, поліпшення соціальної адаптації, заїкання, порушення поведінки та ін. [1, с.17].

Витоки лялькотерапії можна знайти в психодрамі Морено. У 1940 році Якоб Леві Морено заснував в США Інститут соціометрії і психодрами. Він вирішив відтворювати в умовах клініки ті самі ситуації, які найбільш травмували його пацієнтів, і для цього створив спеціальний лікувальний театр, який назвав психодрамою. Цей метод в ряді випадків давав дуже хороші результати. У Морено з'явилися послідовники в різних країнах, особливо в Західній Європі. Поступово виділилася особлива самостійна гілка - лялькотерапія. Зараз її практикують у багатьох країнах: у Німеччині, Англії, Нідерландах, у Франції [2, с.4].

У 1990 році Ірина Медведева і Тетяна Шишова розробили метод лікування дітей невротиків, який назвали драматичної психоелевацією. Методика драматичної психоелевації - це комплексний вплив на дітей - невротиків за допомогою різноманітних театральних прийомів: етюдів, ігор, спеціально заданих ситуацій [3, с. 20].

Тому лялькотерапія може використовуватися в різних напрямках психотерапії: психодрамі, ігротерапії, казкотерапії, арт-терапії.

Лялькотерапія вирішує наступні завдання:

- допомагає відреагувати емоції, досягти емоційної стійкості і саморегуляції;

- допомагає актуалізувати ресурси;
- значно розширює спектр особистісних ролей;
- дає можливість опрацювати тему власної зовнішності і образу «Я»;
- сприяє підвищенню самооцінки, впевненості в собі;
- розширює репертуар самовираження дитини;
- допомагає корегувати відносини в системі дитина - батьки.

Виділяють наступні функції лялькотерапії:

- комунікативна - формування емоційного контакту дітей в колективі;
- релаксаційна - зняття емоційного перенапруження;
- виховна - психокорекція проявів особистості в ігрових моделях життєвих ситуацій;
- розвиваюча - розвиток психічних процесів (пам'яті, уваги, сприйняття тощо) моторики;
- навчальна - збагачення інформацією про навколишній світ [2, с.11].

Лялькотерапія дає можливість самого природного і безболісного втручання в психіку людини з метою її корекції або психопрофілактики. Можливі індивідуальна і групова форми лялькотерапії. Добре працює якщо потрібно «дожити» проблему і залишити щось в минулому, або навпаки, зробити якийсь план на майбутнє. Метод підходить і дітям і дорослим.

Іграшки та матеріали, необхідні для лялькотерапії, можна розділити на три групи:

1. Іграшки з реального життя. Лялькове сімейство, ляльковий будиночок з меблями можуть зображати членів реальної родини дитини та таким чином роблять можливим безпосереднє вираження почуття. Коли діти розігрують сценки з людськими фігурками, можна поспостерігати відношення між членами сім'ї: суперництво між братами і сестрами, турбота близьких один про одного. Машини, човни важливі для впертих, соромливих, замкнених дітей, так як цими іграшками можна грати, не висловлюючи жодних почуттів.

2. Іграшки, що допомагають зняти агресію. У грі діти часто відчують сильні емоції, для опису і вираження яких у них немає словесних позначень. Такі іграшки, як солдатика, рушниця, а так само іграшки, що зображують диких тварин, можуть використовуватися для вираження гніву, ворожості.

3. Іграшки для творчого самовираження і ослаблення емоцій. Пісок і вода не мають структури і можуть перетворитися побажанням дитини у що завгодно: в поверхню місяця, пляж, піраміди і так далі. Не існує правильного чи неправильного способу гри з піском і водою. Тому дитина завжди може бути впевнений в успіху. Це особливо корисно для соромливих або замкнених дітей [4, с.23].

Дитина, «оживляючи» ляльку, відчуває дорослу відповідальність за дії ляльки, за її «життя», слова, поведінку; вчиться знаходити адекватний вербальний і тілесний вираз різних емоцій, почуттів, станів. Для дорослого це чудова можливість коректного, непрямого (опосередкованого лялькою) психотерапевтичного

впливу, який не сприймається як повчання і не викликає опору у дітей. Гра з лялькою - це світ реальності, в якому живе дитина. Лялькотерапія дозволяє об'єднати інтереси дитини і терапевтичні завдання психолога, дає можливість самого природного і безболісного втручання дорослого в психіку дитини.

Список бібліографічних посилань

1. Вознесенська О. Лялькотерапія: особливості та ризики використання ляльки в терапії. *Простір арт-терапії*. 2018. Вип. 1 (23). С. 12–25.
2. Гребенщикова Л. Г. Основы куколотерапии : учеб.-метод. пособие. СПб. : Речь, 2007. 80 с.
3. Медведева И. Я, Шишова Т. Л. Лекарство – кукольный театр. Пьесы для детей. М. : Никая, 2009. 296 с.
4. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Грабенко Т. М. Практикум по креативной терапии. СПб. : Сфера, 2001. 400 с.

Одержано 12.03.2020

В тезисах проанализировано использование кукол в психотерапевтической работе с детьми. Рассмотрены исторический очерк, функции и задачи куколотерапии. Проанализированы методические основы и сферы использования куколотерапии, механизмы психотерапевтического воздействия.

Ключевые слова: психотерапия, куколотерапия, дети.

УДК 159.944

Єлизавета Ігорівна НЕРУШЕНКО,

студентка факультету психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРЯННЯ СТУДЕНТІВ ЗВО: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

У статті розглянуто проблему вигоряння студентів вищих навчальних закладів. Стаття стосується явища вигоряння студентів, його симптомів та наслідків. У статті наведені результати одного з досліджень, де були виявлені причини емоційного вигоряння студентів.

Ключові слова: емоційне вигоряння, студенти, причини вигоряння, наслідки вигоряння.

Проблема психологічного здоров'я людини, що живе в нестабільному, мінливому світі та складних соціально-екологічних умовах, набула особливого значення наприкінці ХХ - початку ХХІ століття -

епохи наук про людину, серед яких об'єднуючі місце належить психології. Зовсім недавно поняття «емоційне вигоряння» з'явилося в зарубіжній, а потім у вітчизняній літературі [1].

Емоційне вигоряння досліджували такі психологи, як В. А. Бойко, Н. Е. Водоп'янова, К. Маслач, М. В. Борисова, Б. Перлман, Е. Хартман та Р. Шваб.

Емоційне вигоряння - це психологічний захисний механізм, що проявляється у вигляді повного або часткового виключення емоцій у відповідь на певні травматичні наслідки [2]. У низці досліджень встановлено, що задоволеність життям і роботою негативно корелює з високим рівнем вигоряння, так само як і фізичне та психічне здоров'я. Підвищена частота серцево-судинних захворювань була зафіксована у тих, хто мав більш високий рівень вигоряння, також такі люди частіше мають порушення сну, втому та метаболічний синдром. Крім того, деякі дослідження пов'язують вигоряння з підвищеним алоstaticним навантаженням, що, в свою чергу, може бути пов'язано зі збільшенням ймовірності розвитку таких порушень, як серцево-судинні захворювання, діабет та нейродегенерація. Серед тих, хто відчуває більш високий рівень вигоряння, були зафіксовані частіші випадки порушення настрою, особливо депресії [3].

Синдром вигоряння - це складне утворення, яке може сформуватися під час підготовки майбутнього фахівця у професійному навчальному закладі. З одного боку, це явище є наслідком негативного впливу професійного та навчального стресу на особистість студента, а з іншого - є формою психологічного захисту від професійної деформації. Вигоряння серед студентів - це комплекс психофізіологічних реакцій організму. Воно виникає у відповідь на умови професійної освіти та сприяє негативним змінам у здоров'ї, спілкуванні та самосвідомості особистості.

Перший рік навчання у закладах вищої освіти можна вважати найскладнішим, оскільки він пов'язаний з раптовими соціальними змінами, необхідністю змінювати попередні шкільні звички та адаптуватися до нових умов. Нещодавній школяр повинен оволодіти новою соціальною роллю бути студентом, тепер йому доводиться вирішувати різні складні навчальні завдання, також він має набути вміння продуктивно працювати в команді.

Отже, весь навчально-виховний процес потенційно містить ризик емоційного вигоряння на перших курсах навчання, в першу чергу це відбувається через стреси, спричинені переходом від навчальної діяльності до навчальної та професійної, а також на більш

старших курсах, під час інтенсивної професіоналізації, студент може відчувати невпевненість у власному виборі професії, а також у можливостях подальшої самореалізації в ній та розчарування в обраній професії. Крім того, студенти мають переносити досить великі навантаження, які потребують великих витрат фізичних, розумових, моральних і вольових ресурсів особистості. Більшість молодих людей не в змозі правильно розрахувати свої сили, раціонально організувати свою роботу та оцінити свої потенційні ресурси. Все це, безперечно, може слугувати чинниками, що призводять до стану емоційного вигорання [4, с. 111-116].

Більше того, у 2006 році в Університеті Південного Мена було проведено дослідження, метою якого було виявлення причин вигорання студентів. Вибірка склала 354 особи. Було отримано такі дані:

- 5% студентів повідомили про психічні та фізичні проблеми.
- Близько 13% пояснюють їх вигорання відсутністю особистісної мотивації.
- Чверть опитаних стверджувала, що головною причиною є зовнішні чинники: сімейні негаразди, фінансові проблеми та брак часу через наявність роботи на неповний робочий день.
- Менш ніж 5% повідомили про проблеми з викладачами.
- Найпоширенішою причиною було академічне перевантаження. Майже половина студентів, які повідомили про почуття вигорання, основну причину своїх проблеми вважають надважкий, перенавантажений курс [5].

В академічному контексті дослідження підкреслюють такі фактори ризику вигорання: перенавантаження, недостатній контроль, почуття самостійності та зовнішній локус контролю, відсутність соціальної підтримки, відсутність відповідного зворотного зв'язку, недостатня справедливість та конфлікт цінностей [6].

Таким чином, вигорання являє собою складну психофізіологічну реакцію, що обумовлена частими, але, як правило, малоефективними зусиллями, спрямованими на те, щоб задовольнити свої індивідуальні або соціальні потреби. Вигорання включає психологічний, емоційний та фізичний відхід від активності у відповідь на надмірний стрес чи незадоволеність.

Вигорання не є хворобою, але це стан, який заважає активному та ефективному виконанню діяльності та спілкуванню з людьми, тому дуже важливо вчасно помітити виникнення відповідних симптомів, а також структурувати свою діяльність та спілкування щоб мінімізувати ймовірність виникнення важких симптомів емоційного вигорання.

Список бібліографічних посилань

1. Синдром эмоционального выгорания как психологическая проблема // Studbooks.net: сайт. URL: https://studbooks.net/695240/psihologiya/sindrom_emotsionalnogo_vygoraniya_psihologicheskaya_problema (дата звернення: 22.02.2020).

2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М. : Филин, 1996. 472 с.

3. Norez D. Academic Burnout In College Students: The Impact of Personality Characteristics and Academic Term on Burnout. 2017 // Fort Hays State University : сайт. URL: <https://scholars.fhsu.edu/theses/502> (дата звернення: 22.02.2020).

4. Кондратенко И. В. Эмоциональное выгорание студентов на разных этапах профессионального обучения. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Психологія*. 2014. № 31. С. 111–117.

5. Vaiana D. Burnout in College: What Causes It and How to Avoid It // College InfoGeek : сайт. 21.02.2020. URL: <https://collegeinfo geek.com/student-burnout/> (дата звернення 23.02.20)

6. Burnout in university students: the mediating role of sense of coherence on the relationship between daily hassles and burnout / R. Shankland, I. Kotsou, F. Vallet et al. *Higher Education*. 2019. № 78. Pp. 91–113.

Одержано 14.03.2020

В статье рассмотрена проблема выгорания студентов высших учебных заведений. Статья касается явления выгорания студентов, его симптомов и последствий. В статье приведены результаты одного из исследований, где были выявлены причины эмоционального выгорания студентов.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, студенты, причины выгорания, последствия выгорания.

УДК 159.9

Елизавета Сергіївна НОВІКОВА,

ад'юнкт Науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ЦІННІСНІ ОРІЕНТАЦІЇ В АСПЕКТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

*Розглянуто підходи щодо вивчення проблеми ціннісних орієнтацій;
співвідношення цінностей та норм, які становлять єдину систему,
що регулює поведінку людей й соціальних груп в суспільстві.*

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, особистість, ціннісно-сміслова сфера

Постановка проблеми. Ціннісні орієнтації є результатом вибіркового засвоєння індивідом суспільних цінностей як стимулів власної поведінки. Реалізація цінностей веде як до внутрішньоособистісної інтеграції шляхом самоприйняття та свідомого розв'язання конфліктів, так і до соціальної інтеграції через співробітництво та актуальну продуктивну діяльність. Наявність такої ціннісної системи є чинником специфічної організації особистістю власного соціального простору та соціально- психологічного часу, яка, у свою чергу, сприяє подальшому втіленню цих цінностей. Такі процеси стимулюють перебіг самоактуалізації і складають його сутність [2, с.11]. Таким чином, кожна компонента ціннісно-сміслові сфери особистості відображає якісні характеристики ставлення особистості до суб'єктів, об'єктів та явищ навколишнього світу, а також до самого себе. Вони відображають внутрішній світ особистості, який неодмінно залежить від зовнішніх умов розвитку особистості.

Структурну модель ціннісно-сміслові сфери особистості неможливо зобразити ієрархічно, оскільки кожен з елементів даної структури належить до вищого рівня організації. Кожна компонента даної структури взаємопов'язані, взаємозалежні і взаємоформуючі, в той же час особливості кожної компоненти залежить від зовнішніх умов, в яких дана особистість перебуває.

Таким чином, для цілісного дослідження ціннісно-сміслові сфери особистості необхідне глибоке дослідження кожного структурного компоненту [4, с. 22-30].

Викладення основного матеріалу. Ціннісні орієнтації доцільно уявити як внутрішнє начало людської діяльності. У цьому напрямку процес формування ціннісної орієнтації особистості є формування

особистості в умовах її соціального оточення. Ціннісна орієнтація є стійким і цілісним соціальним утворенням, в якому концентрується увесь досвід, нагромаджений людством протягом свого існування. Обираючи ту чи іншу цінність, людина формує свого роду довгостроковий план поведінки і діяльності, визначає її смислову перспективу. Якщо мотивація дає відповідь на питання, ЧОМУ, ДЛЯ ЧОГО людина діє певним чином, то ціннісна орієнтація висвітлює те, ЗАРАДИ ЧОГО вона діє, чому присвячує свою діяльність, зокрема, у сфері культури і мистецтва. Але що означає це поняття у філософській, соціологічній і психолого-педагогічній науках?

Ціннісні орієнтації — важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, що виражає переваги і прагнення особистості або групи відносно тих або інших узагальнених людських цінностей (добробут, здоров'я, комфорт, пізнання, цивільні свободи, творчість, праця і т. п.). Виділяють суспільні цінності та соціальні. Варто також зазначити, що суспільні цінності завжди є соціальними, але цінності соціальні не завжди є суспільними, бо можуть бути прийнятні тільки для даної групи. Суб'єктивні орієнтації індивіда як члена суспільства (групи) на ті чи інші цінності характеризують соціальну установку людини (поряд із зазначеним вживаються й інші терміни, що характеризують дане поняття, — соціальна настанова, атитюд) і виражаються в думках, почуттях і певних способах поведінки. Опановуючи та засвоюючи суспільний досвід, усі надбаня попередніх поколінь через діяльність і спілкування, індивід оволодіває матеріальними й духовними цінностями, які застає на момент народження. Водночас навколишнє середовище не є для нього незмінним, а сам він не є пасивним продуктом взаємодії спадковості й середовища: вони реалізуються через активність особистості, на основі якої розв'язуються її соціально-психологічні проблеми. Кожне покоління має свою систему цінностей, яка має і свої переваги, і свої недоліки. Обумовлене це тим, що кожне покоління – і старше, і середнє, і молодше живе в різних за соціокультурним виміром історичних умовах. Наприклад, безумовно позитивним в досвіді старшого покоління є акумулювання загальнолюдських цінностей, життєвий досвід, який допомагає стати толерантним. Саме ці якості може запозичити в старших молоде покоління. Але треба врахувати, що самосвідомість старшого покоління формувалась в умовах певного соціокультурного середовища, яке мало свої стереотипи, і тому цінності, що були прищеплені старшому поколінню, визначаються панівною ідеологією того

суспільства, в якому вони росли та соціалізувались. І саме вони можуть бути недоліком. Щось подібне можна спостерігати і в молодому поколінні, яке об'єднане власною субкультурою: поряд з юнацьким максималізмом і надмірною критичністю до інших (що визначається юнаками як категорія „справедливості”), безоглядним запозиченням псевдо цінностей, які культивуються масмедіа, виступають відкритість новому досвіду, активність, динаміка й мобільність поглядів, установок. Тому кожному поколінню варто переймати у інших ті цінності, які на це заслуговують. Критерієм при цьому можуть слугувати не тільки вимоги часу, але й історичні потреби суспільства, що висуваються країною, державою, наукою тощо [3, с. 24-29].

Висновки. Цінності мають неабиякий сенс для буття людини як в матеріальній, так і в духовній сферах, бо вони інтегрують її позиції відносно будь-яких об'єктів; допомагають вирішувати, які з них будуть оцінені позитивно, які негативно, а які визначатимуться як особливо суттєві [1, с. 17]. Отже існують принаймні два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявними потребами й інтересами людини, - і цінності, які, навпаки, надають сенсу існуванню самої людини. Цінності, які обслуговують самоствердження людської особистості, якою вона є, - і цінності, котрі творять і відроджують людину в новій якості. Окрім цього, самі цінності та орієнтації на них мають аналізуватися і в соціально-психологічному відношенні “особа-суспільство”. Адже різноманітність цінностей породжується багатогранністю суб'єктивно-об'єктивних і особистісно-суспільних відношень, що включені у практичну діяльність людей. Для загального розуміння природи цінностей і ціннісно-орієнтаційної діяльності особливого значення набуває ставлення суб'єкта до іншого суб'єкта і до тих спільнот, в які ці суб'єкти об'єднані, починаючи від малих груп і закінчуючи соціальними класами, народами і людством у цілому. Бо ж і комунікативна, і ціннісно-орієнтаційна діяльність людини не може здійснюватись поза соціально-психологічною системою “особа-суспільство”. Щоб глибше усвідомити зв'язок між соціально-діяльною сутністю людини та її ціннісними орієнтаціями буде доцільним розглядати особу з точки зору її соціальної активності.

Список бібліографічних посилань

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л. : ЛГУ, 1968. 338 с.
2. Васютинський В. О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2006. Т. 8, вип. 6. С. 40–45.

3. Леонтьев Д. А. Психология смысла. Природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е изд., испр. М. : Смысл, 2003. 488 с.

4. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. М. : Педагогика, 2003. 424 с.

Одержано 12.03.2020

Рассмотрены подходы к изучению проблемы ценностных ориентаций; соотношение ценностей и норм, которые составляют единую систему, регулирует поведение людей и социальных групп в обществе.

Ключевые слова: *ценность, ценностные ориентации, личность, ценностно-смысловая сфера.*

УДК 159.9

Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>;

Тетяна Дмитрівна ВАВРЕНЮК,

студентка факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

СТАНОВИЩЕ ДИТИНИ В СИСТЕМІ КОЛЕКТИВНИХ ВІДНОСИН П'ЯТИКЛАСНИКІВ

Перехід до основної школи розглядається в психолого-педагогічних дослідженнях як складний період у розвитку молодших підлітків. У роботі представлений емпіричний аналіз становища дитини в системі колективних відносин п'ятикласників.

Ключові слова: *школа, молодші підлітки, дитина, п'ятикласники.*

Вивчення соціально-психологічної адаптації п'ятикласників до навчання в середній шкільній ланці відіграє важливу роль у включенні дитини у навчальну діяльність та пристосування її до умов навчання. У своїх роботах сучасні дослідники-психологи (Б. Волков, І. Піхенько, І. Пшенцова) все частіше із занепокоєнням пишуть, що в даний час більший пріоритет віддається питанням навчальної адаптації.

Дитина в школі вступає в систему міжособистісних взаємин, в рамках якої починається активне придбання навичок спілкування і взаємодії з групою однолітків. Те як будуть розвиватися і будуватися

взаємини дитини з однолітками, буде залежати її положення в групі і її соціометричний статус. Становище дитини в системі взаємин може впливати на її успішність і навчальну мотивацію [1, с. 1].

Від соціально-психологічного рівня розвитку групи залежить поведінка дітей в ситуації стресу, вважає Н.В. Власова. Дослідниця наголошує на тому, що група учнів 5-го класу знаходиться ще на низькому рівні розвитку колективу, про це свідчить наявність у взаємному спілкуванні дітей конфліктів, складнощів в прояві емпатії і співпереживання, роз'єднаності, конкуренції за лідерство [2, с. 92].

Для дослідження таких питань як: з ким із учасників ситуації ототожнює себе школяр; яке місце в класі він відводить ідентифікованому з собою персонажу; який зміст занять, емоційно значимих для хлопців та дівчат 5-х класів, нами було застосовано якісний підхід до дослідження особистості за допомогою проєктивної методики «Мій клас»А. Лескової-Савицької. Досліджуваними виступили учні 5-х класів. Загальна кількість досліджуваних становила – 98 осіб. Досліджувані були розділені за ознакою статі. Першу групу склали досліджувані хлопці у кількості 51 особа, у другу групу увійшли дівчатка у кількості 47 осіб. Результати вивчення становища дитини в колективі у досліджуваних груп за допомогою критерію (ϕ) кутового перетворення Фішера наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Частота прояву становища дитини в системі колективних відносин серед школярів хлопців та дівчат (%)

Позиції в класі	Групи		Ф	р
	Хлопці	Дівчата		
Вираженість пізнавальних інтересів	28	11.1	1.41	-
Позиція «на самоті, далеко від вчителя»	36	11.1	1.967	0.05
Ототожнення себе з дітьми, що стоять у парі, грають разом	8	61.1	3.95	0.01
Місце поряд з учителем	8	5.6	0.311	-
Ігрова позиція	20	11.1	0.802	-

Порівняльний аналіз, отриманих даних свідчить про те, що у респондентів не було визначено достовірних розбіжностей за ознакою

«Вираженість пізнавальних інтересів», вірогідно частіше спостерігається вираженість пізнавальних інтересів, заданій темі у 28% хлопців проти 11,1% дівчат. Можемо сказати, що для хлопців порівняно з дівчатами більш характерна вираженість до пізнання певного об'єкту, явища, діяльності тощо. Предметом пізнавального інтересу для дитини є не все, а лише те, що вона вважає необхідним, значимим, цінним, привабливим. Що стосується дівчат, це можливо може бути пов'язане з тим, що вони більш відповідальні і їм подобаються всі навчальні уроки, що вони вивчають.

Позиція **«На самоті далеко від учителя»** у хлопців частіше спостерігається порівняно з дівчатами, 36% хлопців проти 11,1% дівчат, при $p \leq 0,05$. Отримані результати свідчать, що у хлопців порівняно з дівчатами емоційно неблагополучна позиція, яка вказує на труднощі в адаптації до перебування в класному колективі. Хлопці не відчують себе потрібними в класі, також не відчують себе в ролі учнів. Що стосується дівчат, то це можливо може бути пов'язане з тим, що їм легше пристосуватися до нових змін, що відбуваються з ними.

Ознака **«Ототожнення себе з дітьми, що стоять у парі, грають разом»** у дівчат порівняно з хлопцями більш виражена, спостерігається 8% хлопців проти 61,1% дівчат, при $p \leq 0,01$. Отримані результати свідчать, про благополучносоціально-психологічну позицію дитини. Соціально-психологічна готовність дитини до шкільного навчання передбачає сформованість у неї якостей, завдяки яким вона зможе працювати разом з іншими людьми, підкоряючись вимогам дитячої групи, поступаючись партнерам по спілкуванню і захищаючи власні інтереси та гідність. Що стосується результатів хлопців, то отримані дані можуть бути пов'язані з тим, що хлопці менш відповідальні, їм не подобається навчатися в школі, вони більше хочуть грати і також вони не відчують себе в ролі школяра, вони ще не адаптувалися до нових вимог, що з ними відбувається.

За ознакою **«Місце поряд з учителем»** не було визначено достовірних розбіжностей, у респондентів 8% хлопців проти 5,6% дівчат. Можна сказати, що як для хлопців так і для дівчат учитель є значущою особою. Діти ототожнюють себе з учнем, що приймається вчителем-класним керівником. Можна сказати про те, що у хлопців та дівчат класний керівник є авторитетом, вони слухають його вказівки, також вони добре спілкуються з ним і поважають його.

Не було визначено достовірних розбіжностей за ознакою, яка свідчить про **«Ігрову позицію»**, у 20% хлопців при 11,1% дівчат.

Отримані результати показують, що у хлопців та дівчат майже однаково представлений даний показник. Можна сказати, що для дітей ігрова позиція відіграє важливу роль, оскільки дозволяє їм ефективно адаптуватися до нових умов навчання. Використання вчителем ігрових завдань краще сприймаються учнями, вони краще розуміють навчальний матеріал та легше його засвоюють. Звичайно, що частіше ігрові елементи, які використовують діти не носять пізнавальний характер, а скоріше це спосіб дітей зняти напругу та занепокоєння. Ігрова позиція допомагає більше розвиватися в школі, але інколи вона може заважати навчальному процесу.

Отже, освітній процес має свою специфіку, звідси дитина у процесі навчання у школі проходить через певні кризові періоди, які потребують пильної уваги з боку вчительства, батьків та шкільного психолога навчального закладу. Від становища в групі однолітків залежить, як дитина буде відчувати себе в колективі, її спокій, задоволеність у відносинах з іншими дітьми. Спілкування в групі однолітків істотно відбивається на розвитку особистості дитини. В результаті цього спілкування і взаємодії складаються стосунки, в яких з'являються бажані і відкидаємі однолітки. В таких умовах дитині доводиться стикатися з необхідністю застосовувати на практиці засвоєні норми поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Чернявская В. С., Андреева Е. А. Учебная мотивация первоклассников с разными социометрическими статусами, на примере учеников 1 класса МБОУСОШ № 35, г. Владивосток. *Концепт*. 2016. № 11. С. 1–9.

2. Власова Н. В. Особенности социально-психологической адаптации кадетов-пятиклассников к условиям обучения в кадетской школе-интернате. *Известия Саратовского университета. Серия: Философия. Психология. Педагогика*. 2015. № 1. С. 88–94.

Одержано 14.03.2020

Переход в основную школу рассматривается в психолого-педагогических исследованиях как сложный период в развитии младших подростков. В работе представлен эмпирический анализ положения ребенка в системе коллективных отношений пятиклассников.

Ключевые слова: *школа, младшие подростки, ребенок, пятиклассники.*

УДК 159.9

Галина Вікторівна ПОПОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології управління
соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3814-4037>;

Ірина Борисівна КОВАЛЬОВА,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології управління
соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1359-0615>

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ПРОТИРІЧ ВИПУСКНИКІВ ЗВО У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Дослідження протиріч випускників ВНЗ дозволило виявити найбільш напружені сфери цінностей у студентської молоді у сучасних умовах: це становлення власної відповідальності, сепарація від старших, уявлення та вирішення свого майбутнього на суспільному рівні, розподіл власної енергії та самоорганізація в діловій та особистих сферах. Значна частина досліджуваних має напруженість аксіосфери та потребує додаткового орієнтування та знаходження ресурсів для вирішення протиріч.

Ключові слова: ціннісні протиріччя студентської молоді, напруженість аксіосфери, вирішення соціалізаційних завдань.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження ціннісних протиріч студентської молоді щодо професійної діяльності та особистісного розвитку становить науковий інтерес як для аналізу цієї соціально-демографічної групи, так і для розуміння подальших перспектив освітнього процесу в сучасній Україні. Соціальні зміни, що відбулися в нашому суспільстві характеризуються лібералізацією і відмовою від уніфікованих моделей розвитку і соціалізації молоді, це сприяє змінам в ціннісній сфері та способу життя. Актуальною проблемою стає розробка нових підходів до організації соціального середовища вузу, що впливає на формування ціннісних уподобань студентської молоді щодо формування Я-концепції

і професійного становлення. Ціннісні переваги – це суб'єктивна сукупність цінностей, відібраних індивідом з наявних в суспільстві цінностей за ступенем їх важливості для нього. Поняття «протиріччя» використовується в психології розвитку, в інших галузях психології частіше застосовується поняття «внутрішньо-особистісний конфлікт», під яким розуміється внутрішньо-особистісний протиріччя, що емоційно сприймаються людиною як значуща для нього психологічна проблема, яка потребує свого вирішення і викликає внутрішню роботу свідомості, спрямовану на його подолання. Протиріччя може бути гармонійним, дисгармонійним, і навіть конфліктним [1]. Щоб зменшити психологічний дискомфорт від внутрішнього конфлікту, людина змінює свою думку, вигадує виправдання змінам, а згодом змінює і поведінку.

Проблема «цінностей» представлена в роботах філософів, соціологів, педагогів, психологів в різні історичні періоди від Платона, Діогена, Канта до науковців сучасності: Дж.Г. Мід, А.Н. Ананьєв, Г. Олпорт, І.С. Кон, С.С. Бубнова, К. Роджерс, М. Розенберг, Л.І. Божович, М. Рокіч, М. Сміт, В.І. Слободчиков, Л. Фестінгер, Л.С. Виготський, Е. Феріс, Ф. Хайдер, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін, Д.О. Леонтьєв, М.І. Бобнева, В.В. Зотова, В.С. Мухіна та ін. Але дослідження щодо вирішення ціннісних протиріч в аспекті становлення особистості, представлені невеликою кількістю робіт (Д.О. Леонтьєв, Є.Ю. Мандрикова, Л.І., Капцова, А. Вта ін)[1,2].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Метою нашого дослідження було виявити особливості в протиріччях ціннісних уподобань у студентів щодо перспективи власного професійного і особистісного становлення, переваги в ієрархії цінностей у студентської молоді в сучасних умовах.

Для досягнення мети дослідження нами використана авторська методика: анкета ціннісних протиріч (Г. В. Попова).

Респондентами стали 30 студентів 4-5 курсів НТУ «ХПІ» різних спеціальностей (15 осіб чоловічої статі, 15 осіб жіночої статі).

Анкета ціннісних протиріч (Г.В.Попова) спрямована на виявлення ціннісних протиріч у шістьох основних сферах ціннісних орієнтацій: морально-етична сфера; ділова, професійна сфера; спілкування; сімейний благоустрій; соціально-політична та правова сфери; власне здоров'я. Студентам пропонували перелік із 12 суперечливих орієнтацій з проханням оцінити напруженість протиріччя від 1 до 10 балів.

За результатами дослідження максимально поширеним є протиріччя «Часто присвячувати час спілкуванню з друзями // Максимально присвячувати час власним планам». На наш погляд це вказує на актуальність визнання для випускника необхідності узяти відповідальність за майбутнє життя, усвідомити роль власної продуктивної діяльності. Молоді люди мають активно діяти для побудови власної кар'єри, сім'ї, побуту, бути соціально активними. Для багатьох з них саме тепер при закінченні навчання у ВУЗі настає час усвідомлення того, що для задоволення потреб потрібно наполегливо працювати, активно втілювати власні плани і все менше часу приділяти дозвіллю (розвагам та спілкуванню з друзями). Схожими протиріччями, присутніми у достатній кількості респондентів (42,1%), є протиріччя «Отримувати задоволення від подорожей // Бути включеним у регулярні справи і ділові відносини». Як ми вважаємо, розв'язування цих протиріч є соціалізаційними завданнями періоду становлення відповідальної особистості.

Другим за поширенням (біля половини респондентів) є протиріччя «Бути патріотом України, працювати і жити в Україні // Виїхати працювати і жити в Європу». За змістом є 2 аспекти цього протиріччя. По-перше, протиріччя щодо обрання країни для роботи має характеристики соціально-політичної соціалізації, усвідомлення себе, як громадянина України, обрання рівня соціальної активності та впливу. Це протиріччя пов'язано з уявленням себе як члена суспільства та усвідомлення власних перспектив у ньому. Біля половини опитаних мають велику напругу при вирішенні цього протиріччя, тобто у визначенні власних перспектив в Україні. По-друге, молода людина активно обирає майбутнє в аспекті, який не є масово притаманним старшому поколінню. Тобто приймати рішення молодій людині часто доводиться повністю самостійно і, можливо, всупереч пораді старших та спільноті, до якої вона належить. Більш ніж третина респондентів відмітила, що має напругу в сфері прийняття самостійного рішення, яке не є наслідком порад старших (батьків), а для респондентів-жінок є проблема незалежності від чоловічої думки. У 21,5% респондентів також є виражена напруга в протиріччі «Наслідувати думку більшості // Завжди мати свою думку». На наш погляд, усі ці протиріччя співвідносяться з вирішенням соціалізаційного завдання сепарації в періоді виходу молодого людини до самостійності в особистих рішеннях.

Вибір власної активності у діловій сфері за змістом пов'язаний з декількома протиріччями, що наведені в анкеті, які загалом можна

сформулювати питанням: «Куди направити власну енергію?». У багатьох респондентів є вагання щодо власних дій сьогодні – «Заробляти зараз // Вчитися максимально, віддавати час і сили навчання». Це протиріччя певною мірою визначає цінність навчання та його значущість щодо майбутнього та відображає можливості молодій людині щодо самоорганізації. Небагато респондентів (15,7%) мають напругу в розподілі сил за рахунок здоров'я. В них теж є проблема самоорганізації. Третину опитаних бентежить вибір «Мати власну справу // Працювати на інших». Ці респонденти розглядають можливості налагодження власної справи, що свідчить про їх певну зрілість та стали ділову направленість. Важливим розподілом власної енергії для молодій людині є питання побудови власної сім'ї. Протиріччя «Будувати кар'єрні плани // будувати плани сімейні» має напругу у більш ніж третини респондентів, що свідчить про невизначеність у цій сфері. Форма сімейного співмешкання (традиційна чи вільна) хвилює небагато респондентів (15,7%). Можливо це наслідки загальносуспільного процесу, пов'язаного з пом'якшенням суспільної моралі у сфері сімейних відносин.

В дослідженні було виявлено, що більше ніж у половини респондентів (52,6%) значно виражені від 4 та більше протиріч одночасно, що свідчить про напруженість аксіосфери у молодій людині на порозі самостійного відповідального життя та її потреби в допоміжних особистісних орієнтирах серед життєвих ціннісних виборів.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Дослідження протиріч випускників ВУЗу дозволило виявити найбільш напружені сфери цінностей у студентської молоді в сучасних умовах: це становлення власної відповідальності, сепарація від старших, уявлення та вирішення свого майбутнього на суспільному рівні, розподіл власної енергії та самоорганізація в діловій та особистих сферах. Біля половини досліджуваних має напруженість аксіосфери та потребує додаткового орієнтування та знаходження ресурсів для вирішення протиріч. Протиріччя аксіосфери є дієвим двигуном розвитку особистості, але тільки в тому разі, коли особистість має ресурс для їх вирішення.

Можливою формою орієнтування може виступати групова психологічна робота у вигляді тематичних трансформаційних ігор, що метафорично моделюють для учасників соціальні ситуації та стратегії їх вирішення. Робота з психотехніки забезпечення і реалізації ціннісного вибору є перспективою нашого наукового дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Капцов А. В. Противоречия в аксиосфере как фактор развития личностных качеств студентов. *Теоретическая и экспериментальная психология*. 2010. № 2. С. 30–35.

2. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Смысл, 2003. 487 с.

3. Ковальова І. Б., Попова Г. В. Мотиви заняття волонтерством у студентів ВНЗ // Сучасні проблеми військової та соціальної психології і соціальної роботи : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 4–5 жовт. 2013 р.) / Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечников. Одеса, 2013. С. 38–39.

Одержано 01.03.2020

Исследование противоречий у выпускников ВУЗа позволило выявить наиболее напряженные сферы ценностей студенческой молодежи в современных условиях это: становление собственной ответственности, сепарация от старших, представления и решения своего будущего на общественном уровне, распределение собственной энергии и самоорганизация в деловой и личных сферах. Значительная часть исследуемых имеет напряженность аксиосферы и требует дополнительного ориентирования и нахождения ресурсов для решения противоречий.

Ключевые слова: *ценностные противоречия студенческой молодежи, напряженность аксиосферы, социализационные задачи.*

УДК 159.9.923.3

Інна Станіславівна РЕЗНІК,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

Науковий керівник:

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

АВАНТЮРНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Розглянуто поняття авантюрності та авантюризму. Проаналізовано специфіку толерантності до невизначеності у студентів з низьким та високим рівнем авантюрності. Показано, що студенти з високим рівнем авантюрності більш схильні до толерантності до невизначеності.

Ключові слова: авантюризм, авантюрність, студенти з різним рівнем авантюристичності, толерантність до невизначеності.

Авантюризм - явище складне і неоднозначне - зазвичай вважається як девіантна, аморальна поведінка, шахрайство. Однак авантюризм репрезентується особистістю з особливим психологічним складом яка формує певні поведінкові моделі не тільки межами поведінки, що відхиляється [1].

«Авантюризм» в літературі розуміється як схильність до ризикованих, сумнівних дій, пригод, що мотивована виключно або переважно потребою в чуттєвому різноманітті, в яскравих враженнях, в гострих відчуттях, а нерідко також в популярності, славі. Це поведінка, діяльність кого-небудь, що характеризується ризикованими, безпринципними вчинками заради досягнення легкого успіху, вигоди; одна з особливостей особистості, що характеризує готовність людини до ризику.

Поняття «авантюра» і «пригода» мають різну семантику, однак вони є складовими більш широкого поняття – «авантюризм» [2]. В цьому визначенні виділяється два аспекти авантюризму: авантюру – шлях особистого, вільного вибору життя, правил власної поведінки; і пригоду, що може бути обумовлена непередбачуваністю результатів; максимально наповнена «напругою», інтенсивністю; супроводжується ризиком, небезпекою; супроводжується ірраціональними, безглуздими, абсурдними з зовнішньої точки зору вчинками.

Особистісна характеристика, толерантність до невизначеності має багато визначень - це одна з умов психологічного здоров'я, адаптивності та гнучкості, тобто здатність витримувати стан невизначеності без підвищення тривоги; і здатність людини працювати в умовах браку інформації.

Феномен толерантності до невизначеності тісно пов'язаний з актуальними проблемами сучасності. Збільшення потоків у необхідній інформації і стрімке збільшення темпу життя породили проблему глобальної невизначеності людського існування.

Виявлення джерел невизначеності дозволяє зрозуміти, яким чином особистість формує уявлення про ситуацію, про майбутній результат дії, але також і те, що може перешкодити особистості діяти певним чином і отримати необхідний результат. Реакція особистості на невизначеність створює уявлення про вираженість толерантності до невизначеності, то з якою легкістю особистість може існувати в невизначеності, реагувати на ситуацію, що склалася і приймати важливі рішення [3, с. 50].

Слід зазначити, що авантюризм актуалізується в перехідні періоди, які і сьогодні відбуваються в нашому суспільстві, коли від особистості вимагають сміливого, а іноді й швидкого прийняття рішень в умовах невизначеності, що, з одного боку, викликає до життя різні форми асоціальної поведінки, а з іншого - дає можливість вільного формування нових поведінкових моделей. З цієї точки зору дослідження авантюризму в контексті толерантності до невизначеності дозволить оцінити психологічні процеси, що впливають на поведінку особистості. Вивчення такої властивості особистості як авантюризм у контексті толерантності до невизначеності є актуальним та важливим на даному етапі розвитку нашого суспільства.

В нашому дослідженні було використано методики «Тест-опитувальник схильності до авантюризмів» (АВАНТ 1) та «Толерантність до невизначеності МакЛейна» (в модифікації Осіна). За допомогою тесту АВАНТ 1 студенти були розподілені на 2 групи з низьким та високим рівнем авантюризмів.

Результати дослідження отримані толерантності до невизначеності наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники толерантності до невизначеності у студентів з різним рівнем авантюризмів

Шкали	Група з низьким рівнем авантюризмів	Група з високим рівнем авантюризмів	t	p
Ставлення до новизни	23,43±4,14	24,44±6,36	0,5	-
Ставлення до складних завдань	25,57±3,35	29,63±5,53	2,2	0,05
Ставлення до невизначеної ситуації	27,14±3,66	28,56±4,82	0,9	-
Перевага невизначеності	31,57±3,16	36,06±4,35	3,1	0,01
Толерантність до невизначеності	29,07±3,15	32,44±4,51	2,3	0,05

З даних наведених у таблиці можна зазначити, що у студентів з низьким рівнем за шкалою «Ставлення до новизни» показник складає 23,43±4,14, а у студентів з високим рівнем авантюризмів - 24,44±6,36 балів, без вірогідних відмінностей. Тобто, обом групам

досліджуваних практично в однаковій мірі притаманно більш лояльніше відноситися до нового чим до старого. Вони люблять діяти за новими планами, схильні шукати нові ідеї, у них завжди багато варіантів для вирішення будь-якої задачі.

За шкалою «Ставлення до складних завдань» перша група з низьким рівнем авантюрності отримала 26,07±3,35 балів, а друга - 29,63±5,53, при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що студентам з високим рівнем авантюрності притаманно більш відповідально відноситися до вирішення нових і складних завдань. Вони з легкістю беруться за їх вирішення, не бояться складності. Тоді як студенти з низьким рівнем авантюрності більш притаманно віддавати перевагу легким завданням, більш звичним для них, які не передбачають складності.

Показник за шкалою «Ставлення до невизначеної ситуації» у першій групі склав 27,14±3,66, у другій - 28,56±4,82. В групах досліджуваних ставлення до невизначеної ситуації виражено практично в однаковій мірі.

За шкалою «Перевага невизначеності» у першій групі зареєстровано 31,57±3,16 балів, у другій - 36,06±4,35; визначено статистично значуще зниження показника в осіб першої групи з низьким рівнем авантюрності, при $p \leq 0,01$. Показник за шкалою «Толерантність до невизначеності» в першій групі складає 29,07±3,15, в другій - 32,44±4,51, при $p \leq 0,05$, вірогідно більші показники зафіксовано в групі студентів з високим рівнем авантюрності.

Толерантність до невизначеності є властивістю особистості, яка дозволяє їй витримувати кризові прояви, пов'язані з невизначеністю, що виникають під час перехідних періодів у суспільстві. Виходячи з отриманих результатів ми виявили, що у досліджуваних з високим рівнем авантюрності переважають як загальна толерантність до невизначеності так і ставлення до складних завдань та перевага невизначеності. Це говорить про те, що вони більш позитивно оцінюють невизначеність у своєму житті та більш ефективно діють у ситуаціях невизначеності ніж досліджувані з низьким рівнем авантюрності.

Список бібліографічних посилань

1. Тимофеева И. Ю. Авантюризм в русской культуре конца XVII – первой четверти XIX века: дис. ... канд. культурол. наук: 24.00.01. Комсомольск-на-Амуре, 2005. 151 с.
2. Бикова С. В. Индивидуально-психологичні особливості схильності до ризику: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2008. 174 с.
3. Санников А. И. Психология принятия жизненных решений личностью: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Одесса, 2016. 510 с.

Одержано 11.03.2020

Рассмотрены понятия авантюристности и авантюризма. Проанализирована специфика толерантности к неопределенности у студентов с низким и высоким уровнем авантюристности. Показано, что студенты с высоким уровнем авантюристности более склонны к толерантности к неопределенности.

Ключевые слова: авантюризм, авантюристность, студенты с разным уровнем авантюристности, толерантность к неопределенности.

УДК 159.9

Лариса Олександрівна СОЛОХІНА,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8728-3178>

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ МАТЕРІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ

Розглядаються результати дослідження специфіки психологічного благополуччя матерів з різним рівнем особистісної зрілості. Проаналізовано показники складових психологічного благополуччя матерів з середнім та високим рівнем особистісної зрілості.

Ключові слова: психологічне благополуччя, батьківство, особистісна зрілість.

Тема психологічного благополуччя батьків та його вплив на сім'ю, на особливості виховання була і залишається актуальною у галузі психології. Незважаючи на велику кількість досліджень у суспільстві спостерігається невизначенність впливу психологічного благополуччя на батьківські установки. У зв'язку з цим доцільно аналізувати феномен батьківства в аспекті сімейної системи, психологічного благополуччя батьків, у плані виділення компонентів, що складають батьківство і які можна розвивати й коригувати.

Психологічне благополуччя можна визначити як інтегральний феномен, що характеризує позитивне функціонування людини, що виражається в суб'єктивному відчутті задоволеності життям, реалізації власного потенціалу, високою інтегрованістю і опосередкованій системою стосунків особистості з іншими людьми, світом, собою [1, с. 45]. Психологічне благополуччя є суб'єктивним феноменом і

характеризує, перш за все, ставлення людини до свого життя, інтегральну оцінку свого буття. Найбільш поширеною є модель К. Ріфф, що описує шість параметрів психологічно благополучної особистості: позитивні відносини з іншими, автономія, управління оточенням, особистісний ріст, мета в житті і самоприйняття.

Поняття «психологічне благополуччя» описує стан і особливості внутрішнього світу людини, які визначають переживання благополуччя, а також поведінка, яка продукує і проявляє ситуативне благополуччя. В якості базових складових психологічного благополуччя людини К. Ріфф виділила: позитивні відносини з іншими, прийняття себе (позитивна оцінка себе і свого життя); автономія (здатність слідувати своїм власним переконанням); компетентність (контроль над навколишнім середовищем, здатність ефективно управляти своїм життям); наявність цілей, які надають житті спрямованість і сенс; особистісне зростання як почуття безперервного розвитку і самореалізації [2, с. 6].

Для вивчення специфіки психологічного благополуччя матерів з різним рівнем особистісної зрілості були використані методики: шкала психологічного благополуччя К. Ріфф (адаптація Т.Д. Шевеленкової, Т.П. Фесенко) та Опитувальник особистісної зрілості О.С.Штепи, форма А.

У дослідженні приймали участь жінки віком від 20 до 35 років. Загалом 26 жінок, усі заміжні та мають дітей віком від 3 до 6 років. За допомогою опитувальника особистісної зрілості досліджувані жінки були поділені на дві групи, з середнім та високим рівнем особистісної зрілості.

Результати дослідження суб'єктивного благополуччя матерів з середнім та високим рівнем особистісної зрілості наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники психологічного благополуччя матерів з різним рівнем зрілості (M±m)

Шкали	Рівні зрілості матерів		t	p
	Середній рівень	Високий рівень		
Позитивне відношення	6,07±0,43	6,17±0,80	0,11	-
Автономія	6,71±0,41	7,71±0,95	0,44	-

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Управління середовищем	5,51±0,44	6,97±0,54	2,1	0,05
Особистісний ріст	6,37±0,43	7,58±0,21	2,53	0,05
Ціль у житті	6,57±0,43	7,83±0,34	2,47	0,05
Самоприйняття	6,43±0,50	6,17±0,53	0,36	-
Психологічне благополуччя	6,21±0,50	6,17±0,64	0,05	-

З результатів наведених в таблиці 1 видно, що для матерів з високим рівнем зрілості достовірно більш значимими є показники: «Ціль у житті» (7,83±0,34 та 5,51±0,44, при $p \leq 0,05$); «Особистісний ріст» (7,58±0,21 та 6,37±0,43, при $p \leq 0,05$); та «Управління середовищем» (6,97±0,54 та 5,51±0,44, при $p \leq 0,05$), ніж для матерів з середнім рівнем зрілості. Отримані данні свідчать, що матерям з високим рівнем зрілості важлива наявність цілей та відчуття осмисленості життя, контроль над навколишнім середовищем, який пов'язано з наявністю якостей, які обумовлюють успішне оволодіння різними видами діяльності, здатність домагатися бажаного, долати труднощі на шляху реалізації власних цілей, відчуття впевненості та компетентності у керуванні повсякденними справами є значимими характеристиками благополуччя.

Відносно інших шкал, вірогідних розбіжностей між групами досліджуваних не діагностується.

Отже, матерям з високим рівнем зрілості при оцінці психологічного благополуччя важливо наявність цілей у житті та відчуття осмисленості життя, відчуття невинного особистісного зростання, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення, а також відчуття впевненості та компетентності в управлінні повсякденними справами та розв'язанні життєвих труднощів. А матерям з середнім рівнем психологічного благополуччя важливим є цілі у житті та автономія. Матері, що володіють високою автономією, здатні бути незалежними, вони не бояться протиставити свою думку думці більшості, можуть дозволити собі нестандартне мислення і поведінку, вони оцінюють себе виходячи з власних уподобань.

Список бібліографічних посилань

1. Практическая психодиагностика : учеб. пособие / под ред. Д. Я. Райгородского. Самара : Бахрах-М, 2001. 672 с.

2. Батурин Н. А., Башкатов С. А., Гафарова Н. В. Теоретическая модель личностного благополучия. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Психология*. 2013. Т. 4. С. 4–14.

Одержано 15.03.2020

Рассматриваются результаты исследования специфики психологического благополучия матерей с разным уровнем личностной зрелости. Проанализированы показатели составляющие психологическое благополучие матерей с высоким и низким уровнем личностной зрелости.

Ключевые слова: психологическое благополучие, родительство, личностная зрелость.

УДК 159.9

Лариса Олександрівна СОЛОХІНА,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8728-3178>;

ГУЛЯЄВА Хаяла Аджар кізі,

дитячий психолог по реабілітації дітей з особливими потребами
Азербайджанської логопедичної академії

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКИХ УСТАНОВОК МАТЕРІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ

У статті розглядаються результати дослідження особливостей батьківських установок матерів з різним рівнем особистісної зрілості. Проаналізовано показники складових батьківських установок матерів у груп жінок з високим та середнім рівнем особистісної зрілості.

Ключові слова: батьківство, батьківські установки, особистісна зрілість.

Батьківство, є одним з найважливіших етапів життя людини, який приходиться на період дорослості людини. Батьківство в багатьох культурах, так чи інакше, пов'язано з поняттям зрілість. Крім того, стаючи батьками, людина проходить певний етап розвитку власної особистості. Дитячо-батьківські стосунки є одним з ключових чинників розвитку особистості дитини, причому особливе значення мають батьківські установки на виховання.

Поняття батьківські установки розуміють як систему чи сукупність батьківського емоційного ставлення до дитині, сприйняття

дитини батьком та способів поводження з ним. Батьківські установки - це стереотипні (позитивні або негативні) правила поведінки і виховної діяльності батьків. Вони знаходять своє вираження в практичних діях, словах, жестах, вчинках в типових педагогічних ситуаціях догляду, розвитку та виховання дитини, визначають своєрідність прояву батька в оцінці дитини і ставлення до нього [1, с.2-3]. Ставлення батьків до дитини - система різноманітних почуттів, емоційних контактів, поведінкових стереотипів, якими батьки керуються під час взаємодії з дітьми. Не менший вплив на дітей, їх образ сім'ї здійснює ставлення батьків до сімейної ролі, оскільки діти у майбутньому можуть наслідувати поведінку своїх батьків у сім'ї [2, с.20].

Для вивчення особливостей і батьківських установок матерів з різним рівнем особистісної зрілості були використані методики: опитувальник зрілості особистості О. С. Штепи, форма А. [3, с.28] та методика вивчення батьківських установок (Є. С. Шефер і Р. К. Белл, адаптована Т.В. Нещерет) [4, с.130-143].

У дослідженні приймали участь жінки віком від 20 до 35 років. Загалом 26 чоловік. Всі досліджувані заміжні та мають дітей віком від 3 до 6 років. В ході дослідження за допомогою методики зрілості особистості О.С.Штепи, форма А, всі матері були поділені на дві групи:

Перша група – 12 матерів з високим рівнем особистісної зрілості;

Друга група – 14 матерів з середнім рівнем особистісної зрілості.

В ході організації дослідження нами не було виявлено матерів з низьким рівнем особистісної зрілості. Результати емпіричного дослідження представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники батьківських установок матерів з різним рівнем зрілості ($M \pm m$)

Шкали	Рівні зрілості матерів		t	p
	Середній рівень	Високий рівень		
Залежність сім'ї	11,26±0,85	13,78±0,89	2,05	0,05
Відчуття самопожертвування	11,41±0,50	13,58±0,92	2,07	0,05
Сімейні конфлікти	12,36±0,99	12,17±0,88	0,14	
Надавритет батьків	16,95±0,73	15,13±0,50	2,06	0,05
Незадоволення роллю хазяйки	11,71±0,65	11,17±1,13	0,41	-

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Байдужість чоловіка	11,21±0,50	11,67±0,74	0,52	-
Домінування матері	12,00±0,92	12,83±0,71	0,71	-
Несамостійність матері	15,29±0,43	14,83±0,86	0,48	-
Вербалізація	16,50±0,54	16,00±1,34	0,35	-
Партнерські стосунки	14,64±0,60	13,17±0,97	1,29	-
Розвиток активності дитини	13,71±0,66	15,17±0,82	2,12	0,05
Зрівняні стосунки	16,36±0,56	16,83±0,42	0,67	-
Дратівливість	13,14±0,96	11,00±0,31	2,12	0,05
Зайва суворість	10,86±0,47	10,67±1,10	0,16	-
Ухилення від контакту	10,29±0,63	10,67±0,83	0,36	-
Надмірна турбота	12,43±0,70	12,33±0,96	0,08	-
Пригнічення волі	13,21±0,50	13,67±0,74	0,52	-
Побоювання образити	13,86±0,37	15,42±0,60	2,21	0,05
Виключення внутрішніх впливів	13,36±0,55	13,50±0,79	0,15	-
Пригнічення агресивності	11,93±0,58	12,50±0,54	0,72	-
Пригнічення сексуальності	10,43±0,77	10,17±0,86	0,23	-
Надмірне втручання у світ дитини	13,36±0,68	13,17±0,50	0,23	-
Прагнення прискорити розвиток	10,71±0,68	11,33±0,67	0,65	-

З результатів наведених в таблиці 1, видно, що для матерів з високим рівнем зрілості достовірно більш значимими є показники: «Залежність сім'ї» (13,78±0,89 та 11,26±0,85, при $p \leq 0,05$); «Відчуття самопожертвування» (13,58±0,92 та 11,41±0,50, при $p \leq 0,05$); «Розвиток активності дитини» (15,17±0,82 та 13,71±0,66, при $p \leq 0,05$); «Побоювання образити» (15,42±0,60 та 13,86±0,37, при $p \leq 0,05$); ніж для матерів з середнім рівнем особистісної зрілості.

Відносно матерів середнього рівня зрілості їм більш характерні такі показники як «Дратівливість» (13,14±0,96 та 11,00±0,31 при $p \leq 0,05$); та «Надавторитет батьків» (16,95±0,73 та 15,13±0,50 при $p \leq 0,05$).

Отриманні результати дозволяють зробити наступні висновки:

Отже матері з високим рівнем зрілості при діагностуванні особливостей батьківських установок більш схильні до відчуття самопожертвування, мають більшу залежність від сім'ї, прагнуть до більшого розвитку активності своїх дітей, що сприяє розвитку самостійності, та більше за матерів з середнім рівнем мають побуювання образити дитину. Такі показники можуть свідчити про більш позитивний характер батьківських установок. Стосовно матерів середнього рівня зрілості можна зробити висновки про більш негативний характер батьківських установок, так як, такі матері мають більш авторитарний стиль виховання та більш схильні до дратівливості, а ніж матері з високим рівнем зрілості.

Список бібліографічних посилань

1. Крайлюк А. И. Родительские установки: теоретические аспекты. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика.* 2015. Вып. 3, т. 21. С. 78–82.
2. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : навч. посіб. Київ : Філ-студія, 2006. 320 с.
3. Штепа О. С. Особистісна зрілість. Модель. Опитувальник. Тренінг : монографія. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 210 с.
4. Майерс Д. Социальная психология : учеб. пособие. СПб. : Питер ; М. ; Харьков, 1998. 688 с.

Одержано 20.03.2020

В статье рассматриваются результаты исследования особенностей родительских установок матерей с разным уровнем личностной зрелости. Проанализированы показатели составляющих родительских установок матерей у групп женщин с высоким и средним уровнем личностной зрелости.

Ключевые слова: *родительство, родительские установки, личностная зрелость.*

УДК 159.94

Юлія Леонідівна ТВЕРДОХВАЛОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8431-0943>

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ПОВЕДІНКИ ЯК КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Показано, чим вище рівень усвідомленої саморегуляції, тим вище можливості людини по оволодінню новими видами діяльності, тим ширше коло тих завдань, які людина може опанувати за наявності спеціальних здібностей і відповідної мотивації. Студенти, які мають мети пов'язані з самореалізацією більш варіативні та наполегливіші у досягненні будь якої своєї мети.

Ключові слова: студенти, самореалізація, саморегуляція поведінки, мета, потенціал, діяльність, успішність, професійна самореалізація.

Сучасному суспільству необхідні фахівці здатні до самоосвіти та самовдосконалення, як у професійній діяльності, так і до адаптації будь-яких викликів нашого мінливого світу. Формування оптимального стилю саморегуляції дозволить студентам не тільки усвідомлювати свою поведінку, але і керувати нею з метою підвищення ефективності спочатку навчальної, а в подальшому і професійної діяльності.

Сьогодні суспільство потребує людей з високим рівнем загального розвитку ініціативи, професіоналізму, підприємливості та творчих здібностей. Це зумовлює особливу увагу формуванню таких сторін особистості як особливості мотивації та системи саморегуляції. Основою майбутньої успішної професійної діяльності будь-якого студента є високий рівень мотивації до даного виду діяльності і сформована система саморегуляції.

Аналіз наукової літератури показав, що основні принципи регулювання в живих системах були сформульовані П.К. Анохіним і Н.А. Бернштейном. У загальній формі питання саморегуляції зачіпали С.Л. Рубінштейн та А.Н. Леонтьєв. В даний час дослідження з проблеми саморегуляції в психологічній науці ведуться за трьома напрямками: саморегуляція діяльності (Абульханова-Славська К.А., Конопкін О.А., Моросанова В.І., Осницький А.К.), саморегуляція поведінки (Бобнева М. І., Ядов В.А.) і саморегуляція психічних процесів і

станів (Гримак Л.П., Никифоров Г.С.). Проблема саморегуляції психічної активності суб'єкта діяльності займає одне з центральних місць в психології на сучасному етапі її розвитку.

Важлива роль саморегуляції людини досить очевидна, так як все її життя це нескінченна та різноманітна низка форм діяльності, вчинків, актів спілкування і інших видів цілеспрямованої активності. Від рівня сформованості саморегуляції залежать успішність, надійність, кінцевий результат будь-якого акту довільної активності. О.А.Конопкін зазначає: «Саморегуляція цілеспрямованої активності виступає як найбільш загальна і істотна функція цілісної психіки людини, в процесах саморегуляції реалізується єдність психіки людини у всьому його різноманітті умовно виділяються її окремих рівнів, сторін, можливостей, функцій, процесів здібностей і т.д.» [1]. Таким чином О.А. Конопкін сформулював основні принципи саморегуляції діяльності людини (системність, активність, усвідомленість) [2].

Моросанова В.І. розуміє усвідомлену саморегуляцію як «системно організований процес внутрішньої психічної активності людини по ініціації, побудові, підтримці та управлінні різними видами і формами довільної активності, безпосередньо реалізує досягнення прийнятих ним цілей» [3]. Ряд дослідників виділяють такі функції стилю саморегуляції, як: інструментальна, компенсаторна, системоутворююча і інтегративна (Адлер А., Клімов Е.А., Мерлін ВС, Г. Олпорт) [4]. Стиль саморегуляції, на думку В.І. Моросанової, не є «пасивним інтегратором впливу зовнішніх і внутрішніх умов існування людини, а являє собою результат акумуляції найбільш типових способів регуляції досягнення цілей, що сформувалися у суб'єкта діяльності»[5].

У сучасних дослідженнях індивідуального стилю діяльності можна знайти вказівки на важливість вивчення саморегуляції в структурі особливості діяльності людини. Враховуючи підходи окремих авторів (Климова Е.А., Мерліна ВС, Моросанової В.І.), ми вважаємо, що визначити стиль саморегуляції успішної або неуспішної діяльності можна як спосіб особистості, що характеризується автономністю або залежністю особистості при постановці цілей, їх реалізації, оцінці результатів та їх корекції.

Саморегуляція забезпечує мобілізацію та інтеграцію психологічних особливостей людини для досягнення цілей діяльності та поведінки. Процес саморегуляції сприяє виробленню гармонійного поведінки, на його основі розвивається здатність керувати собою відповідно реалізації поставленої мети, спрямовувати свою поведінку відповідно до вимог життя і професійними чи навчальними завданнями [6].

Нами було проведено дослідження, яке виявило відмінність у рівні сформованості різних показників саморегуляції студентів, які мають певну професійну або особистісну мету та студентів, які не мають у найближчому майбутньому мети пов'язаної з самореалізацією. Розподіл на групи проводився за допомогою есе студентів «Я за 7 років...».

Таблиця.

Рівень сформованості стильових особливостей саморегуляції поведінки по групах %.

Назви шкал	Студенти, які мають мети пов'язані з самореалізацією,		Студенти, які не мають мети пов'язаної з самореалізацією	
	Високий рівень показника	Середній рівень показника	Високий рівень показника	Середній рівень показника
Планування	48%	47%	26%	45%
Моделювання	44%	42%	25%	49%
Програмування	39%	35%	37%	36%
Оцінювання результатів	52%	48%	38%	36%
Гнучкість	67%	32%	78%	22%
Самостійність	35%	45%	30%	34%
Загальний рівень саморегуляції	79%	21%	52%	46%

Результати за шкалою «планування» свідчать про те, що студенти першої групи, які мають мети пов'язані з самореалізацією частіше ніж студенти другої групи, які не мають у найближчому майбутньому мети пов'язаної з самореалізацією (48% та 26% відповідно) мають сформованість потреби в плануванні діяльності, їх плани реалістичні, деталізовані, ієрархічні і стійкі, цілі діяльності висуваються самостійно.

В навичках «моделювання», можна відмітити також особливості. Студенти першої групи більш розвинені у моделюванні ніж друга група (44% проти 25%). Що дозволяє більш адекватно розглядати першій групі уявлення про зовнішні і внутрішні значущі умови особистої діяльності.

За шкалою «програмування» показники демонструють відносну рівновагу, показники відрізняються несуттєво (перша 39% та 37% друга). Це свідчить, що у обох груп на одному рівні розвинена здатність продумувати способи своїх дій і поведінки для досягнення наміченої мети.

Значна перевага відмічається в «оцінюванні результатів» (52% проти 38% у другій групі). Що каже про адекватну оцінку себе і результатів своєї діяльності.

За шкалою «гнучкість» більший показник в другій групі 78%, що можливо вказує на те, що, друга група легше може поміняти свою думку, знайти вірний шлях за допомогою, якоїсь зміни (корекції) в стилі саморегуляції.

Рівень розвинутої самостійності є невисоким у обох групах досліджуваних (35% та 30%, відповідно), це, на нашу думку, може бути пов'язано з тим, що «самостійність» може бути розвинута тільки при постійному вирішенні конкретних задач, а такий досвід студенти набувають тільки в реальному трудовому житті.

Як ми можемо бачити, за загальним рівнем саморегуляції перевага за першою групою (79% проти 52%).

Таким чином, студентів які мають мети пов'язані з самореалізацією відрізняє більш розвинутий рівень планування своїх дій, більша варіативність у виборі цілі та оцінки засобів для їх відтворення, а також більша сформованість та стійкість суб'єктивних критеріїв оцінки результатів.

Дослідження показало, що чим вище рівень усвідомленої саморегуляції, тим вище можливості людини по оволодінню новими видами діяльності, і тим ширше коло тих завдань, які людина може опанувати за наявності спеціальних здібностей і відповідної мотивації. Таким чином, студенти, які мають в найближчому майбутньому мети пов'язані з самореалізацією більш варіативні та наполегливіші у досягненні будь якої своєї мети. Студенти, які не мають у найближчому майбутньому мети пов'язаної з самореалізацією, здебільшого, залежать від оцінок оточуючих.

Саморегуляція здійснюється як єдиний процес, забезпечуючи мобілізацію та інтеграцію психологічних особливостей людини для досягнення мети діяльності та поведінки. Процес саморегуляції сприяє виробленню гармонійного поведінки, на його основі розвивається здатність керувати собою відповідно реалізації поставленої мети, спрямовувати свою поведінку відповідно до вимог життя і професійними чи навчальними завданнями.

Студентів, які мають в найближчому майбутньому мети, які пов'язані з самореалізацією відрізняє більш розвинута систему саморегулювання особистої поведінки, загалом, та більш розвинутий рівень планування своїх дій, більшу варіативність у виборі цілі та оцінки засобів для їх відтворення, а також більшу сформованість та стійкість суб'єктивних критеріїв оцінки результатів.

Отримані у даному дослідженні результати дозволяють стверджувати про необхідність впровадження певних заходів, спрямованих на підвищення рівнем саморегуляції поведінки студентів.

Список бібліографічних посилань

1. Моросанова В. И., Коноз Е. М. Стилевая саморегуляция поведения человека. *Вопросы психологии*. 2000. № 2. С. 118–127.
2. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности. М. : ЛЕНАНД, 2011. 320 с.
3. Личностные и когнитивные аспекты саморегуляции деятельности человека / под ред. В. И. Моросановой. М. : ПИ РАО, 2006. 320 с.
4. Конопкин О. А., Моросанова В. И. Стилевые особенности саморегуляции деятельности. *Вопросы психологии*. 1989. № 5. С. 18–26.
5. Моросанова В. И. Личностные аспекты саморегуляции произвольной активности человека. *Психологический журнал*. 2002. Т. 23, № 6. С. 5–17.
6. Моросанова В. И., Фомина Т. Г. Взаимосвязь развития осознанной саморегуляции и общительности педагогов. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Психология и педагогика»*. 2010. № 2. С. 16–20.
7. Милославська О. В., Домбровська К. Ю. До проблеми взаємозв'язку стилю саморегуляції поведінки та типів інноваційного мислення у студентів. *Вісник Національної академії оборони України*. 2011. № 3. С. 101–105.

Одержано 10.03.2020

Показано, чем выше уровень осознанной саморегуляции, тем выше возможности человека к овладению новых видов деятельности, тем шире круг вопросов, которыми человек может овладеть при наличии специальных способностей и соответствующей мотивации. Студенты, которые имеют цели, направленные на самореализацию более вариативны и настойчивы в достижении любой своей цели.

Ключевые слова: *студенты, самореализация, саморегуляция поведения, цель, потенциал, деятельность, успешность, профессиональная самореализация.*

УДК 159.9

Юлия Сергеевна ФИЩУК,

кандидат философских наук,
доцент кафедры психологии и педагогики Частного учреждения образова-
ния «БИП – Институт правоведения» (г. Минск, Республика Беларусь);

Инна Леонидовна ГЕРЦЕН,

практикующий психолог (г. Минск, Республика Беларусь).

РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ САМОПОВРЕЖДАЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ

Взаимоотношения родителя и ребенка, имеют решающее значение в становлении его личности, формируют самооценку и самоотношение. Самоповреждающее поведение имеет косвенную направленность на саморазрушение. Провоцировать возникновения аутоагрессивной формы поведения может во многом неосознаваемая родителями стратегия воспитания, налагающая запрет на проявление эмоций ребенком, в особенности гнева. Формирующийся деструктивный способ эмоциональной регуляции, склонность не выражать свои эмоции являются мощным провокатором самоповреждающего поведения. Когда негативные эмоции достигают предельного напряжения ребенок может находить разрядку в причинение вреда телу. Однако такое освобождение от чрезмерного эмоционального напряжения реализуется на короткий срок, что в результате может приводить к формированию привычки и увеличению частоты повторения самоповреждения.

Ключевые слова: самоповреждающее поведение, аутоагрессивная направленность, самоповреждающий акт.

Самоповреждающее поведение – понятие, охватывающее широкий круг действий, связанных с преднамеренным физическим повреждением собственного тела, не имеющего суицидальной направленности. Первые предпосылки к самоповреждающему поведению начинают свое формирование в ранние этапы развития детской психики и поведения.

Н.А. Польская обосновывает типологию самоповреждающего поведения основанную на характере онтогенеза, выделяя три типа самоповреждающих актов: реактивный, дисфункциональный и идентификационный.

1) реактивный тип – редкие импульсивные или волевые самоповреждения с началом в младенческом возрасте.

2) дисфункціональний тип – періодично повторюючіся, імпульсивні, стереотипні або волевмі самопошкодження з початком в дитячому віці.

3) ідентифікаційний тип – рідкісні або періодично повторюючіся волевмі самопошкодження з початком в підлітковому віці [1, с. 96].

Найбільше виражено самопошкодуюче поведіння проявляється в підлітковому і юнацькому віці. Ощущая цей симптом, підліток лякається і нікому про нього не повідомляє відкрито, залишаючи самоізолюючі наміри при собі. В зв'язі з цим, самопошкодження на початковій стадії розвитку практично завжди складно виявити, так як вони часто утаюються і ретельно маскуються під випадкові травми.

Самопошкодуюче поведіння соціально неохайливо, але головна небезпека його в тому, що воно здатне систематизуватися в ряд звичайних дій. Дій, плавно переходячих в автоматично руйнівну складноструктуровану форму аутодеструктивного поведіння. При цьому можуть бути реалізовані прямі акти самопошкодження, які мають аутоагресивну направленість, що відбуваються в формі: порізів, опіків, проколів і інших більш радикальних увечей; і косвенні самопошкодуючі акти: модифікації тіла чужорідними предметами, оздоблення декоративними татуировками, лазерні процедури на шкірі і т.п. [1, с. 7]. Невідомо не відзначити, що косвенні самопошкодуючі акти несуть в сучасному світі тенденцію моди і презентуються індивідами як способи самовираження своєї індивідуальності, що стає серйозною психологічною проблемою, що вимагає виховання і застосування профілактичних заходів.

У основній групі ризику самопошкодуючого поведіння відносяться індивіди, що страждають різними формами психічних і поведінчих розладів особливо те, хто росте в середовищі, що перешкоджає вираженню власного гніву. Як вказувалося, раніше, психологічна деформація в поведінці, найбільше виражена в підлітковому і юнацькому віці. Це пояснюється багатьма причинами, що батьки не готові бачити ще вчорашнього дитинку, що вимагає турботи і уваги, що виростає і самостійну особистість. Желання, потреби і емоційні реакції всі також продовжують знаходитися під контролем батьків. Будь-які форми емоційного тиску, психологічні травми, стрес, насильство, соціальна ізоляція і субкультурна середовище сприяють саморуйнуванню особистості. Для даного вікового

диапазона характерна легкость возникновения и закрепления подобных реакций, что способно сформировать эмоциональную зависимость. Цикл самоповреждающего поведения запускается, когда негативные эмоции достигают предельного напряжения и возникает угроза диссоциации. Пиковой точкой этого напряжения становится самоповреждающий акт, в результате которого достигаются краткосрочные положительные изменения, освобождающие от чрезмерного эмоционального напряжения – далее цикличность самоповреждающего поведения вновь повторяется. Деструктивная активность указывает на результат общего конфликта «Я» и «Сверх-Я». Противоречие внутреннего и внешнего мира с позиции реального и психического «Я» в совокупности и подводят к черте самоповреждающих поведенческих актов. Проблемы формирования эмоциональной регуляции, связываются с недостатком когнитивных способностей выполняющих роль психологического механизма, что в свою очередь приводит к стратегии «избегания» при столкновении с проблемами, обуславливающими нарушение поведения [1, с. 38].

Нарушение эмоциональной регуляции, проявляется в неспособности переносить неприятные эмоции – что подтверждает результат воспитания в специфической среде, обесценивающей эмоциональные состояния ребенка: игнорирование, высмеивание, пристыживание или наказание за демонстрацию негативных эмоций, игнорирование или не одобрение интересов ребенка, приписывание ему тех чувств, которые он отрицает. В данной обстановке происходит произвольное закрепление высокоинтенсивных эмоциональных реакций саморазрушающего характера, как единственного способа добиться поддержки; подкрепляя эти реакции случайным образом, родители фиксируют их в поведении ребенка.

Подводя краткий итог, необходимо отметить, что к основной группе риска самоповреждающего поведения относятся индивиды, страдающие различными формами психических и поведенческих расстройств особенно те, кто вырос в среде препятствующей выражению собственного гнева. Первое представление о телесности закладывается в пренатальном развитии, а сам образ моделируется в процессе онтогенеза. Ребенок, не познавший нежных прикосновений, ласку и заботу матери, переживающий психологическое насилие, запрет на проявление эмоций, в дальнейшем имеет сложности, связанные с неадекватным восприятием себя, как следствие, развивается психологическая деформация внутренних ощущений и внешних оценок своего образа. Самоповреждающее поведение отражается в стремлении это

неблагополучие преодолеть, путем подмены своего состояния, как на физическом, так и на психологическом уровне.

Список библиографических источников

1. Польская Н. А. Психология самоповреждающего поведения. М. : ЛЕНАНД, 2017. 320 с.

Одержано 05.03.2020

Взаємини батьків і дитини мають вирішальне значення для становлення особистості дітей, впливають на формування їх самооцінки та самовідношення. Поведінка, яка передбачає самопошкодження має спрямованість на саморуйнування. Провокувати виникнення аутодеструктивної поведінки може неусвідомлена батьками стратегія виховання, яка передбачає заборону на прояв емоцій дитиною, особливо гніву. Це приводить до формування деструктивної форми емоційної регуляції, схильності до відказу проявляти емоції, що є провокацією виникнення поведінки, яка передбачає самопошкодження. Коли негативні емоції досягають напруження дитина може знайти розрядку у заподіянні шкоди тілу. Однак таке визволення надмірного напруження має тимчасову дію, та може привести до формування звички та збільшенню частоти повторювань самопошкодження.

Ключові слова: поведінка, що передбачає самопошкодження, аутоагресивна спрямованість, акт самопошкодження.

УДК 159.9

Лада Петрівна ЧЕПІГА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2519-5698>

ОСОБЛИВОСТІ ДОМІНУЮЧОГО СТАНУ В ЖІНОК З РІЗНИМ РІВНЕМ СЕНСОЖИТТЕВОЇ КРИЗИ В ПЕРІОД ДОРОСЛОСТІ

Показані особливості домінуючого стану у жінок залежно від ступеню вираженості сенсожиттєвої кризи.

Ключові слова: особистість, сенсожиттєва криза, домінуючий стан, дорослість.

Сенсожиттєва криза визначається як системна криза особистісного буття, що виникає з причини несформованості або неузгодженості сенсу життя з об'єктивними умовами та індивідуальними

можливостями його реалізації. Сенсожиттєва криза може бути індукована як універсальними (нормативними) закономірностями вікового психічного розвитку, об'єктивною логікою розгортання людського життя, так і унікальними (ненормативними) подіями і вчинками особистості [1].

Для вивчення рівня сформованості сенсожиттєвої кризи у жінок в період дорослості був використаний «Опитувальник сенсожиттєвої кризи» В.К.Карпінського, який характеризує загальний функціональний рівень смислової регуляції життєвого шляху. У дослідженні взяла участь 31 жінка віком 40-45 років.

Результати дослідження сенсожиттєвої кризи у жінок в період дорослості свідчать, що 22,6 % жінок мають високий рівень сформованості сенсожиттєвої кризи, сприймають своє життя як непродуктивне, безцільне, непослідовне і недостатньо організоване. У них переважає суб'єктивна незадоволеність життям, спостерігається падіння мотивації життєдіяльності, відсутнє бажання змінити життя на краще і взяти його перебіг під контроль. Спостерігається значна неузгодженість між уявленнями про сенс життя і реально діючим сенсом: вони реалізують в житті не ті цінності, які переживають як значимі на емоційному рівні; вагаються з упорядкуванням цінностей - джерел сенсу життя за значимістю для себе.

41,9 % жінок мають середній рівень сформованості сенсожиттєвої кризи. 35,5 % жінок мають низький рівень сформованості сенсожиттєвої кризи, тобто сенсожиттєва криза їм не властива.

Л.В.Куліков відзначає, що суб'єктивне благополуччя особистості, переживання повноти життя, стійкість у важких життєвих ситуаціях безпосередньо пов'язані з домінуючим настроєм і психічним станом. За визначенням Л.В.Кулікова, домінуючий стан переважає в часі, поглинаючи велику його частину; характерний не стільки в конкретний момент, який залежить від особливостей певної ситуації, скільки взагалі для загального періоду життя людини; у меншій мірі обумовлюється актуальною, поточною ситуацією, яка має точно окреслені часові рамки, і більшою мірою - соціально-психологічними та особистісними чинниками [2].

Дослідження домінуючого стану у жінок з різним рівнем сенсожиттєвої кризи в період дорослості здійснювалось за допомогою «Методики визначення домінуючого стану» Л.В.Кулікова [2].

Результати дослідження домінуючого стану у жінок з різним рівнем сенсожиттєвої кризи в період дорослості (табл. 1.) свідчать, що у всіх опитаних жінок виражені помірно активне, помірно оптимістичне ставлення до життєвої ситуації, помірна готовність до подолання перешкод і віра в свої можливості.

Таблиця 1.

Показники домінуючого стану у жінок з різним рівнем сенсожиттєвої кризи в період дорослості ($X \pm \sigma$)

	З низьким рівнем кризи	З середнім рівнем кризи	З високим рівнем кризи	t 1-2	t 2-3	t 1-3
Активне ставлення до життєвої ситуації	48,71±11,57	47,23±10,13	50,25±13,79	0,35	0,48	0,23
Бадьорість	57,86±9,26	47,46±8,73	45,75±6,70	2,99**	0,36	2,42**
Тонус	56,21±6,83	42,92±8,32	35,25±3,59	4,55**	1,76	5,82**
Розкутість	61,57±1,83	46,38±10,59	40,50±2,52	5,29**	1,08	8,82**
Спокій	59,50±4,07	48,92±12,30	48,75±1,50	3,05**	0,03	5,09**
Стійкість емоційного тону	57,43±9,11	53,31±8,64	41,25±4,92	1,20	2,63**	3,36**
Задоволеність життям	63,93±2,89	53,62±3,40	39,75±0,50	8,50**	7,94**	6,29**
Позитивний образ самого себе	63,93±2,89	54,77±9,25	44,00±4,24	0,35	2,22*	1,52

** Розбіжності значимі на рівні $p \leq 0,01$

* Розбіжності значимі на рівні $p \leq 0,05$

Жінки, у яких немає сенсожиттєвої кризи, оцінюють свій стан як достовірно більш бадьорий, їм властиві достовірно більш позитивний емоційний фон, більше інтересів і очікувань радісних подій у майбутньому, бажання діяти, більша вираженість суб'єктивного відчуття внутрішньої зібраності, запасу сил, енергії, підвищеної готовності до роботи. Вони достовірно більш задоволені життям в цілому, сприймають бажані цілі як цілком досяжні, немає сильного прагнення здійснювати які-небудь зміни в собі, вищеоцінюють особистісну успішність та готові долати труднощі в реалізації своїх здібностей, ніж жінки з високим та середнім рівнем сенсожиттєвої кризи.

Для жінок з помірним і високим рівнем сенсожиттєвої кризи радше характерні втома, незібраність, млявість, інертність, зменшений ресурс сил, підвищена стомлюваність, схильність проявляти астеничні реакції на виникаючі труднощі. У них більш виражене переживання великої значущості подій, які відбуваються в їх житті, значущості здійснюваної поведінки, діяльності. Їм властиве більш масштабне залучення ресурсів або активізація захисних механізмів.

Жінки, у яких сенсожиттєва криза виражена високо, оцінюють свій емоційний стан як достовірно менш стійкий, у них легше виникає емоційне збудження, мінливість настрою, дратівливість. Жінки з високим рівнем сенсожиттєвої кризи достовірно нижче оцінюють особистісну успішність; не відчують в собі надійних внутрішніх опор; ухиляються від необхідності зробити життєвий вибір.

Таким чином, результати дослідження дозволяють зробити висновок, що сенсожиттєва криза знаходить своє відображення у характеристиках домінуючого стану особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Карпинский К. В. Опросник смысложизненного кризиса: монография. Гродно: ГрГУ, 2008. 108 с.
2. Методика определения доминирующего состояния Л. В. Куликова. Диагностика здоровья: психолог. практикум / под. ред. Г. С. Никифорова. СПб.: Речь, 2007. С. 312–322.

Одержано 18.03.2020

Показаны особенности доминирующего состояния у женщин в зависимости от степени выраженности смысложизненного кризиса.
Ключевые слова: *личность, смысложизненный кризис, доминирующее состояние, взрослость.*

УДК 316.614.5

Олена Григорівна ШАХОВА,

кандидат біологічних наук,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7860-6972>;

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6361-3029>;

Тетяна Сергіївна ЛИХАЧОВА,

студентка факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ СІМ'Ї СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті представлені результати дослідження сучасних уявлень студентської молоді про сім'ю, які становлять когнітивний компонент їх соціально-психологічної готовності до шлюбу. Більшість студентів вважає, що сім'ю, яка є для них важливою життєвою цінністю і має бути егалітарною, краще створювати у віці 24-25 років. Бажано офіційно реєструвати відносини та мати дітей. Незважаючи на усвідомлення цінності сім'ї, шляхом розв'язання сімейної кризи студенти (частіше дівчата) вважають розлучення. Юнаки більш за дівчат воліють до традиційного гетеросексуального шлюбу та його цивільного варіанту.

Ключові слова: уявлення про сім'ю, студенти, соціально-психологічна готовність до шлюбу.

Сім'я є найважливішим соціально-психологічним середовищем формування особистості та задоволення базових потреб її членів. Готовність людини до створення сім'ї багато в чому залежить від її ставлення до шлюбу та наявного образу людини, які відображають певні установки людини, несуть відбиток умов життя і морально-етичних принципів, що склалися у суспільстві [1, 2]. Від когнітивної моделі сім'ї, яку молоді люди будують у своїй уяві, у великій мірі залежить їх здатність конструктивно будувати взаємини в родині, долати непорозуміння, та, як наслідок, відчувати себе щасливими.

В даний час в багатьох психологічних дослідженнях обговорюється проблема кризи сучасної сім'ї: зміна її соціально-психологічного статусу, трансформація гендерних і батьківських ролей, збільшення

кількості розлучень, поява альтернативних форм сімейних відносин [1, 2, 3, 4].

У зв'язку з цим великий науковий та практичний інтерес мають дослідження сучасних уявлень молоді щодо сім'ї, які становлять когнітивний компонент їх соціально-психологічної готовності до шлюбу.

В даному дослідженні, яке проводилося на базі Харківського національного університету внутрішніх справ, уявлення студентів щодо сім'ї досліджувалися за допомогою розробленої нами анкети. Анкета містила відкриті та закриті питання, у відповідях на які більш високий бал відбивав більш традиційні уявлення стосовно сім'ї як соціального інституту. Вибірка дослідження була представлена студентами чоловічої та жіночої статі віком від 18 до 21 року у кількості 60 осіб.

Результати нашого дослідження свідчать про те, що сім'ядля молоді є однією з найважливіших цінностей. Оптимальним віком для створення родини юнаки і дівчата вважають 24-25 років. Відмічена досить висока бажаність для студентів реєстрації сімейних відносин ($4,00 \pm 0,27$ балів із 5 можливих для юнаків та $3,67 \pm 0,39$ для дівчат) і досить висока важливість для них наявності дітей всім'ї ($4,07 \pm 0,24$ балів з 5 можливих для юнаків та $3,80 \pm 0,21$ для дівчат).

Дослідження ставлення студентів до одностатевих шлюбів виявило, що точка зору юнаків стосовно цього питання є значно більш традиційною за позицію дівчат: тільки 13,3 % юнаків вважають, що одностатевий шлюб – це сім'я, у той час, як в цьому впевнені 60,0 % дівчат ($\varphi=2,81$, $p=0,01$). У той же час, юнаки виявляють достовірно більш демократичну позицію щодо цивільного шлюбу: 53,3 % юнаків і тільки 20,0 % дівчат вважають, що цивільний шлюб – це сім'я ($\varphi=1,94$, $p=0,05$). На нашу думку, це може свідчити про більш виражену готовність юнаків до відносин в межах цивільного шлюбу, чого не можна сказати про дівчат.

Особливу увагу звертають на себе уявлення молоді про шляхи розв'язання сімейної кризи: і юнаки і, особливо, дівчата розглядають розлучення як вихід з кризи сім'ї: $3,73 \pm 0,21$ та $4,67 \pm 0,20$ балів із 5 можливих, відповідно ($t=2,02$, $p=0,05$). Результати дослідження вказують настатистично значимо більш високу готовність дівчат до розлучення при можливому порушенні сімейних відносин. На достатньо високу готовність молоді до розлучення в разі сімейної кризи указує також і те, що тільки близько третини студентів вважають, що розлучення – це трагедія.

Аналіз переконань студентів щодо верховенства в сім'ї виявив їх виражене прагнення до егалітарності: 66,7 % юнаків та 80,0 % дівчат вважають, що обидва подружжя в рівній мірі повинні мати владу в

родині. Інші студенти воліють до верховенства чоловіків в сім'ї й ніхто з них не підтримує ідею матріархату.

Висновки. Отже, більшість студентів вважає, що сім'ю, яка є для них важливою життєвою цінністю і має бути егалітарною, краще створювати у віці 24-25 років. Бажано офіційно реєструвати відносини та мати дітей. Але, незважаючи на усвідомлення цінності сім'ї, шляхом розв'язання сімейної кризи студенти (частіше дівчата) вважають розлучення. Юнаки більш за дівчат воліють до традиційного гетеросексуального шлюбу та його цивільного варіанту.

Результати нашого дослідження можуть бути використані для розробки програм соціально-психологічної допомоги молоді з питань готовності до шлюбних відносин також можуть впроваджуватися в учбовий процес навчання студентів-соціологів та психологів.

Список бібліографічних посилань

1. Андреева Т. В. Психология современной семьи: монография. СПб.: Речь, 2005. 436 с.
2. Шнейдер Л. Б. Семья. Оглядываясь вперед. СПб. : Питер, 2013. 368 с.
3. Cherlin A. J. The deinstitutionalization of American marriage. *Journal of Marriage and Family*. 2004. Vol. 66. Pp. 848–861.
4. Сучасна українська сім'я: медико-соціальні аспекти : монографія / В. М. Лісовий та ін. Харків, 2009. 208 с.

Одержано 14.03.2020

В статье представлены результаты исследования современных представлений студенческой молодежи о семье, которые отражают когнитивный компонент их социально-психологической готовности к браку. Большинство студентов считает, что семью, которая является важной ценностью в жизни и должна быть эгалитарной, оптимально создавать в возрасте 24-25 лет. Желательно официально регистрировать отношения и иметь детей. Однако, несмотря на осознание ценности семьи, способом разрешения семейного кризиса студенты (чаще девушки) считают развод. Юноши в гораздо большей степени чем девушки склонны к традиционному гетеросексуальному браку и его гражданской форме.

Ключевые слова: *представления о семье, студенты, готовность к браку.*

УДК 159.9.922

Лариса Олександрівна ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6117-9134>

ВИДИ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ ЖІНКАМИ РІЗНОГО ВІКУ

В тезах надані результати вивчення окремих видів самотності жінками різного віку. З'ясовано, що переживання самотності дівчатами, скоріше носить соціальний характер, натомість у жінок більш старшої вікової групи самотність має індивідуалістичний характер.

Ключові слова: самотність, жінки, дифузна самотність, кервана самотність, відчужена самотність.

До вивчення феномену самотності звертаються філософи, психологи, соціологи, педагоги, втім, дотепер самотність залишається однією із суттєвих проблем людини, на виникнення якої впливають різноманітні фактори: суспільні, вікові, гендерні, конфесійні, особистісні, економічні тощо. У вітчизняній психології проблематика самотності особистості у плині її життєвого шляху вивчалася такими вченими як К. Абульханова-Славська, Л.Айвазян, М. Боришевський, Я. Башманівська, Т. Довбій, Л. Карамушка, В. Лашук, С. Максименко, О. Саннікова, І. Слободчикова, Т. Титаренко, Н. Хамітов, Ю. Швалб. За умов соціально-економічної трансформації у суспільстві виникають болючі процеси взаємного відчуження, що сприяють збільшенню кількості самотніх людей. Переживання самотності є невід'ємною складовою життя кожної людини, але в останній час, внаслідок дії цілої низки негативних соціальних чинників, проблема самотності стала дуже поширеною для нашого суспільства і для жінок зокрема [1]. Явище жіночої самотності має суперечливий характер, але у вітчизняній психології фактично відсутні результати дослідження з феноменології видів та типів переживання самотності й копінг-стратегій саме в жінок, а їхні висновки інтерпретуються стосовно досліджуваних, які не переживають стан самотності як суб'єктивно значущу проблему [2, с. 20].

Метою дослідження стало вивчення проявів типів самотності у жінок різних вікових груп. Методи дослідження - тестування за

методиками: методика «Діагностика рівня суб'єктивного відчуття самотності» (Д. Рассела, М. Фергюсона); методика «Опитувальник для виявлення виду самотності» (С.Г. Корчагіної); методи математичної статистики. За результатами методики «Діагностика рівня суб'єктивного відчуття самотності» було сформовано дві групи досліджуваних з високим рівнем самотності. Перша група складається з 33 осіб жіночої статі у віці 19 – 25 років; друга група представлена 29 жінками у віці 40 – 46 років. Результати вивчення видів самотності у жінок різного віку наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники вираження видів самотності у жінок різного віку (M ± m)

№	Вид самотності	Група 1	Група 2	t	p
1	Дифузна самотність	11,7± 1,28	6,34±0,93	3,44	0,05
2	Відчужена самотність	9,14± 2,17	8,26 ± 3,04	1,07	-
3	Дисоційована самотність	6,23± 1,08	7,12 ±2,14	0,34	-
4	Керована самотність	6,07±2,11	12,56±1,21	3,63	0,05

Як вбачається з результатів дослідження, у дівчат (досліджувані групи 1) достовірно вищою є дифузна самотність, їх відрізняє крихкість в міжособистісних відносинах. Вони демонструють поєднання суперечливих особистісних і поведінкових характеристик: опір і пристосування в конфліктах, наявність всіх рівнів емпатії, збудливість, тривожність і емотивність характеру, комунікативну спрямованість але низькі комунікативні вміння. Багато в чому таке протиріччя пояснюється ідентифікацією дівчат з різними об'єктами (людьми), які мають різні психологічні особливості та здатні до потужного впливу на молоду людину. Дівчата, переживаючи вид дифузної самотності, прагнуть до інших людей, сподіваючись знайти в спілкуванні з ними підтвердження власного буття, своєї значущості, обирають ту стратегію взаємодії з ними, яка, на їх думку, забезпечить їх прийняття та ідентифікацію з певною групою. Проблеми самотності молоді також можна вважати обумовленою стрімкою глобальною комп'ютеризацією. Дане явище виявляється в збільшенні кількості соціальних мереж та інших видів

Інтернет-комунікацій. Так, розвиток Інтернет-спілкування окрім спрощення обміну інформації, швидкості передачі повідомлень, може призводити до домінування віртуального спілкування (в Інтернет-мережі) над реальним в життєвому просторі особистості. Таке домінування в свою чергу може призводити до відчуття поєхрості соціальних зв'язків, і як наслідок суб'єктивного відчуття самотності. У жінок більш старшого віку (група 2) достовірно вищою є керована самотність, яка розглядається як єдиний суб'єктивно позитивний вид самотності. Самотні жінки більш старшого віку виражають свою невдоволеність як соціальними, так і несоціальними аспектами свого життя, їм притаманне переживання власної індивідуальності. Виявлена керована самотність у жінок більш старшого віку обумовлена оптимальним співвідношенням результатів процесів власної ідентифікації і свідомого усамітнення жінки. Таку динамічну особистісну збалансованість варто розглядати як один із проявів психологічної стійкості жінки щодо впливів соціуму. Отримані дані не суперечать результатам досліджень науковців. Так, М. Кандибою (2012) доведено, що жінкам, які переживають кризу 40 років, притаманна добровільна самотність, тобто свідоме усамітнення, бажання добровільного перебування людини на самоті. Самотність жінок більш старшого віку скоріше має індивідуалістичний характер й відображає якісні зміни у самоусвідомленні, тож має позитивне значення для особистості, на відміну від переживання самотності дівчатами, яке має скоріше соціальний характер і пов'язане із їх незадоволеністю потреби в приналежності, комунікативних потреб, тож має скоріше негативне значення для особистості молодої людини. Спільним видом самотності, які переживають жінки в обох групах є відчуження від інших людей, норм і цінностей, прийнятих у суспільстві, світу в цілому. При цьому виді самотності спостерігається втрата значущих зв'язків і контактів, інтимності, приватності в спілкуванні, здатності до єднання. Людина відчуває себе покинутою, загубленою, самотньою у чужому і незрозумілому їй світі. Вона не може вже знайти необхідний відгук і розуміння, усвідомлює неможливість бути вислуханою, зрозумілою, прийнятою часто призводить до переконання у власній непотрібності, не цікавості для себе та інших. Дисоційована самотність в обох групах майже тотожна, виражається в тривожності, імпульсивності та демонстративності поведінки, конфліктності, егоцентричної спрямованості, поєднанні високої і низької емпатії (при відсутності середнього рівня), егоїстичності і підкоряє мості в міжособистісних відносинах, що, безумовно, є взаємовиключними тенденціями.

Як і всі складні почуття, самотність обумовлена взаємодією особистої схильності і певних факторів, зокрема вікових. Самотність жінок у віці 40 – 46 років частіше має індивідуалістичний характер, переживання самотності дівчатами, скоріше носить соціальний характер. Самотність жінки відчують у любому віці, коли усвідомлює недостатність та неповноцінність своїх відносин з іншими людьми.

Список бібліографічних посилань

1. Кандиба М. О. Психологічні аспекти відношення жінок до самотності та її вплив на особистість. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 16. С. 431–439.

2. Бондарчук С. С., Гонтар Т. А., Пилипенко Н. М. Особливості переживання самотності та копінг-стратегії у жінок. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1, т. 1. С. 20–25.

Одержано 15.03.2020

В тезисах предоставлены результаты изучения отдельных видов одиночества, переживаемых женщинами разного возраста. Установлено, что переживание одиночества девушками, скорее носит социальный характер, у женщин более старшей возрастной группы одиночество имеет индивидуалистический характер.

Ключевые слова: *одиночество, женщины, диффузное одиночество, управляемое одиночество, отчужденное одиночество.*

УДК 343.971

Оксана Володимирівна ШЕВЧЕНКО,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Лариса Олександрівна ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЧИННИКИ ВІКТИМНОСТІ ЖІНОК РІЗНОГО ВІКУ

В тезах надані результати дослідження окремих чинників віктимності жінок, таких як: вік, брак життєвого досвіду, стиль життя, сімейне насильство, соціальна відстороненість, закритість.

Ключові слова: *віктимність, жінки, соціальна активність, родина, насилля.*

У сучасній науці віктимність досліджується кримінологами, психологами, соціологами, втім дотепер це поняття є невизначеним. Віктимність за Л.В. Франком, розглядається як індивідуальна властивість особистості [1]; Д.В. Рівман розуміє її як стан уразливості особи перед злочинними посяганнями [2]; як безособову соціальну властивість, що зумовлена положенням в ієрархії суспільства та виконуваними ролями, тлумачать віктимність В. С. Мінська, Г. І. Чечель, М.А. Одинцова [3]; Д. О. Сорокотягіна та Б.М. Головкін вважають, що віктимність – це образ дії або бездіяльності індивідів, за яким вони стають жертвами злочинів у типових і нетипових ситуаціях [4]. Структурними компонентами віктимності є: особа, її соціально-психологічні деформації, біофізичні якості та психологічні особливості, а також поведінка жертви, взаємодія жертви із злочинцем в умовах конкретної життєвої ситуації [5, с. 58-60].

Метою дослідження стало вивчення психологічних чинників, що сприяють виникненню та розвитку віктимності жінок різного віку. В дослідженні приймали участь 46 жінок, яких ми розділили на дві групи за віковим критерієм. Перша група – 19 жінок віком від 19 до 24 років з числа студентської молоді, друга група – 27 жінок віком від 40 до 45 років.

За результатами дослідження було виявлено наступні чинники, що можуть відігравати важливу роль у формуванні жіночої віктимності.

Віковий чинник Молоді жінки (19 – 24 років) значно частіше потрапляють до ситуацій, що носять віктимогенний характер. І це, на нашу думку, пов'язано з активністю молодої людини, яка притаманна їй на етапах юності та ранньої зрілості. Соціальна невизначеність, пошук життєвого шляху, формування ідентичності та ряд інших питань, що притаманні саме цим віковим категоріям є плідним підґрунтям для формування віктимності.

Стиль життя. Даний чинник відіграє велику роль у формуванні віктимності і впливає з вікового фактору, а точніше, знаходиться у тісному зв'язку з ним. Адже молоді жінки, на відміну від жінок старшого віку, ведуть більш насичений спосіб життя, коло їх інтересів дуже різноманітне, вони відвідують заходи масового характеру та часто в пізній час знаходяться поза домом з малознайомими людьми. І все це, у поєднанні із браком життєвого досвіду, безтурботністю та невмінням об'єктивно оцінювати та реагувати на ситуації, що можуть носити віктимогенний характер, являється однією із складових віктимізації.

Сімейне насильство. Саме насильство, незалежно від віку досліджуваних, досить сильно впливає на виникнення та формування віктимної поведінки. Адже відношення батьків до дитини та один

до одного, є значущою складовою у формуванні особистості. Тож, засвоєний в дитинстві негативний досвід, значною мірою впливає на формування особистості. Вибір цих моделей не є усвідомленим, але він ґрунтується на тих прикладах, що були засвоєні в дитинстві.

Чинник відкритості. Готовність звертатися за допомогою до оточуючих, приймати поради, допомогу у вирішенні власних проблем близьких, друзів та рідних та водночас надавати таку допомогу, бути відкритою, самодостатньою людиною, здатною самостійно вирішувати власні проблеми, більш притаманна жінкам першої вікової групи. Тож, у ситуаціях віктимного характеру саме така поведінка сприяє більш ефективному та швидкому їх вирішенню. І навпаки, закритість, бажання власноруч вирішувати проблеми, деяка соціальна відстороненість, небажання звертатися за допомогою до оточуючих чи правоохоронних органів жінок другої групи, лише сприяє поглибленню та накопичуванню наявних проблем, а також спричиняє у подальшому віктимність жінок.

Отже, більш віктимними є жінку молодого віку. Їх більш насичений спосіб життя, брак життєвого досвіду, нестане вміння швидко та об'єктивно оцінювати та діяти в ситуаціях невизначеності може стати підґрунтям віктимогеної поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Франк Л. В. Потерпевшие от преступлений и проблемы советской виктимологии. Душанбе : Ирфон, 1977. 240 с.
2. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. СПб. : Питер, 2002. 304 с.
3. Одинцова М. А. Психологические особенности виктимной личности. *Вопросы психологии*. 2012. № 3. С. 59–67.
4. Головкін Б. М. Віктимність як основна категорія віктимології. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 20. С. 6–13. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/golovkin_20.pdf (дата звернення: 18.02.2020).
5. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / за заг ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

Одержан 23.02.2020

В тезисах представлены результаты исследования отдельных факторов виктимности женщин, таких как: возраст, отсутствие жизненного опыта, стиль жизни, семейнонасилие, социальная отстраненность, закрытость.

Ключевые слова: *виктимность, женщины, социальная активность, семья, насилие.*

УДК 159.98

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>;

ГУСЕЙНОВ Аяз Азер оглу,

голова Асоціації хворих на гемофілію,
голова Союзу пацієнтських організацій,
віце-президент Союзу інвалідних організацій Азербайджану

СПЕЦИФІКА МІЖОСОБИСТІСНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК

Розглянуто проблему міжособистісної залежності як одного з видів нехімічної залежності. Наведено результати дослідження міжособистісної залежності чоловіків і жінок. Було виявлено, що чоловікам в більшій мірі притаманне дисфункційне відділення та деструктивна міжособистісна залежність.

Ключові слова: адикція, міжособистісна залежність, дисфункційна залежність, чоловіки, жінки.

Традиційно у вітчизняній та зарубіжній літературі залежна поведінка асоціюється з поняттям адикції або адиктивним типом девіантної поведінки. Залежність руйнує ефективність життєдіяльності та стан здоров'я людини.

Щирі відносини (дружба, любов) між близькими людьми у адиктів підміняються адиктивною реалізацією. Міжособистісні відносини змушують адикта прикладати більше зусиль, підтримувати глибину і інтимність контакту, співчувати і співпереживати іншим, що не завжди забезпечує повне задоволення потреб адиктивної особистості.

Міжособистісна залежність відноситься до соціально прийнятних форм нехімічних залежностей, об'єктом якої виступають відносини з іншими людьми [1, с. 60].

Міжособистісна залежність - це залежність з фіксацією на навколишніх людей або конкретну людину. В основі такої залежності лежить сильна потреба в певній особі з метою отримання її підтримки і допомоги і нездатність індивіда до самостійної поведінки [2, с. 30].

У нашому дослідженні було використано Тест профілю відносин Р.Борнштейна адаптований О. П. Макушиною [2, с. 30] та Опитувальник міжособистісної залежності Гіршвільда [2, с. 33].

Для виявлення профілю відносин, зокрема таких міжособистісних феноменів, як надмірна деструктивна залежність, нормативна здорова залежність і дисфункційне відділення у чоловіків та жінок нами використовувався опитувальник Р.Борнштейна. Результати дослідження за цією методикою наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники міжособистісних феноменів чоловіків та жінок

Показники	1 група (жінки)	2 група (чоловіки)	t	p
Дисфункційне відділення	30,48±5,52	33,48±5,78	2,9	0,05
Деструктивна надзалежність	20,06±4,47	28,77±6,36	4,9	0,01
Здорова залежність	35,45±5,95	33,45±5,78	1,2	-

Виходячи з результатів дослідження феноменів міжособистісної залежності у чоловіків і жінок можна зазначити, що за шкалою «дисфункційне відділення» в групі жінок показник склав 30,48±5,52, а в групі чоловіків 33,48±5,78, показник відмінності дорівнює $t=2,9$ (при $p \leq 0,05$). Тобто, такі результати свідчать про те, що чоловікам вірогідно більш притаманне дисфункційне відділення, яке може проявлятися в ухилянні від міжособистісних відносин, нездатності розвивати соціальні зв'язки, встановлювати тісні відносини прихильності. В основі деструктивного відділення лежить несвідомий страх перед близькими стосунками, які асоціюються з поглинанням, втратою себе, розчиненням в іншій людині.

За шкалою «Деструктивна надзалежність» показник жінок склав 20,06±4,47, а показник чоловіків 28,77±6,36, $t=4,9$, при $p \leq 0,01$. Такий достатньо високий показник розбіжності говорить про те, що чоловікам даної досліджуваної групи в більшій мірі притаманна сильна потреба в емоційній близькості, любові і прийнятті з боку значущих інших, ригідне прагнення отримання допомоги і підтримки на тлі постійного відчуття себе як безпорадних і слабких незалежно від конкретної ситуації.

Тоді як жінки являються більш стриманими перед посиленням явища міжособистісної залежності, повільніше переходять із здорової залежності у нездорові відносини.

За шкалою «Здорова залежність» в групі жінок був отриманий показник 35,45±5,95, в групі чоловіків 33,45±5,78 математичний

аналіз вірогідних розбіжностей не виявив, що може свідчити про практично однаковий середній рівень прояву здорових відносин у досліджуваних чоловіків і жінок.

Результати дослідження міжособистісної залежності за методикою міжособистісної залежності Гіршвільда у чоловіків і жінок наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Показники прояву міжособистісної залежності у жінок та чоловіків

Шкали	1 група (жінки)	2 група (чоловіки)	t	p
Невпевненість у собі	32,19±5,67	33,94±5,82	1,1	-
Емоційна опора	37,9±6,15	43,84±6,61	3,5	0,01
Прагнення до автономії	29,61±5,44	34,16±5,84	4,2	0,01
Залежність	40,03±6,32	42,84±6,54	0,9	-

Міжособистісна залежність може мати прояви не тільки у вигляді любовної залежності та токсичних відносин, а й менш виражених якостей, наприклад, у невпевненості в собі. Таке відхилення може статися якщо людина не отримує від предмета своєї залежності бажаної оцінки та схвалення, емоційного тепла.

За шкалою «Невпевненість у собі» показник в групі жінок склав 32,19±5,67, у чоловіків показник за цією шкалою складає 33,94±5,82, вірогідних відмінностей не було виявлено, що свідчить про практично однаковий рівень вираженості невпевненості в собі у чоловіків і жінок.

За шкалою «Емоційна опора» показник в групі жінок складає 37,9±6,15, показник чоловіків дорівнює 43,84±6,61, були виявлені вірогідні відмінності при $t=3,5$, $p\leq 0,01$ у сторону збільшення в групі чоловіків. Тобто, досліджувані чоловіки більш схильні до пошуку емоційної опори та контакту, знаходячись у стані соціальної залежності.

За шкалою «прагнення до автономії» також були виявлені вірогідні розбіжності в сторону збільшення в групі чоловіків. Показник у групі жінок складає 29,61±5,44, а в групі чоловіків 34,16±5,84 $t=4,2$ при $p\leq 0,01$. Тобто, чоловіки знаходячись у стані залежності від соціуму або партнера більш схильні до пошуку виходу та відділення від таких стосунків, вони прагнуть до самостійності та автономії.

За шкалою «залежність», показник першої групи склав $40,03 \pm 6,32$, а другої групи $42,84 \pm 6,54$, вірогідних відмінностей не було виявлено, що свідчить про практично однакове переживання обома групами міжособистісної залежності.

Згідно життєвим стереотипам чоловіки повинні бути менш схильними до залежності від відносин. В нашому дослідженні чоловіки виявилися в тій же мірі схильні до цієї залежності, що і жінки, а за окремими міжособистісними феноменами була виявлена більша схильність до залежності. Міжособистісна залежність має безліч форм і ознак проявів, що потребує подальшого дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Асеева А. Д. Социально-психологические аспекты зависимого поведения в межличностных отношениях в юношеском возрасте: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Курск, 2014. 210 с.

2. Макушина О. П. Методы психодиагностики зависимого поведения. Воронеж : Изд.-полиграф. центр Воронеж. гос. ун-та, 2012. 75 с.

Одержано 03.03.2020

Рассматривается проблема межличностной зависимости как один из видов нехимической зависимости. Приведены результаты исследования межличностной зависимости мужчин и женщин. Было обнаружено, что мужчинам в большей степени присуще дисфункциональное отделение и деструктивная межличностная зависимость.

Ключевые слова: *аддикция, межличностная зависимость, дисфункциональная зависимость, мужчины, женщины.*

СЕКЦІЯ 2 СУСПІЛЬСТВО

УДК 35.073.533

Вікторія Дмитрівна ВИРІЖОК,

курсант факультету економіко-правової безпеки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Євген Сергійович ЗЕЛЕНСЬКИЙ,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ІСНУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Дотримання прав і свобод людини – тема яка не втрачає актуальності протягом останнього часу, зокрема, важливим є подолання дискримінаційних проявів у суспільстві. Так, ліквідування існування нерівності між жінками і чоловіками потребує негайного вирішення, тому метою нашого дослідження є встановлення факту існування гендерної рівності у суспільному житті українського суспільства з урахуванням вітчизняних законодавчих стандартів.

Ключові слова: гендерна рівність, громадськість, стать, дискримінація, міжнародні стандарти, законодавство, домашнє на-силля, суспільна сфера життя.

Питання гендерної рівності – є новелою для українського суспільства, оскільки на сьогодні існують проблеми стереотипного патріархального типу мислення частки населення країни. Ця тема стає наріжним каменем у дискусіях громадськості, законодавця, громадян, а також вітчизняних та міжнародних науковців.

Демократизація суспільних процесів та прагнення України до відповідності міжнародних стандартів, як економічних, політичних, так й дискримінаційних. Ці та низку питань пов'язані з поняттям «гендерна рівність» знайшли своє відображення у працях І. Бондаря, А. Колота, Т. Беднас, І. Костикової, Н. Олійник, Н. Шведова та ін. [2, с. 57], зокрема, особливе місце також відводиться громадським суспільним організаціям, що здійснюють соціальні опитування, дослідження, займаються збиранням статистичних даних з метою вирішення проблеми «гендерної рівності».

Розвиток гендерного законодавства набирає оберту, першими та найбільш впливовішими, щодо забезпечення рівності, слід вважати Загальну декларацію прав людини (1948 р.), Статут Організації Об'єднаних Націй (1945 р.), Декларацію про ліквідацію дискримінації у відношенні жінок (1967 р.), Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1999 р.), Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (2003 р.) та ін. [3, с. 200], щодо ратифікованих Україною міжнародних документів. Вітчизняна нормативно-правова база налічує наступні акти: Конституція України (ст. 24), Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р., Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 р., Резолюції Ради Безпеки ООН (2000 р., 2008 р., 2009 р.), Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273 “Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року” та ін.

Економічна та політична сфера життя – напряму демонструють існування проблем щодо рівності чоловіків та жінок, прикладом слугують наступні факти: станом на січень 2018 року

Україна посіла 61 місце зі 144 країн, представлених в «Індексі гендерного розриву», а також 116 за кількістю представлених жінок у парламенті;

- 12% - кількість жінок-депутаток;
- зарплати жінок в Україні на 26% нижчі, ніж у чоловіків;
- стереотипно жіночими вважаються сфери управління персоналом, бухгалтерія, наука, освіта, адміністративний персонал, домашній персонал;
- існування додаткового безоплатного навантаження: хатня робота, догляд за дітьми;
- проблема домашнього насилля [1].

Таким чином, з огляду на існуючу нормативно-правову базу та суспільні дисонанси на фоні історичних стереотипів, щодо функціонування жінки, як члена суспільства, а не «берегині домашнього затишку» можна стверджувати: гендерна рівність існує в Україні у зародковому стані, й потребує докорінних змін, руйнування стереотипних підвалів, задля досягнення гендерного балансу та підвищення ефективності стратегій розвитку країни.

Список бібліографічних посилань

1. Гендерна рівність: чи існує вона в Україні та для чого вона потрібна // 24 канал : сайт. 06.09.2018. URL: https://24tv.ua/genderna_rivnist_chi_ishnuye_vona_v_ukrayini_ta_dlya_chogo_vona_potribna_n1027434 (дата звернення: 17.03.2020).
2. Сем'ян О. В. Відтворення людського капіталу: забезпечення гендерної рівності. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 4. С. 56–59.
3. Чернявська Л. Відображення гендерної проблематики в українських ЗМІ. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2009. Вип. 23. С. 199–214.

Одержано 19.03.2020

Соблюдение прав и свобод человека - тема которая не теряет актуальности в последнее время, в частности, важным является преодоление дискриминационных проявлений в обществе. Так, ликвидация существования неравенства между женщинами и мужчинами требует немедленного решения, поэтому целью нашего исследования является установление факта существования гендерного равенства в общественной жизни украинского общества с учетом отечественных законодательных стандартов.

Ключевые слова: *гендерное равенство, общественность, пол, дискриминация, международные стандарты, законодательство, домашнее насилие, общественная сфера жизни*

УДК 316.485

Сергій Олексійович ГАРЬКАВЕЦЬ,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського
національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2539-3838>

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНОГО РІЗНОМАНІТТЯ

Аналізується проблема сучасних соціальних конфліктів. Стверджується, що за допомогою інформаційного різноманіття соціальні конфлікти перетворилися на звичайні суспільні явища, без яких не можуть існувати найбільш невротизовані члени суспільства. У таких індивідів з'явилася певна «залежність», що проявляється на рівні потреби постійного переживання боротьби з іншими за ствердження власних цінностей або захоплення життєво важливих інформаційних ресурсів.

Ключові слова: інформаційне різноманіття, расінгування негативних емоцій, соціальний конфлікт.

У ХХІ столітті світ занурився у багатовимірні соціальні конфлікти (війна на Сході України, війна в Сирії, війна в Лівії, «кольорові революції» тощо), вирішення яких поки що не має ефективних алгоритмів або дієвих заходів щодо конструктивного подолання наявних соціальних протиріч. Проте життя людей і у попередні епохи супроводжувалося багаточисельними та кровавими соціальними конфліктами, але на відміну від теперішніх, вони не мали такого різноманітного інформаційного супроводу.

Вражає те, що при достатній теоретичній та прикладній розробленості проблеми соціальних конфліктів, наявних класифікацій та визначень, запропонованих підходів щодо їхнього вирішення, людство залишається майже безпорадним перед новими викликами, що можуть призвести людську цивілізацію навіть до прірви. Загострення проблеми зумовлено також тим, що серед сучасних науковців спостерігається більше не наукових дискусій стосовно проблеми вирішення конфліктів, а різних емоційних суперечок і навіть «холіварів».

Натепер існує кілька ґрунтовних підходів до розуміння видів, форм і змісту соціальних конфліктів, їхньої класифікації та шляхів подолання (Р. Дарендорф (діалектична теорія конфлікту), Дж. Мід і Р. Лінтон (рольова теорія конфлікту), Л. Козер (теорія конфліктного функціоналізму), Р. Даль (інтерперсональний підхід), К. Боулдінг (теорія «scarcity» – несумісність потреб суб'єктів конфліктної взаємодії), Дж. Галтунг (теорія структурного насилля), А. Рапопорт (соціальна фізика конфліктів), К. Левін (теорія поля), М. Дойч (теорія вирішення конфліктів), К. Томас (стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях) тощо) [1]. Дослідники розглядають соціальний конфлікт як гетерогенний феномен, що має різні сфери інсталяції. Це конфлікти у сфері політики, економіки, етики, релігії, культури тощо. Всі види соціальних конфліктів проявляються у різних формах і з різною амплітудою складності (публічна компрометація, страйк, санкції, військові дії, геноцид, тероризм, судове переслідування тощо). Проте, на теперішній час, існуючі класифікації не відтворюють усього різноманіття соціальних зіткнень, що зумовлює пошук нових підходів до розгляду проблеми соціальних конфліктів.

Визначаючи соціальний конфлікт, як «...розходження інтересів або переконань сторін у тому, що їх прагнення не можуть бути досягненні одночасно» [2, с. 25], ми вбачаємо появу нових вимірів таких конфліктів, оскільки наявні інформаційні супроводи не тільки посилюють ці протиріччя, а й задають нові координати їхнього існування.

Якщо раніше людина перебувала у світі, у якому релевантним був дефіцит інформації, то у ХХІ ст. людство вже існує в умовах її значного надлишку. Це зумовило появу великої кількості фейків, полуправди, відвертої брехні, які неспроможні перевірити (відрізнити від правди) навіть ті, у кого на достатньому рівні є сформованою так звана медійна грамотність. Інформаційне різноманіття, тобто наявність великої кількості інформації, що надходить з різних джерел, з метою посилення або послаблення/заперечення того, що насправді відбувається/відбулося, робить соціальні конфлікти постійним фоном життєдіяльності сучасної людини.

Емоційна перенасиченість інформаційного простору практично унеможливорює критичний аналіз як соціальної дійсності в загалі, так й соціальних конфліктів, зокрема. З телеекранів не сходять суб'єкти, які продукують конфліктні реляції. Телевізійні ток шоу перетворюються на бої без правил, у яких перемагають найбільш емоційно невірні суб'єкти, яких знову й знову редакції телеканалів запрошують до телеефірів, оскільки саме їх дивить телеглядач. Соціальні мережі також переповнені конфліктними постами, під якими йдуть війни фоловерів, у яких перемагає не здоровий глузд, а ірраціональні установки свідомості.

Можна стверджувати, що натеper соціальні конфлікти виступають не чимось надзвичайним і ганебним, а навпаки звичайним суспільним явищем, без якого члени суспільства не можуть існувати, оскільки у них з'явилася «залежність» – потреба постійно переживати боротьбу з іншими за ствердження власних цінностей або захоплення життєво важливих інформаційних ресурсів. Така «залежність» вражає найбільш невротизованих членів суспільства, питома вага яких постійно збільшується, а власно боротьба відбувається у таких масштабах і такими засобами, про які ще кілька десятиків років тому могла говорити тільки найбільш розвинена людська уява (наприклад, Джордж Орвел «1984»).

Поява так званих гібридних соціальних конфліктів сприяє накопиченню конфліктного потенціалу у суспільстві, що робить такі конфлікти особливо складними для вирішення та подолання. Расінгування негативних емоційних реакцій особистості (заміна негативних емоцій індивіда іншими емоціями або поведінням, що є більш просоціально прийнятними), яка включена у соціальний конфлікт, стає уподібненим до лікування людини з хімічною адикцією.

Отже, натеper, проблема соціальних конфліктів має не тільки змістовне ускладнення. Інформаційне різноманіття, що впливає на перебіг

соціального конфлікту, збільшує його різнокольорове емоційне забарвлення, що значно знижує рівень критичного ставлення індивідів як до самого факту конфлікту, так й власної ролі у соціальному протистоянні.

Список бібліографічних посилань

1. Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти – пропозиція нової класифікації. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 2 (46). С. 87–98.

2. Рубин Дж., Пруйт Д., Ким Х. С. Социальный конфликт: эскалация, тупик, разрешение. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 352 с.

Одержано 07.03.2020

Анализируется проблема современных социальных конфликтов. Утверждается, что при помощи информационного разнообразия социальные конфликты превратились в обычные общественные явления, без которых не могут существовать наиболее невротичные члены общества. У таких индивидов возникла определенная «зависимость», которая проявляется на уровне потребности постоянного переживания борьбы с другими за утверждение собственных ценностей или захвата жизненно важных информационных ресурсов.

Ключевые слова: *информационное разнообразие, расингирование негативных эмоций, социальный конфликт.*

УДК 316.344.7

Олена Анатоліївна ГУЗЬМАН,

кандидат соціологічних наук, доцент,
практичний психолог соціально-психологічної лабораторії
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(м. Харків);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1694-0131>;

Ганна-Марія Миколаївна САППА,

кандидат соціологічних наук, доцент,
провідний фахівець із соціальної роботи
соціально-психологічної лабораторії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого (м. Харків);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5897-4276>

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ДОСЛІДЖЕННЯ СТИГМАТИЗАЦІЇ СУЇЦИДАЛЬНОЇ
ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ: МЕТОД ГЛИБИННОГО
ІНТЕРВ'Ю**

В тезах представлені результати пілотного соціологічного дослідження за допомогою метода глибинного інтерв'ю з суїцидентами, які не мали психіатричного статусу. Охарактеризовані основні впливові на суїцидальну поведінку фактори, найбільш поширені види стигматизації суїцидальної поведінки з боку соціального оточення.

Ключові слова: суїцид, суїцидальна поведінка, суїцидент, стигматизація, дестигматизація.

Переважно латентний характер такого явища як суїцидальна поведінка значно обмежує можливості його систематичного соціально-психологічного дослідження. Загальновідомі статистичні дані щодо кількості суїцидів, статево-вікових характеристик суїцидентів у суспільстві є лише «верхівкою айсбергу» цього соціокультурного феномену. Стигматизація суїцидентів, безумовно, впливає на латентність процесів у цій групі та обмежує можливість цілеспрямованого впливу на неї з боку суспільства. Тому дослідження стигматизації суїцидальної поведінки як соціокультурного феномену дозволить розширити наукові уявлення про сутність явища та вказати основні напрями здійснення соціального контролю щодо суїцидальної поведінки.

На даний час у рамках мультідисциплінарного напрямку проведена низка досліджень, присвячених аналізу функціонування територіальних суїцидологічних служб і вивченню проблем, з якими вони стикаються; превенції суїцидальної поведінки; стигматизації суїцидентів; можливостей суспільства й державних установ щодо дестигматизації суїцидентів. Разом з цим слід зазначити, що в суспільстві продовжує існувати негативне ставлення до суїцидентів і установ, що надають їм кризову допомогу, і ця стигматизація є однією з перешкод ефективної превенції суїцидів. Це, обумовлене недостатнім вивченням соціального сприйняття суїцидів та проблематики стигматизації в суїцидології, що вказує на необхідність більш уважного їх дослідження [1–5].

Методологія нашого дослідження проблем стигматизації суїцидентів побудована на якісних методах збирання та аналізу інформації. Були опитані клієнти Центру логопедії та психології (м. Харків) та Харківського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які мали досвід звернення за допомогою до психолога. Серед опитаних немає людей з психіатричним статусом. Інтерв'ювання проводилось з квітня по серпень 2019 року за згодою клієнтів. В опитуванні взяли участь 23 респондента (13 жінок, 10 чоловіків) віком від 18 до 35 років включно, більшість з них (17 з 23) – віком від 18 до 26. Розподіл респондентів за сімейним статусом здійснювався нами за критерієм – одружені або проживають разом більше одного року. Вибір критерію базувався на переконанні, що здатність будувати тривалі відносини та можливість отримання емоційної підтримки від іншої людини (яка не є членом батьківської родини) виступає важливою умовою антисуїцидальної поведінки. Таким чином, вже на етапі пілотного дослідження доводиться стикатися з наслідками стигматизації суїцидальної поведінки в суспільстві: обмеження у визначенні вибіркової сукупності, тому що генеральна сукупність – переважно латентна.

Сімейна атмосфера в родинях опитаних у більшості випадків характеризується наявністю емоційно-негативних стосунків з батьками, частих конфліктних ситуацій, відсутністю емоційної підтримки. І це слід вважати одним з важелів формування механізму самостигматизації суїцидентів: відсутність емоційного контакту, відсутність можливості звернутись за емоційною підтримкою до близьких людей, знецінювання внутрішніх переживань дитини в подальшому робить людину більш піддатливою щодо впливу зовнішньої стигматизації суїцидальної поведінки.

Характерна риса опитаних – нездатність підтримувати довготривалі взаємовідносини з однолітками, відсутність близьких друзів. Така тенденція вперше з'являється в родинному колі, потім зберігається більш-менш протягом дорослого життя.

Мотиви скоєння першої спроби самогубства респондентами, як правило, не пов'язані з конкретними подіями. Найбільш типовий сценарій – відсутність емоційної підтримки з боку батьків в дитинстві, нездатність будувати тривалі дружні стосунки з однолітками, негативне ставлення до себе, невміння звертатись за емоційною підтримкою та приймати її від інших людей, часткова ізоляція від мікросоціального середовища.

Серед проявів стигматизації найпоширенішими виявились осуд (на це вказало 20 респондентів з 23) та посилення контролю (18 з 23). Саме ці види характерні для ставлення членів родини і близьких друзів респондентів. Якщо інформація про факт скоєння спроби самогубства стає відомим більш широкому соціальному оточенню (однокурсники, одногрупники, колеги), найбільш поширена форма стигматизації – недовіра (12 з 12 випадків).

Надання кваліфікованої професійної допомоги людям, які потрапляють до групи суїцидального ризику, є необхідною умовою запобігання розповсюдженню даного виду девіантної поведінки в різних соціальних групах. Але саме через острах оприлюднення інформації велика кількість суїцидентів не звертаються до спеціалістів.

Напрямки діяльності з попередження суїцидальної поведінки серед молоді: на макросоціальному рівні – створення єдиної державної програми з дестигматизації суїцидентів та психологічної допомоги; на мезорівні – втілення в закладах освіти політики відносно здоров'я і особистісного розвитку учнівської та студентської молоді та формування позитивного клімату в колективах; на мікрорівні – формування у школярів в процесі навчання і виховання власних установок, потреб і значущої мотивації на дотримання норм і правил ЗСЖ та психічного здоров'я, що буде знаходити схвалення і підтримку у сім'ї і серед однолітків (психологічні умови).

Список бібліографічних посилань

1. Антонова А. А., Бачило Е. В., Барыльник Ю. Б. Факторы риска развития суицидального поведения. *Саратовский научно-медицинский журнал*. 2012. Т. 8, № 2. С. 403–409.

2. Кедровская А. С. Проблема стигматизации суицидентов как фактор, препятствующий превенции: материалы временных коллективов // Всероссийская 70-я юбилейная итоговая научная студенческая конференция им. Н. И. Пирогова (г. Томск, 16–18 мая 2011 г.) / под ред. В. В. Новицкий, Л. М. Огородова. Томск, 2011. С. 382–384.

3. Корнетов Н. А. Что является лучшей формой профилактики суицидов? *Суицидология*. 2013. № 2. С. 44–58.

4. Любов Е. Б., Кабизулов В. С., Цупрун В. Е., Чубина С. А. Территориальные суицидологические службы Российской Федерации: структура и функция. *Суицидология*. 2014. № 3. С. 3–17.

5. Руженкова В. В. Отношение населения к лицам, совершившим суицидальные попытки (медико-социальный аспект). *Фундаментальные исследования*. 2014. № 10–2. С. 360–364.

Одержано 06.03.2020

В тезисах представлены результаты пилотного социологического исследования с помощью метода глубинного интервью с суицидентами, не имеющими психиатрического статуса. Охарактеризованы основные факторы, виды стигматизации суицидального поведения со стороны социального окружения.

Ключевые слова: суицид, суициденты, суицидальное поведение, стигматизация, дестигматизация.

УДК 159.9:316.66

Тетяна Віталіївна ГУРА,

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2323-3440>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Наведено результати аналізу дефініції «лідерський потенціал». Показано актуальність створення соціально-психологічної служби (СПС) закладу вищої освіти для формування особистості студента, його лідерського потенціалу. Висвітлено основні завдання та напрями діяльності СПС. Розкрито зв'язок діяльності СПС з формуванням особистості майбутнього лідера.

Ключові слова: лідерський потенціал, соціально-психологічна служба, студент технічного університету, заклад вищої освіти.

На думку І. В. Дригіної, «лідерський потенціал» є якісною характеристикою особистості, що відбиває сукупність внутрішніх потреб, можливостей, ціннісного ставлення, засобів, що сприяють

досягненню такого рівня інтеграції компетентності, відповідальності, активності і комунікативності, який забезпечує її провідне вплив на членів групи при спільному вирішенні задач в різних областях життєдіяльності і задає позитивну спрямованість процесу її професійного становлення [1, с. 8]. Авторка підкреслює, що потенціал особистості позначає реальні можливості людини, його готовність діяти, а також реалізуються властивості, резерви і характеризується процесами актуалізації, реалізації, розвитку (розгортання), розкриття, накопичення. О. В. Євтіхов розглядає лідерський потенціал як «сукупність індивідуальних характеристик, що забезпечують успішне становлення особистості, які стають дієвим способом активізації її потенціалу тільки при наявності відповідних цінностей, мотивації, прагнення досягти того чи іншого результату і віри в свою здатність його досягти. Для цього необхідно не тільки придбання необхідних знань і умінь, а й модифікація мотиваційної системи, смислових структур особистості, спрямованих на активізацію лідерського потенціалу [2, с. 23]. Таким чином, автор обумовлює передумови для прояву і реалізації лідерського потенціалу, але також необхідність їх модифікації шляхом активізації або зміни в процесі навчання і виховання.

О.Г. Романовський, В. Є. Михайличенко характеризують потенціал лідера через сукупність ознак, об'єднаних в групи, які відображають специфіку організаційного керівництва і відображають його структуру. Це такі характеристики: особистісно-рефлексивний компонент: знання самого себе, рефлексія своїх якостей і лідерських здібностей, самооцінка; здатність до самовдосконалення, самоефективність; пізнавально-професійний компонент: когнітивні, професійні здібності, а також соціально-психологічні характеристики, необхідні для ефективного лідерства; ціннісно-мотиваційний компонент: усвідомлення своїх цінностей, мотивів, переконань, знання цінностей групи і орієнтація на них; поведінковий або організаційно-управлінський компонент, що відображає цілеспрямоване поведінку лідера, пов'язане зі специфікою діяльності групи і спрямоване на її успішне виконання, включаючи постановку цілей, знання стратегії і тактики їх досягнення, міжособистісне і рольова взаємодія членів групи; емоційний компонент: емоційно-вольова сфера, емоційна зрілість, емпатія та толерантність у спілкуванні, стресостійкість; комунікативний компонент: навички міжособистісного спілкування, ефективною взаємодії, впливу лідера на своїх послідовників і послідовників на лідера. [3, с. 90 - 91]. Характеристики ролі цих компонентів у формуванні

ефективного лідера наведено на основі результатів численних досліджень різних авторів з цієї проблеми.

З метою підвищення ефективності освітнього процесу, передбачення соціально-суспільних конфліктів між учасниками освітнього процесу, захисту психічного здоров'я, соціального благополуччя студентів, викладачів та працівників в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (надалі НТУ «ХПІ») 25 жовтня 2019 року була створена соціально-психологічна служба на базі кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І.А.Зязюна. Положення про соціально-психологічну службу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» було прийняте 27 вересня та затверджене Вченою радою НТУ «ХПІ» (протокол №8).

Основні завдання психологічної служби НТУ «ХПІ»: своєчасне та систематичне вивчення психофізичного розвитку студентів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей; сприяння виконанню освітніх та виховних завдань; підвищення ефективності педагогічного процесу, здійснення соціально-педагогічного патронажу та надання психолого-педагогічної допомоги студентам та науково-педагогічним працівникам з метою подолання ними життєвих труднощів та підвищення їхнього соціального статусу; створення умов для повноцінного розвитку особистості студентів, формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку, що є необхідною складовою формування лідерського потенціалу у студентів; забезпечення індивідуального підходу до кожного учасника освітнього процесу на основі його психолого-педагогічного вивчення; профілактика та корекція відхилень в інтелектуальному і психофізичному розвитку студентів.

Співробітники соціально-психологічної служби: надають методичну, інформаційну підтримку кожному учаснику навчально-виховного процесу університету; впроваджують досягнення психологічної науки та передового досвіду; беруть участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного індивідуального розвитку студентів, збереження їх повноцінного психічного здоров'я; проводять психолого-педагогічну діагностику готовності студентів до навчання та сприяють їх адаптації до нових умов навчально-виховного процесу, допомагають у оволодінні майбутньою професією згідно з рівнем психічного розвитку; проводять психологічну діагностику і психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки студентів;

формують психологічну культуру студентів, педагогів та інших учасників освітнього процесу університету, консультують з питань психології; вивчають та оцінюють особливості діяльності і розвитку студентів, мікроклімату студентського колективу, особливості сім'ї та сімейного виховання, позитивний вплив виховного потенціалу соціального середовища та джерела негативного впливу на студентів; прогнозують результати освітнього процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості, в тому числі, формування лідерського потенціалу за допомогою тренінгових програм.

Таким чином, лідерський потенціал – це сукупність компонентів структури особистості (особистісно-рефлексивний, пізнавально-професійний, ціннісно-мотиваційний, організаційно-управлінський, емоційний, комунікативний), формування яких певним чином забезпечує соціально-психологічна служба університету.

Список бібліографічних посилань

1. Дрыгина И. В. Активизация лидерского потенциала личности студента в образовательном процессе вуза : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Красноярск, 2003. 23 с.
2. Евтихов О. В. Лидерский потенциал руководителя: специфика, содержание и возможности развития : монография. Красноярск : СибЮИ МВД России, 2011. 288 с.
3. Романовский А. Г., Михайличенко В. Е., Грень Л. Н. Педагогика лидерства. Харьков : Стильиздат, 2018, 500 с.

Одержано 17.03.2020

Приведены результаты анализа дефиниции «лидерский потенциал». Показана актуальность создания социально-психологической службы (СПС) в учреждениях высшего образования для формирования личности студента, его лидерского потенциала. Освещены основные задачи и направления деятельности СПС. Раскрыта связь деятельности СПС с формированием личности будущего лидера.

Ключевые слова: *лидерский потенциал, социально-психологическая служба, студент технического университета, учреждение высшего образования.*

УДК 159.9:351.75

Григорій Володимирович ДЖАГУПОВ,

кандидат юридичних наук, професор,
заступник декана з навчально-методичної роботи факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4443-9114>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

Автором проаналізовано деякі психологічні аспекти безпеки суспільства та безпеки особистості. Надано наукове бачення категорій "безпека", "безпека суспільства", а також приділено увагу безпеці і психічному здоров'ю окремої особи.

Ключові слова: психологічні аспекти, безпека, безпека особи, безпека суспільства, психічне здоров'я.

Такі складові, як психологічна безпека особистості, забезпечення публічної безпеки для конкретної особи, а з іншого боку, психологічні чинники що впливають на публічний порядок і публічну безпеку, є на нашу думку дуже важливими, цікавими й актуальними питаннями, що виникають під час діяльності щодо недопущення правопорушень та забезпечення безпеки звичайних громадян.

Підкреслимо, що особистість має принципову соціальну цінність і значимість. В той же час, людина стає особистістю тільки в суспільстві, завдяки участі в суспільних відносинах. Можна підкреслити, що свобода особистості зумовлює її безпеку.

Категорія «безпека» вивчалася багатьма вченими на протязі десятиріч. Цей досвід показав, що незважаючи на повсякденне застосування, загальноприйняте наукове визначення безпеки відсутнє. Наприклад, І.І. Приходько зазначає, що це положення зумовлено особливою складністю й внутрішньою суперечливістю фундаментального поняття «безпека», значеннєве наповнення якого формується досить тривалий історичний період. Крім цього, він продовжує: «Термінологічний аналіз цього поняття показав, що у різних субкультурах світу сформувалися, в основному, схожі уявлення про безпеку, провідними складовими якої є: захищеність особистості; відсутність загроз для людини; умова перебування людини поза небезпекою. У численних сучасних визначеннях особлива увага звертається на психічний стан людини, пов'язаний, в основному, зі спокійним, надійним перебуванням у сьогоденні, не виключаючи можливість трансформації в майбутньому» [1 с. 118].

Як відомо, проблема безпеки суспільства існує стільки, скільки існує саме суспільство. З давніх часів це питання знаходило певне відображення в тих чи інших політичних, правових, релігійних та інших теоріях. Тоді переслідувалася мета забезпечення безпеки як самого суспільства, так і кожного з індивідів [2]. Пізніше, за часів панування монархій, ця концепція зводилася до забезпечення безпеки монарха, панівних станів (класів) і самої монархії. Проте на початку Відродження та Просвітництва об'єктами безпеки стають людина, товариство, держава. При цьому остання, тобто держава, вважалася й суб'єктом безпеки.

Вже в двадцятому столітті, під час двох світових війн, ми зіткнулися з глобальним, небаченим порушенням права людини на безпеку. Як зазначав Уїнстон Черчіль, у другій світовій війні всякі узи, що зв'язують людей, зникли.... Але після всього пережитого і досягнутого нами ми все ще стоїмо перед проблемами і небезпеками нітрохи не менше, а незрівнянно більш грізними, ніж ті, з якими ми з таким трудом впоралися [3, с. 27-28].

У сучасних наукових дослідженнях більшість науковців, аналізуючи поняття «безпеки», підкреслюють, що це стан позитивного функціонування і розвитку соціальних, економічних, технічних, екологічних і біологічних систем, який унеможливорює загрози для стійкого розвитку суспільства, держави, економіки та особистості, а також їхню залежність від інших держав чи окремих людських угруповань [4, с. 272]. Взагалі поняття «безпека» зазвичай розглядався як «відсутність небезпеки, схоронність, надійність». Тобто сенс слова можна тлумачити в дії – забезпечити відсутність небезпеки, зберегти цей стан, надійно його оберігати, захищати.

«Безпека суспільства» – загальний термін визначення зусиль, спрямованих на подолання сучасних загроз безпеці суспільства. Поняття «безпеки суспільства» сформувалось внаслідок усвідомлення феноменів ідентичності та згуртованості суспільства як джерел нестабільності. Безпека суспільства – це новий вимір, який зараз створюється. Вона повинна заповнити відстань між безпекою держави та захищеністю людей [4, с. 6].

У свою чергу, з безпеки окремої особи складається безпека суспільства в цілому. Відповідно, звертаючи увагу на безпеку пересічного громадянина, тобто особи, яка є так би мовити спостерігачем, треба зазначити, що людина в сучасному світі постійно перебуває під тиском несприятливих обставин та небезпек, що загрожують її благополуччю, суспільному становищу та навіть життю. Відповідно людина намагається відновити цю впевненість, а отже побудувати

самостійно і в співпраці з іншими таку систему безпеки, що гарантувала б їй і суспільству найбільш можливий її рівень. Безпека особи, що є відповіддю на такі потреби людини, охоплює все більше сфер людського життя, а отже вбудовується у систему безпеки, що включає значну кількість рівнів та видів, тобто у систему загальної безпеки [5].

До чинників, що збільшують індивідуальну схильність людини до небезпеки, можна віднести особливості темпераменту, функціональні зміни в організмі, дефекти органів відчуття, незадоволення даним видом діяльності. Пояснюється це особливістю еволюційного розвитку людини: психіка – найважливіше в цьому процесі, і її розвиток – це результат еволюції нервової системи під впливом навколишнього середовища.

Експерти в галузі безпеки життєдіяльності стверджують, що більшість травм у побуті та на виробництві відбувається з вини самих потерпілих. Чинники, що стійко підвищують індивідуальну імовірність наразитись на небезпеку постійні функціональні зміни в нервовій системі або інших системах чи органах, що мають хворобливий характер або близький до цього стан. Такі зміни не означають непрацездатності, однак можуть чинити несприятливий вплив на людину з точки зору її безпеки (наприклад, головні болі, серцеві захворювання, цукровий діабет та ін.) [6].

Ще один компонент психологічної підсистеми будь-якої безпеки – психічне здоров'я окремих громадян. А. Маслоу констатував: психічне здоров'я – це наслідок повної задоволеності. Згідно з його поглядами, здорова людина – це щаслива людина, яка живе в гармонії сама зі собою, не відчуває внутрішнього розладу і т. ін. Психічно здоровим людям властиві, зокрема: здатність любити і бути любленими, відсутність підозрливості; відмова від усіх засобів внутрішнього захисту, безмежна довіра в любовних стосунках, взаємна турбота і відповідальність, внутрішня гармонія, життєрадісність і т. ін. [7, с. 278].

Таким чином, психічне здоров'я особистості, міцна публічна безпека, безпека суспільства – необхідні умови й органічні складові цивілізованого способу життя, успішного функціонування суспільства й держави, його інститутів. Підвищення уваги до психологічних аспектів забезпечення безпеки суспільства викликано сучасними кардинальними змінами, які відбуваються сьогодні в Україні.

Список бібліографічних посилань

1. Приходько І. І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності: концепція, трансформаційна модель, методологія дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 117–125.

2. Джагунов Г. В. Питання безпеки особистості при забезпеченні громадської безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. № 35, т. 2. С. 71–75.

3. Черчилль У. Вторая мировая война : в 3 кн. Кн. 1. / пер. с англ. М. : Воениздат, 1991. 592 с.

4. Варій М. Й. Психологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2007. 288 с.

5. Мельник В. Безпека особи в системі загальної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. 2009. Вип. 11. С. 45–49.

6. Березюк О. В., Лемешев М. С. Безпека життєдіяльності. Вінниця : ВНТУ, 2011. 204 с.

7. Васьковська В. П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Дніпропетровськ, 2006. 224 с.

Одержано 15.03.2020

Автором проанализированы некоторые психологические аспекты безопасности общества и безопасности личности. Представлены научные видения категорий "безопасность", "безопасность общества", а также уделено внимание безопасности и психическому здоровью отдельной личности.

Ключевые слова: *психологические аспекты, безопасность, безопасность личности, безопасность общества, психическое здоровье.*

УДК 343.976

Олена Вікторівна ДУЖАК,

інспектор з ювенальної превенції Костянтинівського відділення поліції Бахмутського відділу поліції ГУНП в Донецькій області,
координатор Костянтинівської ланки громадської організації
«Молодіжна Ліга майбутніх поліцейських»;

Микита Миколайович МАТВІЄНКО,

курсант факультету № 2

Харківського національного університету внутрішніх справ,
учасник громадської організації «Молодіжна Ліга майбутніх поліцейських»;

Вероніка Вячеславівна КІМ,

курсант факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОМАНІЇ СЕРЕД МОЛОДІ

В тезах розглянуто та проаналізовано ефективні методики соціально-педагогічної протидії наркоманії та запропоновано дієву пропаганду серед молоді новітньої програми чат-бот «СТОПНАРКОТИК», розробленої на факультеті №4 Харківського національного університету внутрішніх справ.

Ключові слова: наркоманія, чат-бот «СТОПНАРКОТИК», профілактика наркоманії.

Слово «наркоманія» походить від грецьких «наркē» — «затямрення свідомості, заціпеніння, оніміння, параліч» та «маніа» — божевілля, безумство, пристрасть. Це є ненормальний стан організму, викликаний вживанням певних речовин (наркотиків). Про негативний вплив наркоманії наполегливо і тривожно повідомляють численні засоби масової інформації, наводячи аргументи про зростання кількості осіб, які потрапили до тенет цієї згубної звички, та про залучення до її тенет дедалі нових осіб [3]. З наркоманією пов'язують в суспільстві падіння добрих сімейних традицій, зростання злочинності, збільшення дорожньо-транспортних пригод, які вчиняють водії, що знаходилися під впливом наркотичних речовин. Ця пристрасть призводить до великих втрат молодих особистостей, від яких залежить майбутнє кожної країни та перш за все – це молодь і діти. Тобто наркоманія стала у світі соціальною трагедією. Саме тому Генеральною Асамблеєю ООН у 1987 року було проголошено 1 березня щорічно як Міжнародний день боротьби з наркоманією, наркобізнесом та незаконним обігом наркотиків, визначивши

тим самим усю важливість даної проблеми та проявивши рішучість світової спільноти розширювати міжнародне співробітництво для досягнення наступної мети: формування простору для людства, вільного від наркоманії.

Таким чином, впродовж декількох десятиліть питання профілактики наркоманії є рівнозначним до питання боротьби зі злочинністю. Протидія наркоманії ведеться, передусім, на законодавчому рівні: практично в усіх країнах передбачені жорсткі кримінальні санкції за виробництво і розповсюдження наркотичних речовин. Проте силові заходи не здатні повністю усунути наркоманію в суспільстві. І тому «корінь», як-то кажуть, цієї проблеми щодо усунення наркоманії слід шукати не тільки за допомогою санкцій, але й в профілактиці цього негативного явища. Профілактика наркоманії має особливе значення для підлітків та молоді, бо за допомогою превентивних заходів можна дієво позитивно вплинути на молодь, роз'яснюючи молодим людям законодавчі аспекти щодо юридичної відповідальності. Превентивний метод роз'яснення для молоді негативної суті наркоманії є одним із складових в методології, яка має назву «соціально-педагогічна протидія наркоманії». Даний вид соціально-педагогічної діяльності спрямований на проведення освітньо-профілактичних заходів для реалізації педагогічних моделей впливу на особистість з метою попередження вживання наркотичних засобів. Цей метод ґрунтується на своєчасному роз'ясненні юридичної інформації про те, що дії з наркотиками – це дії, які є завжди поза законом. Для прикладу: дуже доречно поставити старшокласникам та студентській молоді завдання співставити законодавчі обмеження по відношенню до наркотиків і, наприклад, до сигарет. Постановка такого питання виявляється конструктивною, бо надає підліткам можливість самотужки дійти суттєвого висновку, що для вживання сигарет законодавством встановлено обмеження віком /тобто заборона курити особам, які не досягли 18-ти років/ та місцем вживання для повнолітніх /тобто встановлені законодавством місця, де дозволяється курити повнолітнім особам/. Так, дійсно: взагалі в державі вживання сигарет не заборонено законом, а обмежено; тобто сигарети – не є річчю поза законом. У той час як вживання наркотиків, їх зберігання, придбання – заборонено: для неповнолітніх і для повнолітніх, в громадських місцях і на території власного домоволодіння тощо. Ми вважаємо, що таке співставлення є суттєвим для розуміння молоддю тієї норми закону, що наркоманія – це явище завжди поза законом. Таке співставлення може бути переконливим аргументом для молоді людини, яка

сама для себе вагається: вступати на шлях до наркоманії чи втриматися. Тому за допомогою превентивного метода роз'яснювального співставлення молода людина добре зрозуміє, що стикання з темою наркоманії рано чи пізно, але обов'язково призведе її до судимості. І саме осмислення цієї суттєвої різниці надає підліткам можливість зробити свій свідомий вибір не на користь наркоманії. Як слід – такі виховні співставлення можуть переконливо сформувати позитивну лінію поведінки молодої людини, в тому числі в майбутньому її дорослому житті. В цьому педагогічному роз'ясненні полягає важлива виховна функція даного методу соціально-педагогічної профілактики наркоманії. На нашу думку, особливої значущості та переконливості для молоді набуває цей метод, коли проводиться такий роз'яснювальний захід за участю представника Національної поліції. Ефективність такої профілактичної роботи залежить від довіри населення до поліції, адже у відповідності до ст.11 Закону України «Про Національну поліцію», рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [2].

Але не тільки теоретичні моделі поведінки здатні сформувати у молодої людини установку на життя без наркотиків. Соціально-педагогічна профілактика наркоманії включає в себе також наочні матеріали, які будуть укріплювати таку обрану позитивну модель поведінки життя без наркотиків. Для формування такої позитивної моделі поведінки молоді необхідно обов'язково поширювати серед підлітків і друковану продукцію з профілактичною інформацією, і відеоінформацію документального змісту. Також до соціально-педагогічної профілактики відносять:

- заходи з пропаганди здорового способу життя, присвячені до міжнародних свят, Всесвітніх днів без тютюну, без алкоголю, без наркотиків;
- розробка науково обґрунтованих рекомендацій для молоді;
- проведення різноманітних проєктів, конкурсів, зустрічей молоді з фахівцями з питань щодо профілактики наркотизації /лікарі, наркологи/.

Не менш важливим для формування інформаційної складової про негативний вплив наркотиків на життя людини є фактор організації дозвілля молоді. Це виражається в пропаганді здорового стилю життя для позитивного соціального розвитку молоді. Спорт, культурні заходи, театральне мистецтво, музика - всі ці захоплення здатні сформувати цілісну особистість та привести людину до

позитивного оточуючого середовища, надати сенс поведінці, підтримувати добрий стан здоров'я та настроїв, а також в цілому – позитивно організувати життєдіяльність й дозвілля.

Проте, на жаль, кримінальний світ розвивається, користуючись досягненнями наукового прогресу. Так, зі стрімким розвитком інформаційних технологій та використанням кіберпростору у всіх сферах суспільного життя, розповсюдження наркотичних засобів здебільшого здійснюється за допомогою Інтернет-мережі та месенджерів. Таким чином, торгівля наркотиками через Інтернет стала справжнім подарунком для дилерів, яких вкрай складно відстежити. Написи на стінах з Інтернет-адресами наркомагазинів з'являються кожного дня нові. Звичайно, що цю рекламу магазинів наркотиків, що регулярно з'являється на стінах будинків, можна і необхідно зафарбовувати, але від того діяльність такого наркомагазину не припиниться. Донедавна це було непереможним лихом. Але тепер заблокувати роботу такого наркомагазину просто, застосувавши чат-бот «СтопНаркотик» [4]. Цей чат-бот став важливою віхою в боротьбі зі злочинністю на сьогоднішній день. Дійсно, талановита українська молодь вражає своїми інтелектуальними досягненнями: адже декан факультету № 4 ХНУВС підполковник поліції В'ячеслав Марков та курсанти факультету № 4 ХНУВС Денис Дацюк та Владислав Лактіонов розробили цей чат-бот "Стоп наркотик". Чат-бот — це програма, яка дозволяє правоохоронцям систематизувати наркоадреси і блокувати їх. Діє чат-бот «СтопНаркотик» через месенджер Telegram. Для цього потрібно завантажити додаток на свій смартфон. Допомогти поліції блокувати наркоадреси можуть усі бажаючі користувачі. Ця програма - це потужна перевага в етапі боротьби з наркоманією. І ми впевнені, що саме про цю програму чат-бот «СтопНаркотик» слід розповідати та презентувати її підліткам та молоді під час профілактичних зустрічей поліції з школярами та студентською молоддю.

Проблема наркоманії турбує суспільство, яке для її вирішення ставить завдання перед фахівцями різних сфер знань: перед медиками, педагогами, соціологами, юристами. Очевидно, що цю проблему можна вирішити приймаючи до уваги не лише медичні, а й соціальні, психологічні та правові аспекти. Тобто в даній царині заходів найважливішим аспектом є комплексний підхід. Профілактичні заходи здатні утримувати молодь від спокуси вживання наркотиків, і величезне значення в профілактиці наркоманії має широка пропаганда здорового стилю життя серед молодих людей, популяризація різноманітних позитивних культурних захоплень. А також дієвою є пропаганда серед

населення новітніх Інтернет-методик у боротьбі з наркоманією, якою і є програма від Харківського Національного університету внутрішніх справ - чат-бот «СтопНаркотик» як потужний сучасний і дієвий метод протистояння суспільства проти наркоманії.

Список бібліографічних посилань

1. Кримінальний Кодекс України. Київ : Правова єдність, 2019. 115 с.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 21.03.2020).
3. На Донеччині поліцейські затримали групу наркодилерів // Поліція Донеччини : сайт. 16.07.2019. URL: <http://police.dn.ua/news/view/na-donechchini-politsejski-zatrimali-grupu-narkodileriv> (дата звернення: 16.03.2020).
4. У Харкові розробили чат-бот // Вечірні новини : сайт. 01.10.2019. URL: <http://v-news.com.ua/u-harkovi-rozrobily-chat-bot/> (дата звернення: 20.03.2020).

Одержано 25.03.2020

В тезисах рассмотрены и проанализированы эффективные методики социально-педагогического противодействия наркомании, предложена действенная пропаганда среди молодежи новейшей программы чат-бот «СТОПНАРКОТИК», разработанной на факультете №4 Харьковского национального университета внутренних дел.

Ключевые слова: наркомания, чат-бот «СТОПНАРКОТИК», профилактика наркомании.

УДК 35.073.533

Вікторія Юріївна НІКОЛАЄВА,

курсант факультету економіко-правової безпеки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Євген Сергійович ЗЕЛЕНСЬКИЙ,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ПОЛІТИЦІ

В українському суспільстві рішення гендерної проблеми, забезпечення формально-юридичного і практичного рівності чоловіків і жінок є актуальним і невідкладним питанням суспільно-політичного життя. Розглянуті соціально-політичні та правові проблеми гендерної рівності.

Ключові слова: політична діяльність, гендерна рівність, закон, гендерна політика.

Демократизація політичної діяльності в Україні тісно пов'язана з рівноправною участю в ній, поряд з чоловіками, жінок. У цьому переконує політична практика ряду європейських, особливо скандинавських, країн, де жінкам вдалося домогтися більш передових позицій в соціальній та політичній сферах в порівнянні з жінками інших країн світу. В українському суспільстві рішення гендерної проблеми, забезпечення формально-юридичного і практичного рівності чоловіків і жінок є актуальним і невідкладним питанням суспільно-політичного життя. Цим зумовлена мета даного дослідження, що направлена на окреслення сформованого положення гендерної рівності в українському суспільстві, а, зокрема, у політичній практиці країни.

Щодо роботи науковців у даному напрямі правової думки, варто зазначити, що гендерна тематика в українському суспільствознавстві розробляється на основі положень, сформульованих світовою наукою. Українськими вченими досліджуються окремі соціально-політичні та правові проблеми гендерної рівності. Серед сучасних вітчизняних дослідників по цій темі писали Г. Бондар, О. Бабенко, Н. Оніщенко, Т. Головка, П. Кузьмін, В. Загурська-Антонюк, Ю. Колісник, Т.Мельник та ін.[2, с. 319]

Важливим критерієм функціонування будь-якого суспільства є державна законодавча діяльність, тому слушним буде зазначити нормативно-правові документи, щодо регулювання гендерної політики, так основними виступають: міжнародний документ «Декларація

Тисячоліття ООН» прийнята 08.09.2000, де визначено низку ключових принципів, та ін., щодо вітчизняного законодавства: Конституція України; Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 року, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» від 26.09.2013 р., Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» від 21.11.2012 р. тощо[3].

Влучне тлумачення поняття «гендерна політика» знайшло своє відображення у праці Т. Мельника, зокрема, воно полягає у сформованому напрямі діяльності держави, вектор якої утверджує рівні права та забезпечує рівні можливості осіб як жіночої так й чоловічої статі, надає однакоvu можливість участі у всіх сферах життя суспільства: ринок праці, політична та економічна діяльність тощо[4, с. 12].

Щодо зарубіжного досвіду цього питання, так представництво жінок в політичному управлінні країн світового співноти оцінюється по-різному. Це визначається економікою, рівнем розвитку, культурою, релігією і політичною системою. Серед розвинених держав, в яких активно задіяний жіночий ресурс виділяються Німеччина, Франція, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Канада, Японія та деякі інші. В цих країнах давно прийняті закони про гендерну рівноправність, більш того, ці закони послідовно реалізуються. Наприклад, в європейських країнах на посадах міністерського рівня від 11% (Бельгія, Німеччина, Латвія) до 36% (Фінляндія) і до 38% (Швеція) – жінки[1, с. 635].

Таким чином, створення рівних можливостей жінок і чоловіків для участі в політичній діяльності, збільшення чисельності жінок у політико-владних інститутах сприятиме всебічній оцінці реалій, що виникли в сучасному українському суспільстві, прийняття політичних рішень, враховуючи в тому числі і жіноче бачення вирішення існуючих проблем. Сформована гендерна рівність, її функціонування свідчить про демократичний устрій країни, тому врегулювання та впровадження такої має стати допоміжним інструментом для побудови демократичної, правової держави.

Список бібліографічних посилань

1. Бабюк Ю. О. Застосування досвіду реалізації гендерної політики країн розвинутої демократії в Україні. *Гілея*. 2011. № 46. С. 633–638.
2. Загурська-Антонюк В. Проблеми гендерної рівності у соціологічно-політичному вимірі. *Гілея*. 2013. № 73. С. 319–320.

3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 22.02.2020).

4. Мельник Т. М. Міжнародний досвід утвердження гендерної рівності // Міжнародний досвід державного забезпечення рівності жінок та чоловіків : матеріали міжнар. конф. (30 черв. – 1 лип. 2003 р.). Київ, 2003. С. 12.

Одержано 16.03.2020

В украинском обществе решение гендерной проблемы, обеспечения формально-юридического и практического равенства мужчин и женщин является актуальным и неотложным вопросам общественно-политической жизни. Рассмотрены социально-политические и правовые проблемы гендерного равенства.

Ключевые слова: политическая деятельность, гендерное равенство, закон, гендерная политика.

УДК 159.922.8

Каріна Миколаївна НІКОЛАЄНКО,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковій керівник:

Юлія Леонідівна ТВЕРДОХВАЛОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

КОМУНІКАТИВНІ ТРУДНОЩІ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП

Розглянуто проблеми комунікативних труднощів підлітків з ізольованих і не ізольованих соціальних груп. Проаналізовано групові відмінності комунікативних труднощів підлітків і способи їх подолання. Показано, що соціальна депривація, вимушене спілкування в ізольованій групі є фактором виникнення ненормативних комунікативних труднощів у підлітків і специфічних способів подолання.

Ключові слова: підліток, утруднене спілкування, комунікативні труднощі, соціальна депривація, ізольована група.

У сучасній психології важко знайти область, яка б тією чи іншою мірою не приділяла увагу дослідженню неконструктивного,

неефективного, розладженого, утрудненого спілкування. Для успішної адаптації в сучасному суспільстві найважливішими якостями є здатність до встановлення соціальних контактів, адекватне сприйняття і розуміння партнерів по спілкуванню, володіння способами самовираження, що полегшують розуміння з боку оточуючих, іншої людини» [1].

На формування особистості впливає велика кількість чинників: значення досвіду безпосереднього спілкування (А. А. Бодалев, Р. А. Ковальов та ін.), вплив комплексу індивідуально-особистісних властивостей (В. А. Лабунська, В. П. Шкуратова, А. Л. Южанінова та ін), положення в системі міжособистісних відносин (М. Ю. Кондратьєв, М.Ф. Федотова, Е. В. Цуканова) та ін. Важливе значення мають також характеристики ситуації спілкування, особливості процесу взаємодії, комунікативні труднощі, що виникають у учасників. Характер випробовуваних труднощів впливає не тільки на процес і результат комунікації, але і на розвиток особистості в цілому.

Комунікативні труднощі розуміються як різної сили і ступеня вираженості об'єктивні або суб'єктивно пережиті перешкоди комунікації, що порушують внутрішню рівновагу суб'єкта спілкування; ускладнюють міжособистісні відносини; вимагають від дитини внутрішніх зусиль, спрямованих на їх подолання [2].

Як показують результати досліджень, спрямовані на виявлення комунікативних труднощів людини на різних етапах онтогенезу, усвідомлення власних труднощів спілкування, відбувається приблизно з 9-12-річного віку. Саме в цей час спілкування з однолітками починає виступати як провідний тип діяльності у підлітків. У цей момент дитина і усвідомлює, що в його комунікативній поведінці є недосконалість, що окремі комунікативно особистісні характеристики ускладнюють процес спілкування з однолітками. На цьому віковому етапі суб'єктивно переживаються труднощі вступу в контакт, труднощі, пов'язані з сором'язливістю, боязкістю, труднощі самовираження.

При цьому від ступеня ефективності спілкування в цей період залежить місце дитини в системі відносин. Підлітковий вік є сензитивним періодом для становлення соціально-перцептивної компетентності, коли діяльність спілкування, пізнання оточуючих виступає в ролі ведучої, що визначає весь хід особистісного розвитку людини (К. І. Божович, Т. В. Драгунова, Д. Б. Ельконін, А. В. Мудрик та ін.).

Оскільки встановлено, що, з одного боку, підлітковий вік є найбільш активним періодом у розвитку здатності до адекватного

сприйняття, розуміння інших людей і самопізнання, а з іншого характеризується виникненням різноманітних комунікативних труднощів, ми вирішили виявити і описати специфіку комунікативних труднощів підлітків в умовах соціальної депривації.

Підлітковий вік є сензитивним для виникнення комунікативних труднощів, що пов'язано з надмірною значимістю, інтенсивністю, проблемністю спілкування на даному етапі розвитку; відсутністю необхідних навичок подолання комунікативних труднощів; низьким рівнем комунікативної культури та компетентності [3]. Особливо гостро комунікативний стрес відчувається підлітками в психотравмуючих ситуаціях спілкування в умовах соціальної ізоляції, замкнутої групи, примусово-формального характеру спілкування. Хронічний стрес накопичує негативний комунікативний досвід, сприяє виникненню комплексів, почуття самотності, актуалізації неконструктивних стратегій поведінки [4].

Вході нашого дослідження проводилася діагностика і порівняння комунікативних труднощів і способів подолання них підлітків, які виховуються в умовах ізольованих і неізольованих соціальних груп. Для цього нами були продіагностовано підлітків з ознаками асоціальної поведінки та утрудненого спілкування, учні загальноосвітніх шкіл (18 осіб), підлітки з антисоціальною поведінкою, які перебувають у виховній колонії для неповнолітніх злочинців (14 осіб).

Для діагностики комунікативних труднощів була використана методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі в модифікації Л.Н. Собчик [5], метод контент-аналізу твору «Що таке скрутне спілкування», виявляє переживання підлітка, усвідомлювані комунікативні труднощі, причини їх виникнення.

Як показали результати дослідження, підлітки, які виховуються в умовах ізольованих соціальних груп (пенітенціарна установа), частіше відчувають комунікативні труднощі в процесі спілкування з дорослими і однолітками у порівнянні з учнями загальноосвітніх шкіл. Так, підлітки, які відбувають покарання, з працею встановлюють контакт з новими людьми, очікують нападу або нерозуміння з боку інших, демонструють низький рівень чуйності, закритість, емоційну холодність. Причому вони не готові не тільки надавати допомогу, а й приймати її. Вони частіше відчувають труднощі емпатії, не розуміючи внутрішній стан і наміри партнера, вони займають в спілкуванні або захисно-оборонну, або конформну позицію. Підлітки, які навчаються в загальноосвітніх

школах, не готові і не прагнуть виправляти свої помилки в наступних комунікаціях, вважаючи, що дорослі і однолітки несправедливі до них («чіпляються», «не люблять»); схильні до вербальної і фізичної агресії («отримую від цього задоволення», «відчуваю себе дорослим», «дівчатам подобається») або захисний («нехай бояться мене», «це моя помста за глузування»).

Висновки. Соціальна депривація є фактором утрудненого спілкування підлітків і порушення міжособистісної взаємодії. В ізольованих соціальних групах підлітки порівняно з підлітками неізолюваних соціальних груп актуалізують неконструктивні типи міжособистісних відносин; відчують специфічні комунікативні труднощі в процесі спілкування з дорослими і однолітками, що супроводжуються негативними суб'єктивними переживаннями; нездатні конструктивно впоратися з ними.

Список бібліографічних посилань

1. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. М. : Наука, 1982. 200 с.
2. Самохвалова А. Г. Психология детского затрудненного общения: онтогенетический аспект. *Вестник Костромского государственного университета имени Н. А. Некрасова*. 2011. Т. 17, № 5–6. С. 221–227.
3. Реан А. А. Подростковая субкультура – зона потенциальных рисков. *Психологическая наука и образование*. 2012. № 4. С. 5–10.
4. Пирожков В. Ф. Криминальная психология. М. : Ось-89, 2007. 704 с.
5. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. СПб. : Речь, 2003. 624 с.

Одержано 11.03.2020

Рассмотрены проблемы коммуникативных трудностей подростков из изолированных и не изолированных социальных групп. Проанализированы групповые различия коммуникативных трудностей подростков и способы преодоления. Показано, что социальная депривация, вынужденное общение в изолированной группе является фактором возникновения ненормативных коммуникативных трудностей у подростков и специфических способов преодоления.

Ключевые слова: *подросток, затрудненное общение, коммуникативные трудности, социальная депривация, изолированная группа.*

УДК 159.9

Любов Сергіївна ПРОЦИК,

кандидат психологічних наук,
науковий співробітник науково-організаційного відділу
Державного науково-дослідного інституту МВС України;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5440-5826>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Розкрито зарубіжний досвід психологічної реінтеграції учасників бойових дій. Виокремлено найбільш ефективні технології реінтеграції за участі громадського сектору та держави. Запропоновано шляхи модернізації державної політики психологічної реінтеграції учасників бойових дій на сході країни.

Ключові слова: реінтеграція учасників бойових дій, реабілітація, ветерани, стрес, адаптація.

В Україні більше 300 тис. учасників бойових дій, які взяли участь у боях на сході України. Це активні молоді люди 20-40 років, яких потрібно інтегрувати у мирне життя. Травматичний досвід, отриманий під час бойових дій, негативно впливає на стан здоров'я ветеранів. Зокрема, після повернення до мирного життя вони переживають нові стреси, пов'язані з соціальними адаптацією, нерозумінням близьких, труднощами в спілкуванні, професійному самовизначенні, самореалізації, створенням сім'ї тощо. Адже повернення громадян-учасників бойових дій до мирного життя – це повернення до соціальної групи та прийняття соціальних норм.

Особливості процесу психологічної реінтеграції та реабілітації учасників бойових дій вивчали вітчизняні та зарубіжні науковці: В. Алещенко, О. Блінова, Л. Вакуленко, С. Вільямс, Т. Добровольська, Л. Калхун, Д. Кишбог, Є. Литвиновський, Є. Потапчук, С. Харченко та ін. Для багатьох держав, які в той чи інший спосіб брали участь у військових конфліктах, важливим питанням є і залишається реінтеграція ветеранів. У цих країнах розроблені спеціальні програми, які покликані реабілітувати учасників бойових дій. Йдеться як про фізіологічну, так і про психологічну реабілітацію, а також соціальне включення в життя громад. У міжнародному досвіді з тими, хто постраждав унаслідок збройних конфліктів, застосовують:

1) короткострокові інтервенції – кризове соціальне втручання; аутріч-робота (мобільна, виїзна робота), підхід, орієнтований на завдання (task centred approach), первинну психологічну допомогу;

2) довгострокові втручання – стратегії, орієнтовані на системно-екологічну модель роботи (відновлення ресурсів особистості, економічної спроможності, зв'язків із оточенням), стратегії, орієнтовані на розвиток громад, сімейно-орієнтовані стратегії роботи, довгострокові психосоціальні програми, довгостроковий соціальний супровід та психологічна підтримка [1].

Аналіз зарубіжного досвіду проведення реінтеграційних заходів свідчить, що досвід Сполучених Штатів Америки (США) є одним із найбільш прогресивних. Потребами колишніх учасників бойових дій опікується Міністерство ветеранів, яке координує свою діяльність із Міністерством оборони та Міністерством охорони здоров'я та соціального забезпечення США. Освітні ініціативи у сфері підприємництва також підтримує Міністерство ветеранів США, яке оплачує навчальні курси, запропоновані Центром розвитку малого бізнесу (SBDC). У США на національному рівні працює програма з іпотерапії, що перекладається українською як «Коні для героїв». Фінансується коштом держави та благодійників. Ця реабілітаційна програма для американських ветеранів воєнних дій стала загальнонаціональним механізмом. Послуги іпотерапії надаються колишнім солдатам на безоплатній основі. Взаємодія із тваринами, які подібно до людей мають свій характер, позитивно впливає на емоційний фон осіб у стані депресії, а в поєднанні з груповими заходами сприяє соціалізації та реінтеграції у суспільство [2; 3].

Доволі цікавим є досвід Хорватії, де після закінчення війни у 1998 році, було утворено Міністерство у справах ветеранів, що в 2011 році стало називатися Міністерством хорватських захисників. Саме це міністерство опікується імплементацією пільгових програм реінтеграції та захисту прав стосовно учасників бойових дій. Загальна кількість пільгових програм складає широкий діапазон з 37 різних матеріальних прав, які поширюються майже на всі системи соціального захисту. Окрім державних програм відбувається широка організація ветеранів у спільноти, що репрезентуються місцевими громадськими організаціями – 556 асоціацій ветеранів війни та 1276 громадських організацій в Хорватії, які так чи інакше долучені до питань пост-конфліктного розбудування [4].

У Чехословаччині створено кілька Центрів психологічної реабілітації. При цьому питання реінтеграції перебувають у підпорядкуванні двох відомств: лікувальна та психологічна реабілітація належить до компетенції Міністерства охорони здоров'я, а соціально-професійна – до компетенції Державного управління соціального забезпечення [5].

На Шрі-Ланці після завершення тривалого збройного конфлікту між центральним урядом і збройними формуваннями «Тигри визволення Таміл-Ілама» у 2009 році перед державою постало надскладне завдання – психологічна реабілітація та соціальна інтеграція молодих людей, які брали участь у збройному конфлікті з обох боків. Тоді уряд країни створив Службу Верховного Комісара з питань реабілітації – державний орган, покликаний допомогти молоді повернутися до нормального життя через творчі, психологічно-соціальні, освітні, духовні, релігійні та інші практики. Була розроблена програма під назвою «4 R» (Реабілітація, включення у суспільство, реінтеграція, примирення). Пізніше вона трансформувалася в «Модель 6+1», відповідно була доповнена духовно-релігійною складовою, що відповідало потребам інтеграції ветеранів до багатокультурного і мультиетнічного населення Шрі-Ланки [6].

Формування структури реінтеграції учасників бойових дій в Україні – це довгострокові процеси, які мають відбуватися на трьох рівнях: національному, регіональному та місцевому. Ефективна та дієва національна програма повинна пов'язувати та координувати діяльність на всіх трьох рівнях, роблячи акцент на можливостях впровадження на місцевому рівні. Розподіл між національним, регіональним та місцевим рівнями корисний не лише для визначення регіональних відмінностей; він також повинен інформувати рівні політики щодо можливих заходів реінтеграції.

Отже, досвід психологічної реінтеграції учасників бойових дій зарубіжних країн є важливим і необхідним для використання в Україні, особливо в частині підтримки державою різноманітних форм надання психологічної допомоги. Це можуть бути як окремі заходи, так й цілі інституції, що створені чи проводяться органами державної влади, комунальні заклади, створені органами місцевого самоврядування, заклади громадських організацій та структури створені самими учасниками війни на сході України.

Список бібліографічних посилань

1. Калмыкова Е. С. Особенности психотерапии посттравматического стресса. *Психологический журнал*. 2001. Т. 22, № 4. С. 70–80.
2. Україне на зависть: Как в США реабилитируют ветеранов // Корреспондент.net : сайт. 23.02.2015. URL: <https://korrespondent.net/world/3482506-ukraine-na-zavyst-kak-v-ssha-reabylytyruuit-veteranov> (дата звернення: 16.03.2020).
3. Липириди А. Бизнес-образование для ветеранов АТО. Западный опыт // 112.ua : сайт. 19.12.2017. URL: <https://112.ua/mnenie/biznes-obrazovanie-dlya-veteranov-ato-zapadnyu-opyt-425555.html> (дата звернення: 16.03.2020).

4. Лубківський М. 11 % ветеранів: як повоєнна Хорватія повернула військових до мирного життя // Європейська правда : сайт. 04.04.2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/4/7079902/> (дата звернення: 15.03.2020).

5. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2019. 39 с.

6. Волик А. Реінтеграція ветеранів – світовий та український досвід // ГУРТ : сайт. 14.08.2019. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/54761/> (дата звернення: 12.03.2020).

Одержано 17.03.2020

Раскрыто зарубежный опыт психологической реинтеграции участников боевых действий. Выделены наиболее эффективные технологии реинтеграции с участием общественного сектора и государства. Предложены пути модернизации государственной политики психологической реинтеграции участников боевых действий на востоке страны.

Ключевые слова: *реинтеграция участников боевых действий, реабилитация, ветераны, стресс, адаптация*

УДК 351.96

Іванна Миколаївна ПРОЦЬ,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін юридичного факультету

Львівського державного університету внутрішніх справ;

Тетяна Іванівна ЯМКОВА,

студентка юридичного факультету

Львівського державного університету внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУПІЛЬСТВІ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У науковій праці проаналізовано чинник впливу трансформаційного суспільства на формування особистості. Показано приклад формування особистості в пострадянській Україні

Ключові слова: *особистість, трансформаційне суспільство, чинники, демократія, незалежність.*

Формування особистості є складним процесом, на який впливають соціальні, економічні, культурні та інші чинники. Саме від

сформованих особистостей залежить добробут країни та кожного з нас. У своїй роботі мені хотілося би розглянути які відбувався процес формування особистості, яка почала жити у новій незалежній Україні на зламів великої радянської імперії.

Аналізуючи поняття «особистість», варто послатися на думку С.Л. Рубінштейна, який вважав, що «особистість» є суспільною, а не психологічною категорією, а соціально-філософська (загальносоціальна) теорія особистості є методологічною основою для всіх інших наук, які займаються дослідженням особистості. Особистість як поняття характеризує водночас: суб'єкта соціальних відносин та світової діяльності; носія і виразника соціального досвіду та суспільних відносин; стійку систему соціально значущих рис, які притаманні індивіду як члену суспільства. Соціальна структура особистості синтезується з тих видів діяльності, в які вона включена (П.Є. Кряжев). Активність особистості відображається у її різноманітній і багатогранній діяльності, спрямованій на перетворення навколишнього світу, зміну власного психічного устрою [1, с. 8]. Отже, ми бачимо, що особистістю є той хто під впливом різних соціальних чинників формує власний світогляд та завдяки ньому може змінювати світ.

Трансформаційний період у розвитку конкретного суспільства – особливий процес, що має свою структуру, тенденції розвитку, методи регулювання та керується прагматичним методом. Найчастіше трансформаційний процес проходить наступні стадії: перша стадія – нове усвідомлення наявного становища суспільства та оцінка змісту, масштабів, загроз і викликів, пов'язаних із розвитком кризи, що має системний характер; друга стадія – соціальна діагностика, окреслення можливостей та перспективних, прагматичних шляхів виходу з кризового стану; третя стадія – це демонтаж атрибутки старої системи, ліквідація її невідповідностей проблемам суспільного розвитку, а також панівним глобальним світовим тенденціям, хоча далеко не завжди при цьому вдається зберегти позитивні набутки попередньої соціальної системи; четверта стадія – нове самовизначення суспільства, вироблення шляхів подальшого прагматичного розвитку [2, с. 168]. Саме таким періодом став період розпаду СРСР.

Стрижневим положенням сучасної національної доктрини України має стати розуміння того, що українська незалежна держава утворилася не тільки як наслідок тривалого національно-визвольного руху, але і як відповідь на виклики розвитку світової глобалізації. Колишня радянська суспільно-виробнича система виявила

свою повну неспроможність адаптуватися до провідних тенденцій суспільного поступу, а творення нової, пристосованої до сучасних вимог, системи привело до виокремлення з імперії національно-державних єдностей, що самі визначають власні шляхи розвитку та механізми інтеграції в світове співтовариство [3].

Незважаючи на те, що Україна стала незалежною, що безумовно тішило її відданих патріотів та пересічних громадян, влада залишилася радянською, оскільки до влади прийшли вчорашні комуністи. Це були люди, які не знали, що робити з новою незалежною державою, яка потопала в економічній кризі.

Саме економічна криза, на мою думку, повпливала на інші чинники формування особистості. Люди в той час турбувалися лише про власний заробіток. Більшість інтелігенції, та яка ще вижила за радянських часів, а також талановиті науковці, що не бачили перспективи у розхилюючійся державі, виїхала за кордон. Вчителі у школах також думали про те як заробити гроші, відповідно не могли дати гідні навички та виховання тодішній молоді. Більша частина населення стала «чулниками», тобто займалась стихійною торгівлею. З'явилося таке поняття як «рекети», що розумів під собою різні бандитські угруповання які вимагали неправомірну вигоду з кожного хто заробляє своєю працею гроші. Звісно, на такому фоні подій місця для культурного розвитку особистості не було місця. Та й багато діячів культури подалося на пошуки заробітку. Крім того, з'явилося багато продукції різноманітного використання із-за кордону, яка також по-своєму впливала на молодь. Такі процеси спричинили бідність внутрішнього світу людей, про що свідчить часті випадки вкладання грошей у фінансові піраміди, що просто обдурювали довірливе населення. Хоча така ситуація була важкою і примушувала шукати способи виживання, водночас громадяни відчували власну свободу. Це був один бік впливу чинників на формування особистості.

Іншим чинником був політичний. Україна була проголошена демократичною, суверенною та незалежною державою. Прийняття Конституції України 28 червня 1996 року лише стало того підтвердженням. Якщо поглянути на інші пострадянські держави то лише Україна та країни Прибалтики є демократичними, всі інші є напів або повністю тоталітарними. Відповідно цьому українці могли власноруч обирати парламент та Президента. Тут вже навіть постає питання про формування громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це мрія багатьох поколінь українських пасіонарів. Було б дуже гарно колись прокинутись у ранці і усвідомити, що

українській народ став обізнаним і бачить реальність такою як вона є. Влада теж змінилась. Можновладці працюють не за ради себе, а за ради народу і Держави. Кожен державний службовець від самої низької ланки до президента, виконує свої обов'язки чесно. Держава — добрий арбітр, неупереджено слідкує за виконанням законів, Конституції. Кожен крок, кожне управлінське рішення – це добровільна згода між Державою і народом, публічні слухання головних законів - звичайна справа. Можемо зазначити, що відносини між суспільством і державою врешті решт стали реально партнерськими [4, с. 2]. На жаль, за двадцять вісім років незалежності в нашій державі і досі не існує така модель поведінки. Український народ неодноразово виходив на Майдан (забастовки студентів та шахтарів, Помаранчева революція, Революція Гідності), але бажаного результату нема. Не зважаючи на те, що у нашій державі існує приватна власність, знаходиться її більша частина у руках панів нової еліти. Хоча ми маємо у парламенті опозицію та коаліцію, їхній склад змінюють лише результати виборів, а самі по собі обидві сторони лише маніпулюють населенням залежно від ситуації.

Отже, сьогодні в Україні ми маємо різні покоління. Покоління молодість, яких припала на бурхливі дев'яності розшарувалося на різні верстви населення. Частина виїхала на заробітки закордон, інша змогла влаштувати себе в професії в межах України. Третя частина стерла зі свого життя кримінальне минуле та створила бізнес-імперії або пішли в політику. Саме на цьому прикладі ми бачимо вплив економічного, культурного та політичного чинника на формування особистості в трансформаційному суспільстві пострадянської України.

Список бібліографічних посилань

1. Сисоева С. Суспільство і особистість: гармонізація розвитку. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 8–12.
2. Чижова О. М. Сутнісні аспекти трансформаційного суспільства та процеси прагматичних перетворень. *Нова парадигма*. 2012. Вип. 106. С. 166–174.
3. Кульчицький С. В., Парахонський Б. О. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Новітній український державотворчий процес : в 3 т. Т. 3. Київ : Наук. думка, 2004. 327 с.
4. Філіпова Н. В., Войченко Д. О. Формування громадянського суспільства в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 1. С. 1–8.

Одержано 12.03.2020

В научной работе проанализирован фактор влияния трансформационного общества на формирование личности. Показан пример формирования личности в постсоветской Украине.

Ключевые слова: *личность, трансформационное общество, факторы, демократия, независимость.*

УДК 797.12

Ганна-Марія Миколаївна САППА,

кандидат соціологічних наук, доцент, провідний фахівець із соціальної роботи соціально-психологічної лабораторії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5897-4276>;

Микола Миколайович САППА,

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, інструктор спортивного туризму;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

СПОРТИВНА КОМАНДА: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ КОМАНДОУТВОРЕННЯ

В роботі з позицій концепції командування розглянуті психологічні особливості менеджменту спортивної команди. Вказано на роль низки психологічних факторів, що мають провідне значення у досягненні успіху командою.

Ключові слова: *командоутворення, спортивна команда, психологічний клімат, психологічні тренінги, тренер, спортсмени.*

Командоутворення як теоретична концепція стала одним з значущих результатів актуалізації гуманістичних принципів управління в організаційному розвитку, ознаменувавши завершення переходу від технократичного до гуманістичного підходу в управлінні персоналом. Термін «командоутворення» зазвичай використовується в контексті менеджменту, бізнесу і застосовується до широкого діапазону дій для створення та підвищення ефективності роботи команди. В даний час командування є однією з перспективних моделей корпоративного менеджменту, що забезпечують повноцінний розвиток організації, і є одним з найбільш ефективних інструментів управління персоналом.

Командоутворення – це і процес формування команди, члени якої об'єднані спільною метою, володіють відпрацьованими процедурами координації своїх дій в досягненні конкретних результатів, несуть взаємну відповідальність за результати своєї діяльності на

основі спільного бачення ситуації. Під командуванням також розуміють внутрішньокolleктивний процес, спрямований на підвищення згуртованості колективу на основі загальних цінностей і уявлень. Як соціальна технологія, командування в загальному вигляді складається з чотирьох напрямків роботи: діагностика; досягнення або виконання завдання; командні взаємини; командні процеси формування команди [1].

Спортивна команда - соціальна організація спортсменів, яка найчастіше створюється на тривалий час для досягнення спортивної мети, що розуміється всіма членами команди однозначно. Цією метою є перемога команди в змаганнях, досягнення високого місця в чемпіонаті або в сумарному заліку етапів багатоденної велогонки, проходження маршруту спортивного походу відповідно до наміченого графіка і т.п. Мета підрозділяється на локальні цілі: перемоги в чергових іграх чемпіонату, ефективне проходження командою окремих етапів велогонки, безаварійне подолання спортивно-туристської перешкоди (річкового порогу, гірського перевалу) за оптимальний час і т.п.

Керівник спортивної команди (тренер) має владу, що беззастережно сприймається командою, і яка передбачає однозначне підпорядкування йому членів команди. Крім спортивно-технічних параметрів діяльності команди для успішного досягнення нею спільної мети істотне значення має соціально-психологічний клімат в команді і психологічна готовність членів команди до досягнення максимальних результатів на кожному з етапів змагального процесу. Багаторічний досвід одного з авторів цієї роботи у керівництві спортивно-туристськими походами вищої категорії складності показує, що сприятливий соціально-психологічний клімат та добрі міжособистісні стосунки у команді є важливішою запорукою успішного проходження запланованого маршруту.

Таким чином, для досягнення сприятливого соціально-психологічного клімату в команді необхідний психологічний аналіз стану зв'язків і відносин в команді на різних рівнях: керівник (тренер) -> спортсмени, спортсмени -> керівник (тренер). А також психологічний аналіз внутрішньогрупових відносин, які як сприяють ефективній діяльності команди: дружби, взаємодопомоги, підтримки, так і таких, що знижують її ефективність і ведуть до соціальної напруженості і конфліктів: відносини підпорядкованості, залежності, конкуренції, антагонізму.

На основі такого аналізу можлива корекція зазначених зв'язків і відносин, яка має опиратися на спільні зусилля керівника (тренера)

команди і групи психологів і соціологів, які забезпечують соціально-психологічне супроводження спортивно-організаційної діяльності команди. Безпосереднім завданням психологів і соціологів у зазначеному соціально-психологічному супроводі спортивної команди є взаємодія з членами команди і її керівником для виявлення внутрішньогрупової соціальної напруженості і латентних конфліктів, а також їх усунення. Це в кінцевому рахунку веде до формування сприятливого соціально-психологічного клімату в команді. Особливе значення має індивідуальна робота психологів з окремими членами команди для забезпечення їх емоційно-психологічної стійкості в переживанні спортивних невдач і в досягненні максимальних результатів в змагальному процесі. При цьому є необхідною розробка блоку психологічних і організаційних рекомендацій керівнику (тренеру) команди, які ведуть до встановлення сприятливого психологічного клімату в команді і сприяють її ефективній діяльності.

У ряді випадків робота з психотехнічними вправами та іграми є хорошим стимулом включення невикористаних психічних резервів спортсменів. Вона дає додатковий поштовх особистісному розвитку. Заняття полегшують обмін досвідом, дозволяють по-новому поглянути на багато проблем, допомагають побачити свою діяльність в більш широкому контексті. Нарешті, психотехнічні ігри є відмінним засобом відновлення сил, дієвою формою реабілітації [2, с.8].

Один з авторів цієї роботи у спортивний сезон 2019-2020 р.р. брав участь у проведенні психологічних тренінгів з волейбольною командою, яка виступає у Суперлізі України. Досвід дослідження показав, що спортсмени під час виконання ними тренінгових вправ створюють певний образ своєї команди і визначають ступінь довіри учасників групи один до одного. Завдяки тренінгам вони навчилися вправам, що допоможуть чути і розуміти один одного, толерантно реагувати на помилку партнера у процесі командної гри. В ході тренінгових обговорень команда виробила для себе правила ефективної взаємодії та звернула увагу на сильні і слабкі сторони команди як на ресурси майбутнього успіху і напрямки командного розвитку. Тренінги командоутворення, безперечно, сприяли груповому згуртуванню волейболістів, усвідомленню себе командою, посиленню загального командного духу і, як результат, підвищенню спортивних результатів.

Список бібліографічних посилань

1. Саппа А.-М. Н Командообразование как социальная технология в сфере менеджмента // Проблемы соціально-економічного розвитку

підприємств : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28–29 жовтня 2015 р.) / Нац. тех. ун-т «Харківський політехнічний інститут». Харків, 2015. С. 173–175.

2. Баранова М. В., Егоренко Л. В. Основы командообразования в гребном спорте. *Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта*. 2010. № 1 (59). С 6–9.

Одержано 19.03.2020

В работе с позиций концепции командообразования рассмотрены психологические особенности менеджмента спортивной команды. Указано на роль ряда психологических факторов, имеющих ведущее значение в достижении успеха командой.

Ключевые слова: командообразование, спортивная команда, психологический климат, психологические тренировки, тренер, спортсмены.

УДК 796.01

Микола Миколайович САППА,

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

«ТРЕТЯ СТАТЬ» У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ ІНДІЇ І ТАЙЛАНДУ

В роботі розглянуті культурно-релігійні традиції формування психологічних установок щодо статі людини, що склалися у деяких країнах Сходу і які обумовили сприяння суспільством людей «третьої статі». Наведене дозволяє поглибити осмислення ролі гендерних (соціальних) факторів у розвитку особистості.

Ключові слова: третя стаття, психологічна стаття, трансвестити, трансгендери, транссексуали, індуїзм, буддизм.

*Два чувства, столь противоположные — любовь
к отцу и отвращение к своему полу, — волновали
юную душу мою с одинаковою силою.
(Надежда Дурова. Записки кавалерист-девицы.)*

Обумовленість розвитку особистості статевою приналежністю і статевої роллю почала досліджуватися у вітчизняній психології ще

наприкінці другої половини ХХ ст. У розгляді різних аспектів становлення особистості зазначалося, що органічний розвиток саме по собі ще не робить людину чоловіком або жінкою в соціально-психологічному і особистісному сенсі і має для цього доповнитись «*психологічною статтю*», яка проявляється в різних особливостях соціальної поведінки, пов'язаних зі статевим диморфізмом. У сучасних гендерних дослідженнях звернення до концепту *психологічної статі* дозволяє осмислювати вплив на розвиток особистості як статевих (біологічних), так і гендерних (соціальних) факторів в їх складній взаємодії [1, с. 386]. При поглибленні таких досліджень буде край корисним й розгляд традиційних соціальних факторів, що склалися у різних суспільствах протягом століть.

Зазначимо, що у сучасній масовій свідомості Західного світу все, що стосується зміни статі сприймається широкою громадськістю з насторогою, а у деяких випадках й як «втрата традиційних цінностей». Так, наприклад, досить критичним було ставлення громадськості до дозволу МОК у 2016 р. чоловікам брати участь у змаганнях жінок, при якому до уваги бралися не статеві біологічні відзнаки, а рівень тестостерону у крові спортсменів за певний час [2]. У минулому році преса як сенсацію подавала бажання Шайло – доньки відомих акторів А. Джолі та Б. Пітта, змінити стать і стати хлопцем, та ставлення батьків до цього [3]. У лютому цього року новою пройшло внесення до ВРУ депутатом Л. Булах законопроекту №2684, який дозволить українцям змінювати стать з 14 років без дозволу батьків.

На Сході це питання має більш давню історію, а в деяких країнах, таких як Індія, Пакистан, Бангладеш, Таїланд, Непал, Філіппіни, Самоа та інші, є часткою їх традиційної культури. Так у сучасних Індії, Бангладеш і Пакистані існує *хіджра* – одна із каст недоторканих. *Хіджра* – це «парасолькова» назва для позначення релігійної, етнічної, кастової приналежності, а також спільноти людей з певними фізіологічними особливостями, в яку входять трансгендери, бісексуали, гомосексуали, гермафродити, кастрати. Їх чисельність по різних оцінках коливається від 50 тисяч до 5 мільйонів. Більшість *хіджри* називають себе жіночими іменами, одягаються і ведуть себе як жінки: відпускають довге волосся, носять сарі, прикраси, рясно користуються косметикою. Вони вважають себе жінками - точніше *janapa*, що на урду означає «жіночий, жінкоподібний». *Хіджри* живуть закритими комунами у спеціальних будинках, майно і гроші мають спільними. Каста, незважаючи на низьке соціальне становище, користується специфічною повагою в суспільстві, бо *хіджри*

мають культовий статус: бездітні жінки просять у них благословення, хіджри приходять (часто без запрошення) на весілля, святкування з нагоди народження хлопчика, беруть участь в інших подіях. Вони співають і танцюють, вимагаючи за це винагороду за благословення. Нижчі за ієрархією *хіджри* заробляють на життя проституцією, жебрацтвом або дрібним шахрайством. Зустрічаються, хоча і рідко, *хіджра* високого рангу: музиканти, чиновники, службовці. [4].

У 1914 р. Верховний суд Індії офіційно признав *хіджра* і трансгендерів третьою статтю. Однак, спираючись на відомі легенди, *хіджри* зводять своє походження до міфічної давнини. У ведичній літературі Стародавньої Індії стать людини чітко розділена на три окремі категорії, згідно з її природи (*prakriti*), що дана їй від народження: пумсе-пракріті - чоловіча стать, стри-пракріті - жіноча стать і тритію-пракріті - третю стать, яка описується, як суміш або комбінація чоловічої та жіночої природи в такій мірі, що людина не може більше бути віднесена до чоловіка або жінки в традиційному розумінні цих слів. А у епічній поемі «Рамаяна» були описані люди, віддані своєму доброчесному царевичу-вигнанцю Рамі, які були «не чоловіки і не жінки». Підкреслюючи свою старовину, *хіджра* ведуть своє походження від трьох героїв іншого епосу – «Махабхарати» і зараховують їх до свого клану

Переважна частина *хіджра* є індуїстами, а у індуїзмі дуже значуща тема сили, божественної енергії істоти, що з'єднала в собі чоловіче і жіноче начало. Про таких божеств відомо вже за текстом найдавнішого священного ведичного джерела «Рігведи». Гімн, що звернений до всіх богів, так описує богиню Адіті: «Адіті - небо, Адіті - повітряний простір, Адіті - мати, вона - батько, вона - син. Все боги – Адіті» [5, с.11].

У Таїланді чоловіків, які стали жінками – як транссексуалів, що змінили свою стать у відповідності зі своїм самовідчуттям, так і трансвеститів - тих, хто лише грає роль протилежної статі, використовуючи відповідний одяг, називаються «катої». Жінок, які так чи інакше стали чоловіками, називаються «том-бой». Слід зазначити, що тайським трансгендерам – катоям та том-боям, живеться куди простіше, ніж трансгендерам в більшості інших країн. Вони можуть присвятити себе професійній справі. Катої працюють зазвичай на жіночих роботах – у готелях, магазинах, кав'ярнях, ресторанах, салонах краси, у туристичних центрах і в індустрії розваг - танцюють, виступають в кабаре, беруть участь в конкурсах краси. З 2005 року катої отримали право служити в армії. Працюючих том-боїв я зустрів в готелі, в магазинах, турбюро.

Лояльне ставлення до трансгендерності в Таїланді обґрунтовано релігією. Близько 95% тайців є буддистами. Буддизм виховує толерантність, в його навчаннях відразу позначені три статі - чоловіча, жіноча і змішана. Ґрунтуючись на тому ж буддизмі, стан, коли людина не відчуває приналежність до своєї анатомічної статі, говорить про кармічні порушення в її минулих життях, які потрібно відпрацювати у цьому житті ось таким чином. Що, безсумнівно, волає до співчуття більш везучих співвітчизників [6].

Зазначимо, що вищенаведений розгляд впливу культурно-релігійних традицій формування психологічних установок щодо статі людини, що склалися у розглянутих нами країнах Сходу, дозволяє поглибити осмислення ролі гендерних (соціальних) факторів у розвитку особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Лопухова О. Г. Психологический пол: личности в контексте гендерных исследований. *Вестник Татарского государственного гуманитарно-педагогического университета*. 2011. № 4 (26). С. 385–390.

2. Алексеев А. Большой спорт плохо делится по полам // Коммерсантъ : сайт. 30.03.2019. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3925789> (дата звернення: 10.03.2020).

3. Стесняется груди и прикрывает ее руками: Шайло Джоли-Питт готовится к окончательной смене пола // Факты : сайт. 10.07.2019. URL: <https://fakty.ua/print/311081> (дата звернення: 09.03.2020).

4 Рыжакова С. «Третий пол» (Hijra) в индийской культуре: культурно-антропологический анализ // Мифология и повседневность: гендерный подход в антропологических дисциплинах : материалы науч. конф. СПб. : Алатейя, 2001. С. 439–450.

5. Ригведа: Мандалы I–IV / изд.-подгот. Т. Я. Елизаренкова. М. : Наука, 1989. 767 с.

6. Forbts A. Thailand's «Women of the Second Kind». *CPA media: The Asia Experts*. 2005. 29 dec.

Одержано 17.03.2020

В работе рассмотрены культурно-религиозные традиции формирования психологических установок в отношении пола человека, которые сложились в некоторых странах Востока и обусловивших содействие обществом людей «третьего пола». Приведенное позволяет углубить осмысление роли гендерных (социальных) факторов в развитии личности.

Ключевые слова: третий пол, психологический пол, трансвеститы, трансгендеры, транссексуалы, индуизм, буддизм.

УДК 159.9

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

**ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬСТВА – ВИКЛИКИ ДЛЯ
МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ**

У контексті аналізу соціального здоров'я суспільства подано статистичні матеріали щодо стану злочинності у Харківській області у 2019 р. Увагу акцентовано на питаннях злочинності дітей та діяльності поліції щодо охорони прав дітей і неповнолітніх.

Ключові слова: ювенальна превенція, рівень злочинності, потерпілі, неповнолітні, насильство.

У процесах професійної підготовки поліцейських, у тому числі і працівників ювенальної превенції, обов'язково мають урахуватися ті проблеми і завдання, які їм доведеться вирішувати. З початку року на території Харківської області зареєстровано 29,7 тис. кримінальних правопорушень, у т. ч. 11,6 тис. тяжких та особливо тяжких. Рівень злочинності на 10 тис. населення становив 112 злочинів, у тому числі 44 тяжких та особливо тяжких. Зазначені показники відповідають рівню злочинності в регіонах України з населенням понад 1 млн осіб. Із 13,6 тис. розслідуваних кримінальних правопорушень 6,7 тис. скоєно особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення; 282 – неповнолітніми (2,1 %). Від кримінальних правопорушень постраждало 288 неповнолітніх.

З метою ефективного розшуку безвісно зниклих осіб, особливо дітей, пошукові заходи розгортаються одразу після отримання повідомлення про зникнення особи. На місце останнього перебування розшукуваної особи направляється група реагування патрульної поліції та слідчо-оперативна група, проводиться огляд місця події, вилучається слідова інформація (фотозображення, відбитки пальців рук, волосся, предмети одягу тощо). Організуються заходи щодо встановлення зниклих осіб (передусім дітей) за «гарячими слідами», відпрацьовуються місця їх можливого перебування. У разі розшуку дітей відпрацьовується інформація із соціальних мереж. Інформація про розшук особи невідкладно поміщується до рубрики «Увага! Розшук» на веб-сайті ГУНП в області та розміщується в засобах масової інформації,

на інформаційних стендах у підрозділах поліції, а також у місцях найбільшої кількості громадян на зупинках громадського транспорту, станціях метрополітену тощо.

Працівники ювенальної превенції разом із представниками служби у справах дітей здійснюють заходи соціального патронажу (налагоджено зв'язок з рідними, вирішено питання щодо влаштування до навчальних закладів). Протягом 2019 р. з місць позбавлення волі звільнилось 18 неповнолітніх.

Для всебічного розвитку, попередження негативних явищ та профілактики злочинності працівниками ГУНП для вихованців Харківських обласних центрів соціально-психологічної реабілітації, шкіл-інтернатів, учнівської молоді та дітей, які перебувають у конфлікті із законом, організовано екскурсії до музею ім. А. С. Макаренка, музею вибухотехнічної служби ХНДЕКЦ МВС України, кінологічного центру та музею правоохоронців Харківщини.

У загальноосвітніх школах, інтернатних закладах і дитячих оздоровчих центрах проводяться лекції, спрямовані на запобігання негативного впливу наркотичних речовин на дітей, із демонстрацією фільму «Скажи наркотикам – Ні» та бесіди з батьками з метою роз'яснення вимог чинного законодавства України, зокрема з питань запобігання наркоманії в дитячому середовищі та відповідальності дорослих осіб за втягнення дітей у злочинну або іншу протиправну діяльність. Також для учнів 6–11 класів, вихованців інтернатних закладів та дітей, які перебувають у конфлікті із законом, проводяться інтерактивні заняття на тему «Профілактика злочинності».

З початку року 47 дітей з раніше судимих повторно вчинили злочини, у 21 з них судимість не знято і не погашено.

Поліцейськими проводиться робота, спрямована на створення належних умов для проживання та виховання дітей у сім'ях та усунення негативного впливу на виховання дітей неблагополучного побутового оточення. Забезпечуються своєчасне виявлення проблемних сімей, їх облік і постійний моніторинг умов утримання та виховання у них дітей з метою запобігання негативним проявам серед дітей.

Здійснюється індивідуальна профілактична робота з 1039 сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, у яких виховується 1810 дітей, а також з дітьми, які вчинили правопорушення, та їх батьками. 148 таких сімей виявлено та поставлено на профілактичні обліки в 2019 р.

За невиконання обов'язків з виховання дітей 1579 дорослих

притягнуто: до адміністративної відповідальності, 13 – до кримінальної. Складено 118 матеріалів на позбавлення батьківських прав. На цей час судами за результатами розгляду 86 таких матеріалів ухвалено рішення про позбавлення батьківських прав.

З метою запобігання безпритульності та бездоглядності серед дітей, і протидії поширенню соціально-негативних явищ у молодіжному середовищі проводяться рейди з виявлення дітей, які жебракують, вчиняють правопорушення чи стали жертвами протиправних дій. Під час рейдів виявлено 27 бездоглядних дітей.

З початку року надійшло 1003 заяви про зникнення 1058 дітей, із них 996 розшукано протягом доби. Станом на 31.12.2019 залишилися в розшуку три дитини (з них дві розшуковуються з 2019 р., одна – з 2015 року).

З метою зниження рівня дитячої злочинності з початку року проведено профілактичні заходи під час шкільних канікул, перевірки закладів торгівлі, розташованих у місцях масового відпочинку молоді та поблизу навчальних закладів, з метою виявлення та документування фактів продажу дітям алкогольних напоїв і тютюнових виробів, а також продажу їх без відповідних документів. На профілактичних обліках у підрозділах превентивної діяльності перебуває 204 дитини, з них 150 схильних до вчинення правопорушень та бродяжництва. У 2019 р. поставлено на облік 172 неповнолітніх.

До адміністративної відповідальності притягнуто 158 дітей за вчинення правопорушень та 97 дорослих осіб за продаж дітям алкоголю та тютюну.

Проводяться превентивні заходи із запобігання вчинення дітьми суїцидів і протидії жорстокості та насильству серед дітей стосовно своїх однолітків (булінгу).

Виявлено (за розслідуваними кримінальними провадженнями) 283 кримінальних правопорушення, учинених дітьми (питома вага 2,2 %), із них 112 категорії тяжких та особливо тяжких, 3 вбивства та замаху, 6 ТТУ, 9 розбоїв, 36 грабежів, 152 крадіжки, у т. ч. 5 крадіжок із квартир, 7 з транспортних засобів, 2 кишенькові крадіжки, 9 угонів АМТ, 9 наркозлочинів.

Від кримінальних правопорушень постраждала 161 дитина. Найчастіше діти потерпають від крадіжок (26). 61 дитина стала жертвою тяжких та особливо тяжких злочинів, 3 – убивств і замахів, 3 – ТТУ, 22 – статевих злочинів, 1 – розбою, 15 – грабежів, 3 – шахрайств, 26 – ДТП. На виконання Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» проводяться цільові профілактичні заходи із попередження сімейного

насильства, насильства стосовно дітей. У межах проекту запроваджено роботу мобільних груп (із числа дільничних офіцерів поліції та ювенальної превенції) з реагування на факти вчинення домашнього насильства; зазначені працівники пройшли навчання на базі інтерактивних класів Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ та НАВС, а також тренінги з протидії домашньому насильству.

Здійснюється профілактична робота з 3673 особами, які допустили домашнє насильство, з них 3507 поставлено на обліки у 2019 р. Виявлено 3603 сім'ї, у яких допускається домашнє насильство. Виявлено 111 дорослих осіб, які вчинили насильство над дітьми. 4083 особи притягнуто до адмінвідповідальності за домашнє насильство, з них 4074 дорослих особи, 9 дітей; 704 вчинили правопорушення повторно.

89 кримінальних проваджень за фактами правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, розслідувано та направлено до суду, у т. ч. за статтею 115 КК України (убивство) – 6, ст. 121 КК України (тяжкі тілесні ушкодження) – 4, ст. 122 КК (тілесні ушкодження середньої тяжкості) – 4, ст. 125 КК (легкі тілесні ушкодження) – 36, ст. 126 КК (побої) – 3, ст. 126-1 КК (домашнє насильство) – 46, ст. 127 КК (катування) – 2, ст. 128 КК (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження) – 1, ст. 129 КК (погроза вбивством) – 2, ст. 152 КК (зґвалтування) – 2, ст. 156 КК (розбещення неповнолітніх) – 1, ст. 296 КК (хуліганство) – 1. Установлено 41 особу, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, із них 39 чоловіків та 2 жінки. Від домашнього насильства постраждало 76 осіб (14 – чоловіки, 54 – жінки, 8 – діти).

За результатами опитування 7553 громадян, проведеного у 2019 р. Харківським національним університетом внутрішніх справ, у цілому в області спостерігається така оцінка ефективності роботи поліції: за результатами опитування віч на віч 85 % оцінили роботу поліції як ефективну; 11 % – як неефективну, за результатами Інтернет – опитування 29 % оцінили роботу поліції як ефективну, 50 % – як неефективну. Дуже невелика частка населення (42 %) готові допомагати поліції, 10 % не будуть допомагати.

При цьому громадяни висувають до поліції такі високі вимоги: якісне виконання поліцією своїх обов'язків, швидке реагування на виклики, справедливість, людське ставлення, реальна боротьба з правопорушниками, відновлення патрулювання вулиць пішими нарядами поліції; боротьба з наркоманією, алкоголізмом і порушеннями ПДР.

Одержано 14.03.2020

В контексте анализа социального здоровья общества представлены статистические материалы о состоянии преступности в Харьковской области в 2019 г. Внимание акцентировано на вопросах преступности детей и деятельности полиции по охране прав детей и несовершеннолетних.

Ключевые слова: ювенальная превенция, уровень преступности, потерпевшие, несовершеннолетние, насилие.

УДК 316.624+343.97

Михайло Ігоревич ФІАЛКА,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5599-3335>

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК ОСНОВА ФОНОВИХ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩ

В межах тез доповіді акцентується увага на встановленні зв'язку між девіантною поведінкою та фоновими для злочинності явищами. Наголошується на тому, що така форма поведінки особистості є основою виникнення та існування фонових для злочинності явищ (алкоголізм, наркотизм, проституція, жебрацтво, домашнє насильство тощо).

Ключові слова: девіантологія, девіантна поведінка, фонові для злочинності явища.

Поведінка особи дуже часто виступає підґрунтям тих чи інших явищ, що притаманні суспільству. Зрозуміло, що така ситуація не носить обов'язковий характер. В переважній більшості мова йде про суб'єктивний вплив особистості на такі явища. Досліджуючи проблему фонових для злочинності явищ, ми завжди задаємося питанням – яке місце та роль особистості в процесі виникнення, існування та розвитку такого явища. Нагадаємо те, що під фоновими явищами розуміють сукупність аморальних проявів, що суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, і органічно взаємопов'язані зі злочинністю, оскільки детермінують одне одного і тягнуть за собою соціальну деградацію особи, а зрештою – і всього суспільства [1, с. 733].

Виходячи з викладеного вище, ми бачимо що фонові явища в будь-якому випадку це певні аморальні прояви, що суперечать загальноприйнятим нормам поведінки. Іншими словами, мова йде про те, що фонові явища обов'язково пов'язані з поведінкою особи, яка в свою чергу (тобто поведінка) відхиляється від прийнятих стандартів в суспільстві і, як ми вже наголосили, суперечить їм.

В науковому просторі поведінка, що відхиляється від загальноприйнятих норм отримала назву «девіантна поведінка». Крім того, не зважаючи на той момент, що дуже часто в науковому просторі ми зустрічаємо такі поняття як «делінквентна поведінка», «аномальна поведінка», «адиктивна поведінка», «дезадаптивна поведінка», «асоціальна поведінка», «неадекватна поведінка», «деструктивна поведінка», «акцентуйована поведінка», «агресивна поведінка» та «конфліктна поведінка» [2, с. 11], щодо розуміння девіантної поведінки, то в цій ситуації, в певній мірі, сформувалось стале розуміння цього явища.

Визначаючи зміст поняття девіантної поведінки, М. В. Кікалішвілі наголошує на тому, що це стійка поведінка особистості, яка відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальну шкоду суспільству або самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією [3, с. 120].

Як наголошує Я. І. Гілінській, девіантна або така, що відхиляється (від лат. *deviatio* – відхилення) поведінка яка завжди пов'язана з будь-яким невідповідністю людських вчинків, дій, видів діяльності поширеним в суспільстві або його групах цінностям, правилам (нормам) і стереотипам поведінки, очікуванням, установкам. При цьому, це може бути не тільки порушення формальних (правових) або неформальних (мораль, звичаї, традиції, мода) норм, а й «девіантний» спосіб життя, «девіантний» стиль поведінки, що є невідповідним до прийнятих в даному суспільстві, середовищі, групі [4, с. 6].

Девіантною поведінкою цікавляться різні галузі наукових знань. Серед них можливо виділити біологію, соціологію, психологію та кримінологію. Але сучасний науковий простір вмів в собі певне наукове вчення яке отримало назву – девіантологія. Той же Я. І. Гілінській під девіантологією розуміє науку, яка вивчає соціальні девіації (девіантність) та реакцію суспільства на них (соціальний контроль) [4, с. 12]. При цьому, соціальна девіація має як позитивний характер так і негативний. До позитивної девіації як правило відносять самопожертву і героїзм; загострене почуття жалості; геніальність; розумові здібності і талант тощо. На протипагу

позитивній девіації виступають такі відхилення в поведінці особи як злочинні прояви, алкоголізм, наркоманія, проституція, азартні ігри, екстремізм, вандалізм, відхилення сексуального характеру, суїцидальність особи тощо.

Намагаючись проаналізувати фонові для злочинності явища, надати прогноз їх існування в суспільстві та сформулювати підходи превентивного характеру кримінологічна наука, як галузь знань, що досліджує ці проблеми, повинна враховувати ряд характерних моментів: фонові для злочинності явища є результатом поведінки як окремих осіб так і цілих груп соціуму; дана поведінка не співпадає з існуючими в суспільстві правилами як формального так і неформального характеру; фонові для злочинності явища носять криміногенне забарвлення і виступають як фактори в процесі детермінації злочинності.

Свого часу, досліджуючи питання співвідношення та взаємозалежності таких термінів як фонові явища та детермінанти злочинності, ми наголошували на тому, що фонові явища для злочинності виступають як певні форми девіантної поведінки особи [5, с. 103].

На чому базується це твердження. В першу чергу мова йде про те, що будь-яке фонове явище (до речі без виключень) є проявом поведінки яка відхиляється від встановлених та прийнятих в суспільстві правил. Ні в кого не викликає сумнівів відповідь на просте запитання: надмірне вживання алкогольних напоїв, вживання наркотичних речовин (і будь-яких інших речовин та засобів схожого з ними характеру), надання статевих послуг іншим особам, реалізація окремих видів домашнього насильства, бродяжництво повинні нами розглядатись як відхилення від загальноприйнятої в сучасному українському суспільстві поведінки чи як норма. Зрозуміло, що такі форми поведінки особи визначаються нашим суспільством як певні відхилення. Іншими словами – фонові для злочинності явища пов'язані з девіантною поведінкою.

Підводячи підсумок викладеному вище, необхідно наголосити на тому, що девіантна поведінка особистості є основою виникнення та існування фонових для злочинності явищ, а саме: алкоголізму, наркотизму, проституції, жебрацтва, домашнього насильства тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Харченко В. Фонові явища злочинності // Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнко ; упоряд. О. М. Джу́жа, О. М. Литвинов ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. акад. внутр. справ, Кримінологічна асоціація України. Харків : Золота миля ; Київ, 2017. 804 с.

2. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения : учеб. пособие. М. : Сфера, 2001. 160 с.

3. Кікалішвілі М. В. Девиантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3 (22). С. 109–122.

4. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 518 с. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1361798872.pdf> (дата звернення: 07.02.2020).

5. Фіалка М. І. Фонові явища та детермінанти злочинності: співвідношення та взаємозалежність термінів // Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 квіт. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінолог. асоціація України. Харків, 2018. С. 103–104.

Одержано 20.02.2020

В рамках тезисов акцентируется внимание на установлении связи между девиантным поведением и фоновыми для преступности явлениями. Подчеркивается, что такая форма поведения личности является основой возникновения и существования фоновых для преступности явлений (алкоголизм, наркотизм, проституция, бродяжничество, домашнее насилие и т.д.).

Ключевые слова: девиантология, девиантное поведение, фоновые для преступности явления.

СЕКЦІЯ 3 ЗАКОН

УДК 159.947

Юрій Васильович АЛЕКСАНДРОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-8344>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЖЕЖНИКІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В статті розглядаються питання про особливості роботи пожежників-рятувальників, про вимоги, які висуваються професією до працівників цієї служби. Розглядається вплив екстремальних умов праці пожежників-рятувальників на їх здоров'я та можливість якісного виконання своїх обов'язків. Дається пояснення професійно важливих якостей професії пожежника-рятувальника.

Ключові слова: пожежник-рятувальник, ризик, екстремальна діяльність, професійно важливі якості, емоційна стійкість, самооцінка.

Професія пожежника-рятувальника вважається однією з самих небезпечних. Пожежник - рятувальник – це вже не професія, це спосіб життя, адже постійно перебуваєш у очікуванні тривоги: можливо комусь саме зараз потрібна буде допомога. Авторитет пожежника-рятувальника, безумовно, високий серед населення. Взагалі, у всьому світі служби порятунку користуються глибокою довірою народу. Професія вважається однією з найбільш відповідальних і небезпечних, проте навіть такий стан справ не знижує її привабливість. «Людина героїчної професії» – так кажуть про тих, чия службова діяльність безпосередньо пов'язана з щоденним ризиком. Екстремальний характер професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України, які безпосередньо беруть участь у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного або соціально-політичного характеру, зумовлює високий рівень ризику виникнення у них нервово - психічних розладів, психічних дезадаптацій і стресових станів. Такі негативні

впливи нерідко стають причиною зривів у професійній діяльності, зниженні працездатності, міжособистісних конфліктів, порушень дисципліни, зловживання алкоголем, інших негативних явищ, що у результаті призводить до зниження успішності професійної діяльності пожежних-рятувальників у цілому. Багато фахівців, таких як Л.П. Марищук, А.Г. Маклаков, В.Н.Машков, В.А.Пономаренко, К.К.Платонов, Ю.П. Платонова, Я.В.Подольак, В.А. Пухова, В.Ю. Рибніков, В.П.Третяков та інші, висловлюють стурбованість відносно того, що співробітники ДСНС у ході своєї професійної діяльності схильні до розвитку хворобливих станів. Висока патогенність рятувальної роботи хвилює дослідників і в зв'язку з тим, що здоров'я працівників ДСНС життєво важливо для безпеки і якості їх професійної діяльності. Екстремальні умови діяльності пожежників - рятувальників тісно пов'язані з виникненням надмірного емоційного напруження, яке може приводити до різних форм психічної дезадаптації. Екстремальні умови характеризуються сильним травмуючим впливом подій, пригод та обставин на психіку працівника. Кожен працівник пожежно-рятувальної служби повинен мати професійно-важливі якості, які б дозволяли якісно виконувати свою небезпечну діяльність. Професійно важливі якості – це окремі динамічні риси особистості, психічні та психомоторні властивості (виражені рівнем розвитку відповідних психічних та психомоторних процесів), а також фізичні якості, що відповідають вимогам до людини будь-якої певної професії і сприяють успішному оволодінню цією професією.

У розумінні професійно важливих якостей існує багато різних підходів і різноманіття використовуваних термінів. Згідно О.П. Єрмолаєвої, психологічно-важливі якості - психологічний потенціал для формування знань, умінь навичок; знання, вміння і навички - необхідна умова і ресурс для формування професійної компетентності [1, с. 137]. В.Д. Шадріков під професійно важливими якостями розуміє індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність та успішність діяльності. До професійно важливих якостей він відносить і здібності. Професійно-важливі якості виступають у ролі тих внутрішніх умов, через які переломлюються зовнішні впливи і вимоги діяльності, що є ключовим моментом формування психологічної системи діяльності [2, с. 26-31]. Професійно важливі якості праці – це характеристики людини, від яких залежить успішність його професійної діяльності [3, с. 5]. На думку М. Громкової «професійно важливі якості — це сукупність таких

якостей фахівця, які служать успішному виконанню професійної діяльності, ефективному розв'язанню професійних задач, особисто-професійному зростанню та вдосконаленню» [4, с. 8]. Також, В.Д.Шадриков під професійно важливими якостями розуміє «індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності та успішність її опанування» [5, с. 66].

При всьому різноманітті професійно важливих якостей можна назвати ряд з них, які виступають як професійно важливі практично для будь-якого виду трудової діяльності. До таких якостей відносяться: відповідальність, самоконтроль, професійна самооцінка і декілька специфічних - емоційна стійкість, тривожність, ставлення до ризику і т. д. Емоційна стійкість дозволяє більш ефективно справлятися зі стресом, впевнено і холоднокровно застосовувати засвоєні навички, приймати адекватні рішення в обстановці дефіциту часу. Важливу роль у професійній діяльності відіграє самооцінка, її неадекватність зменшує надійність роботи в нестандартних умовах. Самооцінка багато в чому визначає формування інших професійно важливих якостей. Часто неадекватно завищена самооцінка впливає на здатність до ризику. Особи з високим рівнем тривожності більш чутливі до емоційного стресу, насилу виходять з цього стану, у них часто відзначаються емоційні порушення невротичного характеру. Тривожність безпосередньо пов'язана з ризиком захворювання неврозом. Психологічна стійкість більшою мірою виражена в осіб, мало схильних до тривоги. Ці особи більш раціональні і з меншим емоційним напруженням здатні долати стресову ситуацію. Схильність до ризику і стресостійкість знаходяться у взаємозв'язку з ергічністю і пластичністю, що характеризує рівень потреби працівника в освоєнні предметного світу, спрагу професійної діяльності, прагнення і ступень залученості до розумової та фізичної праці під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і легкість перемикання з одного предмета на інший в екстремальних умовах. Для пожежних-рятувальників особливе значення має така якість особистості, як уміння ефективно виконувати свої функції в умовах стресу, який у надзвичайній ситуації найбільш сильно за наслідками впливає на психіку рятувальника. Цей стан викликають стресори – надзвичайні, патологічні подразники, значні за силою подразливості. За даними Міжнародної асоціації пожежників, професія рятувальника за ступенем напруженості і екстремальності праці займає одне з перших місць серед інших професій. Ризик є невід'ємною рисою діяльності людини, що виконує свої професійні обов'язки в надзвичайних ситуаціях. Гасіння пожеж та ліквідація

наслідків аварій рятувальниками здійснюється в складних умовах, що представляють собою загрозу для життя і здоров'я. Слід зазначити, що рятувальники працюють в екстремальних умовах. Вони свідомо йдуть на небезпеку, і успіх тут часто залежить від рівня розвитку моральних і вольових якостей людини, свідомості відповідальності, обов'язку, самовладання, мужності і майстерності. Екстремальний характер професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України, які безпосередньо беруть участь у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного або соціально-політичного характеру, зумовлює високий рівень ризику виникнення у них нервово - психічних розладів, психічних дезадаптацій і стресових станів. Такі негативні впливи нерідко стають причиною зривів у професійній діяльності, зниженні працездатності, міжособистісних конфліктів, порушень дисципліни, зловживання алкоголем, інших негативних явищ, що у результаті призводить до зниження успішності професійної діяльності пожежних-рятувальників у цілому.

Переживання небезпеки не завжди викликає скутість, що виникає під дією страху. Людина з добре розвиненими вольовими рисами активності, ініціативності, сміливості може відповідати на небезпеку підйомом сил, загостренням аналізу та узагальненням здатності мислення, спрагою боротьби. Такі переживання залишаються у спогадах людини як яскраві, захоплюючі цікаві хвилини життя.

У зв'язку з цим виникає потреба у діагностиці професійно важливих якостей працівників пожежно-рятувальної служби ДСНС з метою виявлення тих сторін особистості, які потребують розвитку або корекції.

Список бібліографічних посилань

1. Лещенко Г. А. Професійно важливі якості фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2014. № 134. С. 136–140.

2. Шадриков В. П. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход. *Высшее образование сегодня*. 2004. № 8. С. 26–31.

3. Дружилов С. А. Профессионализм, профессиональная компетентность и безопасность деятельности инженеров-электриков. *Энергобезопасность и охрана труда*. 2013. № 5 (53). С. 5–11.

4. Громкова М. Т. Психология и педагогика профессиональной деятельности : учеб. пособие. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 415 с.

5. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. М. : Логос, 2002. 256 с.

Одержано 17.03.2020

В статье рассматриваются вопросы об особенностях работы пожарных-спасателей, о требованиях, предъявляемых профессией к работникам этой службы. Рассматривается влияние экстремальных условий труда пожарных-спасателей на их здоровье и возможность качественного выполнения своих обязанностей. Дается объяснение профессионально важных качеств профессии пожарного-спасателя.

Ключевые слова: пожарный-спасатель, риск, экстремальная деятельность, профессионально важные качества, эмоциональная устойчивость, самооценка.

УДК 159.913

Наталя Євгенівна АФАНАСЬЄВА,

доктор психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах

Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8968-1399>;

Катерина Володимирівна САПОТА,

магістрант соціально-психологічного факультету

Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ РЯТУВАЛЬНИКІВ І ПІДХОДИ ДО ЇЇ ПРОФІЛАКТИКИ

У тезах проаналізовано соціально-психологічні чинники формування професійних деформацій у пожежних-рятувальників та закономіри їх попередження. Певні особливості професійної діяльності рятувальників сприяють виникненню професійних деформацій. Вони є процесом і результатом зміни сутнісних, інтегральних характеристик особистості фахівця, які призводять до спрощення системи здійснення професійної діяльності, спілкування, образу професії й ідентифікації з нею. У зв'язку з цим актуалізується проблема спеціально організованої діяльності з профілактики та психокорекції професійної деформації особистості цієї категорії фахівців, як ланки психологічного супроводу діяльності, що включає в себе теоретико-методологічні основи, розробку і використання коректних психодіагностичних методик, методичних блоків, технологій індивідуальної та групової роботи.

Ключові слова: професійна деформація, діяльність, пожежний-рятувальник, психопрофілактика.

Професійна діяльність здатна формувати в особистості суспільно-корисні риси, сприяти її гармонізації, підвищувати рівень соціальної адаптованості, ефективності. Але наслідком професіоналізації особистості може виступати не лише досягнення нею професійної ідентичності, здобуття професійної компетентності та формування професійної готовності до виконання фахової діяльності, але й професійна деформація особистості, на чому, зокрема, наголошують С. П. Безносів, Ж. П. Вірна, Е. Е. Зеєр, А. Т. Іваницький, В. Я. Кікоть, З. Р. Кісіль, Г. Ложкін, В. А. Семиченко, Е. Е. Симанюк та інші [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Аналіз психологічної літератури з проблеми професійної деформації особистості, її психологічних детермінант і способів психокорекції показав, що професійна деформація характеризується наявністю певних психологічних симптомів, які негативно проявляються у процесі взаємодії з іншими людьми, які є суб'єктами професійної діяльності.

Професійна деформація розвивається під впливом чинників, що відносяться до зовнішнього середовища діяльності, а також чинників внутрішньо-системної взаємодії. Стрес, втома, депресія і емоційне вигорання можуть бути початковими стадіями професійної деформації. Існує такий ланцюг: початковою стадією, як правило, є стомлення. Саме воно може призвести до стресу. Стрес, розтягнутий у часі перетворюється у депресію. Далі – емоційне вигорання, і як наслідок – професійна деформація.

Для профілактики професійної деформації пожежних-рятувальників, перш за все, потрібне проведення наукових досліджень з метою розробки комплексу попереджувальних заходів, орієнтованих на зниження ймовірності розвитку передумов і проявів небажаного та соціально небезпечного явища. Значну роль у попередженні професійних деформацій грає гігієна праці – ретельне планування діяльності, правильне чергування праці та відпочинку; активний відпочинок; наявність різноманітних інтересів і захоплень поза професією; змістовне спілкування значно перешкоджають перевтомі і перенапруженню нервово-психічної сфери фахівця, зменшують негативну дію стрес-факторів.

Інвентаризація ознак професійної деформації у пожежних-рятувальників показала, що більшість з них не цілком задоволені своєю роботою; мають виражені симптоми організаційного та професійного стресів; мають велику кількість стресорів, пов'язаних з

діяльністю; два симптоми емоційного вигорання з трьох є сформованими. Це дозволяє стверджувати, що більшість досліджуваних зазнали негативного впливу професійної діяльності, мають професійні деформації різного ступеня тяжкості й глибини і вимагають втручання кваліфікованого фахівця-психолога, психотерапевта.

Дослідження кореляційних зв'язків між показниками професійної деформації і деякими характеристиками особистості дало можливість виділити особистісні детермінанти професійних деформацій. Ними виявилися: спрямованість на себе (Я), психотизм, нейротизм, загальна інтернальність, інтернальність у сфері виробничих і міжособистісних відносин. Ресурсом для профілактики профдеформацій є: спрямованість на спілкування, глобальне позитивне самоставлення, самоповага, екстравертованість, адекватний розподіл відповідальності.

Серед профілактичних і корекційних заходів важливе місце займає тренінг, спрямований на попередження виникнення професійних деформацій та психокорекцію її симптомів. Нами була розроблена програма психологічної корекції, мета якої полягає у мінімізації негативних наслідків професійної деформації особистості, створенні умов для особистісного зростання. Крім спеціальних психотерапевтичних та психокорекційних технік, програма включає в себе елементи гештальттерапії, психодрами, трансактного аналізу, ділові та організаційно-управлінські ігри, дискусійні методи групового прийняття рішень, методи індивідуального консультування тощо.

Проведена діагностика параметрів професійної деформації пожежних-рятувальників після тренінгу дозволяє стверджувати, що розроблена програма є ефективним інструментом для психокорекції проявів професійної деформації у цієї категорії працівників ДСНС України.

Список бібліографічних посилань

1. Безносос С. П., Иваницкий А. Т., Кикоть В. Я. Профессиональная подготовка и ее влияние на личность (проблемы профдеформации) : учеб. пособие. СПб. : ВВКУ ВВ МВД РФ, 1996. 230 с.

2. Вірна Ж. П. Неврогенез професійних деструкцій особистості. *Психологічні перспективи*. 2012. Вип. 19. С. 84–90.

3. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э. Психология профессиональных деструкций : учеб. пособие. М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. 240 с.

4. Кісіль З. Р. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 524 с.

5. Ложкин Г. Психологический анализ феномена профессиональной деформации личности в спорте. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. 2009. Вип. 8, т. 3. С. 101–112.

6. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Вища шк., 2004. 335 с.

Одержано 28.02.2020

В тезисах проанализированы социально-психологические факторы формирования профессиональных деформаций у пожарных-спасателей и способы их предупреждения. Определенные особенности профессиональной деятельности спасателей способствуют возникновению профессиональных деформаций. Они являются процессом и результатом изменения сущностных, интегральных характеристик личности специалиста, которые приводят к упрощению системы осуществления профессиональной деятельности, обиху, образа профессии и идентификации с ней. В связи с этим актуализируется проблема специально организованной деятельности по профилактике и психокоррекции профессиональной деформации личности этой категории специалистов, как составляющих психологического сопровождения деятельности, включающих в себя теоретико-методологические основы, разработку и использование корректных психодиагностических методик, методических блоков, технологий индивидуальной и групповой работы.

Ключевые слова: профессиональная деформация, деятельность, пожарный-спасатель, психопрофилактика.

УДК 159.9

Олександр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
президент Кримінологічної асоціації України;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0240-5517>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Розглянуто питання захисту і забезпечення прав дітей в Україні. Виявлено низку проблем, вирішення яких може сприяти ефективному захисту прав дитини. Запропоновано шляхи удосконалення захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації.

Ключові слова: *дитина, право, насильство, захист, злочин.*

За минулий рік зареєстровано понад 550 кримінальних злочинів проти статевої свободи і недоторканості дітей. Протягом 2019 р. виявилося вдвічі більше дітей, що постраждали від зґвалтування, ніж у попередньому, 2018 р. На початку 2020 р. в управлінні із захисту прав дітей та протидії насильству створено відділ протидії насильству щодо дітей. 15 січня Президент України Володимир Зеленський підписав законопроект № 0887 щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього. Закон посилює відповідальність за злочини, передбачені статтями 152, 153 КК проти особи у віці 14 років, незалежно від її добровільної згоди. Зґвалтування карається 10–15 роками тюрми. Усе говорить про актуальність і злободенність питань кримінально-правового захисту дитинства в Україні.

У сучасній Україні захист прав дитини як повноцінного громадянина, на нашу думку, можна розглядати як елемент внутрішньої безпеки. Безпека людини у суспільстві – це стан захищеності всього того, що є необхідним для її нормального, тобто узгодженого із законами соціальної природи, життя від будь-якої сваволі з боку інших людей. Найбільшу небезпеку для людини становить такий вияв сваволі, як злочинність. У контексті останньої тези варто зазначити, що міжнародно-правові акти («Конвенція про права дитини» від 20.11.1989, «Правила Організації об'єднаних націй, що стосуються неповнолітніх, позбавлених волі» від 14.12.1990, «Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)» від 29.11.1985 тощо) позиціонують дитину як особу, яка повинна зазнавати найменшого репресивного впливу з боку держави, навіть якщо вона вчинила злочин.

Як зазначалося раніше, чинним кримінальним законодавством передбачено 53 склади злочинів проти прав та законних інтересів дитини, які викладено в нормах КК України. У процесі аналізу складів окремих злочинів із зазначених, та передбаченої за них відповідальності, виявлено низку проблем, вирішення яких може сприяти ефективному захисту прав дитини. У контексті зазначеного особливої уваги потребує тема кримінально-правового захисту дітей від насильства в сім'ї. До переліку

злочинів, склад яких передбачає ознаки насильства в сім'ї, можна віднести: завдання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості (статті 121–125), експлуатацію дітей (ст. 150); статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст.166), згвалтування (ч. 3, 4 ст. 152) та ін. Проте, як бачимо, у кримінальному законі відсутня окрема норма, яка б передбачала відповідальність саме за насильство в сім'ї.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» таким насильством визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. З огляду на зазначене, на нашу думку, доцільно було б, щоб батьки, працівники дитячих установ та інші особи, які за своїми обов'язками повинні піклуватись про дітей, вміли розпізнавати ознаки насильства щодо дітей і відповідно на них реагувати. Введення спеціальної статті, що передбачає відповідальність за насильство в сім'ї, відповідало б сучасному європейському досвіду. Крім того, засоби масової інформації постійно повідомляють про збільшення кількості випадків насильства в сім'ї, відзначаючи його підвищену латентність, у тому числі й у зв'язку з відсутністю в законодавстві спеціальної норми, що встановлює відповідальність саме за прояви насильства в сім'ї. При цьому практично з однаковою частотою зустрічаються як випадки жорстокого поводження з дітьми з боку батьків, так і випадки насильства дітей стосовно батьків, бабусь і дідусів.

Ще одним напрямом у цій сфері є вдосконалення захисту дітей від сексуальних зловживань і сексуальної експлуатації. Так, кримінальне законодавство України містить низку положень, спрямованих на захист статевої недоторканості дітей від злочинних посягань. Так, наприклад, стаття 153 Кримінального кодексу України як кваліфікуючі ознаки цього злочину передбачає відповідальність за насильницьке задоволення пристрасті у неприродний спосіб, вчинене стосовно неповнолітніх та малолітніх осіб. Однак у статті наявна невідповідність, пов'язана із необґрунтовано м'якою санкцією за насильницьке задоволення статевої пристрасті у неприродний спосіб, вчинене щодо неповнолітньої чи неповнолітнього.

Відкритим також залишається питання встановлення чіткого мінімального віку статевого повноліття. Так, ст. 155 КК України передбачено відповідальність за статеві стосунки з особою, яка не досягла статевої зрілості. Відповідно до законодавства, питання про досягнення статевої зрілості вирішується судово-медичною експертизою.

Разом із тим, метою кримінально-правового захисту дітей є не тільки захист дитини як потерпілого від злочину, а й запобігання вчиненню злочинів самими неповнолітніми. Обґрунтованою є думка О. Г. Кальмана, який вважає, що одним із найважливіших етапів протидії злочинності неповнолітніх є її рання профілактика.

Кримінально-правові гарантії прав неповнолітніх мають необхідно посилити з огляду на спалах злочинності, спрямованої проти прав і свобод та законних інтересів дитини. Зокрема, як обтяжуючу обставину, під час визначення покарання необхідно передбачити умисну пропаганду та рекламу в засобах масової інформації порнографії, закликів до жорстокості, й екстремізму, слід установити кримінальну відповідальність за незаконний обіг інформаційної продукції, яка підбурює дітей до вчинення діянь, які несуть загрозу їх життю та здоров'ю, заподіяння шкоди власному здоров'ю або здоров'ю оточуючих, доведення до самогубства або вчинення насильницьких дій стосовно інших осіб.

Необхідно передбачити також кримінальну відповідальність за сприяння вчиненню стосовно дітей тяжких злочинів і злочинів середньої тяжкості та посилення покарань за укриття особливо тяжких злочинів проти неповнолітніх.

На виконання Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації і сексуального насильства (м. Лансароте, 25.10.2007 р.) Україні необхідно на загальнодержавному рівні додатково розробити заходи, спрямовані на підвищення рівня інформованості в галузі захисту і забезпечення прав дітей для осіб, що регулярно вступають у контакт з дітьми у сфері освіти, медицини, соціального забезпечення, правосуддя, спорту, культури та дозвілля та які можуть негативно впливати на дітей, посягаючи на їх статеvu недоторканість та гідність.

Одержано 25.02.2020

Рассмотрены вопросы защиты и обеспечения прав детей в Украине. Выявлен ряд проблем, решение которых может содействовать эффективной защите прав ребенка. Предложены пути совершенствования защиты детей от сексуальных злоупотреблений и сексуальной эксплуатации.

Ключевые слова: *ребенок, право, насилие, защита, преступление.*

УДК 159.9

Сергій Миколайович БОРТНИК,

доктор юридичних наук, перший проректор

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5281-6007>

ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Розкрито проблему профілактики професійного стресу працівників поліції. Визначено поняття «психопрофілактика» і «професійний стрес», розкрито основні стресори, наслідки та напрямки профілактики професійного стресу працівників поліції, визначено суб'єкти профілактичної роботи в системі МВС.

Ключові слова: професійний стрес, профілактика, працівник поліції.

Професійна діяльність працівників поліції завжди вважалася стресонебезпечною через наявність специфічних, притаманних саме їй ситуацій, що з великою ймовірністю викликають стрес. Це і складні ситуації, пов'язані із затримкою злочинців, нападами, аваріями, ДТП тощо, і ситуації агресивного вербального протистояння, і ситуації підвищеного ризику, пов'язані з ухваленням рішення в умовах дефіциту часу, підвищеною відповідальністю, службовими розслідуваннями, а також з різними конфліктами. Сьогодні таких ситуацій стає дедалі більше у зв'язку із світовою економічною кризою і загрозовою епідеміологічною ситуацією. Працівники поліції разом з іншими категоріями працівників МВС України несуть службу у дуже напружених умовах, у тому числі перебувають на передовій у боротьбі з поширенням коронавірусної інфекції. Усе це відбивається на їх фізичному і психічному здоров'ї й може призводити до професійного стресу, тобто стресу, викликаного стресорами професійної діяльності. Останній, у свою чергу, відбивається на працездатності поліцейських, на якісних і кількісних показниках їх професійної діяльності, призводить до зниженні адаптаційних можливостей організму та появи професійних деструкцій особистості. Саме тому профілактика професійного стресу працівників поліції є дуже актуальною і важливою науковою і прикладною проблемою.

Згідно з нормативними документами МВС України психопрофілактика визначається як комплекс організаційних, психологічних, просвітницьких, психопрофілактичних заходів, що проводяться з метою

підтримки оптимальної працездатності працівників поліції, курсантів (слухачів) і поліцейських ЗВО, зведення до мінімуму впливу на них несприятливих чинників службової діяльності, збереження їх психологічного та фізичного здоров'я [1]. А тому, до проблеми профілактики професійного стресу необхідно підходити комплексно, вирішуючи специфічні завдання на кожному з рівнів функціонування Національної поліції як системи, зокрема на рівні організації в цілому актуальними є завдання вдосконалення організаційної структури Національної поліції, стабілізація і розвиток кадрів, соціальний розвиток колективів, оптимізація професійного середовища та інші завдання. На рівні первинного колективу – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату, міжособистісної сумісності, ефективної групової діяльності, виявлення, подолання і попередження міжособистісних і міжгрупових конфліктів. Профілактичні заходи на рівні окремого конкретного працівника мають бути спрямовані на оптимальну організацію його робочого місця, підвищення професійно-психологічної компетентності персоналу, оптимізацію психофізіологічного стану, дотримання санітарно-гігієнічних норм, надання соціальної та психологічної допомоги фахівцям у попередженні та вирішенні особистісних проблем.

Велику роль відіграє професійний відбір майбутніх працівників поліції. Як указує Д. В. Швець, на сьогодні ще «існують певні прогалини в організації профорієнтації молоді на поліцейські професії, зумовлені фрагментарністю профорієнтаційних заходів, недостатньою увагою до мотиваційної складової підготовки молоді у ЗВО МВС України, неоптимальністю системи профвідбору і професійної адаптації молодих фахівців, відсутністю чітких критеріїв оцінки профпридатності особистості до служби в поліції» [1, с. 284]. «Досвід відбору кандидатів на службу до поліції переконує, що до 15–20 % кандидатів виявляються непридатними для проходження служби» [1, с. 283].

Серед професійноважливих якостей особистості майбутнього поліцейського однією з найважливіших є стресостійкість, тобто здатність людини витримувати стресові навантаження без особливих негативних наслідків. Останніми роками почали говорити і про «життестійкість», яка перешкоджає виникненню внутрішньої напруги у стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання стресів і сприйняття їх як менш значущих. Наявність цих якостей у кандидатів на службу та навчання доцільно враховувати під час професійного відбору.

У цілому профілактика професійних стресів працівників поліції повинна здійснюватися в межах психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. Суб'єктами психологічного забезпечення є не лише керівники підрозділів психологічного забезпечення, психологи, лікарі-психіатри і психологи закладів охорони здоров'я та реабілітації МВС, а й насамперед керівники структурних підрозділів Національної поліції та керівники ЗВО Міністерства внутрішніх справ України [2].

Список бібліографічних посилань

1. Швець Д. В. До проблеми здійснення професійного відбору майбутніх поліцейських // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. прав / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 293–286.

2. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : Наказ МВС України від 06.02.2019 № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19> (дата звернення: 16.03.2020).

Одержано 18.03.2020

В тезисах доклада раскрыта проблема профилактики профессионального стресса работников полиции. Дано определение понятиям «психопрофилактика», «профессиональный стресс», раскрыты основные стрессоры, последствия и направления профилактики профессионального стресса работников полиции, определены субъекты профилактической работы в системе МВД.

Ключевые слова: *профессиональный стресс, профилактика, работник полиции.*

УДК 343.988:343.346.1

Оксана Миколаївна БРИСКОВСЬКА,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6902-9969>;

Віталій Сергійович БАЗЮК,

курсант навчально-наукового інституту№ 1

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ
ПРОФІЛАКТИКИ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ
АВТОТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ**

За результатами аналізу кримінальних проваджень у тезах доповіді наведені приклади віктимної поведінки потерпілих від незаконного заволодіння автотранспортними засобами. Розкрито значення профілактики віктимної поведінки водіїв та власників автотранспортних засобів. Наведені найбільш ефективні заходи профілактики віктимної поведінки власників автотранспортних засобів на сучасному етапі.

Ключові слова: віктимна поведінка, автовикрадачі, власник автотранспортного засобу, потерпілий, жертва, віктимологічна профілактика.

Власнику автотранспортного засобу може бути завдано шкоди в результаті його необачливих дій. Через неправильну оцінку ситуації створюється об'єктивна можливість вчинення злочину. Наявність або відсутність необхідної реакції на злочинні чи інші негативні дії, не вчинення опору таким діям провокує авто викрадачів на вчинення злочину.

Особливістю жертв незаконного заволодіння автотранспортом – є їх легковажність, самовпевненість, неухважність, безвідповідальність як результат необізнаності щодо сучасних способів вчинення таких злочинів та недостатньої кількості розповсюдження просвітницької інформації для постійного нагадування про наявну небезпеку втратити свій автомобіль. Як свідчать дані аналізу кримінальних проваджень щодо незаконного заволодіння транспортними засобами за останні п'ять років, потерпілі власники автотранспортних засобів ставили свої автомобілі на не охоронювані автостоянки буквально під кафе, ларьком з квітами, цигарками, або виходили з салону автомобіля прочистити стекла від снігу, витерти

фари і т.д. начебто під наглядом залишали ключ у замку запалювання, що полегшувало завдання професійним автовикрадачам. Траплялись випадки коли водій ніс ключ від автомобіля у руках і сідаючи за столик у кафе або розраховуючись на касі в магазині, клав їх на стіл або на прилавок. Досвідченим злочинцям достатньо кількох секунд, щоб їх викрасти. Нерідко залишені в салоні авто речі (сумки, барсетки, папки, дипломати тощо) провокують злочинців на вчинення злочину надіючись заволодіти ще й документами на автомобіль. Віктимна поведінка потенційних потерпілих від таких злочинів вирізняється (безтурботним ставленням до охорони свого майна від злочинних посягань, нерозбірливістю і довірливістю до незнайомих людей та надмірною самовпевненістю, що «зі мною такого не станеться») [1, с. 527].

Основним завданням віктимологічної профілактики є – максимальне зменшення криміногенних ситуацій, що створюються безпосередньо потерпілими [2, с. 78].

Найбільш дієвими заходами профілактики віктимної поведінки власників автотранспортних засобів на сьогодні, є заходи з криміногенної обізнаності населення. Забезпечення поінформованості населення, щодо сучасних способів вчинення незаконного заволодіння автотранспортними засобами шляхом поліпшення взаємодії правоохоронних органів із представниками засобів масової інформації (ЗМІ). Своєчасна інформація про нові види способи, прийоми, механізми їх вчинення, характерні риси особливостей автовикрадачів може істотно вплинути на зменшення рівня такого виду злочинів [3].

На сьогодні для забезпечення криміногенної обізнаності водіїв та власників автотранспортних засобів доцільно використовувати різноманітні засоби впливу, з урахуванням вікових категорій та можливостей осіб для максимальної поінформованості населення:

- засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення) – які не тільки найбільш доступні серед населення, але й мають безліч можливостей. Наприклад, висвітлення сучасних способів та механізмів незаконного заволодіння автотранспортними засобами в рубриках газет, новинах, соціальних рекламах, спеціальних теле- та радіо- програмах, спрямованих на профілактику таким злочинам, з широким залученням фахівців з Національної поліції України; інформування громадськості щодо *проблем потерпілих*, зокрема, *питань про те, якою мірою поведінка й обстановка (умови), створена ними, може сприяти вчиненню незаконному заволодінню автомобілем;*

запровадження циклу передач або друкованих рубрик *віктимолічного навчання*, щодо профілактичних заходів та правильних дій у випадках вчинення відносно них таких злочинів;

- Інтернет-мережі, як “Facebook”, “Twitter” через відповідні публікації,

- веб-сервіси (відеохостинги), як “You Tube” шляхом перегляду соціальної реклами;

- проведення лекцій, бесід, зборів з населення (колективами працівників на підприємствах, в установах, організаціях; пенсіонерами, за місцем проживання і т. ін.).

Отже, важливу роль у віктимологічній профілактиці незаконному заволодінню автотранспортними засобами відіграє забезпечення безперервної просвітницької роботи, через засоби масової інформації, соціальні мережі, сайти, бесіди, лекції для охоплення усіх соціально-демографічних верств населення, з метою своєчасного інформування про нові види незаконного заволодіння автотранспортними засобами, способи їх вчинення, криміногенні ситуації-пастки, які створюють авто викрадачі для вчинення своїх злочинних посягань. Роз'яснення необхідності дотримання заходів безпеки щодо зберігання автотранспортного засобу вжиття заходів проти проникнення до салону транспортного засобу сторонніх осіб, освіченість про необхідність негайного повідомлення до поліції про протиправне заволодіння транспортним засобом. Все це є ефективними заходами профілактики такої злочинності.

Список бібліографічних посилань

1. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. 888 с.
2. Давиденко В. Л. Віктимологічна профілактика як напрям протидії злочинності. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 78–81.
3. Лисодед О. В. Проблеми профілактики віктимної поведінки жертв шахрайства // Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права (м. Харків, 9 груд. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 164–167. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12233/1/Lysodyed_164-167.pdf (дата звернення: 02.03.2020).

Одержано 04.03.2020

По результатам анализа уголовных производств в тезисах доклада приведены примеры виктимного поведения потерпевших от незаконного завладения автотранспортными средствами.

Раскрыто значение профилактики виктимного поведения водителей и владельцев автотранспортных средств. Приведены наиболее эффективные меры профилактики виктимного поведения владельцев автотранспортных средств на современном этапе.

Ключевые слова: *виктимное поведение, автоугонщики, владельцу автотранспортного средства, потерпевший, жертва, виктимологическая профилактика.*

УДК 159.9

Оксана Валеріївна БРУСАКОВА,

кандидат філософських наук, доцент, декан факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6522-8020>

ФЕНОМЕН ІННОВАЦІЙНОСТІ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІЦІЇ

Представлено аналіз новітніх теоретичних та емпіричних напрацювань психологів та соціологів з проблем інноваційності. Розглянуто поняття «інновація», «інноваційна поведінка», «інноваційна особистість», зазначено їх функції, характеристики та особливості виявлення у практиці. Інноваційна особистість - новаторська особистість, яка є головною рушійною силою суспільного розвитку; особистість, що має інтегральну характеристику, котра включає в себе дві основні складові (інноваційний потенціал людини та мотиваційну готовність до інноваційної діяльності).

Ключові слова: *інноваційна особистість, реформування, поліція.*

Сучасні реалії – це постійні швидкі зміни різних сфер життєдіяльності, технологій та техніки. Ці зміни впливають на людину з різною інтенсивністю, з різним результатом. Це актуалізує дослідження сутності інновативної поведінки та інновативних характеристик особистості. Україна переживає складний період, що характеризується реформами в багатьох сферах, серед яких однією з найважливіших є реформа правоохоронної системи. Від успішності або неуспішності цієї реформи напряму залежить майбутнє України як правової держави. У ракурсі тих змін, що вже відбулися, та тих зусиль, які спрямовуються на реформування поліції як максимально ефективною структури захисту населення, ми вважаємо за необхідне сфокусувати увагу на визначенні чинників особистісної

готовності поліцейських до інновацій в умовах кардинальних змін в професійній діяльності.

О'Neill W. G. на прикладі пост-конфліктних країн зазначав, що реформа поліції є одним з найбільш важливих та складних завдань у будь-яких умовах. З точки зору автора, яка ґрунтується на досвіді відповідних інститутів ООН, особливо складним є реформування поліції у пост-кризисних ситуаціях [4]. Приступаючи до поліцейської реформи, всім її учасникам слід розуміти із самого початку, що її здійснення включає в себе набагато більше, ніж просто «технічне рішення» або зовнішні зміни у діяльності поліцейських інститутів. Враховуючи складність реформи, у процесі її реалізації слід враховувати не тільки досвід в галузі інституційних змін, управління, матеріально-технічного забезпечення, але й психології. Як зауважують Darroch S., Mazerolle L. [3], вимоги до поліціювання у сучасних умовах вимагають високої готовності до змін від представників поліцейської професії усіх рівнів, але така готовність та здатність поліцейських організацій до прийняття інноваційних практик майже не вивчається, що робить психологічну сутність реорганізаційних процесів важкозрозумілою [3].

Г.В. Залевський також запропонував типологізацію інноваційної особистості. Не заперечуючи можливість існування проміжних груп та беручи за основу характер відношення до інноваційної діяльності, він виділив такі типи:

- неофіли – бувають креативні (відносяться зі симпатією до інновацій, признають їх необхідність, на когнітивному рівні здатні їх генерувати, проте через страх невдачі не готові ризикувати та втілювати ідеї в життя) та флексибільні (не бояться пропагувати, відстоювати, можливо, і впроваджувати свої ідеї свої, а іноді навіть інших; якщо особистість і генерує, і впроваджує ідеї, то вона є інноватором не тільки на рівні засобів, але і на рівні цілей);

- неофоби (в буквальному сенсі бояться всього нового, відчувають страх перед невизначеністю) [1].

А. О. Скітович виявив, що ключовими факторами, котрі визначають високий рівень інноваційної активності, є соціальна зрілість і життєстійкість особистості, що виражаються в активній і незалежній поведінці, прагненні керуватися в житті власними переконаннями, установками і принципами, умінні встановлювати продуктивні соціальні контакти, відчутті можливості контролювати події, що відбуваються в своєму житті і їх наслідки. Дослідник визначає три групи особистісних характеристик, пов'язаних з високим рів-

нем інноваційної активності суб'єкта в сфері розробки та впровадження інновацій, які дозволяють визначити психологічний портрет інноватора. Інноваційний потенціал людини - це особистісний ресурс, який при відповідних умовах може проявити себе в якості базальної підстави для ініціації інноваційного поведінки. Цей ресурс складається з трьох основних блоків, ієрархічно пов'язаних між собою. Він включає в себе:

- Особистісні якості (толерантність до невизначеності, здатність до виправданого ризику, відповідальність, потреба в самореалізації, мотивація досягнення, рефлексивність, креативність, якості інтелекту, інтелектуальна ініціатива);
- компетенції (проектна компетентність, комунікативна компетентність, інформаційна компетентність);
- вітальність (особливості ціннісно-сислової організації життєвого світу, життєстійкість, суверенність, працездатність, мобілізаційний потенціал, рівень саморегуляції, орієнтація людини на певну якість життя) [2].

О. А. Шмельова виділяє наступні функції інноваційного потенціалу:

- цільова - реалізація в професійній діяльності її інноваційного ресурсу (об'єктивних і суб'єктивних результатів), що обумовлює її подальший розвиток;
- мотиваційна - задає потребу в реалізації готовності до інновацій, потребу власного саморозвитку та самовдосконалення;
- формування інноваційного досвіду - створює умови для узагальнення знань, пошуку закономірностей і відкриттів у вирішенні поставлених завдань, проявляється в здатності володіти цілісним, системним мисленням, широким кругозором та вмінням творчого підходу, самостійності в прийнятті рішення та критичного погляду на існуючі варіанти;
- прогностична - дозволяє передбачати результат тої чи іншої дії, обраного рішення, оцінити власні можливості та ресурси, що будуть на це витрачені та саму якість результату;
- трансформаційна - здатність перетворення інноваційного потенціалу на інновацію в дії задля досягнення цілі;
- розвитку - задає перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового, спрямованість на проектування змін в саморозвитку і особистісному і професійному зростанні як його сутнісної характеристики;
- формування інноваційного професійно-орієнтованого досвіду - пов'язана із зануренням особистості в зміст власної інноваційної діяльності, здатність її узагальнення та передачі досвіду колегам;

- практична орієнтованість - проявляється в готовності особистості генерувати нові знання в області інновацій і використовувати їх в ході постановки і вирішення нових завдань, в застосовності сформованого комплексу інноваційних умінь, інноваційного досвіду і компетентності [2].

Тож, виходячи з вище сказаного, можемо зробити висновок, що інноваційна поведінка це не тільки процес створення якогось нововведення чи витвору, а це вміння виходити за рамки, бачити нові та ефективніші рішення, приймати на себе відповідальність за прийняте неординарне рішення.

Список бібліографічних посилань

1. Залевский Г. В. К проблеме психологии инновационного поведения и его барьеров. *Сибирский психологический журнал*. 2009. № 34. С. 7–11.

2. Шмелева Е. А. Психолого-педагогические основы развития инновационного потенциала студентов и молодых ученых. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2013. № 3–1. С. 117.

3. Darroch S., Mazerolle L. Intelligence-led policing: a comparative analysis of community context influencing innovation uptake. *Policing and Society*. 2015. Vol. 25, No. 1. Pp. 1–24.

4. O'Neill W. G. Police reform in post-conflict societies: what we know and what we still need to know // International Peace Institute. URL: <https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/polreferpt.pdf> (дата звернення: 14.03.2020).

Одержано 17.03.2020

Представлен анализ новейших теоретических и эмпирических исследований психологов и социологов по проблемам инновационности. Рассмотрены понятия «инновация», «инновационное поведение», «инновационная личность», указано их функции, характеристики и особенности проявлений на практике. Инновационная личность - новаторская личность, являющаяся главной движущей силой общественного развития; личность, обладающая интегральной характеристикой, которая включает в себя две основные составляющие (инновационный потенциал человека и мотивационную готовность к инновационной деятельности).

Ключевые слова: *инновационная личность, реформирование, полиция.*

УДК 159(075)

Ігор Олександрович ВІДЕНЄЄВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології Харківської державної академії культури;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3270-5403>;

Єлизавета Олександрівна КРИЦІНА,

студентка Харківської державної академії культури;

Світлана Юріївна ШАРИШЕВА,

студентка Харківської державної академії культури

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Дана робота розкриває тему пов'язану з умовами професійної діяльності працівника органів внутрішніх справ, що можуть спричинити за собою зміни його особистості, які можуть бути наслідком прояву професійних деформацій. Під професійними деформаціями мають на увазі деструктивні зміни особистості в процесі діяльності, з чим так само пов'язаний синдром "професійного вигорання".

Ключові слова: індивідуально-психологічні особливості особистості, професійне вигорання, працівники органів внутрішніх справ.

Синдром "вигорання" є маловивченою особистісною деформацією і являє собою набір негативних психологічних переживань. Синдром включає в себе три компоненти, які є основними. Це емоційне виснаження (байдужість); деперсоналізація (негативізм або навпаки залежність від оточуючих); редуція (зниження почуття компетентності, невдоволення собою і знецінення діяльності). Через це виникає відчуття власної неспроможності, байдужість до роботи.

Вигорання - це реакція індивідуальна, тому всі ці симптоми ні у кого не проявляються одночасно, але існують індивідуальні варіації. Автори численних досліджень відзначають наявність негативної кореляційного зв'язку віку і вигорання [1. С. 49 - 51]. Деякі дослідження підтверджуються чутливість старшого віку до даного синдрому. Дослідження особливостей особистості в їх взаєминах з вигоранням, є важливим для вивчення даного феномена. Вважається, що особистісні особливості більше впливають на розвиток вигорання, ніж фактори робочого середовища. Є також важливим показник схильності до стрес-реакцій, та співвідношення між екстернальністю і інтернальністю. Перше це поведінка під якою розуміють прагнення до досягнень,

напористістю, постійним відчуттям нестачі часу, прагнення домінувати, невміння відпочивати з підвищеною збудливістю. Щодо другої стратегії, вона є протилежністю, так як відбувається пасивна реакція. Варто зауважити, що чим більше вигорання, тим частіше використовуються пасивні і агресивні моделі поведінки.

Важливий фактор, який взаємодіє з вигоранням, - ступінь самостійності і незалежності працівника у своїй діяльності і можливість приймати важливі рішення. Практично всі дослідження підтверджують негативну кореляційну залежність між зазначеними змінними і вигоранням.

Метою дослідження стало виявлення впливу індивідуально-типологічних особливостей особистості на професійне вигорання працівників органів внутрішніх справ.

У дослідженні взяли участь 80 працівників органів внутрішніх справ. Вік випробуваних від 18 до 50 років.

В результаті проведеного дослідження можна відзначити, що:

- низький рівень вигорання виявлений у 23,75% досліджуваних;
- середній рівень вигорання сформувався у 33,75% респондентів;
- високий рівень вигорання відзначається у 22,5% працівників ОВС.

Дуже високий рівень вигорання присутній у 20% піддослідних. По вище наведеним даним необхідно зазначити, що вигорання присутнє у всіх випробовуваних, тільки по різному виражене. Високі вимоги, велика складність і напруженість, пов'язана зі специфікою роботи, реорганізація, диктують високі вимоги до професійної підготовленості кожного працівника. Умови, в яких протікає життєдіяльність працівника органів внутрішніх справ, часто по праву називають екстремальними і стимулюючими розвиток стресу.

Отримані результати, свідчать про те, що такий особистісний конструкт, як екстраверсія, пов'язаний з високою зовнішньою реактивністю і низькою інтрапсихічною активністю, що відбиває спрямованість індивіда до реальної атрибутиці навколишнього світу. Внезок екстраверсії в регресію редукції професійних досягнень позитивний, чим більше рівень екстраверсії, тим нижче рівень редукції особистих досягнень. Отже, чим нижче рівень екстраверсії, тим більше властиві респондентам недостатня товарищівість, сором'язливість, замкнутість, відхід у світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеальних цінностей, тим більше вони схильні до емоційного виснаження, під яким розуміється почуття емоційної спустошеності і

втоми, викликане власною роботою, і деперсоналізації, яка передбачає цинічне ставлення до праці та об'єктам своєї праці. Чим вище рівень екстраверсії, тим менше виявляється редукція професійних досягнень - виникнення у працівників почуття некомпетентності у своїй професійній сфері, усвідомлення неуспіху в ній.

За проведення кластерного аналізу були виділені два кластери за ознаками професійного вигорання і особистісних особливостей. Перша група характеризується надмірною товариськістю, підвищеною вразливістю і чутливістю до тиску навколишнього середовища, високим рівнем емоційного виснаження. Таким чином ця група має стиль міжособистісної поведінки по конформному типу, тому тут проявляється високий рівень професійного вигорання. Друга група більш екстравертована, стиль поведінки відрізняється самовпевненістю, схильністю до конфліктів і неконформністю у виборі стилю поведінки. Ця група менш схильна до професійного вигорання і є менш виснаженою в емоційному плані.

В результаті проведення аналізу, було виявлено три фактори. Перший фактор в якому позитивне це екстраверсія, редукція і лабільність, а негативними ознаками є емоційне виснаження, деперсоналізація і інтровертованість. Фактором професійного вигорання є саме інтроверсія, яку можна позначити як соціальну пасивність, емоційну і особистісну відстороненість. Другий фактор - фактор сензитивності. Третій - фактор ригідності. Два останніх фактори виявилися особистісними особливостями, тому в них не увійшли показники професійного вигорання.

На підставі отриманих даних робиться висновок, що інтровертовані працівники більш схильні до професійного вигорання. Вони скромні та схильні до замкнутості. Саме вони здатні накопичувати емоційний дискомфорт без можливості виплеснути переживання в зовнішнє середовище.

Вивчення професійного вигорання як такого необхідно для створення психодіагностичних технологій, розробки і впровадження нових методів і форм психопрофілактичних заходів.

Список бібліографічних посилань

1. Віденєєв І. О. Детермінуючі фактори деформації професійної правосвідомості працівників слідчих підрозділів ОВС // Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень : тези І наук.-практ. конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 2017 р.) / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 49–51.

Одержано 21.02.2020

Данная работа раскрывает тему связанную с условиями профессиональной деятельности работника органов внутренних дел, которые могут повлечь за собой изменения его личности, что может быть следствием проявления профессиональных деформаций. Под профессиональными деформациями подразумевают деструктивные изменения личности в процессе деятельности, с чем так же связан синдром "профессионального выгорания".

Ключевые слова: *индивидуально-психологические особенности личности, профессиональное выгорание, работники органов внутренних дел.*

УДК [159.9.07+351.74]:17.022.1

Інна Вікторівна ВОРОБІЙОВА,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету
Національної академії Національної гвардії України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0325-7744>

ІМІДЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У КРИЗОВІ ПЕРІОДИ СЬОГОДЕННЯ

Результати ґрунтовних досліджень іміджу військовослужбовця Національної гвардії України (НГУ) показали, що кризові періоди у сучасному суспільстві є тією призмою, яка впливає на актуальний імідж військовослужбовців НГУ, формування їх ідеального образу, а також на їх ретроспективні оцінки.

Ключові слова: *військовослужбовець НГУ, імідж військовослужбовця НГУ, типи іміджу військовослужбовця НГУ.*

Дослідження проводилось у два етапи: під час подій «Євромайдану» та під час проведення антитерористичної операції (АТО). В ньому взяли участь понад 500 жителів України. Вибірку було вирізняно за показниками статі, віку (юнаки, молодь, зрілий вік), освіти (середня, середньо-спеціальна, вища), наявності близьких і родичів у органах правопорядку. Більшість вибірки належала до середнього соціального статусу та рівня доходу.

Учасникам дослідження було запропоновано за допомогою особистісного диференціалу (модифікація І.В. Воробійової, розроблена для дослідження іміджу правоохоронця) оцінити військовослужбовців НГУ, як вони їх сприймали «до подій», «під час подій» та скласти опис ідеального військовослужбовця. Отримані результати

було піддано процедурі кластерного аналізу для виділення типів оцінювання за кожним напрямком. До отриманих таким чином груп даних було застосовано дисперсійний і факторний аналізи.

Дослідження не проводилось на території проведення АТО, тому отримані типи іміджу не відбивають ставлення цієї частини населення України.

Порівняння результатів зазначених двох етапів дослідження показало, що відсоток осіб, які в цілому негативно оцінюють імідж військовослужбовців НГУ з часів «Євромайдану» до активних дій на сході країни скоротився, але середні оцінки рис військовослужбовців стали менш позитивними і більш диференційованими. Негативні оцінки сягнули крайніх позначок. Крім того, в період проведення АТО описи ідеального військовослужбовця втратили однорідність, чого не спостерігалось в оцінках періоду «Євромайдану». Ці зміни, насамперед, свідчать про те, що оцінювання військовослужбовців стало менш абстрактним. На сьогодні жителі України здатні диференціювати військовослужбовців НГУ поміж представників інших правоохоронних формувань, є більш вимогливими до них, не байдужі до питань розвитку і реформування НГУ, визначають її місце у формуванні нового громадянського суспільства.

Отримані результати показали, що визначальні зміни у суспільстві є тією призмою, яка впливає не лише на актуальне оцінювання військовослужбовців НГУ і формування їх ідеалу, але й впливають на їх ретроспективні оцінки.

Так, якщо у період «Євромайдану» позитивний тип іміджу, що описує військовослужбовця «до Євромайдану» був позначений нами, як «неупереджений професіонал», то у період АТО, опис військовослужбовця «до АТО» був позначений, як «комунікативно-компетентний».

Тип іміджу «неупереджений професіонал» описує військовослужбовця, який у своїй діяльності керується соціальними нормами, завжди поінформований щодо поточної ситуації, в тому числі і соціальної, здатний враховувати її при організації своєї професійної активності, принциповий та охайний, слідкує за тим, яке враження чинить на оточуючих. В типі іміджу, позначеному, як «комунікативно-компетентний» акцент зміщено з поінформованості на продуктивність. Так, в «комунікативно-компетентному» типі військовослужбовець описується продуктивним, наполегливим, працьовитим, принциповим та неупередженим. Назва типу підкреслює, що його діяльність носить «мирний» характер, що цілі діяльності досягаються засобами спілкування, а не фізичного впливу. Як бачимо, ретроспективна оцінка виявилась похідною від поточної ситуації.

«Євромайдан» актуалізував увагу до таких якостей, як поінформованість, здатність здійснити вірний свідомий вибір, а АТО показала, що військовослужбовця потрібно оцінювати за результатами його діяльності.

Негативна оцінка військовослужбовця зберігається при будь-яких соціальних ситуаціях, якщо він демонструє виражену егоцентричність (протилежність соціальної спрямованості), «зосередженість на вирішенні власних проблем». Негативні типи іміджу до подій були позначені нами, як «вимушений корупціонер» (ретроспективна оцінка періоду «Євромайдану») та «зверхній» (ретроспективна оцінка періоду АТО). Відзначимо, що з часів «Євромайдану» до АТО значно зменшується відсоток осіб, які вдаються до негативного оцінювання військовослужбовців – з 47,57% до 20,49%, але критика стає більш жорсткою.

Так, якщо до «Євромайдану» українці намагалися певним чином пояснити, а можливо і дещо виправдати негативні риси військовослужбовця, описуючи його, як «вимушеного корупціонера», як людину, яку такою зробила «система», яка вимушена рахуватися з обставинами, професійними вимогами, немає можливості відстояти свої погляди. То ретроспективний погляд на негативні риси військовослужбовця у період АТО дещо інший. Військовослужбовців описують як таких, що не прагнуть використовувати свій інтелектуальний потенціал, бояться «вийти із зони комфорту», перекладають відповідальність на зовні (мають екстернальний локус контролю), використовують норми (моралі, устав) для самовиправдання. Зверхнім ставленням до оточення ці військовослужбовці захищаються від критичних оцінок їх моральних і ділових якостей. У свідомості населення АТО зробила військовослужбовців більш самостійними, тому, як бачимо, у цей період риторика виправдання військовослужбовців відходить на другий план; українці стають більш вимогливими до результатів їх діяльності / бездіяльності.

Позитивні оцінки надані цивільним населенням військовослужбовцям дозволили говорити про такі типи іміджу, як «відданий справі» (під час «Євромайдану») і «рішучий» (під час проведення АТО). Під час «Євромайдану» у свідомості пересічного українця важливими характеристиками військовослужбовця стали здатність орієнтуватися у потоці суперечливої інформації, відкритість новому досвіду, здатність корегувати плани дій відповідно до змін ситуації, проявляти емоційну стійкість і використовувати неконфліктні способи вирішення суперечностей – риси, що характеризують

життєстійкість військовослужбовця. Під час проведення АТО військовослужбовця описують, як впевнену в своїх силах, незалежну, емоційно стійку, принципову та безкорисливу людину, якій, не потрібно доводити власну правоту і шляхетність, як людину «без страху та докору». Так, на думку пересічних українців, військовослужбовець під час «Євромайдану» «не мав права на помилковий вибір», під час АТО – йому не потрібно доводити свою правоту, від нього очікують сміливих і шляхетних вчинків.

Негативні оцінки військовослужбовців у періоди визначних подій в країні рисують образи «безпорадного» та «професійно непридатного» військовослужбовця. Зазначимо, що за час від «Євромайдану» до АТО втричі знизився відсоток осіб, які надають негативні оцінки військовослужбовцям (з 21,95% до 7,32%) та змінилися акценти у цих оцінках. Якщо під час «Євромайдану» негативно оцінювалася особа, яка зосереджена на власних інтересах, є імпульсивною і бездумною, тобто нездатною самостійно приймати рішення, то під час АТО негативні оцінки рисують нам образ пасивної, слабкодухої, байдужої особи, яка використовує свій інтелект для резонерства, безплідного мудрування задля самовиправдання – тобто особи, яка нездатна до професійної самореалізації.

«Євромайдан» і АТО змінили погляди українців і на ідеал військовослужбовця НГУ. Так, тип іміджу «свідомий моральний еталон» – ідеал періоду «Євромайдану» – описує військовослужбовця, який здатний ініціювати власну цілеспрямовану активність, педантично дотримується норм (професійної діяльності і соціальної взаємодії), сміливий, дисциплінований, відкритий (доступний) для взаємодії (діалогу).

Тип іміджу, позначений, як «справедливий» – ідеал періоду АТО – описує військовослужбовця, який здатного до співчуття, такого, що бореться за справедливість, самостійного, відповідального за свої дії, витриманого (не піддається негативним переживанням) – це вже образ не абстрактного морального еталону, а образ воїна-захисника.

Зазначимо, що за час проведення АТО серед українців виділилася група (6,56% від досліджуваної вибірки), яка наділяє військовослужбовців функцією реформування суспільства, описаний ними тип військовослужбовця було позначено, як «пасіонарний». На думку цієї частини населення військовослужбовці НГУ є тією силою, яка здатна створювати нові норми суспільних відносин, нове громадянське суспільство. Згідно їх описів військовослужбовці живуть бідами українців, не відступають від принципів, доводять усі справи до кінця (не визнають «напіврішень», компромісів), не піддаються впливам (пропаганді, агітаціям), переконливі та великодушні (не прагнуть відплати).

Проведене нами дослідження показало, що імідж військовослужбовця НГУ у свідомості пересічного українця постійно корегується, насамперед, в залежності від загальної соціальної ситуації; досвіду конкретної взаємодії; ролі НГУ, яку вона виконує у суспільстві (її місії); конкретних функцій і способів їх реалізації військовослужбовцями; корисності та результативності їх дій; наявності інформації щодо соціально значущих вчинків, здійснених військовослужбовцями та оцінки (позитивної/негативної) джере рела цієї інформації тощо.

Одержано 5.03.2020

Результаты фундаментальных исследований имиджа военнослужащего Национальной гвардии Украины (НГУ) показали, что кризисные периоды в современном обществе являются той призмой, которая влияет на актуальный имидж военнослужащих НГУ, формирование их идеального образа, а также на их ретроспективные оценки.

Ключевые слова: *военнослужащий НГУ, имидж военнослужащего НГУ, типы имиджа военнослужащего НГУ.*

УДК 159.9

Андрій Володимирович ГОРЯІНОВ,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Олена Олександрівна ЄВДОКІМОВА,

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ КОНФЛІКТНОСТІ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Наведено результати дослідження зв'язку конфліктності та толерантності до невизначеності у працівників патрульної поліції у гендерному ракурсі.

Ключові слова: *гендер, конфліктність, поліцейські, толерантність до невизначеності.*

Правоохоронна діяльність накладає обов'язок володіння вміннями регулювати процеси професійної взаємодії, вирішувати конфлікти, що виникають у процесі професійної діяльності між суб'єктами й об'єктами праці, попереджувати конфліктні ситуації, вирішувати виникаючі в процесі професійної діяльності конфлікти різних рівнів і спрямованості. Усе це є умовою успішного виконання професійної праці, одним з найважливіших показників професіоналізму фахівця правоохоронної галузі [1, с. 238].

Схильність до конфліктної поведінки (конфліктність) виступає перешкодою на шляху формування професіоналізму поліцейського та набуває якості «анти-компетенції», котра знижує професійну компетентність поліцейського. Конфліктність трактується як властивість, котра характеризується психічною активністю особистості, емоціями, думками, мисленням, намірами, установками тощо, котрі спонукають її до конфліктної поведінки, зовнішньої, фізичної активності [2, с.57].

Виходячи зі значущості проблеми, сучасними дослідниками активно вивчається широке коло психологічних чинників конфліктності, але, разом з цим, взаємодії конфліктності та толерантності до невизначеності науковцями приділено недостатню увагу, незважаючи на те, що для правоохоронної діяльності характерною є проблема нелінійності та невизначеності [3, 4, 5].

Саме це обумовило мету нашого дослідження, яка полягала у вивченні взаємозв'язку конфліктності та толерантності до невизначеності. Для більш детального вивчення такого зв'язку, дослідження здійснювалося у гендерному ракурсі.

У дослідженні були використано самооцінний варіант методики «Диференціальна діагностика конфліктності» (Т.Ю. Ульянова) [2] та методик «Новий опитувальник толерантності до невизначеності» (Т. В. Корнілова) [6]. Для статистичної обробки результатів було застосовано метод рангової кореляції Спірмена. Досліджуваними виступили 98 працівників патрульної поліції. Першу групу склали 56 чоловіків, у другу групу увійшло 42 жінки.

Було встановлено, що шкала «Толерантність до невизначеності» у групі жінок демонструє значущий від'ємний взаємозв'язок з когнітивним компонентом конфліктності ($r = -0,386, p \leq 0,01$), у групі чоловіків – із поведінковим компонентом конфліктності ($r = -0,437, p \leq 0,001$). Отже, з посиленням стійкості до невизначеності та готовності діяти у невизначених ситуаціях у жінок відбувається нейтралізація ворожих думок та негативних уявлень, що супроводжують конфлікт, схильності переконувати інших у їх неправоті,

у чоловіків – меншої вираженості набувають схильність до відкритого висловлювання невдоволення та критики на адресу опонента, висування підозри в його негативних спонуканнях, відкрита недовіра, прагнення завжди і словом і справою довести свою правоту, гіпертрофоване відчуття справедливості тощо. У групі жінок встановлені значущі додатні кореляції між психофізіологічним й емоційним компонентами конфліктності та шкалою «Міжособистісна інтолерантність» ($r = 0,417$, $p \leq 0,01$ та $r = 0,427$, $p \leq 0,01$). У групі чоловіків емоційний компонент конфліктності додатно корелює на значущому рівні зі шкалою «Інтолерантність до невизначеності» та від'ємно – зі шкалою «Толерантність до невизначеності» ($r = 0,363$, $p \leq 0,01$ та $r = -0,442$, $p \leq 0,001$). Зміст отриманих взаємозв'язків свідчить про те, що у жінок зі зростанням прагнення ясності у міжособистісних стосунках та дискомфорту у разі невизначеності стосунків з оточуючими більш істотними стають суб'єктивні психофізіологічні зміни, що супроводжують конфліктні переживання, думки та поведінку особистості, зокрема, відчуття фізичної напруженості, а також, схильність до бурхливого переживання емоцій у ситуації конфлікту. У чоловіків емоційний компонент конфліктності загострюється разом зі збільшенням схильності уникати невизначеності та дихотомічно поділяти думки, цінності, засоби відповідно до суб'єктивно значущих правил та принципів, але втрачає вираженість зі зростанням толерантності до невизначеності. Як у чоловіків, так і у жінок, контрольно-регулятивний компонент конфліктності додатно корелює на значущому рівні зі шкалою «Толерантність до невизначеності» ($r = 0,401$, $p \leq 0,01$ та $r = 0,388$, $p \leq 0,01$). Крім того, цей компонент конфліктності у групі чоловіків виявляє значущий негативний взаємозв'язок зі шкалою «Інтолерантність» ($r = 0,460$, $p \leq 0,001$), тоді як у жінок – зі шкалою «Міжособистісна інтолерантність» ($r = 0,391$, $p \leq 0,01$). Тобто, в обох групах збільшення толерантності до невизначеності супроводжується актуалізацією здатності контролювати свої реакції, рівень володіння власними емоціями і думками, що супроводжують конфліктність і її зовнішні прояви, яка у чоловіків втрачає вираженість із посиленням неприйняття невизначеності, а у жінок – із загостренням орієнтації на визначеність та ясність у міжособистісних стосунках.

Таким чином, отримані дані свідчать про гендерну специфіку у структурі взаємозв'язків між конфліктністю та толерантністю до невизначеності у патрульних поліцейських. Разом з цим, результати дослідження дозволяють стверджувати, що толерантність до невизначеності виступає чинником нейтралізації проявів конфліктності працівників патрульної поліції незалежно від їх статі.

Представлене дослідження має пошуковий характер, а його результати окреслюють перспективи подальших досліджень, котрі ми вбачаємо у більш детальному вивченні гендерних чинників конфліктності поліцейських, що дозволить розробити специфіковані психологічні програми з її профілактики.

Список бібліографічних посилань

1. Яворська Г. Х. Навчально-методичне забезпечення формування конфліктологічної компетентності майбутніх правоохоронців. *Педагогіка та психологія*. 2016. Вип. 54. С. 236–245.

2. Ульянова Т. Ю. Індивідуально-психологічні особливості конфліктності як властивості особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2017. 256 с.

3. Клименко І. В. Ситуація невизначеності та роль толерантності як складової соціально-психологічної адаптації курсантів-правоохоронців. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Т. 7. Екологічна психологія. С. 61–70.

4. Статный В. М. Концепция неопределенных состояний субъекта правоохранительной деятельности: акмесинергетический подход. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. № 1. С. 122–125.

5. Kleinig J. *The ethics of policing*. Cambridge University Press, 1996. 335 p.

6. Корнилова Т. В. Новый опросник толерантности-интолерантности к неопределенности. *Психологический журнал*. 2010. Т. 30, № 6. С. 16–28.

Одержано 17.03.2020

Приведены результаты исследования связи конфликтности и толерантности к неопределенности у сотрудников патрульной полиции в гендерном ракурсе.

Ключевые слова: *гендер, конфликтность, полицейские, толерантность к неопределенности.*

УДК 343.92:343.413

Євгенія Володимирівна ГРИГОРОВА,
здобувач кафедри досудового розслідування
науково-дослідного інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕТЕРМІНАЦІЮ ВЧИНЕННЯ ПІДКУПУ ВИБОРЦІВ

Встановлення та детальний аналіз усього комплексу детермінант, що зумовлюють вчинення злочину, сприяє ефективній реалізації норм кримінального закону, удосконаленню юридичної практики, підвищенню результативності розслідування та встановленню справедливості на стадії судового розгляду, а найголовніше – виробленню адекватних та дієвих запобіжних заходів.

Ключові слова: виборча компанія, підкуп, виборці, злочин.

Проведення минулих виборчих кампаній супроводжувалось вчиненням порушень, серед яких підкуп виборців носив подекуди масовий характер і відзначався неабияким різноманіттям способів надання неправомірної вигоди. Не зважаючи на те, що за дане діяння передбачена кримінальна відповідальність (як для виборця, так і для надавача неправомірної вигоди – ст. 160 КК України), ставлення учасників виборчого процесу до таких злочинів неоднозначне, що є однією з причин виникнення суттєвих ускладнень під час їх виявлення та розслідування.

Йдеться зокрема про те, що значна кількість громадян толерантно ставиться до отримання неправомірної вигоди від кандидатів під час виборчих перегонів. Так, Ю. М. Коломієць та Л. В. Гудзь, здійснивши аналіз основних виборчих правопорушень, дійшли висновку, що однією з основних їхніх причин є високий ступінь психологічної готовності значної кількості громадян до їх вчинення. Проведене авторами дослідження показало, що більшість порушників виборчого законодавства впевнені у тому, що за вчинене не доведеться відповідати [1]. Дані висновки цілком підтверджуються результатами соціологічних досліджень. Зокрема, за результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» в рамках проекту «Портрети регіонів» 15 % респондентів позитивно ставляться до ситуації, коли під час виборів в Україні деякі політики матеріально допомагають виборцям, ще 23 % займають нейтральну позицію щодо цього питання [2]. При цьому варто наголосити, що зважаючи на те,

що такі дії є кримінально караними, значна частина респондентів могли приховати свою справжню думку і реальна частка потенційно готових до підкупу осіб могла бути ще більшою.

Аналізуючи причини таких тенденцій, ми вкотре переконалися у їхньому комплексному характері і виявляємо цілковиту солідарність з С. А. Мозолем у тому, що під причиною конкретного злочину в причинно-наслідковому комплексі варто розуміти взаємодію суб'єктивного й об'єктивного елементів, відповідно представлених негативними морально-психологічними якостями особистості і зовнішнім середовищем, що продовжує розвиток, зміцнення цих негативних особистісних якостей. До життєвих ситуацій, у яких відбувається розвиток і зміцнення характерних морально-психологічних рис майбутнього порушника виборчого законодавства, науковець відносить, наприклад, його постійне перебування у певному середовищі, де панують антисуспільні звички, кримінальна субкультура; корупція, безкарність за вчинені раніше правопорушення; зіткнення з представниками влади з приводу антисуспільної поведінки, яке часто може посилювати ще більше відторгнення, неприйняття норм і правил законотворчого способу життя. Наведені несприятливі життєві ситуації викликають або ще більше посилюють у людини озлобленість, агресивність, мстивість, драгізмованість та інші негативні риси [3, с. 110–112].

Відтак, вчинення кожного злочину зумовлене не однією конкретною обставиною, а їх сукупністю – як об'єктивних, так і суб'єктивних. При цьому зовнішні обставини не безпосередньо впливають на вибір поведінки людиною, а сприймаються нею опосередковано, через призму її суб'єктивного наповнення.

Соціально-моральні причини вчинення підкупу виборців полягають у формуванні певних поглядів та звичок громадян, що втілюються у безвідповідальному ставленні до державного устрою, конституційного ладу і, що головне – до майбутнього своєї країни. На тлі кризових явищ в економіці та невиконання представниками державної влади соціальних обов'язків перед громадянами відбулося не лише зuboжіння значної частини населення, а й значно знизився рівень поваги до закону як такого. Суспільство зневірилося у здатності влади здійснити обіцяні зміни, а звідси – зневажливе ставлення до виборчого процесу та його результатів взагалі. Хибне уявлення виборця про те, що один його голос не може ні на що вплинути, схиляє певних осіб до можливості отримання неправомірної вигоди. До цього додається низький правовий рівень обізнаності

щодо механізму виборчих процедур, надто велика кількість політичних сил, задіяних у виборчих перегонах, соціальна і політична напруга у державі, а також суттєвий вплив на виборців ЗМІ, діяльність яких не завжди вирізняється об'єктивністю. Все це значною мірою створює широкі можливості для зацікавлених осіб порушувати виборчі права громадян та використовувати це на свою користь.

Економічні причини вчинення підкупу виборців (відсутність грошових коштів, роботи тощо) також не детермінують вчинення даних злочинів самі по собі, а у взаємодії з моральними установками людини, яка замість активного протистояння несприятливій життєвій ситуації обирає шлях найменшого опору. Адже за суму в межах 500 грн. за винесений з дільниці бюлетень або голосування за «потрібного» кандидата не вимагається значних фізичних чи інтелектуальних зусиль.

Не є таємницею, що у списках переважної більшості політичних сил значною є кількість представників крупного бізнесу, власників банків та великих підприємств. Завдяки фінансовим можливостям зазначених осіб може здійснюватись масовий підкуп виборців та членів виборчих комісій. До того ж, впливовий статус народного депутата України, наявність суттєвих пільг та переваг, а також можливість лобювати інтереси своєї компанії зумовлюють бажання стати ним за будь-яку ціну, застосовуючи при цьому всі можливі засоби та способи, які не завжди мають правовий характер.

Аналіз кримінальних проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму надав можливість дійти висновку про те, що переважна більшість (67,2 %) виборців, які приймали пропозицію, обіцянку або одержували неправомірну вигоду, належали до найбільш вразливих та незахищених верств населення з низьким рівнем матеріального забезпечення. Йдеться про пенсіонерів, інвалідів, студентів, працівників з низьким рівнем оплати праці, жінок у відпустці по догляду за дитиною тощо.

І якщо мотивами вчинення досліджуваного злочину представниками старшого покоління є, переважно, матеріальна зацікавленість на тлі повної зневіри у владні структури, то у виборців молодого віку специфічною причиною таких протиправних дій є легковажність, що втілюється у недостатньо зрілій оцінці ситуації. Те, що відбувається, сприймається ними як певна «гра». Тому досить часто молоді люди, які вперше голосували, висловлюють щире здивування з приводу факту притягнення їх до кримінальної відповідальності за ст. 160 КК України. Такий стан речей зумовлений у тому числі суттєвими прорахунками у вихованні (сімейному та шкільному).

На наше переконання, встановлення та детальний аналіз усього комплексу детермінант, що зумовлюють вчинення злочину, сприяє ефективній реалізації норм кримінального закону, удосконаленню юридичної практики, підвищенню результативності розслідування та встановленню справедливості на стадії судового розгляду, а найголовніше – виробленню адекватних та дієвих запобіжних заходів.

Список бібліографічних посилань:

1. Коломієць Ю. М., Гудзь Л. В. Правопорушення на виборах в Україні та шляхи їх подолання. *East European Scientific Journal*. 2019. № 6 (46), вип. 8. С. 51–54.

2. Українці розповіли про своє ставлення до підкупу на виборах // РБК-України : сайт. 26.12.2018. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukrainsy-rasskazali-svoem-otnoshenii-podkupu-1545841324.html> (дата звернення: 02.03.2020).

3. Мозоль С. А. Запобігання злочинам проти виборчих прав громадян : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 267 с.

Одержано 14.03.2020

Определение и детальный анализ всего комплекса детерминант, обуславливающих совершение преступления, способствует эффективной реализации норм уголовного закона, совершенствованию юридической практики, повышению результативности расследования и установлению справедливости на стадии судебного разбирательства, а главное - выработке адекватных и действенных мер.

Ключевые слова: избирательная компания, подкуп, избиратели, преступление.

УДК 159.92

Вікторія В'ячеславівна ДОЦЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7757-2793>

**МЕТОД КАСКАДНОГО НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ
ПІДГОТОВЦІ КУРСАНТІВ ЗВО ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ
УМОВАМИ НАВЧАННЯ**

Представлено каскадний метод навчання та проаналізовано досвід його використання в професійній підготовці курсантів поліції. Показано можливість використання каскадного методу навчання для розвитку навичок softskills у курсантів поліції під час проведення науково-педагогічної та інноваційної діяльності.

Ключові слова: каскадний метод навчання, курсанти поліції, соціальні навички, навички успішності

Зміна парадигми професійної підготовки та виховання працівників поліції у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання вимагає нових підходів до розвитку соціальних навичок та компетентностей здобувача вищої освіти. Автори (Л.М. Балаба нова, Т.С. Вайда, З.Р. Кісіль, Н.Е. Мілорадова, О.І. Федоренко, О.М. Цильмак та ін.) неодноразово зазначали, що навчання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання вимагає поєднання навчального процесу з службовою діяльністю, що ставить складні та суперечливі завдання перед навчально-виховним процесом. На наш погляд, одним з варіантів вирішення завдань професійної підготовки курсантів є удосконалення форм, методів і засобів навчання з урахуванням вимог сучасності. А що саме вимагає сучасне життя від фахівця (здобувача вищої освіти, випускника університету) добре демонструє наступна цитата: «У цьому світі нікому не цікаво, скільки всього ви знаєте, тому що Гугл знає все! Людей цікавить, як ви можете застосувати те, що знаєте, і це стосується і навчання, і роботи, і обов'язків громадянина» [1, с. 251].

В останні роки в пріоритеті інтерактивні методи навчання, які допомагають розвивати навички softskills (так звані «соціальні навички» чи «навички успішності»): комунікації, лідерство, вміння працювати в команді, в екстремальних умовах, здатність брати на себе відповідальність, самостійно приймати рішення, вирішувати

конфлікти, розуміння важливості вчасного виконання поставлених завдань, здатність логічно і критично мислити, креативність тощо.

З метою розширення інтерактивних методів навчання, що вже використовуються у ЗВО зі специфічними умовами навчання (квест, метод кейсів, тренінги тощо), нами було апробовано метод каскадного навчання.

Зміст каскадного навчання полягає в тому, що передача знань та здійснення контролю за їх засвоєнням здійснюється «по сходах», зверху вниз: від викладача до курсантів, від курсантів до курсантів. Каскадний метод передбачає не пасивне слухання під час лекцій, а співпрацю і взаємодію курсантів між собою та з викладачем, що суттєво посилює роль як викладача так і курсанта. Викладач – центр каскаду, він демонструє студентоцентрований підхід, організовує інтерактивне навчання, формує атмосферу взаєморозуміння і довіри. Курсант – самостійний і відповідальний учасник освітнього процесу засвоює певні знання і навички та передає їх своїм колегам.

Каскадне навчання складається із декількох кроків:

1. Вибір здобувачів вищої освіти, які проходять навчання у викладача.

2. Навчання здобувачів вищої освіти, передача їм знань і навичок.

3. Передача знань і пояснення системи оцінювання. Здобувачам вищої освіти необхідно передати отриманні знання іншим слухачам, поділитися з ними власним досвідом за допомогою практичних занять, семінар-тренінгів та іншими способами, які вони обирають самостійно.

4. Контроль знань.

В основі каскадного навчання знаходиться чотирьох етапний цикл навчання дорослих Д. Колба, згідно якого навчання ефективно тоді, коли людина отримує новий досвід, розмірковує над ним, аналізує і робить висновки, які застосовує на практиці для перевірки гіпотези, що знову призводить до нового досвіду [3].

Ми використали метод каскадного навчання в процесі вивчення навчальної дисципліни «Психологія дев'янтної поведінки». Першим кроком став вибір курсантів, які навчаються за спеціальністю 053 «Психологія» (2 особи) та 262 «Правоохоронна діяльність» (2 особи) для проходження навчання у викладача. Необхідно було обрати курсантів, які мають організаційні, комунікативні здібності та спроможні передати отриманий досвід своїм однокурсникам.

На другому кроці курсанти пройшли навчання у викладача за темою «Вплив хибних типів виховання на дитину». Навчання здійснювалося під час самостійної підготовки курсантів у формі семінар-тренінгу.

Третій крок: курсанти передали отримані ними знання і навички курсантам і пояснили як буде здійснено контроль. Передача знань здійснювалася під час проведення практичних занять з навчальної дисципліни «Психологія девіантної поведінки» та самостійної підготовки (для курсантів, які були на чергуванні або у від'їзді). Курсанти обрали наступні форми передачі знань: міні-лекція (10 хв.); психотренінгові вправи [2, с. 443]; обговорення за допомогою постановки різноманітних видів питань, групова дискусія; наведення прикладів з життя, притчі, метафори. Крім того, для передачі отриманого досвіду було здійснено «обмін» курсантами: курсанти, які навчаються за спеціальністю 053 «Психологія» передавали знання курсантам, які навчаються за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» і навпаки. Під час такого «обміну» курсанти змогли познайомитися з різними підходами до проблеми спілкування з батьками: з точки зору психолога ювенальної превенції та інспектора ювенальної превенції.

Четвертий крок: Контроль знань (через три-чотири дні після передачі знань) за допомогою розроблених анкет зі спеціальними завданнями. Якщо завдання було не виконано, то курсанту надавали консультацію з незрозумілого питання і давали нову анкету для повторного контролю.

Переваги даного методу: викладач застосовує студентоцентризований підхід; курсант залучається до активної діяльності завдяки чому краще засвоює нові знання (відсутнє пасивне навчання і заучування матеріалу перед контролем); курсант краще запам'ятовує новий матеріал, оскільки пояснює його іншим однокурсникам; у курсантів розвиваються навички комунікації, співпраці, самостійності і відповідальності; за рахунок об'єднання курсантів, які навчаються за різними спеціальностями, для вирішення одного завдання покращується їх мотивація навчання; дозволяє курсанту бути успішним.

Перспективою подальшого дослідження є залучення до каскадного методу навчання курсантів-психологів та студентів-психологів, які навчаються за однією спеціальністю, але мають різний досвід навчання, несення служби і проходження практики.

Список бібліографічних посилань

1. Вагнер Т., Дінтерсміт Т. Мистецтво навчати. Як підготувати дитину до реального життя / пер. з англ. Н. Борис. Київ : Наш формат, 2017. 312 с.
2. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. Київ : Либідь, 2011. 520 с.

З. Петерсон К., Колб Д. Век живи – век учись. М. : Манн, Иванов и Фербер, 2017. 224 с.

Одержано 05.03.2020

Представлен каскадный метод обучения и проанализирован опыт его использования в профессиональной подготовке курсантов полиции. Показана возможность использования каскадного метода обучения для развития навыков softskills у курсантов полиции при осуществлении научно-педагогической и инновационной деятельности.

Ключевые слова: каскадный метод обучения, курсанты полиции, социальные навыки, навыки успешности.

УДК 159.9

Ігор Володимирович КЛИМЕНКО,

доктор психологічних наук,

Голова Національної поліції України;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3552-2277>

КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

Категорію відповідальності розглянуто як підґрунтя службової активності, сумлінного ставлення кожного працівника поліції до своїх службових обов'язків, а також як особистісну характеристику, що забезпечує ефективне функціонування службових повноважень, одну з правових гарантій належного виконання завдань у межах компетенцій та повноважень поліцейського.

Ключові слова: відповідальність, свобода, поліцейський, наслідки, когнітивний, емоційний, вольовий, динамічний мотиваційний, поведінковий і результативний компоненти.

Категорії свободи і відповідальності були чи не центральними в багатьох філософських школах і вченнях (Дж.Ст. Мілль, І. Кант, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-П. Сартр, С. К'єркегор, А. Камю й інші), ставали предметом дослідження в різних науках (філософії, праві, психології, педагогіці, соціології тощо.). Практично всі світові психологічні школи – біхевіоризм, психоаналіз, гуманістична психологія – звертаються до дослідження окремих аспектів проблеми відповідальності.

У психології дослідження відповідальності здійснювалися в різних аспектах: етичному (J. Piaget, L. Kohlberg, K. Helkama), причинності (F. Nieder), у контексті вивчення локусу контролю (J. Rotter),

в межах теорії атрибуції (D. McClelland, J.W. Atkinson, R. A. Clark) тощо. Частина теорій трактувала відповідальність досить вузько, фрагментарно, розглядаючи лише її когнітивний аспект; а інші – навпаки, гранично широко. Пріоритетною в багатьох дослідженнях стала проблема зовнішньої форми відповідальності як прийняття необхідності.

Підходи, що досліджують тільки юридичні та соціологічні форми відповідальності, зазвичай розглядають зовнішні наслідки певних вчинків та поведінки. Хоча проблема полягає у тому, наскільки людина здатна передбачати наслідки своїх вчинків і відповідати за них, здійснювати самостійно життєвий вибір і бути суб'єктом власного життя, почувати себе відповідальною за свій життєвий шлях. Суб'єктивний характер відповідальності виявляється, насамперед, у тому, як людина сприймає і пояснює навколишній світ, наскільки вона хоче на нього впливати, коли, в якій ситуації і якою мірою вона буде приймати відповідальність і наскільки вона буде реалізована.

Відповідальність, з точки зору психології, є складним і багатоаспектним особистісним утворенням. Різними авторами виокремлюються її когнітивний, емоційний, вольовий, динамічний мотиваційний, поведінковий і результативний компоненти (J. Piaget, L. Kohlberg, В. Сафін, В. Прядеін тощо.). При цьому акцент у більшості досліджень зроблений в основному лише на одному з компонентів, а саме – когнітивному.

Відповідальність посідає особливе місце у професійній діяльності працівників Національної поліції. Успішність функціонування будь-якої системи визначається, з одного боку, ефективністю виконання поставлених завдань; з іншого – забезпечується успішним функціонуванням кожної її складової [2]. Будь-яка правоохоронна система виникає і розвивається як відповідь на запити і потреби розвитку суспільства [2]. В ході проведених експертних опитувань щодо найважливіших якостей, які українські громадяни хочуть бачити притаманними працівникам поліції, високий рівень відповідальності стоїть на першому місці [3].

Відповідальність пов'язана з процесом перетворення особистістю зовнішніх регулюючих систем у внутрішні. Принципи, зразки поведінки, ціннісні орієнтації стають частиною життєдіяльності для певної особи. Тому зовнішні впливи на особистість утворюють міцний сплав з її активною діяльністю; прагнення розвиватися – з процесами саморегуляції особистості. Якісна професійна

підготовка сучасного працівника поліції неможлива без добре поставленої системи психологічної підготовки. У більшості працівників у критичних ситуаціях спостерігається певний стереотип поведінки, що залежить від рівня їх професійної підготовки. За умови якісної підготовленості (у тому числі психологічної) такий працівник у складній обстановці сподівається, головним чином, на своє рішення і вирішення ситуації власними силами і засобами, що засноване на знаннях необхідних директивних розпоряджень, певному особистому досвіді. У менш підготовлених працівників в аналогічних випадках відсутність правильного уявлення щодо своїх обов'язків, відсутність досвіду дій у подібних умовах викликає невпевненість у собі, спроби перекласти відповідальність на когось іншого, піклування в критичний момент не про те, що необхідно терміново робити, а про те, хто за це буде потім відповідати. Відповідальність виступає тим необхідним компонентом у професійній діяльності працівників поліції, що обумовлює успішність та ефективність їх служби. На формуванні відповідальності робиться наголос як у ході професійної підготовки поліцейських, так і в процесі їх службової діяльності.

Людина – це система, яка сама себе регулює. Психічна саморегуляція здійснюється у поєднанні її енергетичних, динамічних і соціально-змістових аспектів. Людина не автоматично перелаштовується з однієї діяльності на іншу, а свідомо, враховуючи при цьому соціальну ситуацію, важливість операцій, які вона виконує, можливі результати своїх вчинків тощо. Вона має можливість вибору, і в цьому полягає її свобода волі. Володіючи свідомістю, особистість відповідальна за наслідки здійснених виборів і вчинених дій [1, с. 901].

Професіоналізм вимагає від поліцейського наявності певної сукупності знань, умінь і навичок. Водночас велике значення має сформованість особистісних якостей, що відповідають специфіці їх службової діяльності. Працівникам поліції особливо необхідні чіткий самоконтроль, високий рівень володіння собою, здатність приймати оперативні рішення, керувати службовими операціями, поведінкою і емоціями. Теоретичні дослідження, експертні оцінки і практика свідчать, що відповідальність як професійна властивість особистості входить у ядро професійноважливих якостей, що забезпечують результативність у складноорганізованій діяльності працівників поліції, в загальній регуляції життєдіяльності особистості [4].

Основними показниками надійності практично будь-якої професійної діяльності є: самоконтроль, професійна відповідальність,

почуття обов'язку, дисциплінованість, самооцінка, воля та самовладання [2]. Специфічні складні умови протікання служби працівників Національної поліції визначають особливу важливість розвитку потенційних можливостей, особистісних особливостей, здібностей та вміння ефективно пристосовуватися до цих умов, формувати і зберігати високий рівень активності нервово-психічного стану і працездатності, тобто вміння формувати оптимальний стиль життєдіяльності, активну життєву позицію, оптимальний рівень саморегуляції психофізіологічних функцій.

Відповідальність – специфічна для зрілої особистості форма саморегуляції і самодетермінації, що виражається в усвідомленні себе як причини здійснюваних вчинків та їх наслідків і в усвідомленні та контролі своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у навколишньому світі й у власному житті. Відповідальність є підґрунтям службової активності, сумлінного ставлення кожного працівника правоохоронних органів до своїх службових обов'язків, а також особливим методом, що забезпечує ефективне функціонування службових повноважень, однією з правових гарантій належного виконання завдань у межах компетенцій та повноважень.

Що стосується категорії свободи, то ще з часів Просвітництва людська цивілізація стала традиційно розуміти людські відносини скоріше в категоріях свободи і права, ніж обов'язків, що відповідає філософській та культурній основі західних держав. Цінність свободи стала настільки винятковою, що у певних суспільних контекстах і відносинах страждає категорія обов'язків. Актуальність проблеми свободи й відповідальності диктується ще й тим, що сьогодні у кожної людини з'явилася можливість вибору практично у всіх сферах життя: професії, місця проживання, партнерів, політичних діячів тощо. Відповідальність за ці вибори лягає на особистість. Таким чином, ми вступили в смугу тотальної відповідальності. Сучасна мінлива соціально-економічна ситуація вимагає компетентної відповіді на питання щодо сутності суспільної й особистісної відповідальності, меж її прийняття та реалізації.

Список бібліографічних посилань

1. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. 3-тє вид. Київ : Центр учб. літ., 2009. 1007 с.
2. Євдокімова О. О. Психологічні детермінанти успішності професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Право і Безпека*. 2012. № 2. С. 217–221.
3. Клименко І. В. Формування відповідальності у майбутніх правоохоронців у процесі професійної підготовки. *Право і Безпека*. 2017. № 2 (65). С. 152–157.

4. Малигіна Г. С. Психологічні аспекти відповідальності працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Психологія*. 2014. Т. 19, вип. 1 (31). С. 204–213.

Одержано 15.03.2020

Категорию ответственности рассмотрено как основу служебной активности, добросовестного отношения каждого работника полиции к своим служебным обязанностям, а также как личностную характеристику, обеспечивающую эффективное функционирование служебных полномочий, одну из правовых гарантий надлежащего выполнения задач в рамках компетенций и полномочий полицейского.

Ключевые слова: *ответственность, свобода, полицейский, последствия, когнитивный, эмоциональный, волевой, динамичный мотивационный, поведенческий и результативный компоненты.*

УДК 159.923.33:355.48

Олег Матвійович КОКУН,

доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України,
заступник директора з науково-інноваційної роботи
Інституту психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України,
головний науковий співробітник Науково-дослідного центру
гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1793-8540>;

Ірина Олександрівна ПІШКО,

старший науковий співробітник Науково-дослідного центру
гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9246-2277>;

Лілія Василівна КОРНЯ,

науковий співробітник Науково-дослідного центру
гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3542-8985>

**ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО
ДІАГНОСТУВАННЯ КОРОТКОЧАСНОЇ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
ЗА КОНТРАКТОМ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ
ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ ПІД ЧАС БОЙОВОГО
ЗЛАГОДЖЕННЯ**

*Викладено практичні рекомендації щодо діагностування коротко-
часної психологічної готовності військовослужбовців військової
служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під
час бойового злагодження та особливості її моніторингу.*

Ключові слова: *військовослужбовці, психологічна готовність, бо-
йове злагодження.*

Успішність та ефективність виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження, значною мірою залежить від рівня психологічної готовності військовослужбовців до їх вирішення. Цілісна психологічна готовність до діяльності являє собою сукупність певних психологічних властивостей та станів особистості, які складають підсистеми короткочасної та тривалої готовності. Психологічну готовність до екстремальних видів діяльності (зокрема, військовослужбовців в районі

проведення ООС) можна визначити як інтегративне особистісне утворення, яке складається з короточасної та тривалої готовності й забезпечує психологічну придатність до діяльності в екстремальних умовах.

Тривала готовність являє собою систему інтегрованих властивостей, знань, досвіду особистості, а короточасна психологічна готовність – особливий психічний стан, що характеризується наявністю в суб'єкта образу структури певної дії та стійкої спрямованості свідомості на її виконання. Тривала готовність військовослужбовця формується впродовж його професійної підготовки та діяльності й характеризує потенційну психологічну здатність військовослужбовця до виконання завдань. На відміну від тривалої, короточасна психологічна готовність характеризує наявну на даний період часу (від дня до кількох днів) психологічну здатність до виконання конкретних професійних завдань у відповідних умовах.

Бойове злагодження військ – один з найважливіших етапів підготовки військових частин та підрозділів, що проходить у стислі терміни з метою гарантованого набуття спроможностей для виконання ними визначених бойових завдань в організаційно-штатній структурі воєнного часу, а в окремих випадках – в організаційно-штатній структурі мирного часу. Бойове злагодження – це невід'ємна складова бойової підготовки, яка є третім етапом у процесі проведення заходів відновлення боєздатності в період інтенсивної підготовки, слід очікувати низький рівень виконання військово-професійних задач. Під час бойового злагодження діагностування короточасної психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань за призначенням здійснюється регулярно.

Результати діагностики можуть бути використані для прийняття остаточного рішення щодо ефективності формування психологічної готовності та, за необхідності, негайного застосування коригувальних заходів. Діагностування здійснюється з використанням двох відібраних психодіагностичних методик: Методика шкалою самооцінки психофізіологічного стану О.М. Кокуна [1, с. 176]; 2. Методика “Шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності (Ч.Д. Спілбергер – Ю.Л. Ханін)”.

Мета діагностики полягає в здійсненні моніторингу компонентів та інтегрального показника короточасної психологічної готовності військовослужбовців до безпосереднього виконання ними завдань за призначенням. У даному

випадку моніторинг короточасної психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження можна визначити як постійне, тривале відстеження динаміки компонентів та інтегрального показника короточасної психологічної готовності військовослужбовців до такої діяльності для фіксації чи прогнозування моментів критичних відхилень від оптимальних характеристик її виконання з метою негайного застосування коригувальних заходів.

Оскільки в моніторингу поєднуються два взаємопов'язаних процеси – діагностика та корекція короточасної психологічної готовності – вони повинні бути невід'ємними один від одного. Саме на основі діагностичних результатів приймається рішення про необхідність корекції, визначається її вид та періодичність. І саме за допомогою діагностичних методів можна робити висновки про ефективність застосування коригувальних заходів.

Процедура діагностики здійснюється регулярно, 1- 2 рази на тиждень, перед виконанням професійних завдань. Як правило, її проводять зранку, після повноцінного відпочинку військовослужбовців. Після визначення отриманих кожним військовослужбовцем індивідуальних діагностичних результатів здійснюється як інтегральна оцінка рівня його короточасної психологічної готовності, так і оцінка динаміки змін усіх компонентів показника короточасної психологічної готовності в порівнянні з попередніми результатами. На цій основі робляться відповідні висновки. Для фіксації та аналізу результатів індивідуальної динаміки короточасної психологічної готовності військовослужбовців рекомендується користуватися спеціальним бланком, який також доцільно дублювати в комп'ютерній базі даних.

У ході моніторингу, під час аналізу індивідуальної динаміки короточасної психологічної готовності військовослужбовців, для прийняття правильного рішення, зокрема, щодо необхідності застосування певних коригувальних заходів, у кожному конкретному випадку слід враховувати: 1) те, наскільки кількісні значення компонентів та інтегрального показника короточасної психологічної готовності за абсолютним виміром відрізняються від середніх показників, характерних для даного контингенту на етапі бойового злагодження; 2) наявність, кількості та величину відхилень кількісних значень військовослужбовця від його індивідуальних оптимальних характеристик.

Таким чином, моніторинг та своєчасна корекція короточасної психологічної готовності військовослужбовців

забезпечує ефективне виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження.

Список бібліографічних посилань

1. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України : метод. посіб. / О. М. Кокун, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко та ін. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 288 с.

Одержано 19.03.2020

Изложены практические рекомендации по диагностике кратковременной психологической готовности военнослужащих военной службы по контракту к выполнению задач по назначению во время боевого слаживания и особенности ее мониторинга.

Ключевые слова: *военнослужащие, психологическая готовность, готовность, боевое слаживание.*

УДК 159.9

Олександр Сергійович КОЛЕСНІЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Національної академії Національної гвардії України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6406-1935>

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

У тезах охарактеризовані внутрішні детермінанти корупційної особистості, а саме сукупність значущих специфічних властивостей особистості: рівень смислів і цінностей, когнітивно-моральний рівень, емоційний рівень, регулятивний рівень, поведінковий рівень. Представлений психологічний портрет корупціогенної особистості.

Ключові слова: *особистість, корупційна поведінка, криміногенна особистість, особистість злочинця.*

Постає питання: чи правомірно з точки зору психологічної науки говорити про певний тип особистості корупціонера? Чи існує особистісні властивості, що підвищують ймовірність корупційної поведінки в ситуації вибору? Необхідно виявити також особистісні детермінанти корупційної поведінки — зовнішні чинники (корупційний тиск) або внутрішні властивості особистості (схильність до корупції та антикорупційна стійкість).

В юридичній психології існує поняття «особистість злочинця» і «криміногенна особистість». Питання про правомірність поняття

«особистість злочинця» обговорюється з позиції процесуального законодавства, оскільки відповідно до закону ніхто не може бути оголошений злочинцем перш вироку суду і це поняття застосовне лише до засудженого за конкретні злочини. У зв'язку з цим, коли йдеться про особу злочинця в причинному аспекті, «деякі юристи припускають замінити поняття «особистість злочинця» поняттям «криміногенна особистість».

На думку О. І. Кудерміної, Л. І. Казміренко, В. Г. Андросюка, поняття криміногенної особистості «висловлює певний соціальний тип, який визначає велику в порівнянні з іншими типами особистості ймовірність злочинної поведінки у відповідних умовах» [1]. Крім того, така ймовірність може реалізуватися тільки у взаємодії з соціальним середовищем, і тоді, вже після скоєння злочину, криміногенна особистість стає злочинною особистістю.

У даному контексті можна запропонувати поняття «корупціогенна особистість», розуміючи під цим певний соціальний тип, що володіє високою схильністю до корупції та низької антикорупційною стійкістю. У ситуації корупційного тиску така особистість з більшою ймовірністю вибере корупційне поводження і з дуже низькою ймовірністю відмовиться від нього.

На думку більшості юристів і юридичних психологів [2-3], «ні-які зовнішні обставини не можуть бути визначальними причинами зовнішні обставини не можуть бути визначальними причинами протиправного тиску, якщо вони не покладені одночасно на внутрішні детермінанти людської активності. Тому можна говорити про певні внутрішні детермінанти корупційної особистості, тобто про сукупність значущих специфічні властивості такої особистості:

- рівень смислів і цінностей (життєві цілі, прагнення, смисли та ціннісні орієнтації);
- когнітивно-моральний рівень (моральна самосвідомість, установки моральної поведінки, правосвідомість, структура відповідальності та боргу);
- емоційний рівень (задоволеність життям, задоволеність професією, задоволеність особистим статусом, самовідношення);
- регулятивний рівень (локус контролю, механізми прийняття рішень);
- поведінковий рівень (провідний тип реагування).

На підставі вище викладеного можна уявити психологічний портрет корупціогенної особистості. Для неї характерно: осмислення життя через придбання матеріальних благ, прагнення до розкоші як показнику щастя, неусвідомлена мотивація і недиференційована

структура установок моральної поведінки, низький рівень задоволеності життям, негативний самовідношення та неадекватна самооцінка, екстернальний локус контролю, імпульсивний тип реагування, кожна з цих характеристик підвищує схильність до корупції, яку можна описати як інтернальний показник.

Таким чином, модель корупційної поведінки складається з однорідних і взаємовиключних інстанцій особистості, мотиваційно-ціннісних детермінант, що діють одночасно і рознесених за часом і простором, механізмів саморегуляції та копінг-стратегій подолання стресових ситуацій, властивих особистості або групі суб'єктивно зручних способів самореалізації. Поза контекстом морально-правового простору спільної діяльності та ситуації розвитку особистості принципово неможливо побудувати прогноз корупційної поведінки особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія. Київ : Аттіка, 2001. 304 с.
2. Кудерміна О. І., Казміренко Л. І., Андросюк В. Г., Фодчук А. Б. Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування : навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 168 с.
3. Романюк Б. В., Бусол О. Ю. Законодавство України та зарубіжних країн щодо протидії корупції. Міжнародний досвід боротьби з корупцією : монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Міжвідом. наук.-дослід. центр проблем боротьби з організованою злочинністю. Київ : Поліграф-Сервіс, 2010. 627с.

Одержано 07.03.2020

В тезисах охарактеризованы внутренние детерминанты коррупционной личности, а именно совокупность значимых специфических свойств личности: Представлен психологический портрет коррупциогенной личности.

Ключевые слова: *личность, коррупционное поведение, криминальная личность, личность преступника.*

Korhonen TUOMO

MSocSc (Admin), Tampere University,
Faculty of Management and Business (MAB)
Senior Adviser on General Policing,
European Union Advisory Mission in Ukraine

PRINCIPLES OF CRISIS COMMUNICATION IN FINNISH POLICE

(Поліція, комунікація, кризовий менеджмент)

“One of the greatest strengths of our society today is a free and open public debate. At the same time, however, it is also one of the greatest weaknesses of society.” [1] (Pamment etc., 2018,16)

The principles of police communication in Finland have been instructed and the guidelines are based on laws and regulations. The most important of these is the Act on Public Access to Public Authorities (621/1999), which is more generally referred to as the Publicity Act. The Publicity Act emphasises the transparency of the activities of public authorities and the obligation to inform about their own domain and related tasks. The requirements for enhanced police communication are described in the Police Communication Strategy (2010) and in the Police Internal and External Communications Manual (2011). The Social Security Strategy (2017) also emphasises that communication is part of management and is an integral part of managing the incident.

In the event of a disruption and crisis, each police unit is responsible for its own internal and external communications. In practice, it means that the communication responsibility is always in local police department in which territory incident is taking place. It is only when, in an operational situation, e.g. assistance from the Central Criminal Police is requested, or the management of the situation is transferred to another unit, the communication responsibility on the situation can be removed from the local police. Even then, the transfer of responsibility must be carried out in stages. Although communication in different police departments may have been organised in very different ways at the moment, the basic principles should be similar.

The basis for the right kind of communication, both in terms of content and technical, is created in daily work, under normal conditions. It is therefore important that public authorities develop and maintain active communication in their organizations on a daily basis on their daily work.

The basic principle of government is that each authority is responsible for internal and external communication and information sharing relating to its field of activity. The communications guidelines on incidents and emergencies within state administration in Finland can be found from the working group proposal on guidelines for enhanced communications in central government – Communications for normal conditions, incidents and emergencies (Published by Prime Minister's Office, 13 September 2019) [2].

Each police department has a duty to organise external and internal communication in a way which is in line with the current legislation and what has been specifically instructed in the publicity rules of a state authority. The National Police Board of Finland (the highest authority in Finnish Police after the Ministry of Interior) is responsible for the national policies of police communications. The heads of police units and police services are responsible for communicating in their own unit. The responsibilities of communications in the local level has to be defined in the local regulations and rules of police and police services in the police department. The organisation of communication is further defined in the Police Departments communication strategies or communication plans. As a rule, the person responsible for an individual matter has the responsibility of communicating the matter on the basis of laws, authority, function or expertise [3]. (Hyvämaineansaitaan - Poliisinviestintästrategia, 17)

The basis for good crisis communication is based on well-organised daily communication, i.e. normal-time operations. Just as in any other police activities, the organisation of communication is growing according to the situation and the requirements it has set. In the same respect, the measures that need to be taken in the current situation will also change.

For example, the Finnish Police Facebook profile has 281,250 followers (as of 30 March 2020). That means that by using this account and thereby sending a message, it is possible to reach nearly 300,000 people if they have Facebook in their hands, and Facebook does not limit how widely the message of the police is spreading. Most of us nowadays have a smartphone in our pockets, i.e. always in use, and is mainly used to communicate with our own social network through various social media platforms. The followers of the Finnish Police profile in FB communicate, if they see the message shared as an important information, it to their own friends. This way the message reaches more and more persons really quickly. Social media is therefore the best, fastest and most direct way to reach people and communities exposed to the crisis. That's why different platforms on social media are and must also be actively used in the day-to-day communication of the police. These relations between authorities and community in social media has to be build up in everyday work, so

that they can be used in crisis situation. People has to be used to following and sharing the information that police is sending. So when there is an urgent need for police to spread a message, it will be done by its followers. Through social media, significant information on the situation or events can also be shared to the authorities by normal citizens. Anyone can be a producer of information, not just a recipient.

Communication and planning, conducting and management of the operational situation shall follow the same general principles of policing as in all other police activities. The communication made by the police in operational activities is a communication that is targeted at an audience that has the right to expect uniform and equal treatment from the police, and that the message reported by the police is true. Citizens need to have a trusted authority to communicate with.

The police must also think about reputational management. A good reputation comes from doing the right things and telling others about them. The reputation consists of stories told about the organization [4]. (i.e. Åberg 2000, 117) Crisis communication in particular is intended to enhance the successful performance of the police's statutory tasks and police to achieve the good results expected. The police department's decree on police communications therefore states that, for example, the police must have a professional, serviceable and efficient communication organisation with common policies and adequate resources under normal conditions and in situations requiring enhanced communication [5]. (Poliisinviestintä (POL-2015-5146), 1)

In order not to leave too one-sided picture of police communications, it is a good idea to recall the different levels of communication at the end. The situational organisation must also take into account the fact that, although communication is carried out at operational level, it is necessarily also reflected in communications at administrative and political level. The situation is operated at the operational level, but communication must also be carried out at the administrative level, for example, towards other agencies, as well as upwards within the organisation, in accordance with the guidelines. In addition, account must be taken of the political level of communication at the event. The political level must be left to politicians who can speculate more freely. The police cannot take part in a political debate except by only correcting false information. Police should be communicating only on operational level. In the picture below I describe the levels of communication.

The list of bibliographical references

1. Pamment, James - Nothhaft, Howard - Agardh-Twetman, Henrik - Fjällhed, Alicia: Countering Information Influence Activities: The State of the Art, version 1.4 (1 July 2018). Department of Strategic Communication, Lund University 2018.

2. Working group proposal on guidelines for enhanced communications in central government – Communications for normal conditions, incidents and emergencies. Prime Minister's Office. 13 September 2019. VNK1674/05/2018

3. Hyvämaineansaitaan -Poliisinviestintästrategia. (Good reputation has to be earned – Communication Strategy of Finnish Police)

4. Åberg, Leif: Viestinnänjohtaminen. Keuruu 2002. (Leading of Communications)

5. Poliisinviestintä. Nykytila, strategiajakehittämisaalueet 2015-2018. Poliisihallituksen julkaisusarja. 2/2015. (Communication of Finnish Police. Current state, strategy and development areas 2015-2018)

УДК 159.98

Ольга Олегівна КРИВОШЕЙ,

студентка соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОГНОЗ КАР'ЄРНИХ ПЕРСПЕКТИВ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ З РІЗНОЮ МОТИВАЦІЄЮ ДОСЯГНЕННЯ

У роботі представлено теоретичний аналіз стану вітчизняних та зарубіжних психологів у галузі досліджень професійної кар'єри. Аналізуються особливості кар'єрних перспектив майбутніх співробітників ДСНСу з різною мотивацією досягнення.

Ключові слова: кар'єра, мотивація досягнення, професійна кар'єра.

У сучасному суспільстві триває період активних соціально-економічних перетворень, що обумовлюють зміну характеру вимог, щодо майбутнього фахівця. Саме тому, однією з найважливіших проблем майбутніх фахівців постає новий підхід щодо підготовки себе

як компетентних, висококваліфікованих, відповідальних, цілеспрямованих, які вміють мобілізувати себе для вирішення професійних завдань. Кар'єра розглядається вченими як складне соціально-психологічне явище, що охоплює усі сфери життєдіяльності людини. Останнім часом дослідження кар'єри у вітчизняній психології набуло особливої актуальності. Дослідження проблем кар'єри в галузі управління, яким займався Є.Г. Молл; психологічний супровід кар'єри вивчали А.Р. Фонарьов, І.М. Мошкова; прогнозування її успішності, розробка програм вибору кар'єри займалися Л.В. Брендакова, В.Г. Колесніков, Е.А. Скрипунова. У зарубіжній психології феномен кар'єри вивчається з точки зору типів Д. Сьюпер та інші. Та етапів її розвитку Д. Сьюпер, С. Паркінсон та інші [1. с.5]. Існує низька теорій, що стосується питань професійного і кар'єрного розвитку людини. До найбільш популярних можна віднести такі: психодинамічна модель вибору кар'єри – З. Фрейд, У. Мозер, А. Маслоу; теорія походження професійних інтересів займався Е. Рое; теорія вибору кар'єри вивчав Дж. Голланд; теорія мотивації кар'єри – Д. Вінтер, Д. Макклеланд; становлення і розвиток особистості в ході кар'єрного просування вивчали А. Деркач, С. Джанер'ян, А. Маркова та інших [2. с.196].

Метою роботи є дослідження психологічного прогнозу кар'єрних перспектив майбутніх працівників ДСНСУ з різною мотивацією досягнення. В дослідженні взяли участь курсанти 4-х курсів НУЦЗУ. Вибірка досліджуваних складала 60 респондентів. За допомогою методики Ю.М. Орлова (тест-опитувальник «Потреба в досягненні мети. Шкала оцінки потреби в досягненні успіху») ми розподілили учасників на 2 дослідницькі групи: група №1 – респонденти з високим рівнем мотивації досягнення та група №2 – з низьким рівнем. Особи з високим рівнем мотивації досягнення, починаючи якусь справу тримають курс лише на позитивні, конструктивні результати. В основі активності лежить надія лише на успіх. Такі люди впевнені в собі, в своїх силах, відповідальні, ініціативні, активні, зазвичай досягають поставної мети, наполегливі та цілеспрямовані. У осіб з низьким рівнем мотивації досягнення активність більш пов'язана з потребою уникати зриву, осуду, покарання та невдачі. Зазвичай такі люди відрізняються підвищеною тривожністю, невпевненістю, намагаються уникнути відповідальних завдань.

Для визначення професійної спрямованості майбутніх працівників ДСНСУ нами використовувалась методика «Якоря кар'єри» Е. Шейна. Представлені результати указують на те, що кар'єрні орієнтації курсантів з різною мотивацією досягнення істотно розрізняються за наступними параметрами (шкалами):

За шкалою «Професійна компетентність» показники значно вищі у групі №1 (респонденти з високим рівнем мотивації досягнення) і складають 66,3 бали, ніж у групі №2 (з низьким рівнем мотивації досягнення) – 43,2 бали. Нівень статистичної значущості розбіжностей між групами за критерієм Фишера знаходиться на рівні значущості $p \leq 0,05$. Ця орієнтація для респондентів першої групи пов'язана з наявністю здібностей і талантів у певній галузі, які бажають визнання своїх талантів, вони мріють стати майстрами своєї справи, досягти успіху в професійній сфері, що повинно виражатися у кар'єрному статусі, відповідному їх майстерності, але управління людьми не представляє для них особливого інтересу.

За шкалою «Менеджмент» так само показники значно вищі у групі досліджуваних з високим рівнем мотивації досягнення, тобто в групі №1 показники складають 56,1 балів, а у групі №2 – 31,2 бали ($p \leq 0,05$). Це вказує на наявність у респондентів першої групи аналітичних, комунікаційних навиків, емоційної врівноваженості, орієнтації на повну відповідальність за кінцевий результат. Такі люди націлені на посаду, яка буде пов'язана з управлінням різними сферами діяльності компанії. Людина з кар'єрною орієнтацією на менеджмент спрямована на займання такої посади, в якій зможе управляти різними сторонами діяльності підприємства.

За шкалою «Виклик» показники так само значно вищі у досліджуваних групи № 1 (респонденти з високим рівнем мотивації досягнення) в порівнянні з респондентами другої групи (відповідно – 68,3 бали та 32,2 бали, $p \leq 0,05$). Основні цінності при кар'єрній орієнтації цього типу – конкуренція, перемога над іншими, вирішення складних проблем, подолання перешкод, людина «кидає виклик» незгодам. Соціальна ситуація найчастіше розглядається з позиції «виграшу – програшу». Процес боротьби і перемога важливіші для людини, ніж конкретна сфера діяльності або кваліфікація. Новизна, різноманітність і виклик мають для людей з такою орієнтацією дуже велику цінність, і якщо все йде дуже просто, їм стає нудно і не цікаво

За шкалами «Служіння» та «Стабільність» статистично значущо ($p \leq 0,05$) переважають показники у групі № 2 (респонденти з низьким рівнем мотивації досягнення). За шкалами «Автономія», «Підприємство» та «Інтеграція стилів життя» значущих розбіжностей між групами з високими та низькими показниками мотивації досягнення не виявлено.

Таким чином, проведене дослідження свідчить про те, що у майбутніх працівників ДНСУ переважає професійна спрямованість, прагнення до керівництва, комунікації з людьми, вирішення складних

проблем, удосконалення своїх навиків та подолання перешкод; на другому місці – служіння вибраній справі та стабільність в роботі. Отже, розвиток кар'єрних орієнтацій та формування професійної мотивації майбутніх працівників ДСНСУ є складним багатоаспектним явищем, що має психологічну основу і характеризується низкою факторів. За результатами дослідження можна стверджувати, що курсанти з високим рівнем мотивації досягнення більш мотивовані на досягнення мети, у них підвища мотивація до успіху, такі люди прагнуть успіху та кар'єрного росту.. А особи з низьким рівнем – навпаки: вони ототожнюють свою роботу зі своєю кар'єрою. Вони прагнуть приносити користь людям, суспільству, для них дуже важливо бачити конкретні плоди своєї роботи, навіть якщо вони і не виражені в матеріальному еквіваленті. Їх потреба в безпеці і стабільності обмежує вибір варіантів кар'єри.

Список бібліографічних посилань

1. Підготовка учнів ПТНЗ до планування й реалізації професійної кар'єри: теорія і практика : монографія / С. В. Алексеєва, Д. О. Закатнов, В. Ф. Орлов та ін. Київ : НВП Поліграфсервіс, 2014. 196 с.

2. Лозовецька Т. В. Професійна кар'єра особистості в сучасних умовах : монографія. Київ : ППО НАПН України, 2015. 279 с.

Одержано 19.03.2020

В работе представлен теоретический анализ отечественных и зарубежных психологов в области исследований профессиональной карьеры. Проанализированы особенности карьерных перспектив будущих работников ГСЧСУ с разной мотивацией достижения.

Ключевые слова: *карьера, мотивация достижения, профессиональная карьера.*

УДК [159.0.07+331.461]:355/351.74

Анастасія Андріївна ЛИМАН,

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5484-3378>

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ДО РИЗИКУ У СЛУЖБОВО-БОЙОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Подано науково-практичне обґрунтування психотренінгової програми «Формування психологічної готовності військовослужбовця Національної гвардії України до ризику у службово-бойовій діяльності». Запропоновано авторське визначення поняття «психологічна готовність військовослужбовця до ризику у службово-бойовій діяльності», визначені її структурні компоненти.

Ключові слова: ризик, психологічна готовність, тренінг, психотренінгова програма, психотренінг формування, військовослужбовці, службово-бойова діяльність, Національна гвардія України.

Психологічна готовність до ризику, що є компонентом загальної готовності до діяльності, може розглядатися як стан та психологічна властивість особистості. У якості останньої вона є об'єктом цілеспрямованого формування.

Психологічну готовність військовослужбовця Національної гвардії України (далі - НГУ) до ризику у службово-бойовій діяльності можна розглядати як сукупність психологічних властивостей особистості, що визначає її здатність приймати рішення про дії та досягати успіху при виконанні поставлених службово-бойових завдань у вітальних умовах, мотивуючись інтеріоризованими цінностями суспільства та професійними нормами, використовуючи волювільні якості, професійні знання, уміння та навички, які посилені взаємодопомогою між співслужбовцями, а також навички саморегуляції [1]. Складові психологічної готовності військовослужбовців НГУ до ризику у службово-бойовій діяльності мають специфіку проявлення в залежності від особливостей їх військово-професійного статусу та набуття професіоналізму.

За допомогою дослідження семантичного диференціалу та використання статистичного методу факторного аналізу отриманих даних визначено, що структура психологічної готовності військовослужбовця НГУ до ризику у службово-бойовій діяльності складається з чотирьох компонентів:

- здатність до вольового зусилля - здатність швидко виробляти та реалізовувати план дій відповідно до мінливої ситуації (рішучість, сміливість, воля);

- військова товарицькість - здатність у стресовій ситуації приймати допомогу та довіряти товаришам (довіра, толерантність, товарицькість);

- професійна ідентичність - прагнення триматися цінностей своєї соціальної групи (патріотичність, законслухняність та професійна гідність);

- самовладання - здатність утримуватися від імпульсивних дій (організованість, дисциплінованість, обережність).

Готовність військовослужбовця НГУ до ризику у службово-бойовій діяльності є похідною від процесів його професійної соціалізації, і, що головне, від набуття провідних для військовослужбовця вольових якостей, а саме волі як мобілізації та волі як витримки, а також професійних цінностей, вмінь та навичок, військової товарицькості (остання є специфічною ознакою військово-професійної діяльності військовослужбовців). Цей етап дослідження детально описаний у статті [2].

Сформуванню достатній рівень психологічної готовності у військовослужбовців НГУ до ризику у службово-бойовій діяльності можливе за рахунок проведення з ними психотренінгової програми «Формування психологічної готовності військовослужбовця НГУ до ризику у службово-бойовій діяльності». Ця психотренінгова програма розроблена для кожної категорії військовослужбовців окремо (офіцери, військовослужбовці військової служби за контрактом та військовослужбовці строкової служби) та визначається трьома традиційними взаємопов'язаними етапами, а саме встановлення наявних недоліків, формування і закріплення нових знань.

Тренінг спрямований на формування у представників НГУ здатності до самодетермінації, умінню швидко мобілізуватися в складних ситуаціях, спроможності приймати допомогу від товаришів, довіряти їм, навчати швидко виробляти та реалізовувати план дій відповідно до ризикованої ситуації, що швидкоплинно змінюється, навчати зменшувати залежність від обставин тощо.

Методичними прийомами психотренінгової програми є: бесіди; анкетування та тестування; словесні та рухливі ігри і вправи; аналіз і інсценування різних психологічних етюдів та ін. Обов'язковими процедурами є індивідуальна та групова рефлексія, які використовуються на кожній тренінговій зустрічі.

Структуру тренінгу складає чотири блоки по 6 год. (чотири дні занять по 6 годин з перервою 40 хвилин). Вправи, що спрямовані на розвиток чотирьох компонентів психологічної готовності до ризику, розроблені або запозичені в інших дослідників [3; 4; 5] та адаптовані відповідно до мети та завдань тренінгу. Окремі вправи, якими розпочинається і завершується кожне заняття, релаксаційні вправи, містять психологічне навантаження і сприяють розвитку групового процесу в тренінговій групі, забезпечують групову динаміку і формують групову згуртованість. До того ж, на завершальному етапі проведення тренінгу, окрім підведення підсумків тренінгової групи, визначення шляхів подальшої роботи над собою кожним членом групи, з метою оцінювання ефективності психотренінгової програми кожному військовослужбовцю пропонується пройти анкетування.

З повним описом вправ та прикладом анкети оцінювання ефективності психотренінгової програми можна ознайомитись в монографії «Психологічна готовність до ризику військовослужбовців НГУ» авторського колективу науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ [1].

Застосування психотренінгової програми при реалізації психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ дасть можливість підвищити загальний показник психологічної готовності до ризику військовослужбовців, посилить соціально-психологічну адаптивність їх поведінки, актуалізує цінності соціальної групи та ін.

Список бібліографічних посилань

1. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. Харків : НАНГУ, 2019. 257 с.

2. Лиман А. А., Приходько І. І., Морозова Л. В. Визначення структури психологічної готовності до ризику військовослужбовців Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2019. № 4 (71). С. 117–125. DOI: <https://doi.org/10/33405/2078-7480/2019/4/71/196998>.

3. Розроблення системи психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ МВС України: звіт про науково-дослідну роботу /

- І. І. Приходько, Я. В. Мацегора, І. В. Воробйова та ін. Харків : АБВ, 2013. 719 с.
4. Практична психологія / М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, Г. М. Ржевський та ін. Київ : Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2014. 444 с.
5. Мілорадова Н. Е., Шеховцова Е. В., Федоренко О. І., Доценко В. В. Тренінг розвитку професійних настановлень майбутніх правоохоронців. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2015. 120 с.

Одержано 17.03.2020

Подано научно-практичне обґрунтування психотренінгової програми «Формування психологічної готовності військовослужачого Національної гвардії України к риску в службово-бойовій діяльності». Предложено авторське визначення поняття «психологічна готовність військовослужачого к риску в службово-бойовій діяльності», визначено її структурні компоненти.

Ключові слова: *риск, психологічна готовність к риску, тренінг, психотренінгова програма, психотренінг формування, військовослужацькі, Національна гвардія України.*

УДК 159.98

Єлизавета Валеріївна ЛОЗОВА,

студентка соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ДЕТЕРМІНАНТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КУРСАНТСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ

Досліджено особливості соціально-психологічного клімату у курсантському колективі, визначено чинники, що впливають на його формування. Визначені показники згуртованості. Окреслено шляхи покращення психологічного клімату в колективі.

Ключові слова: *колектив, згуртованість курсантського колективу, соціально-психологічний клімат колективу, соціограма.*

Питання психологічного клімату в колективі завжди були й залишаються актуальними. Адже, він відображає стійкий психологічний настрій у колективі, який остаточно формується відповідно до умов життя кожної особистості, її діяльності в міжособистісній взаємодії, а також клімат в колективі прямо впливає на продуктивність праці

кожного члена колективу, зокрема, на якість навчання та оволодіння професійною майстерністю курсантів ВНЗ.

Під час функціонування організації велике значення відіграють підрозділи, відділи, бригади, служби, організації і їх об'єднання. Такі соціальні спільноти прийнято називати колективами. Можливості колективу як згуртованої групи у забезпеченні ефективності трудової діяльності досить великі. При вирішенні більшості задач, особливо складних, рішення яких вимагає різноманітних знань та навичок результати колективної діяльності набагато перевищують просту суму індивідуальних досягнень. Група більш продуктивна також у розробці найбільш плідних і обґрунтованих ідей, всебічній оцінці тих чи інших проектів, хоча при прийнятті рішень вона і буває схильна до підвищеного ризику. Це виявляється у тому, що група приймає більш ризикові рішення, ніж рішення її окремих членів, що приймають їх самостійно, на свій страх і ризик [1, с. 106-107].

Формування курсантського колективу пов'язане з вирішенням проблеми психологічної сумісності. Це вимагає від керівника підрозділу, щоб він знав психологічні особливості курсантів і вмів їх враховувати при формуванні окремих ланок колективу. Такий підхід дозволить йому впливати на формування кращого соціально-психологічного клімату в колективі [2, с. 83]. Роль керівника є дуже важливою. Керівник не тільки організовує роботу колективу, але й несе відповідальність за налагоджене спілкування, співпрацю підлеглих, а також зміст, структуру та стан колективної психології в цілому. При проблемах керівникам необхідно використовувати примуси та авторитарні методи управління і враховувати психологічні особливості кожного курсанта, його моральний стан, характер та взаємодію з іншими індивідами. Колектив формує риси характеру кожного курсанта, впливає на загальну мотиваційну орієнтацію та на виробничу атмосферу, що залежить від людських взаємовідносин, спільних прагнень, цінностей та прагнень кожного.

Метою даного дослідження було дослідити соціально-трудова відносини в курсантському колективі та визначити рівень згуртованості колективу. Враховуючи важливість соціально-психологічного клімату колективу та його вплив на ефективне функціонування колективу, нами було проведено дослідження на базі Національного університету цивільного захисту України. Для дослідження рівня згуртованості колективу використано соціометричну методика, що розроблена Дж. Морено. Ця методика полягає в тому, що кожен курсант має можливість анонімно виразити своє ставлення до кожного учасника колективу. Складаються бюлетені,

в яких вписаний список курсантів. Вони в обов'язковому порядку роздаються кожному курсанту, що включений в даний список. Тоді навпроти кожного прізвища, включаючи своє, необхідно висловити своє ставлення до учасників колективу, шляхом проставлення "+", якщо ця людина симпатизує, або "-", якщо викликає антипатію і "0", якщо є байдужим. Під "симпатією" розуміється бажання разом працювати, виконувати спільні завдання, відпочивати, а під "антипатією" та "байдужістю", відповідно. Навпроти свого прізвища кожен проставляє "+", що дає можливість приховати курсанта, що заповнював даний бюлетень і таким чином веде до правдивості висловлювання кожного члена досліджуваних груп.

Всі дані заносяться у соціометричну матрицю, що містить в собі: хто вибирає, кого вибирають, суму позитивних та негативних виборів, а також всього виборів. Отже, курсантів трьох груп було об'єднано в одну досліджувану групу, що включала 58 чоловік. Після опитування, результати були занесені у соціометричну матрицю і були проведені розрахунки.

В таблиці умовно було позначено групи А, Б, В; відповідно і курсанти позначені з першої групи А1, А2..., другої групи Б1, Б2..., третьої – В1, В2...(як уже зазначалось умовні позначення потрібні для конфіденційності).

В результаті підрахунків отримано: сума позитивних відповідей становить 320 голоси, сума байдужих відповідей становить 184 голоси та сума негативних – 42 голоси.

Отримана нами соціограма показала, що сума позитивних виборів становить більшу частину можливих виборів, що свідчить про присутність в колективі частково нормального психологічного клімату, присутність співпраці, наявність симпатій. Проте сума негативних виборів вказує на те, що в колективі виникають міжособистісні конфлікти, присутня певна психологічна напруженість, наявність антипатій. Також враховуючи суму байдужих виборів, можна зробити висновок про недостатньо добре налагоджені соціально-психологічні відносини в колективі.

Таким чином, формування здорової моральної атмосфери в колективі – складний і тривалий процес. Головна його мета – досягнення такого становища, коли праця та навчання приносять задоволення, коли курсанти виконують спільну справу з радістю. Прийти до цього можна лише через вмилу організацію труда, справедливую оцінку роботи курсантів, сприяння їх професійному зростанню, а також розуміння їх труднощів і проблем установи, щоб курсанти в цій організації відчували себе «командою».

Однією з ознак команди є згуртованість, взаємовиручка, підтримка і одночасно вимогливість до себе та інших. Одним з найважливіших показників, що колектив – це «команда», є хороший соціально-психологічний клімат, тобто такий стан у колективі, коли кожному його члену надаються оптимальні умови для реалізації його здібностей і схильностей. Таким чином, наявність позитивного соціально-психологічного клімату в колективі – один з показників його зрілості, результат великої та клопіткої праці керівництва.

Список бібліографічних посилань

1. Балабанова Л. В. Управління персоналом : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2006. 512 с.
2. Липчук В. В. Менеджерський персонал у сільському господарстві: теорія і практика : монографія. Львів : Магнолія, 2010. 200 с.

Одержано 16.03.2020

Исследованы особенности социально-психологического климата в курсантском коллективе, проанализированы факторы, влияющие на его формирование. Определены показатели сплоченности. Намечены пути улучшения психологического климата в коллективе.

Ключевые слова: коллектив, сплоченность курсантского коллектива, социально-психологический климат коллектива, социограмма.

УДК 343.98

Віктор Костянтинівч ЛЯШКО,

курсант факультету правоохоронної діяльності
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)

ДО ПИТАННЯ ПРО МОТИВАЦІЮ «ЗЛОЧИНІВ НЕНАВИСТІ»

Доповідь присвячена питанням упередження у контексті мотивації злочинів ненависті. Представлена позиція щодо виокремлення чинників, які лежать в основі такої мотивації та детермінують зазначені злочини.

Ключові слова: «злочини ненависті», упередження, мотивація.

«Злочини ненависті» (hate crimes) - це кримінологічне поняття, яке визначає сукупність кримінально протиправних діянь, причиною яких стала нетерпимість щодо певних груп у суспільстві. Таким чином,

«злочини ненависті» мають два складові елементи: відповідна дія є злочином згідно з Кримінальним кодексом; злочин був умотивований певним упередженням. При цьому зазначене упередження не стосується конкретної жертви [1, с.7]. Остання сприймається як представник певної соціальної групи, тобто носій узагальнених рис спільноти, до якої злочинець відчуває ненависть, агресію, відразу тощо. Саме тому певна людина стає жертвою «злочину ненависті».

Привертає увагу, що зазначені злочини є проявом деструктивної поведінки та є насильницькими:

фізичне насильство виявляється у катуваннях, заподіянні тілесних ушкоджень, вбивствах тощо;

психічне насильство знаходить вияв в ображанні почуттів, глузуванні, цькуванні, поширення особистих даних про особу, які мають інтимний характер тощо. Вбачається, що до цього виду насильства можна віднести й випадки умисного знищення або пошкодження майна, яке належить як окремій людині, так і спільноті.

Прояви нетерпимого ставлення окремих осіб до представників суспільства були соціальною й політичною проблемою майже кожної країни. Спалахи цих явищ часто обумовлюються закономірними для світу процесами (такими як, наприклад, перенаселення території, неконтрольована еміграція, загострення релігійного протистояння тощо) [2, с. 166]. Хоча дискримінаційні настрої в Україні не мають глибинних історичних коренів, але їх наявність загалом та стрімкий розвиток останнім часом пов'язаний з рядом соціальних та психологічних причин. До них відносять зростання соціальних та економічних проблем у суспільстві, неефективну політику профілактики відповідних явищ, пагубний психологічний вплив ЗМІ [3, с. 68].

На наш погляд, через соціально-економічні проблеми, які Україна переживає у XXI столітті, широкі прошарки населення досить легко сприймають мотивацію упередження, яка визначає підвищену кримінальну готовність до насильницьких злочинів стосовно певних соціальних груп.

Досить яскравим прикладом відмови від толерантності на користь ксенофобії є реакція європейців на міграційну кризу. Мігранти активно формують національні громади, закриті для місцевого населення і, почасти, державного контролю. Слід погодитися із тим, що поведінка жертв може провокувати «злочини ненависті», бути каталізаторами їх вчинення, наприклад, зневажливе ставлення до цінностей держави, суспільства, в якому вони перебувають; яскраві прояви зухвалої поведінки, публічне засудження національних традицій і релігійних свят тощо [4, с.282].

Непорозуміння між мігрантами та місцевими жителями створює умови для формування мотивації упередження. Внаслідок цього, у соціально-психологічному контексті актуалізується привабливість націоналістичних рухів, зокрема, і неонацистських. Однією з цілей таких рухів є захист місцевої автентичності від «чужих», які загрожують їхнім традиціям та світогляду. Насильство, при цьому, може набувати ознак «правових практик», найбільш відомою з яких є «суд Лінча». Підтвердженням реального впливу угруповань нацистського толку стала заборона у Франції трьох радикальних правих груп «Соціальний Bastion», «Кров і честь» і «Боротьба 18».

Таким чином, вбачається, що в основі мотивації упередження при вчиненні «злочинів ненависті» лежать три основні чинники:

критичний рівень невдоволення, що пронизує певну соціальну групу;

високий ступінь готовності до активних дій, у тому числі до насильства;

обмеженість можливостей відстоювання або захисту своїх інтересів соціально прийнятними шляхами, але простими та зрозумілими шляхами.

Список бібліографічних посилань

1. Розуміння поняття «злочини на ґрунті ненависті»: посібник для України / Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини // Організація по безпеки і співробітництву в Європі : офіц. сайт. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/208186?download=true> (дата звернення: 09.03.2020).

2. Пазинич Т. Про актуальність комплексного дослідження злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 3. С. 162–166.

3. Корж Т. О. Жертви «злочинів ненависті» // Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні : матеріали Всеукр. студентської наук. конф. (м. Харків, 4 листоп. 2016 р.) : у 2 т. / за заг. ред. А. П. Гетьмана, Б. М. Головікіна. Харків : Право, 2016. Т. 2. С. 66–69.

4. Сметаніна Н. В., Рябокін О. М. Віктимна поведінка жертв «злочинів ненависті». *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 281–284.

Одержано 11.03.2020

Доклад посвящен вопросам предубеждения в контексте мотивации преступлений ненависти. Представлена позиция относительно выделения факторов, которые лежат в основе такой мотивации и детерминируют данные преступления.

Ключевые слова: «преступления ненависти», предубеждение, мотивация.

УДК [159.98:351.74](477)

Наталія Едуардівна МІЛОРАДОВА,

доктор психологічних наук, доцент,

професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0716-9736>

ПРОГРАМА АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ- ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО УМОВ ОСВІТНЬО- ПРОФЕСІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗВО ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Автором розглянуто мету, основні завдання та складові програми адаптації курсантів-першокурсників до умов освітньо-професійного середовища ЗВО із специфічними умовами навчання. Розкрито зміст складових зазначеної програми.

Ключові слова: програма адаптації, курсанти-першокурсники, ЗВО із специфічними умовами навчання.

Для багатьох курсантів, як зазначають фахівці [1, с.162 - 164], початок навчання у ЗВО МВС України – це початок самостійного життя, що характеризується необхідністю зростання особистої відповідальності, перебудовою характеру, корекцією звичок та поведінки. Потрапляння у нове освітньо-професійне середовище сприяє змінам у самосприйнятті та осмисленні перебудов у професійному та особистому житті. Крім того, особливості юнацького віку, недоліки сімейного та шкільного виховання ускладнюють процес адаптації молоді людини до нових умов та взаємин. Це сприяє виникненню уявлення про невідповідність професійної діяльності сформованим очікуванням, що може викликати первинну кризу професійних очікувань та підштовхнути молоду людину до бажання швидко змінити професійну траєкторію. Так існують випадки, коли курсанти вже після проходження табірних зборів виявляють бажання звільнитися і це потребує відповідного реагування з боку працівників психологічних відділень, офіцерів курсової ланки та керівництва.

Виходячи з цього, для зниження адаптаційного навантаження на курсантів –першокурсників у ЗВО із специфічними умовами навчання доцільним є запровадження комплексної програми їх адаптації до умов нового освітньо-професійного середовища. Реалізація програми повинна здійснюватися за участю як працівників відділення виховної

й соціально-психологічної роботи ЗВО, так і науково-педагогічного складу та кураторів навчальних груп.

Метою програми є створення сприятливих умов для успішної соціалізації та адаптації курсантів-першокурсників.

Завдання:

- сприяти розкриттю індивідуальних особливостей курсантів-першокурсників в умовах ЗВО зі специфічними умовами навчання;
- сприяти усвідомленню курсантами нової соціально-психологічної ролі та її функціонального навантаження, засвоєння нових норм та традицій;
- розвинути навички позитивної соціальної поведінки, саморегуляції та самоконтролю;
- сприяти зниженню тривожності та невпевненості у собі та формуванню адекватної самооцінки;
- формувати почуття згуртованості групи першокурсників через включення їх у групові дії для вирішення поставлених завдань;
- сприяти пристосуванню курсантів до нових психофізіологічних інформаційно-навчальних навантажень.

Програма передбачає:

- соціально-виховну роботу, спрямовану на успішну соціалізацію та адаптацію курсантів-першокурсників до умов ЗВО зі специфічними умовами навчання;
- групову та індивідуальну роботу, спрямовану на створення позитивного соціально-психологічного клімату в навчальній групі;
- індивідуальну роботу з курсантами.

Програма складається з:

1. Організаційної складової.
2. Соціально-адаптаційної складової.
3. Навчально-методичної складової.
4. Соціально-культурної складової.

Суб'єкти: куратор навчальної групи, курсові офіцери, працівники відділення виховної і соціально-психологічної роботи ЗВО.

Зміст програми

Розділ I Організаційна складова.

1.1 Створення, видача або розміщення на сайті ЗВО та у кожній кімнаті гуртожитку інформаційного групового листа «На допомогу курсанту-першокурснику» з інформацією про: підрозділи ЗВО та їх розташування, необхідні телефони, місця відпочинку, розклад дня та ін. (куратори, курсові офіцери)

1.2 Заведення журналу куратора з необхідної інформацією про кожного курсанта.

Розділ II Соціально-адаптаційна складова (працівники відділення виховної і соціально-психологічної роботи ЗВО, куратори навчальних груп, курсові офіцери).

2.1 Проведення працівниками відділення виховної і соціально-психологічної роботи ЗВО індивідуальних та групових занять, тренінгів командоутворення.

2.2 Проведення психологами, кураторами навчальних груп та курсовими офіцерами бесід із курсантами-першокурсниками на теми: «Особливості міжособистісного спілкування у курсантському колективі», «Підвищення згуртованості групи», «Саморегуляція поведінки», «Підготовка до сесії» та ін.

Розділ III Навчально-методична складова.

3.1 Планування заходи організаційно-виховної роботи у навчальній групі відповідно до інтересів та запитів курсантів та узгоджувати із планом організаційно-виховної роботи ЗВО.

3.2 Планування проведення для курсантів різноманітних заходів: свят, вечорів, круглих столів, дискусій.

3.3 Сприяння висвітлюванню соціально-виховної роботи у навчальній групі через виготовлення фотостендів, газет курсу та при проведенні групових зустрічей.

Розділ IV Соціально-культурна складова.

4.1 Заохочення курсантів до участі у спортивних заходах ЗВО (секціях, змаганнях); творчих конкурсах та самодіяльності між іншими ЗВО.

4.2 Проведення куратором тематичних позанавчальних зустрічей із навчальною групою, наприклад: «День іменинника», «День захисника Вітчизни», «День доквілля» «День працівника поліції» та ін.

4.3 Організація екскурсії, відвідування музеїв, виставок.

4.4 Організація участі курсантів у привітанні ветеранів, благодійних акціях до Дня інвалідів та ін.

Розділ V. Індивідуальна складова.

5.1 Вирішення нагальних проблем із питань:

- налагодження побуту;
- труднощів у навчанні;
- конфліктних ситуацій в групі;
- взаємодії із сім'єю та ін.

Отже, враховуючи значущість періоду адаптації курсантів до умов освітньо-професійного середовища ЗВО із специфічними умовами навчання у їх подальшому професійному саморозгортанні, впровадження зазначеної програм є запорукою профілактики виникнення криз на шляху особистого професіогенезу працівника.

Список бібліографічних посилань

1. Вайда Т. С., Черкашин А. І., Доценко В. В. Основи виховання працівників ОВС : практ. посіб. Харків : Харків. ун-т внутр. справ, 2014. 318 с.

Одержано 17.03.2020

Автором рассмотрены цель, основные задачи и составляющие программы адаптации курсантов-первокурсников к условиям образовательно-профессиональной среды высших учебных учреждений со специфическими условиями обучения. Раскрыто содержание составляющих указанной программы.

Ключевые слова: программа адаптации, курсанты-первокурсники, ЗВО со специфическими условиями обучения.

УДК 159.98

Анна Вячеславівна МІНЧЕНКО,

курсантка соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ І ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ В КУРСАНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ РІВНЕМ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Розглядаються результати дослідження особливостей прийняття рішень та копінг-стратегій у курсантів Національного університету цивільного захисту України з різним рівнем толерантності до невизначеності.

Ключові слова: копінг-стратегії, долаюча поведінка, прийняття рішень, толерантність до невизначеності, курсанти НУЦЗУ.

Одним із важливих психологічних феноменів, що дають можливість особистості успішно діяти в невизначених умовах та ситуаціях сучасного світу є толерантність до невизначеності. Питання толерантності до невизначеності більш детально розглядається в працях таких зарубіжних вчених як Е. Френкль-Брунsvіка, С. Баднера, А. Фурхама та інших; у вітчизняній психології дана проблема розглядається в роботах Е.Г. Луковицької, М.Н. Юртаєвої, Т.В. Корнілової [1].

Серед актуальних задач, що постають перед вищою освітою, посідає підготовка висококваліфікованих фахівців екстремальних професій, які відповідають потребам суспільства, вимогам мінливих умов сучасного життя та здатні ефективно діяти в будь-яких ситуаціях.. Сьогодні вимагає від зазначеної категорії фахівців високого рівня професійної здатності до діяльності в екстремальних умовах, ефективність якої залежить як від їх індивідуально-психологічних особливостей, високого рівня емоційно-вольової стійкості та мотивації, так і від знань, умінь об'єктивно оцінювати ситуацію, враховувати особливості та прогнозувати їх можливі наслідки. А тому питання прийняття рішень в особливих умовах також є однією із категорій, що підлягає детальному та поглибленому вивченню й особливо серед представників ризиконебезпечних професій, зокрема працівників ДСНС України.

В дослідженні взяли участь курсанти НУЦЗУ в кількості 80 осіб.

За результатами методики оцінки толерантності до невизначеності С. Баднера було сформовано дві дослідницькі групи: група №1 – респонденти з високим рівнем толерантності до невизначеності та група №2 – респонденти з низьким рівнем толерантності до невизначеності.

Наступним аспектом нашого дослідження було виявлення особливостей особистісних факторів прийняття рішень, адже майбутній рятувальник, як висококваліфікований та конкурентоспроможний фахівець ДСНС України, повинен зберігати спокій та швидко приймати й виконувати рішення в ситуації невизначеності, обмеженості часу та інформації, також враховуючи всі ризики не лише для потерпілих, а й для власних підлеглих. З даною метою було використано опитувальник Т.В. Корнілової (ЛФР-25) «Особистісні фактори прийняття рішень».

Згідно математичної обробки даних, за показником «Готовність до ризику», між групами відмінності виявлені на високому рівні статистичної значущості $p \leq 0,001$. Даний фактор свідчить про таку характеристику досліджуваних групи №1 (респонденти з високим рівнем толерантності до невизначеності) як висока здатність працювати та ефективно виконувати професійну діяльність в ситуаціях невизначеності, також, враховуючи попередній досвід, досить швидко приймати таке рішення, яке максимально підходить для вирішення того чи іншого питання. За шкалою «Раціональність» статистично достовірних відмінностей не виявлено. Тобто, представники обох груп намагаються обдумувати власні

рішення та діяти при можливій повній орієнтації в ситуації. Готовність до ризику більше виражена у курсантів з високим рівнем толерантності до невизначеності, такий фактор може витікати з їхньої постійної відкритості новому досвіду, який набувається через помилки, також це можна пояснити підвищеною готовністю діяти в ситуаціях невизначеності, покладатися на свій потенціал, на відміну від опитуваних з низьким рівнем толерантності до невизначеності, які намагаються уникати непередбачуваних обставин, а тому прагнуть все продумувати й передбачати.

Для вивчення копінг-стратегій у курсантів НУЦЗУ було застосовано методика «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» С. Нормана, Д. Ендлера. В ході дослідження було встановлено, що відмінності на високому рівні статистичної значущості виражені за такими копінг-стратегіями, а саме: орієнтація на рішення задачі, уникнення та пошук соціальної підтримки ($p < 0,001$). Тобто: стратегія, орієнтована на рішення задачі та пошук соціальної підтримки більш властива для респондентів з високим рівнем толерантності до невизначеності, а копінг-стратегія, що орієнтована на уникнення – з низьким рівнем. За копінг-стратегіями, орієнтованими на емоції та відволікання відмінностей не виявлено.

Отримані результати, на наш погляд, можливо пояснити таким чином: особи толерантні до невизначеності в значній мірі усвідомлюють ту ситуацію, яка склалася та прагнуть раціонально підійти до її вирішення, за короткий час зважуючи всі «за» та «проти», враховуючи внутрішні та зовнішні ресурси, а також звертаючи увагу на ті особливості, які допоможуть з найменшими втратами вирішити її. За шкалою «Пошук соціальної підтримки» – особи з високим рівнем толерантності до невизначеності вбачають допоміжний ресурс вирішення проблем, а також подолання тих ситуацій, в котрих власного досвіду недостатньо.

Таким чином, можна стверджувати, що існують особливості застосування копінг-стратегій та факторів прийняття рішень особами з різними рівнями толерантності до невизначеності. Курсанти толерантні до невизначеності врівноважені та розсудливі навіть при зіткненні з труднощами. При подоланні стресових ситуацій, вони здатні виконувати впевнені незалежні дії. Це виражається в умінні будувати рішення в бажаному напрямку. Такі особи мають впевнену поведінку і контроль над ситуацією. Для осіб з високим рівнем толерантності до невизначеності характерний творчий підхід до вирішення проблем. Для них не складно знайти рішення проблеми, вони легко звертаються до нових джерел для

цього. Такі люди легко знаходять вихід зі скрутних ситуацій, достатньо швидко знаходять альтернативу для їх вирішення. Низький рівень толерантності до невизначеності може проявлятися в неприйнятті інших людей, неготовності до співіснування з іншими людьми, поганій орієнтації в складних ситуаціях. Особи з високим рівнем толерантності до невизначеності мають більш високий рівень життєстійкості, являються більш гнучкими до непередбачуваності навколишнього світу, використовують більш гнучкі копінг-стратегії, а особи інтолерантні до невизначеності реагують занепокоєнням на незрозумілі ситуації, що робить їх більш вразливими при зіткненні з труднощами.

Список бібліографічних посилань

1. Корнилова Т. В. Психология риска и принятия решений : учеб. пособие. М. : Аспект Пресс, 2003. 286 с.

Одержано 18.03.2020

Рассматриваются результаты исследования особенностей принятия решений и копинг-стратегий у курсантов Национального университета гражданской защиты Украины с разным уровнем толерантности к неопределенности.

Ключевые слова: копинг-стратегии, преодолевающее поведения, принятие решений, толерантность к неопределенности, курсанты ГСЧСУ.

УДК [159.9: 351.74](477)

Оксана Вікторівна МІТРОШКІНА,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9433-2836>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ЗМІН ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

Проаналізовано останні публікації стосовно різних аспектів психологічної готовності до змін працівників кримінально-виконавчої служби. Наведено поняття психологічна готовність, психологічна готовність до професійної діяльності, психологічна готовність до змін у працівників кримінально-виконавчої служби.

Ключові слова: *психологічна готовність, психологічна готовність до професійної діяльності, психологічна готовність до змін, працівники кримінально-виконавчої служби.*

У сучасних умовах всебічного реформування кримінально-виконавчої системи важливим є звернути увагу на ресурси особистості, на які варто спиратися для підготовки та перепідготовки працівників, які тільки приймаються або вже працюють у кримінально-виконавчій службі.

Формування та становлення особистісних та професійних компетентностей майбутніх офіцерів ДКВС України, як зазначає В.О.Аніщенко, є складним ступеневим освітнім процесом, який зокрема враховує змінні умови соціально-економічного середовища, інтереси і здібності тих, хто навчається. Досягти якості отримання майбутніми офіцерами ДКВС України гідної освіти та сформованих професійних компетентностей, що будуть змінюватися протягом життя, готовності їх, як особистостей, до вдосконалення набутих компетентностей можливо за рахунок використання інтерактивних технологій навчання, а саме тренінгів. [1, с.49]

Важливим показником готовності студентів до майбутньої професійної діяльності Т.В. Жванія вважає не тільки процес набуття професійної самостійності під час навчання у закладі вищої освіти (ЗВО), а ще й процес адаптації їх як випускників до професійної діяльності [2, с. 400].

Відносно перепідготовки діючих працівників на теперішній час, як вказують О.М. Звенигородський та В.В. Карелін, проходить процес подальшого становлення системи підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України на основі запровадження європейських стандартів та вимог до персоналу пенітенціарної системи, визначення пріоритетів підвищення кваліфікації за посадами, змістовного поєднання досягнень науки та практики в навчальному процесі [3, с. 69].

Готовність особистості до перетворень обов'язково потребує психологічної готовності до змін, які відбуваються протягом реформування. Також, з погляду на актуальність дослідження здатності суб'єкта не тільки адаптуватися, а й всебічно гармонійно розвиватися у таких умовах змін, які сьогодні є невід'ємною часткою нашого життя, у сучасній психологічній науці зазначена проблема недостатньо висвітлена. Актуальним завданням, на нашу думку, є дослідження не тільки психологічної сутності феномену психологічної готовності до змін у працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, але й визначення специфіки особистісних чинників такої готовності.

Психологічна готовність – психічний стан, який характеризується мобілізацією ресурсів суб'єкта праці на оперативне або довгострокове виконання конкретної діяльності або трудової задачі. Цей психічний стан дозволяє успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, якості особистості, зберігати самоконтроль та змінювати діяльність за умов виникнення непередбачених перешкод її здійснення [2, с. 400].

Під психологічною готовністю до професійної діяльності О.А. Поканевич розуміє складне цілісне утворення психіки людини, що інтегрує в собі низку психологічних феноменів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку, має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні зв'язки. Науковиця вважає, що залежно від того, яке функціональне навантаження виконують змістові характеристики даного феномену в процесі професійної діяльності, їх можна співвіднести до певних «блоків», а саме компонентів психологічної готовності до професійної діяльності [4, с. 57].

О.М. Валуїко психологічну готовність працівників поліції до інноваційної діяльності розглядає як налаштованість поліцейських на активну поведінку із впровадження інновацій у професійну діяльність, що базується на усвідомленні корисності і доцільності відповідних нововведень, та забезпечується комплексом психологічних чинників, серед яких: особистісна та діяльнісна рефлексія, саморегуляція та самоуправління, стратегії долаючої поведінки та проактивні копінгі, психологічна ресурсність [5, с. 4].

У своєму дослідженні С. В. Стріха визначає необхідність вивчення індивідуально-психологічних рис майбутніх офіцерів-психологів пенітенціарних установ [6, с. 183]. Однак, проблема особистісних рис у працівників кримінально-виконавчої служби у контексті готовності до змін не розглянута повною мірою.

Психологічна готовність є важливою складовою будь-якої цілеспрямованої діяльності та слугує підґрунтям загальної професійної готовності, її структура обумовлена специфікою тієї діяльності, по відношенню до якої вона виникає. Одним з видів психологічної готовності у професійній діяльності є готовність до змін. Психологічна сутність цих категорій обумовлює значущість особистісних рис суб'єкта цієї готовності.

Подальші роботи в обраній сфері мають перспективу в збагаченні досліджень в обраному напрямку за рахунок вивчення більш широкого кола особистісних змінних в контексті психологічної готовності до змін персоналу ДКВСУ. Ми сподіваємось, що це допоможе не тільки поглибити теоретичну базу відносно психологічного змісту

феномену психологічної готовності до змін, але й отримати практичні результати, котрі слугуватимуть підґрунтям у розробці тренінгу для розвинення психологічної готовності до змін з урахуванням особистісних рис працівників кримінально-виконавчої служби на етапі її реформування.

Список бібліографічних посилань

1. Аніщенко В. О. Ступенева професійна підготовка майбутніх офіцерів пенітенціарної служби в світлі інтерактивного навчання. *VIRTUS*. 2019. № 31, ч. 2. С. 48–52.

2. Жванія Т. В. Розвиток емоційної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 28 лют. – 1 берез. 2019 р.) / МОН України, Сумськ. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка та ін. Суми, 2019. С. 400–403.

3. Звенигородський О. М., Карелін В. В. Порівняльні аспекти підготовки персоналу пенітенціарної системи на прикладі України та Федеративної Республіки Німеччини. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2019. № 1 (2). С. 61–71.

4. Поканевич О. А. Аспекти формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до екстремального виду діяльності. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5, № 7. С. 50–63.

5. Волуйко О. М. Психологічні чинники готовності поліцейських до інновацій у діяльності Національної поліції України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2019. 23 с.

6. Стріха С. В. Апробація тренінгового курсу впевненості в собі для розвитку індивідуально-психологічних рис майбутніх офіцерів-психологів пенітенціарних установ. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2017. № 3. С. 179–193.

Одержано 04.03.2020

Проанализированы последние публикации относительно различных аспектов психологической готовности к изменениям сотрудников уголовно-исполнительной службы. Приведены понятия психологическая готовность, психологическая готовность к профессиональной деятельности, психологическая готовность к изменениям сотрудников уголовно-исполнительной службы.

Ключевые слова: *психологическая готовность, психологическая готовность к профессиональной деятельности, психологическая готовность к изменениям сотрудников уголовно-исполнительной службы.*

УДК [1599:351].741

Леонід Володимирович МОГІЛЕВСЬКИЙ,

доктор юридичних наук, професор,
проректор Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6994-6086>

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ В ПОЛІЦІЮ УКРАЇНИ

Розглянуто сучасні проблеми кадрового дисбалансу в органах внутрішніх справ, виявлено низку факторів, що негативно впливають на кадрову ситуацію в ОВС України. Запропоновано можливість застосування багаторівневих методів оцінювання кандидата під час рекрутингу на службу в поліцію України.

Ключові слова: соціально-психологічний відбір, кандидат на службу, рекрут, рекрутинг, загальні компетенції, методи відбору персоналу.

Незважаючи на щорічно зростаючу кількість молодих фахівців, підготовлених спеціально для роботи в правоохоронних органах, істотного поліпшення кадрової ситуації поки що не відбувається. Сьогодні в правоохоронній системі склався певний кадровий дисбаланс, у підґрунті якого лежить «принцип парадоксу». За стабільного, щорічно зростаючого випуску молодих фахівців збільшується нерівномірність їх розподілу, значна частина випускників через стислий час звільняється із системи, вважаючи за краще знайти роботу спокійнішу, комфортнішу і, головне, з більшою зарплатою. Як правило, йдуть найбільш кваліфіковані, перспективні молоді фахівці. Гарна професійна підготовка багатьох випускників освітніх установ МВС України майже за всіма спеціальностями поряд з відмінним здоров'ям дозволяє успішно вигравати конкурсні відбори на роботу в приватні фірми. Найбільш значних втрат кадрів молодих фахівців правоохоронна система зазнає в перші роки служби після випуску з відомчих освітніх установ.

Аналіз основних причин уходу молодих фахівців з правоохоронних органів виявив низку факторів, що негативно впливають на кадрову ситуацію в ОВС України:

1) психологічні фактори:

- спочатку утилітарна мотивація під час вступу до ЗВО – отримати безкоштовну вищу освіту, що дозволяє потім працювати в інших правоохоронних органах і приватних фірмах;

- слабо сформована мотивація на службу в поліції, відсутність уявлення про роботу;

2) службові фактори:

- ненадання молодим працівникам посад, що відповідають їхній підготовці;

- недостатні перспективи службового зростання;

- невисокий рівень заробітної плати;

- несприятливий психологічний клімат у службових колективах;

3) соціально-побутові фактори:

- недостатнє забезпечення житлом молодих фахівців;

- невисокий рівень соціально-побутових умов проживання;

- невисокий рівень соціально-побутових умов роботи.

Проблемою відбору майбутніх правоохоронців на службу в поліцію України займалися провідні вчені – О. М. Бандурка, В. І. Барко, А. П. Москаленко, Д. О. Кобзін, І. П. Руценко, В. О. Соболев, О. В. Соболев та ін.

Сьогодні рекрутинг переважно здійснюється на підставі вивчення рівня кваліфікації, особистісних і ділових якостей кандидатів. Це вивчення здійснюється з метою визначення рівня відповідності можливих кандидатів професіографічним вимогам організації [1, с. 156].

Підбір (рекрутинг) персоналу є важливою складовою діяльності кожного підприємства, оскільки він допомагає підібрати висококваліфікованих працівників на будь-яку посаду.

На сьогодні актуальними є залучення і подальший відбір до лав поліції нового типу поліцейського: толерантного до громади, комунікабельного, здатного підтримувати соціальний діалог.

З метою всебічного вивчення кандидатів на службу в ОВС або на вступ до вищих навчальних закладів МВС відділи кадрового забезпечення органів внутрішніх справ проводять професійний відбір, який можна поділити на такі етапи:

- соціально-правовий відбір;

- професійно-психологічний відбір;

- медичний відбір;

- перевірка стану фізичної підготовки;

- стажування (для кандидатів на службу);

- оформлення особової справи;

- іспитовий термін кандидата [2, 3, 6].

У сучасному тлумаченні рекрутинг – це розроблення процедури залучення і первинного добору персоналу. Елементами рекрутингу є виявлення потреби в працівникові, аналіз ринку праці, залучення персоналу, відсіювання за допомогою співбесід,

професійне оцінювання за допомогою психологічних методів, відбір оптимального кандидата, процес вступу на посаду й адаптація [4]. Отже, сучасність вимагає розширення хронологічних меж рекрутингу та застосування різноманітних його форм. Фактично рекрутинг починається з етапу профорієнтації, охоплює як допрофесійну підготовку з потенційними кандидатами, так і власне професійне навчання на різних рівнях.

Раніше у поліціях різних країн на перше місце ставилися наявність та розвиток фізичних якостей і почуття лояльності до служби. Вважалося, що поліцейський мусить бути здоровим, фізично міцним, слухняним і мужнім. Віталися певна суворість у ставленні до людей, навіть упередженість та підозрілість, бо відомо, що кожна людина може скоїти злочин.

Після проведення сучасних реформ поліції та переорієнтації служби на виконання соціальних функцій, виявилось, що старий імідж поліції не відповідає новим завданням. Тепер особлива увага приділяється виявленню та розвитку комунікативних якостей кандидата, етичних та інших компетенцій. Сучасний поліцейський мусить викликати довіру до себе й уміти ефективно спілкуватися у громаді. Такою є вимога часу, адже без цього, як свідчить практика, є неможливим виконання специфічних функцій, спрямованих на досягнення загальносистемної мети правоохоронних органів.

Вважаємо за доцільне на етапі соціально-психологічного відбору приділяти більше уваги мотиваційним установкам кандидата, вивченню та прогнозуванню у подальшому успішності засвоєння комунікативних і морально-етичних компетенцій та можливості використовувати засвоєні й набуті компетенції у практичній професійній діяльності.

Знання джерел мотивації дозволяє фахівцю з відбору персоналу скласти, образно кажучи, «мотиваційну карту» співробітника.

Діагностика мотивації за допомогою опитувальників ґрунтується на віддаванні переваги досліджуваними слідувати тим чи іншим формам поведінки, ініційованим різними типами мотивації, або на переважанні деяких поведінкових та особистісних особливостей. Найбільш відомі «Список особистісних переваг» Едвардса і «Форма з вивчення особистості» Джексона, що ґрунтуються на теоретичних уявленнях про мотивацію Г. Мюррея. Опитувальники Мехрабіана і Нігара та Гьєсме дозволяють діагностувати ступінь вираженості мотивів досягнення успіху й уникнення невдачі [5].

Наявність комунікативних компетенцій у майбутнього поліцейського є важливим чинником підвищення ефективності роботи

органів внутрішніх справ. Взаємовідносини поліції та населення можуть впливати на рівень ефективності діяльності поліцейських з охорони громадського порядку, профілактики і попередження злочинів, боротьби зі злочинністю в цілому.

Найбільш дієвим методом виявлення навичок комунікативної компетенції є метод фокус-груп. Він є одним з якісних методів досліджень, який є груповим напівстандартизованим інтерв'ю. Він проходить у формі групової дискусії і спрямовується на одержання від її учасників «суб'єктивної інформації» про те, як вони сприймають різноманітні види практичної діяльності (наприклад, процес і результат взаємодії працівників поліції і населення).

У багатьох країнах, зокрема у Великобританії, США, Франції, ФРН та Японії, такі морально-етичні якості, як відповідальність, честь, толерантність і доброзичливість поліцейського є вагомими професійними характеристиками, що впливають на ухвалення рішень та унормовують діяльність правоохоронця.

У західних країнах переважно використовують багаторівневі методи оцінювання рівня морально-етичної компетенції майбутніх поліцейських. Узагалі, вони виглядають таким чином:

1. бесіди, метою яких є визначення загальноінтелектуального рівня кандидата (мовна культура, знання правил етики спілкування, культури, традицій країни проживання);

2. метод ситуаційного аналізу (case study method) – метод навчання на основі розгляду випадків і ситуацій, іноваційність цього методу полягає в тому, що кандидат, ознайомившись з описом проблеми, самостійно аналізує ситуацію, діагностує проблему і презентує свої знахідки та її рішення;

3. ділова гра передбачає відпрацювання навчальної тематики на основі ситуацій та матеріалу, що моделюють ті або інші аспекти професійної діяльності рекрута;

4. метод поведінкового моделювання, ціль методу – простежити у рекрута певну модель поведінки в стандартних і нестандартних ситуаціях, цей метод ґрунтується на пошуку прикладу для наслідування («поведінкової моделі»), її аналізу і відтворенні на практиці [6].

У цілому інноваційні процеси, що відбуваються в Україні, в тому числі й в системі правоохоронних органів, відкривають реальні перспективи широкого використання міжнародного досвіду організації діяльності поліції. Це дозволить якісно й ефективно виконувати службові завдання і поліпшить імідж поліції як усередині

країни, так і за її межами, дозволить здійснювати діяльність поліцейського України на рівні європейських стандартів.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка О. М., Соболев В. О. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ : підручник. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 480 с.

2. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учеб. пособие. М. : ПЕР СЭ, 2001. 511 с.

3. Герасимова В. О., Чирва В. С. Інноваційні методи рекрутингу в сучасних умовах. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 27. С. 82–86.

4. Гетьман О. О., Білодід А. О. Інноваційні методи розвитку персоналу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 17. С. 556–561.

5. Робота з персоналом організацій : навч. посіб. / за ред. І. П. Рущенка. Харків : Форт, 2013. 450 с.

6. Соболев В. О., Соболев О. В. Менеджмент персоналу в органах внутрішніх справ : навч. посіб. Харків : Еспада, 2007. 472 с.

Одержано 10.03.2020

Рассмотрены современные проблемы кадрового дисбаланса в органах внутренних дел, выявлен ряд факторов, негативно влияющий на кадровую ситуацию в ОВД Украины. Предложено использование многоуровневых методов оценки кандидата при рекрутинге на службу в полицию Украины.

Ключевые слова: *социально-психологический отбор, кандидат на службу, рекрут, рекрутинг, общие компетенции, методы отбора персонала.*

УДК 343.121.5

Віра Вячеславівна НАВРОЦЬКА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3407-7984>

**УЧАСТЬ ПЕДАГОГА ТА ПСИХОЛОГА ПРИ ДОПИТІ
НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО,
ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ**

Констатовано, що участь педагога і психолога на при провадженні у справах неповнолітніх є однією із додаткових процесуальних гарантій, що забезпечує врахування вікових та індивідуальних особливостей неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених.

Ключові слова: провадження у справах неповнолітніх, педагог, психолог.

У ч.1 ст.491 КПК України («Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого») передбачено, що якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь педагога чи психолога.

Однак зараз відсутнє чітке та повне нормативне регулювання усіх питань, пов'язаних з участю педагога у кримінальному провадженні. В КПК ніде прямо не визначена функція педагога, а також не розкривається, кого слід розуміти під даним суб'єктом. Деякі спеціалісти з кримінального процесу висловлюють думку, що слідчий цілком сам здатний вортися з отриманням правдивих відомостей від неповнолітнього підозрюваного без допомоги педагога..

Деякі дослідники вказують на те, що присутність сторонніх осіб на допиті зазвичай перешкоджає створенню довірливої атмосфери, «сковує» допитуваного». В присутності знайомого педагога неповнолітні підозрювані нерідко соромляться, не хочуть показати себе в його присутності з негативної сторони. Нерідко незручно почувають себе й самі педагоги, оскільки для них участь в допиті неповнолітнього є незвичною.

Однак доцільність участі педагога при допиті неповнолітнього випливає з того, що педагог виконує виховну функцію в процесі допиту. Окрім того, педагог покликаний сприяти реалізації прав та законних інтересів неповнолітнього поряд із законним представником.

Аналіз практики засвідчує, що іноді посадові особи формально ставляться до участі педагога, в результаті чого така участь зводиться до простої присутності як пасивного спостерігача.

Серед фахівців у сфері кримінального процесу поширена думка, що педагог – це спеціаліст, котрий допомагає слідчому встановити психологічний контакт з неповнолітнім під час допиту.

Окремі дослідники вказують на те, що педагог бере участь у допиті не лише з метою надання допомоги допитуваному у встановленні контакту з неповнолітнім, але й як гарант прав, правильного проведення допиту й забезпечення прав допитуваного (тобто звертають увагу на його правозахисну функцію).

Мені ж видається, що не можна покладати на педагога здійснення невласливих йому функцій, наприклад, захист інтересів інших осіб. Адже це обов'язок такого суб'єкта кримінального процесу як захисник чи законний представник (останній, на відміну від педагога володіє особистою зацікавленістю в остаточному вирішенні справи).

Основна функція педагога при допиті полягає у встановленні контакту з дитиною, у педагогічно правильній постановці питань, у забезпеченні оптимального емоційного стану допитуваного. Також не виключено, що допомога педагога може бути використана при складенні протоколу слідчих дій для детальної фіксації мови допитуваної дитини.

Ще одним важливим питанням при допиті неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого є питання про те, знайомого чи незнайомого неповнолітньому педагога викликати для проведення допиту. Однозначних рекомендацій з даної проблеми не напрацьовано. Видається, що є сенс запрошувати педагога, який користується повагою допитуваного і може позитивно вплинути на нього, сприяти встановленню комунікативного контакту.

Однак існує й інша думка, що педагог не обов'язково повинен бути з числа осіб, відомих допитуваному, оскільки це питання необхідно вирішувати виходячи із конкретних обставин справи. Присутність знайомого педагога на допиті не завжди заважає підлітку, іноді це дисциплінує підлітка, позбавляє його можливості давати неправдиві показання. Педагог покликаний допомогти неповнолітньому подолати почуття сорому, та страху, налаштувати його на давання правдивих показань. Із знайомим психологом, як правило, легше встановити контакт. Підставою для участі педагога при допиті можуть бути замкнутість підлітка, дані про наявність у нього психофізичних аномалій, через які він складно контактує тощо. З огляду на це, запрошення на допит незнайомого педагога, навряд чи призведе

до позитивного ефекту, такий педагог для неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого буде абсолютно чужою людиною. А знайомий педагог цілком може допомогти у подоланні замкнутості та встановленні контакту з дитиною, подоланні скованості. Водночас, у правозастосовній практиці виникають ситуації, коли виклик знайомого педагога для участі в допиті підлітка не лише не сприяє результативності допиту, але й стає шкідливим, тому що допитуваний соромиться розповідати про нього відомі йому факти.

Видається, що тут загального правила нема і бути не може. Вирішувати це питання треба дуже індивідуально. Одним може некомфортно в присутності знайомих педагогів, інші ж, навпаки, легко вступають з ними в контакт. Зазвичай, неповнолітні, котрих допитують у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, наполягають, аби педагог був однієї з ними статі. Заперечувати проти цього не слід. Адже необхідно зробити все можливе для створення найсприятливіших умов допиту.

Також потрібно дати відповідь на питання, у яких випадках слід запрошувати психолога. Участь педагога в допиті неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого не виключає участі психолога. Психолог чи спеціаліст в галузі підліткової психології необхідна при допиті для надання допомоги у виявленні психічних недоліків чи вирішення питань, пов'язаних із психологічними особливостями неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, для вирішення питання про призначення судово-психологічної чи судово-психіатричної експертизи, ступеня усвідомленості вчинення юридично значимих дій та можливого вольового керування ними, принципової здатності суб'єкта правильно сприймати факти оточуючої дійсності, а також здатності запам'ятовувати і відтворювати відповідну інформацію.

Одержано 27.02.2020

Констатовано, что участие педагога и психолога при производстве по делам несовершеннолетних является одной из дополнительных процессуальных гарантий, обеспечивающих учет возрастных и индивидуальных особенностей несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых.

Ключевые слова: *производство по делам несовершеннолетних, педагог, психолог.*

УДК 159.9

Володимир Петрович ОСТАПОВИЧ,

кандидат юридичних наук,
завідувач лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9186-0801>;

Вадим Іванович БАРКО,

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПОЛІЦІЇ ОХОРОНИ

Стаття присвячена проблематиці дослідження психологічних особливостей професійної діяльності поліцейських поліції охорони на прикладі підрозділів реагування. У статті представлено теоретичні засади вивчення професійної діяльності поліцейських, головні компоненти психограми професії поліцейського наряду реагування, вимоги до компетентностей працівників. Результати дослідження виявили перелік професійно важливих якостей, якими має володіти поліцейський наряду реагування поліції охорони, а також психологічні протипоказання до оволодіння професією. Отримані результати сприятимуть підвищенню ефективності професійного добору і призначення на посади персоналу поліції.

Ключові слова: поліція охорони, поліцейський наряду реагування, компетентності, індивідуально-психологічні особливості, психограма.

Поліція охорони (ПО) являє собою складову частину Національної поліції України (НПУ), на яку покладено завдання щодо надання послуг з охорони власності та громадян. Сучасна поліція охорони ефективно виконує свою роботу і динамічно розвивається, виконуючи свої професійні обов'язки щодо захисту майна та життя громадян від злочинних посягань [1]. Професійна діяльність поліцейських нарядів реагування ПО пов'язана з виконанням низки важливих правоохоронних завдань і висуває підвищені вимоги до індивідуально-психологічних особливостей, а також знань, умінь і компетентностей, працівників поліції [2].

Вітчизняні науковці присвятили чимало уваги вивченню психологічних аспектів поліцейської діяльності. Дані проблематиці присвятили наукові статті, монографії й посібники О. М. Бандурка,

В.І. Барко, О.В. Землянська, П.В. Макаренко, О.О. Євдокімова, О.І. Кудерміна, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, В.С. Медведєв, І.М. Охріменко, О. В. Тімченко, В. В. Третяченко, Г. О. Юхновець, С.І. Яковенко та інші. У наукових працях авторів розкривається психологічний зміст правоохоронної діяльності, представлені професіограми і психограми масових професій системи органів внутрішніх справ. Серед зарубіжних науковців з даної проблематики слід виділити таких дослідників, як Г. Леонард, Л. М. Лінч, Р. Б. Мак Брайд, М. Мур, Р. Робертс, Е. А. Тібаулт та інші [3-9].

Мета наукової статті полягає у визначенні й узагальненні психологічних аспектів професійної діяльності поліцейських поліції охорони на прикладі однієї з масових професій – поліцейського наряду реагування.

Дослідження проводилось з використанням низки психодіагностичних методів (Табл. 1). Дослідження охоплено 315 поліцейських нарядів реагування ПО (усі – чоловіки, вік – від 22 до 40 років, спеціальні звання – від сержанта до майора).

Отримані результати свідчать про те, що успішне оволодіння професією поліцейського наряду реагування та ефективність подальшої діяльності значною мірою залежать від ступеня сформованості головних **професійно важливих якостей**, що визначається такими ознаками (перераховані за рангом важливості): 1) сильний або середньо-сильний тип нервової системи, високий або середній рівень її лабільності; 2) високий або середній рівень загальних здібностей (вербального і невербального інтелекту, креативності); 3) високий рівень розвитку спеціальних професійних здібностей; 4) високий або середній рівень комунікативних здібностей; 5) високий рівень психомоторних властивостей (простої реакції та реакції на рухомий об'єкт); 6) високий рівень самоактуалізації та мотивації досягнення; 7) сформованість характерологічних рис (спонтанність, сміливість, екстравертованість, упевненість, оптимізм, наполегливість, самоконтроль, сумлінність, адекватна самооцінка тощо); 8) сформованість емоційно-вольових якостей (здатність долати труднощі, брати на себе відповідальність, емоційна стійкість у стресових ситуаціях); 9) достатня чутливість аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового); 10) достатній рівень розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення);

Узагальнена психограма поліцейського представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнена психограма поліцейського наряду реагування

№	Індивідуально-психологічні характеристики	Параметри, що вимірюються	Психодіагностичні методи	Показники професійної придатності
1	2	3	4	5
1	Мозкова активність	Рівень функціональної активності мозку	Методика визначення омега-потенціалу мозку	Величина омега-потенціалу знаходиться в інтервалі 20–40 мВ
2	Психомоторні процеси	Швидкість простої зорово-моторної реакції (ПЗМР)	Методика визначення швидкості ПЗМР	Швидкість ПЗМР не більше 230 мс
		Швидкість реакції на рухомий об'єкт (РРО)	Методика визначення швидкості РРО	Середнє значення величини відхилень не перевищує 50 мс
3	Властивості нервової системи	Сила і лабільність нервових процесів	Тепінг-тест	Сильна чи середньо-сильна нервова система (опуклий або помірно низхідний тип кривої працездатності); висока чи середня лабільність нервових процесів (кількість до-тиків за 30 с – більше 160)
4	Атенційні процеси	Особливості розподілу і переключення уваги	Тест Грюнбаума	Час виконання тесту не перевищує 20 с, кількість помилок не більше 2
		Особливості пам'яті	Тест «Запам'ятовування 10 слів»	Висхідний тип кривої запам'ятовування, кількість зафіксованих слів в першій спробі – не менше 6, наприкінці – не менше 8

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
5	Загальні здібності	Рівень вербального і невербального інтелекту	Тест Амтхауера	середній або вищий за середній рівень вербального інтелекту (не менше 88 одиниць IQ); середній і вищий рівень невербального інтелекту (не менше 92 одиниць IQ)
6	Особливості творчого потенціалу	Рівень креативності	Тест Меде-Піорковського	Високий чи середній рівень креативності (показник кількості речень – не менше 4; а оригінальності – не менше 6)
7	Комунікативні здібності	Тип міжособистісної взаємодії, лідерський потенціал	Тест Лірі	Показники не перевищують 9 балів. Бажано переважання у профілі октантів: 1 (лідерство), 7 (співпраця), 8 (відповідальність)
8	Особливості характеру й темпераменту	Акцентуації	Опитувальник Леонгарда-Шмішека	Відсутність ознак акцентуації (показники не перевищують 16 балів); переважання стеничних рис, контроль поведінки та реагування
		Провідні тенденції	Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО)	Стеничний тип реагування. Показники шкал 1-4 – не менше 4 балів, а шкал 5-8 – не більше 7 балів
		Екстраверсія, нейротизм, поступливість, сумлінність, відкритість	Опитувальник великої п'ятірки (ОВП)	Значення нейротизму не вище 20 балів; поступливості – не вище 40; сумлінності – не менше 35, відкритості – не менше 35

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
9	Спрямова- ність особи- стості	Особливості моти- вації	Тест Річі-Мар- тіна	Поряд зі значущістю заробітної плати перева- жання мотивів цікавої і суспільно корисної праці; чіткого структу- рування роботи, самов- досконалення, ви- знання
10	Професійно важливі якості	Властивості та став- лення особистості	Опитувальник Ліпмана (<i>оці- нка експертів</i>)	Значущість якостей (за рангом): 1 – профе- сійна компетентність; 2 – порядність; 3 - під- приємливість; 4 - осо- биста організованість; 5 – лідерство; 6 - само- стійність; 7 - вольова стійкість; 8 – людя- ність; 9 – енергійність, 10 –аналітичність.

*Дослідження показало, що найважливішими загальнопрофесій-
ними компетентностями поліцейського підрозділу ПО є: знання ос-
нов конституційного права; дотримання вимог забезпечення прав і
свобод людини та громадянина; знання основ антикорупційного за-
конодавства; дотримання норм професійної етики; дотримання то-
лерантності та принципу недискримінації в роботі; здатність ефек-
тивно спілкуватися; стресостійкість; здатність ефективно
взаємодіяти з населенням на засадах партнерства; дотримання ви-
мог законодавства щодо охорони рухомого і нерухомого майна
(об'єктів) суб'єктів господарювання різних форм власності, ванта-
жів; уміння правильно оформляти службові документи тощо.*

Висновок. Отже, рекомендовані для професійної діяльності
якісні та кількісні психологічні й психофізіологічні показники: оп-
тимальний рівень функціональної активності мозку, достатня швид-
кість простої зорово-моторної реакції (ПЗМР); достатня швидкість
реакції на рухомий об'єкт (РРО); сильна або середньо-сильна нер-
вова система; висока і середня лабільність нервової системи; доста-
тній рівень розподілу і швидкості переключення уваги; достатній

обсяг пам'яті; середній і вищий рівень вербального інтелекту за вербальними субтестами тесту Амтхауера; середній і вищий рівень невербального інтелекту за тестом Амтхауера; середній рівень креативності; сформованість комунікативних здібностей; сформованість мотивації; характерологічний профіль стеничного типу.

Психологічні та психофізіологічні протипоказання до оволодіння професійною діяльністю (критерії професійної непридатності): недостатній рівень функціональної активності мозку (величина омега-потенціалу або нижча за 20 мВ, або перевищує 40 мВ); недостатня швидкість ПЗМР – перевищує 230 мс, недостатня швидкість РРО – середнє значення величини відхилень перевищує 50 мс; слабкий або середньо-слабкий тип нервової системи; низький рівень лабільності нервової системи; недостатній рівень розподілу і швидкості переключення уваги (при виконанні тесту Грюнбаума час перевищує 20 с, кількість помилок більше 2); недостатній обсяг пам'яті (за тестом 10 слів фіксується менше 6 у першій спробі і менше 8 – наприкінці); низький рівень складових інтелектуального потенціалу, вербального інтелекту – менше 88 одиниць IQ, невербального інтелекту – менше 92 одиниць IQ); акцентуації характеру і темпераменту (за опитувальником Леонгарда-Шмішека, більше 16 балів за будь-якою шкалою); негативні характерологічні риси: наявність в особистісному профілі ІТО підвищених індексів шкал гіпостеничного типу реагування; низький рівень сформованості комунікативних здібностей; негативні емоційно-вольові якості (конфліктність, побоювання труднощів, нездатність брати на себе відповідальність, емоційна нестійкість у стресових ситуаціях тощо); низький рівень самоактуалізації, домінування на перших позиціях мотивів, не пов'язаних зі змістом службової діяльності; низький рівень розвитку спеціальних професійних здібностей; дефекти і порушення діяльності аналізаторів; порушення або низький рівень сформованості пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, мислення).

Список бібліографічних посилань

1. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів : наказ МВС України від 07.07.2017 № 577 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17> (дата звернення: 20.01.2020).
2. Про Національну поліцію : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 21.01.2020).

3. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України / В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін, Т. В. Нещерет та ін. Київ : РВЦ КНУВС ; Друкарня МВС, 2007. 100 с.

4. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності : наук.-практ. посіб. / В. П. Остапович, І. О. Дубова, В. І. Барко та ін. ; за заг. ред. В. О. Криволапчува. Київ : ДНДІ МВС України ; ФОП Кандиба Т. П., 2018. 244 с.

5. Собчик Л. М. Психология индивидуальности. СПб. : Речь, 2003. 624 с.

6. Bouchard C., Blair S. N., Haskell W. L. Physical activity and health. Champaign : Human Kinetics, 2007. 410 p.

7. Cochaine R. E., Tett R., L. Vandecreek. Psychological Testing and the Selection of Police Officers A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*. 2003. No. 30 (5). Pp. 511–537. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (дата звернення: 20.01.2020).

8. Dunnette M. D., Borman W. C. Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. 1979. Vol. 30, No. 1. Pp. 477–525. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401>.

9. Gerald V. Barrett, Rosanna F. Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Luke, James A. Tan. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management*. 2003. Vol. 32, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/009102600303200403>.

Одержано 11.02.2020

Статья посвящена проблематике исследования психологических особенностей профессиональной деятельности полицейских полиции охраны на примере подразделений реагирования. В статье представлены теоретические аспекты изучения профессиональной деятельности полицейских, основные компоненты психограммы профессии, требования к компетентностям сотрудников. Результаты исследования позволили выявить перечень профессионально-важных качеств полицейских наряда реагирования полиции охраны, а также противопоказания к овладению профессией. Полученные результаты будут содействовать повышению эффективности профессионального отбора и назначения на должности персонала полиции.

Ключевые слова: полиция охраны, полицейский наряда реагирования, компетентности, индивидуально-психологические особенности, психограмма.

УДК 159.9

Інна Петрівна ОСТАПОВИЧ,

начальник сектору ювенальної превенції
Головного управління Національної поліції у Волинській області

ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Розглянуто правовий статус дитини як складну юридичну конструкцію, яка включає в себе безліч правових елементів, що визначають правове становище дитини в суспільстві. Наголошено на необхідності забезпечення захисту прав та свобод дитини як найвищому пріоритеті держави.

Ключові слова: дитина, правовий статус, нормативно-правові акти, суспільство

Найбільш поширеним поняттям правового статусу у науковій літературі є таке, що визначається як система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві. Правовий статус дитини – це об'єктивовані і формалізовані у праві можливості, необхідні дитині для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодіях з іншими суб'єктами права [1]. Правовий статус дитини є складною юридичною конструкцією, яка включає в себе безліч правових елементів, які визначають правове становище дитини в суспільстві, включаючи народження і присвоєння імені до різних життєвих ситуацій в яких може перебувати дитина, як то народжена в шлюбі, чи при розлученні, в повній сім'ї чи поза шлюбом, знаходиться на утриманні батьків чи суспільства, хвора чи здорова дитина, малолітня чи неповнолітня і таке інше [1]. За своєю природою правовий статус дитини носить комплексний міжгалузевий характер, побудований на основі загального правового статусу особистості. Елементами правового статусу дитини, враховуючи загальну концепцію правового статусу особистості, слід вважати: принципи правового становища дітей, їх правосуб'єктність, громадянство, права, свободи і обов'язки, гарантії прав дитини, а також засоби і способи їх захисту, відповідальність дітей.

У Конституції України поняття «дитина» вживається у трьох статтях. Проте усі її норми, які визначають права людини і

громадянина стосуються і дитини [1]. Так, дитина, враховуючи вікові обмеження, чи навпаки, маючи певні пільги, може реалізувати і право на повагу до гідності чи на свободу та особисту недоторканність, і право на недоторканність житла чи таємницю листування, і право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, чи право на працю. Головним елементом правового статусу дитини є її права і свободи та обов'язки. Аналізуючи норми Конвенції про права дитини, Конституції України, Закону України «Про охорону дитинства» та інших нормативних актів, можна виділити наступні групи прав дитини: 1) особисті (фізичні) права неповнолітніх – право на життя (виживання); право на охорону здоров'я; право на захист від усіх форм насильства; право на повагу честі і гідності; право на свободу слова, світогляду та віросповідання; право на ім'я і набуття громадянства; право на свободу, на невтручання в особисте, сімейне життя; 2) економічні права неповнолітніх – право на власність; право на зайняття підприємницькою діяльністю; право на працю; право на користування об'єктами публічної (суспільної) власності; право соціального забезпечення; 3) перелік культурних прав неповнолітніх складають право на вільний розвиток своєї особистості; право на свободу об'єднання у громадські організації (участь у культурному і творчому житті); право на освіту [2]. Всі ці права звичайно, виникають у дитини за рахунок цивільної правоздатності та дієздатності. Так, особа, що не досягла 14 років (малолітня особа), наділяється частковою цивільною дієздатністю та має право: самостійно вчиняти дрібні побутові правочини (правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість) та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної творчої діяльності, що охороняються законом [2]. Особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років наділяється неповною цивільною дієздатністю та має право: самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). Другим елементом у системі правового статусу дитини є обов'язки. Певні обов'язки покладаються на неповнолітню особу при досягненні відповідного віку.

Однак, недосягнення встановленого для певної відповідальності віку не звільняє неповнолітнього від дотримання обов'язку, наприклад, дотримуватися встановленого порядку в громадських місцях. У разі вчинення правопорушення особою, що не досягла віку, з якого настає відповідальність, відповідальність може покладатися на батьків неповнолітнього правопорушника (ст. 184 КУпАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»).

Існує багато наукових підходів до визначення обов'язків дітей, проте на думку І. Бандурко, найбільш вдалою є класифікація С. П. Коталийчука, який обов'язки дітей пропонує поділити наступним чином: 1) залежно від ступеню визначеності в системі законодавства на: а) основні – тобто ті, які визначені Конституцією України; б) не основні – що визначаються іншими нормативно-правовими актами; 2) залежно від зовнішньої форми вираження на: а) активні – тобто таку форму виконання обов'язку, яка передбачає виконання покладених обов'язків (наприклад, сплата податків); б) пасивну – передбачає утримання від вчинення певних дій, що заборонені законом (наприклад, обов'язок не заподіювати шкоди природі); 3) залежно від форми реалізації на: а) добровільне виконання і дотримання приписів правових норм; б) примусове; 4) за характером суб'єктів на: а) обов'язки, що покладаються на усіх громадян; б) обов'язки, що покладаються на осіб, які не досягли віку повноліття (наприклад, набуття повної загальної середньої освіти); в) обов'язки, що покладаються на осіб, які є батьками, опікунами або піклувальниками неповнолітніх (наприклад, обов'язок виховання дітей, відшкодування заподіяних малолітнім матеріальних збитків та інше) [1]. Крім того, у різноманітних правових актах перераховані різні категорії дітей, визначені їх поняття і відповідні правові режими, у яких вони перебувають. Законом України «Про охорону дитинства» визначено дитину-сироту, дитину позбавлену батьківського піклування, безпритульну дитину, дитину-інваліда, дитину-біженця, дитину з неповної сім'ї, дитину з багатодітної сім'ї. Даний перелік є основою для встановлення окремого правового статусу для кожної з цих категорій.

Захист прав та свобод дитини є найвищим пріоритетом кожної держави. Вона стає особливо актуальною у сучасних умовах, коли побудова правової держави та розвиток демократичного громадського життя, передбачають визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, перш за все життя, здоров'я, свободи, честі, гідності, прав та інтересів особистості. Проблеми забезпечення, охорони та захисту

прав дитини потребують комплексного підходу до їх вирішення, що базується на тісній взаємодії відповідних суб'єктів: держави в особі відповідних владних органів, сім'ї, в якій виховується дитина та, власне, самої дитини як самостійної особистості, яка поступово формується та соціалізується під впливом багатьох чинників.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 280 с.
2. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 19 с.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

Одержано 15.03.2020

Рассмотрен правовой статус ребенка как сложная юридическая конструкция, которая включает в себя множество правовых элементов, определяющих правовое положение ребенка в обществе. Отмечена необходимость обеспечения защиты прав и свобод ребенка как главный приоритет государства.

Ключевые слова: ребенок, правовой статус, нормативно-правовые акты, общество.

УДК 341.1/.8

Артур Михайлович ПАЦКАН,

курсант факультету економіко-правової безпеки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Євген Сергійович ЗЕЛЕНСЬКИЙ,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ГЕНОЦИД ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН

Питання подолання проявів дискримінації та будь-яких порушень прав і свобод людини починаючи з середини ХХ ст. стоять дуже гостро на міжнародній арені, й залишаються актуальним й на сьогодні. Метою нашого дослідження є вивчення нормативно-правової бази, щодо подолання будь-яких порушень прав людини, зокрема, розгляд такого суспільного явища як геноцид.

Ключові слова: рівність, права людини, дискримінація, геноцид, злочин, злочин проти людства, міжнародні стандарти.

У сучасному світі нерідко виникають суперечки щодо питання, якому народу належить та чи інша територія. Протистояння, сутички, етнічні конфлікти можуть виражатися в різних формах - дискримінацією, ксенофобією, збройними зіткненнями. Рівність всіх людей, збереження їх гідності і прав, а також неприпустимість дискримінації в залежності від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального походження, майнового або іншого стану є провідними принципами існування людей на планеті. Слушним буде звернення до історичної парадигми виникнення поняття «геноциду» крізь призму масових знищень через національні, етнічні, расові або релігійні переконання.

Зокрема, його закріплення та надання йому правової оцінки, стало наслідком прийняття Конвенції ООН "Про попередження злочину геноциду та покарання за нього" від 9 грудня 1948 р. (далі – Конвенція 1948 р.), де було розтлумачено основні положення геноциду як міжнародному злочину та визначено принципи і підстави кримінальної відповідальності за його вчинення.

У науковому русі це знайшло своє відображення у працях: П. Гаєта, А. Кассезе, І.Г. Барсегова, І.П. Блищенко, В.М. Вартаняна, І.І. Строкова, Н.А. Зелінської, О.М. Костенка та ін. [2, с. 55]. Питання протидії та попередження таких проявів дискримінації стоїть дуже гостро, та знаходить своє відображення як і на міжнародній правовій арені, так і на вітчизняній. Так, створення Югославського (1991 р.) та РРундійського (1992 р.) трибуналів, а в липні 2002 р. почав свою діяльність Міжнародний кримінальний суд, який уповноважений здійснювати юрисдикцію стосовно осіб, які вчинили геноцид. Це дозволяє стверджувати, що сьогодні протидія геноциду є актуальною проблемою сучасності.

З положень вищезгаданої Конвенції випливає, що вона прямо не регламентує необхідність встановлення широкомасштабності або систематизації в злочинах геноциду, як слушно зауважує П. Гаєта: «Для багатьох, геноцид - це масове вбивство. вбивство може бути масовим, але за змістом статті 2 Конвенції, не обов'язково є таким ...Хоча в пунктах (А), (В), (D) і (Е) статті 2 використано множину «члени групи» як безпосередні жертви злочину геноциду, як правило, достатньою але спрямованості індивідуального акту хоча б проти одного члена такої групи» [7, с. 88, 94].

Дану позицію підтримує і А. Кассезе, вказуючи, що відповідно до визначення, що міститься в статті 2, фактичне повне або часткове знищення захищається групи не є обов'язковим. У зв'язку з

чим, хоча б теоретично, ізольованого акту може бути достатньо для кваліфікації діяння як злочину геноциду [3, с. 335].

Щодо вітчизняного урегулювання Україною ратифіковано основні міжнародні договори:

- Конвенція “Про попередження злочину геноциду та покарання за нього” від 9 грудня 1948 р.;

- Конвенція “Про незастосування строків давності до військових злочинів і злочинів проти людства” від 26 листопада 1968 р., а також закріпленні відповідні положення у розділі XX “Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку” в кінці Особливої частини КК України.

Щодо кваліфікації геноциду як міжнародного злочину, слушною є думка, що у загальноприйнятому міжнародному праві – міжнародний злочин це протиправне діяння держави, яке порушує міжнародні зобов’язання, принципи й норми міжнародного права, що мають вагоме значення для забезпечення миру, захисту прав людини, та інтересів міжнародної спільноти загалом. До таких відносять злочини проти миру та людства, військові злочини та геноцид.

Існує досить поширена і прямо протилежна думка. Ряд авторів вважають, що спільними ознаками порушень прав людини, які потенційно можуть бути віднесені до міжнародних злочинів є, зокрема, грубий і масовий характер таких порушень (маючи на увазі, що систематичні порушення входять в поняття масових). Інтерес, в цьому сенсі, представляють також положення Декрета-закону № 1 від 15 липня 1979 року прийнятого з метою переслідування за злочини, вчинені в період Демократичної Кампучії. Даний акт визначає злочин геноциду як «... заплановані масові вбивства невинних жителів, вигнання населення з міст і сіл і його концентрація в «комунах» ... » [2, с. 25]

Іншими словами, норма, яка визначає злочин геноциду, є механізм *Ultimaratio* - дана норма спрацьовує лише в ситуаціях, коли загроза існуванню захищається групи або її частини стає реальною і конкретною, а не прихованою і потенційною [5, с. 124].

На прикладі злочину геноциду можна зробити висновок, що не кожному міжнародному злочину притаманний контекстуальний елемент у вигляді широко-масштабності або систематичності діяння, тому для правозастосовної діяльності залишається ланка невирішених питань, щодо правильної кваліфікації геноциду та відмежування його від суміжних злочинів, і потребує подальшого поглибленого аналізу з боку науковців та правознавців.

Список бібліографічних посилань

1. Строкова І. І. Геноцид: поняття та проблеми кваліфікації // Національні інтереси і проблеми забезпечення національної безпеки України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 19 берез. 2008 р.). Кіровоград, 2008. С. 55–57.
2. Шубин В. В. Кампучія: суд народа. М. : Юрид. лит., 2010. 176 с.
3. Cassese A. The Rome Statute of The International Criminal Court: A Commentary. Oxford : Oxford University Press, 2002. 349 p.
4. Gaeta P. The UN Genocide Convention: A Commentary Series. Oxford : Oxford University Press, 2009. 600 p.
5. Prosecutor v. Al Bashir : Decision Pre-Trial Chamber, 4 March 2009.

Одержано 11.03.2020

Вопрос преодоления проявлений дискриминации и любых нарушений прав и свобод человека начиная с середины XX в. стоят очень остро на международной арене, и остаются актуальными сегодня. Целью нашего исследования является изучение нормативно-правовой базы, по преодолению любых нарушений прав человека, в частности, рассмотрение такого общественного явления как геноцид.

Ключевые слова: равенство, права человека, дискриминация, геноцид, преступление, преступление против человечества, международные стандарты.

УДК 159.922.2

Євген Вікторович ПІДЧАСОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5057-4828>;

Олександр Валентинович ЯРЕЩЕНКО,

аспірант кафедри психології

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРАЦІВНИКАМ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У матеріалі розглядаються роль, ключові аспекти та напрямки діяльності психологічної служби у правоохоронних органах з формування професійно-психологічного потенціалу співробітників для успішної реалізації ними професійної діяльності.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, психологічна служба, соціально-психологічні особливості, професійна діяльність, професійна психологічна допомога.

Правоохоронна діяльність включена в систему соціально-психологічних зв'язків і супроводжується низкою ризиків професійногостресу і деформацій, для їх запобігання потрібні особливі соціально-психологічні властивості співробітників. На їх формування впливають зовнішні соціально-психологічні, внутрішні соціально-психологічні та індивідуально-психологічні чинники.

До зовнішніх соціально-психологічних факторів відносяться: рівень соціально-економічного та психологічного розвитку суспільства, в тому числі законодавства, системи громадської безпеки та профілактики правопорушень. До внутрішніх соціально-психологічних факторів слід віднести: міжособистісний професійно-психологічний клімат в колективах конкретних правоохоронних органів, психологічні особливості взаємин всередині відомчих професійних спільнот, поєднання професійного та особистого життя співробітника. До внутрішніх індивідуально-психологічних факторів відносяться: ступінь індивідуальної включеності співробітників в систему соціально-психологічних зв'язків, професійну і групову соціально-психологічну компетентність, стресостійкість, готовність до професійного ризику.

Зважаючи на це, здійснювати професійний відбір, профілактику, регуляцію і корекцію покликана самепсихологічна служба. Перед нею правоохоронних органах стоять два головних завдання: перше – підвищення психологічної надійності співробітників і більш повне використання їх психологічного потенціалу, друге – надання психологічної допомоги співробітникам у вирішенні службових завдань.

Відповідно до цих завдань психологічна служба здійснює два напрямки діяльності: психологічне забезпечення роботи зі співробітниками правоохоронних органів і психологічне забезпечення службових завдань. Перший напрямок передбачає: професійну орієнтацію і психологічний відбір кадрів; надання психологічної допомоги у професійній адаптації молодих співробітників; підвищення психологічної компетентності та розвиток особистості співробітників; діагностику морально-психологічного клімату в колективі і профілактику деструктивних явищ; психологічне забезпечення роботи з резервом кадрів; управлінське консультування; психологічне консультування співробітників і членів їх сімей. Другий – надання

психологічної допомоги співробітникам у вирішенні службових завдань, який включає: вивчення соціально-психологічних явищ в регіоні, що впливають на стан правопорядку; психологічне консультування співробітників при вирішенні поточних оперативно-службових завдань; проведення судово-психологічної експертизи; психологічне забезпечення несення служби в екстремальних умовах; психологічне забезпечення переговорної діяльності; розробку психологічних портретів правопорушників і злочинців; здійснення індивідуально-профілактичної роботи; психологічний супровід кримінально-виконавчого процесу в пенітенціарних установах тощо [1]. Якою мірою психологічна служба орієнтована на той чи інший напрямок діяльності, в якій мірі в функціональних обов'язках психологів представлені ті чи інші завдання, залежить від конкретного відомства, регіону, традицій, що склалися, професійної компетентності психологів, їх чисельності і безпосередньо запиту.

Правоохоронна діяльність представляє собою діяльність в екстремальних для особистості умовах. І як показує досвід не всі працівники, які залучаються до вирішення професійних завдань, мають належні якості і підготовленість до неї. Дії в екстремальних умовах вимагають внутрішнього перелому, перебудови і культивування оптимального настрою, що теж вимагає до себе уваги психологів. Але ніяка підготовка неспроможна передбачити все, що може трапитися в екстремальних умовах, тому допомога потрібна як з підготовки до професійної діяльності такого типу, так і у ході дій, а також необхідні спеціальні заходи щодо підтримки співробітників протягом певного часу після виходу з оперативної екстремальної ситуації [2, с. 13]. Тому психологічне забезпечення вирішення правоохоронних завдань в екстремальних умовах здійснюється у вигляді: безпосередньої підготовки особового складу перед самим початком дій; забезпечення дій в ході вирішення завдань; забезпечення відновлення сил після завершення дій.

Основні завдання психологічної служби у роботі зі співробітниками правоохоронних органів це морально-психологічне забезпечення; формування у співробітників правоохоронних органів почуття високої відповідальності за дотримання Конституції і законів, виконання службового обов'язку та поставлених службових завдань; вироблення і реалізація заходів щодо зміцнення службової дисципліни, забезпечення безпечних умов; морально-психологічна і професійно-психологічна підготовка в ході спеціальних занять; формування та підтримку здорового і стійкого морально-психологічного клімату в групах тощо.

Отже, основне завдання психолога психологічної служби у правоохоронних органах – допомогти співробітникам сформувати особистісні і професійно значущі якості через усвідомлення своїх потреб і властивостей, вимог професійної діяльності, їх відповідності, з подальшим визначенням напрямків особистісного і професійного розвитку та саморозвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Авдулова Т. П. Гендерные аспекты управленческой деятельности. *Новая аптека. Эффективное управление для руководителя*. 2011. № 5. С. 22.
2. Марьин М. Н. Организация психологического обеспечения деятельности сотрудников ОВД в экстремальных условиях. М., 2004. 270 с.
3. Столяренко А. М. Психология законности действий сотрудника // Энциклопедия юридической психологии / под ред. А. М. Столяренко. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. С. 427–428.

Одержано 15.03.2020

В материале рассматриваются роль, ключевые аспекты и направления деятельности психологической службы в правоохранительных органах по формированию профессионально-психологического потенциала сотрудников для успешной реализации ими профессиональной деятельности.

Ключевые слова: правоохранительная деятельность, психологическая служба, социально-психологические особенности, профессиональная деятельность, профессиональная психологическая помощь.

УДК 159.9

Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>

СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ЗАЗДРОСТІ З ПСИХОЛОГІЧНОЮ РОЗУМНІСТЮ У ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Розглянуто особливості прояву заздрості у поліцейських та ступінь доступності для працівників поліції їх внутрішнього світу, досвіду і переживань у гендерному аспекті. Емпірично досліджено особливості взаємозв'язку заздрості та психологічної розумності у чоловіків та жінок, які є працівниками поліції.

Ключові слова: заздрість, працівники поліції, психологічна розумність, чоловіки, жінки.

Умови сьогодення сучасного українського суспільства потребують від правоохоронних органів швидкого та ефективного вирішення поставлених перед ними професійних завдань. У зв'язку з цим, нагальними психологічними дослідженнями є ті, які будуть присвячені всебічному вивченні особистісних якостей сучасного працівника поліції. Проблематика заздрості відноситься до числа тих, які відносно недавно увійшли в предметне поле психологічної науки, а тим більше є мало вивченим явищем серед професійної групи поліцейських.

Аналіз визначень заздрості, представлених в контексті сучасних досліджень, вказує на протистояння між двома стратегіями нівелювання переваги іншого: «досягти» і «відібрати». Тетяна Бескова відзначає, що «заздрість переживається як сукупність станів (досади, відчаю, печалі, безсилля, злості, гніву); супроводжується певними відносинами до об'єкта заздрості (ненависті, ворожості, ревнощів); зв'язується з особистісними характеристиками суб'єкта заздрості (егоїзмом, самолюбством, марнославством, честолюбством, лінню)[цит. за: 1, с. 26].

Однією з характеристик особистості, що відображає ступінь доступності людині її внутрішнього досвіду, змісту переживань, наскільки вони їй цікаві, є психологічна розумність.

Так, Олеся Путілова та Ольга Віндекер наголошують, що серед

дослідників немає єдиної точки зору щодо зв'язку психологічної розумності і таких соціально-демографічних характеристик, як стать, вік, рівень освіти і професійна спрямованість [2, с.177].

Проведене нами емпіричне дослідження було направлено на вивчення особливостей заздрості у поліцейських та ступеню доступності для працівників поліції їх внутрішнього світу, досвіду і переживань у гендерному аспекті. Нами були використані опитувальник «Методика дослідження видів заздрості» Т.В. Бескової та шкала «Психологічна розумність» М.О.Новікової та Т.В. Корнілової. У якості досліджуваних виступили чоловіки та жінки, які є працівниками поліції у кількості – 116 осіб. Досліджувані були розподілені за 2 групами. Першу групу склали чоловіки-поліцейські у кількості – 70 осіб, а до другої групи увійшли жінки-поліцейські у кількості – 46 осіб.

Результати дослідження взаємозв'язків заздрості з психологічною розумністю у *чоловіків-поліцейських* показали, що уданій досліджуваній групі шкала «Заздрість-неприятнь» на значущому рівні від'ємно корелює зі шкалами «Зацікавленість в сфері переживань» ($r = - 0,376, p \leq 0,05$) та «Доступність переживань» ($r = - 0,534, p \leq 0,01$).

Таким чином, у чоловіків-поліцейських посилення проявів заздрості, які знаходять вираз у такому ставленні до Іншого, як ненависть, ворожість, підозрілість та у злостивості, тобто у сповненому злоби роздратовано-прискіпливому ставленні до більш успішної людини, відбувається разом зі зменшенням: 1) зацікавленості в сфері суб'єктивних переживань, розуміння важливості глибинних причин того чи іншого у власній поведінці, інтересу до істинних мотивів поведінки інших людей; 2) суб'єктивної доступності сфери переживань для розуміння та аналізу; тенденції до занурення в свої почуття, розуміння своїх емоцій, вміння їх ідентифікувати; чутливості до змін у власних почуттях.

Шкала «Заздрість-зневіра» у цій групі виявляє значущі додатні взаємозв'язки зі шкалами «Доступність переживань» ($r = 0,759, p \leq 0,01$) та «Користь від обговорення переживань» ($r = 0,921, p \leq 0,01$), а також значущі від'ємні – зі шкалами «Бажання і готовність обговорювати переживання» $r = - 0,501, p \leq 0,01$) та «Відкритість новому досвіду» ($r = - 0,809, p \leq 0,01$).

Отже, у чоловіків-поліцейських заздрість, яка відбивається у переживанні образи, досади, смутку, зневіри, відчаю; невпевненості, скривженості, неспроможності щось змінити; відчутті «незаслуженої непереборної обділеності», стає більш вираженою

зі зростанням: 1) суб'єктивної доступності сфери переживань для розуміння та аналізу; тенденції до занурення в свої почуття, розуміння своїх емоцій, вміння їх ідентифікувати; чутливості до змін у власних почуттях; 2) схильності вважати, що розмова з ким-небудь про власні проблеми часто призводить до поліпшення стану, допомагає краще зрозуміти ці проблеми і знайти нові шляхи їх вирішення.

Крім того, у чоловіків-поліцейських прояви заздрості – зневіри набувають більшої вираженості зі зменшенням: 1) прагнення відкрито обговорювати різні аспекти свого особистого життя з іншими людьми; виявляти більш активний інтерес до думок оточуючих і їхніх порад про те, як змінити свої способи дій; 2) зацікавленості у новому досвіді, нових ідеях, новій діяльності, навіть якщо це поєднується з певним ризиком.

Результати дослідження взаємозв'язків заздрості з психологічною розумністю у жінок-поліцейських показали, що у даній досліджуваній групі шкали «Заздрість-неприятність» та «Заздрість-зневіра» виявляють значущі додатні взаємозв'язки зі шкалою «Зацікавленість в сфері переживань» ($r = 0,616, p \leq 0,01$ та $r = 0,565, p \leq 0,01$ відповідно), та значущі від'ємні – зі шкалою «Доступність переживань» ($r = -0,662, p \leq 0,05$ та $r = -0,714, p \leq 0,01$ відповідно).

Зміст виявлених взаємозв'язків свідчить про те, що у жінок-поліцейських прояви як заздрості – неприємні, що знаходить вираз у такому ставленні до Іншого, як ненависть, ворожість, підозрілість та у злостивості, тобто у сповненому злоби роздратовано-прискіпливому ставленні до більш успішної людини, так і заздрості – зневіри, котра відбивається у переживанні образи, досади, смутку, зневіри, відчаю; невпевненості, скривдженості, неспроможності щось змінити; відчутті «незаслуженої непереборної обділеності», набувають більшої вираженості разом із наступними змінами складових психологічної розумності: 1) зі зростанням зацікавленості в сфері суб'єктивних переживань, розуміння важливості глибинних причин того чи іншого у власній поведінці, інтересу до істинних мотивів поведінки інших людей; 2) зі зменшенням суб'єктивної доступності сфери переживань для розуміння та аналізу; тенденції до занурення в свої почуття, розуміння своїх емоцій, вміння їх ідентифікувати; чутливості до змін у власних почуттях.

Для наочності виявлені в обох групах взаємозв'язки між видами заздрості та психологічною розумністю наведені на зведеній корелограмі (рис.1).

Рис. 1. Взаємозв'язки між видами заздрості та психологічною розумністю у чоловіків та жінок, які є працівниками поліції.

Примітка: ----- додатний взаємозв'язок,
 - - - - - від'ємний взаємозв'язок.

Як свідчать отримані результати, у групі чоловіків-поліцейських, так і у групі жінок-поліцейських, встановлено подібність взаємозв'язку між досліджуваними феноменами: заздрість – неприязнь стає більш вираженою зі зменшенням доступності переживань. Крім того, в обох групах наявні взаємозв'язки між заздрістю та психологічною розумністю, що відрізняються модальністю: у групі чоловіків шкала «Заздрість-неприязнь» корелює зі шкалою «Зацікавленість в сфері переживань» від'ємно, у групі жінок – додатно; шкала «Заздрість-зневіра» у чоловіків корелює зі шкалою «Доступність переживань» додано, у групі жінок – зворотно. Крім того, у чоловіків наявні ще три значущих взаємозв'язки психологічної розумності із заздрістю – зневірою, тоді як у жінок – одна.

Таким чином, незважаючи на наявність однієї подібної кореляції у структурі взаємозв'язків між заздрістю та психологічною

розумністю, внесок останньої у функціонування заздрості у чоловіків та жінок працівників поліції відрізняється.

Список бібліографічних посилань

1. Микелевич Е. Б. Теоретические и эмпирические аспекты исследования феномена зависти в психологии. *Вестник Полесского государственного университета. Серия общественных и гуманитарных наук.* 2014. № 2. С. 25–30.

2. Путилова О. В., Виндекер О. С. Исследование психологической разумности в связи с базовыми личностными чертами. *Известия Уральского федерального университета. Серия: Проблемы образования, науки и культуры.* 2019. Т. 25, № 3 (189). С. 175–185.

Одержано 14.03.2020

Рассмотрены особенности проявления зависти в полицейских и степень доступности для работников полиции их внутреннего мира, опыта и переживаний в гендерном аспекте. Эмпирически исследованы особенности взаимосвязи зависти и психологической разумности у мужчин и женщин, которые являются работниками полиции.

Ключевые слова: *зависть, работники полиции, психологическая разумность, мужчины, женщины.*

УДК 159.9

Діана Сергіївна ПОХІЛЬКО,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3374-8771>;

Яніна Олександрівна ОВСЯННІКОВА,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6498-3454>

ВЗАЄМОДІЯ З ДИТИНОЮ У НАДЗВИЧАЙНІЙ СИТУАЦІЇ: ДОСВІД РЯТУВАЛЬНИКА

В статті наведені результати проведеного інтерв'ю з фахівцями ДСНС України щодо їх особистого досвіду взаємодії з дитиною в надзвичайній ситуації. Визначено вікову категорію дітей, що найчастіше потрапляють у надзвичайну ситуацію.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, рятувальники, діти.

З метою визначення особистого досвіду фахівців ДСНС України щодо умінь взаємодіяти з дитиною у надзвичайній ситуації нами було проведено дослідження. Вивчення досвіду рятувальників щодо особливостей взаємодії з дитиною проводилося за допомогою структурованого інтерв'ю. Отримані дані представлені у таблиці 1.

Майже усі опитувані рятувальники мають досвід взаємодії з дитиною у надзвичайній ситуації (92,9 % від усієї опитуваної групи).

Найпоширенішими надзвичайними ситуаціями, в котрих рятувальникам приходилося працювати з дитиною стали:

- пожежі (85,7 % опитаних фахівців ДСНС мали такий досвід);
- ДТП (71,4 % рятувальників надавали допомогу дитині в автомобільній аварії);
- ситуації, коли дитина кудись провалилася чи застрягла (28,5 % рятувальників мають такий досвід).

Таблиця 1

Узагальнені відповіді рятувальників, у %

Питання	Відповідь	Пояснення	Відсоток
Чи був у Вас досвід роботи з дитиною у НС	Так		92,9
	Ні		7,1
Опишіть НС, в якій Вам довелося взаємодіяти з дитиною (якщо було декілька опишіть їх усі)	Пожежа		85,7
	ДТП		71,4
	Утоплення		7,1
	Вибух		14,2
	Застряг		28,5
Якого віку була дитина	До 1 року		-
	Від 1 року до 3		-
	Від 3 до 6 років		85,7
	Від 6 до 12 років		78,5
	Від 12 до 20 років		42,8
Опишіть поведінку та стан дитини в НС	Страх, плач, розгубленість, паніка, істерика, дитина втікала, ховалася.		92,9

Закінчення табл. 1

1	2	3	
Чи потрібно було дитині виконувати якісь дії для порятунку (якщо так, то вкажіть які саме)	Ні	35,7	
	Так	Не рухатися та чекати	57,1
		Уважно слухати тачітко виконувати інструкції	78,5
		Надати інформацію про місце де знаходиться	28,5
Які виникли складності, проблеми	Дитина постійно плакала та не могла заспокоїтися	71,4	
	Дитина виконувала не ті дії, що потрібно	50	
	Дитина не йшла на контакт, ховалася	21,4	
Чи відрізняється алгоритм взаємодії рятувальника з дитиною в НС від взаємодії з дорослим? Чим саме?	Так, дорослий одразу йде на контакт, готовий виконувати певні дії для свого порятунку; Діти зазвичай бояться та не йдуть на контакт. Не розуміють що їм треба робити. Не можуть заспокоїтися. Можна сказати, що першим кроком до порятунку дитини є її заспокоєння, якщо дозволяють обставини НС. В більшості випадків ми хапаємо дитину та виносимо її з небезпечної зони, без додаткових пояснень, а вона в цей час продовжує плакати, верещати, або вчепиться в тебе й не одірвати потім тощо.	100	

Найчастіше, як зазначили рятувальники їм доводиться працювати з дітьми віком від 3 до 12 років (85,7 % рятувальників взаємодіяли з дітьми дошкільного віку, і 78,5 % - з молодшим школярем), лише 42,8 % рятувальників працювали з підлітками. Саме діти від

З до 12 років потребують більшої уваги з боку не лише батьків, а й служб порятунку.

Всі рятувальники, які мали досвід роботи з дитиною у надзвичайній ситуації відмітили, що постраждали діти знаходяться у стані розгубленості, невизначеності, плачуть, відчувають страх тощо. Отже, можна сказати, що всі діти, які знаходяться в умовах надзвичайної ситуації потребують допомоги. Нехай ця допомога не завжди пов'язана зі збереженням безпосередньо дитячого життя, але пов'язана зі збереженням їх здоров'я та якості їх подальшого життя.

Одержано 15.03.2020

В статтю представлені результати проведеного інтерв'ю з сотрудниками ГСЧС України про их личный опыт взаимодействия с ребенком в чрезвычайной ситуации. По словам самих спасателей выделена определенная возрастная категория детей, которые чаще других попадают в чрезвычайную ситуацию.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, спасатели, дети.

УДК 159.98

Ангеліна Валентинівна ПРИХОДЬКО,

студентка соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ОСОБЛИВОСТІ ПОТРЕБИ В ДОСЯГНЕННІ У МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ДСНСУ З РІЗНИМ СТИЛЕМ ЛІДЕРСЬКОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Досліджено особливості лідерської спрямованості у курсантському колективі, визначено чинники, що впливають на підвищення мотивації в досягненні та вплив певного типу лідерської спрямованості на направленість особистості.

Ключові слова: лідерська спрямованість, потреба в досягненні, направленість особистості, курсанти НУЦЗУ.

Перехід до соціально-орієнтованого ринку передбачає необхідність створення адекватного механізму мотивації праці. Значення мотивації в рамках сучасних систем управління незаперечно велике,

адже саме мотивація змушує робітників працювати з максимальною віддачею, що гарантує ефективність діяльності організації. Використовуючи найсучасніші і передові методи стимулювання, і застосовуючи теорії мотивації, можна домогтися значного поліпшення якості роботи організації. Працівники будуть більш якісно виконувати роботу, збільшиться загальна продуктивність фірми, грамотність і кваліфікація працівників, зменшиться плинність кадрів. Дуже важливо створити умови, при яких людина відчуває значимість своєї праці, відчуває почуття причетності до певного колективу, задоволена і товариська з колегами. Треба завжди чітко визначати "корисність" професійних якостей співробітника для компанії і показники, що визначають професійні успіхи, які досягнуті в особистих інтересах самого співробітника. Якщо виявити індивідуальні мотиви співробітників і адаптації механізму їх задоволення, при інших рівних умовах, то досягається максимальна продуктивність праці. *Мистецтво управління змінюється дуже швидко, бо змінюються умови, середовище його впливу. З того моменту, як слово «зміни» стало ключовим в сучасній економіці, керівникам все частіше доводиться виконувати функції лідерів [1].* Лідер – член групи, за яким вона визнає право приймати відповідальні рішення в значущих для неї ситуаціях, тобто найбільш авторитетна особистість, реально відіграє центральну роль в організації спільної діяльності і регулюванні взаєностосунків у групі. Іноді поняття «лідер» ототожнювалося з поняттям «авторитет», що було не цілком коректно. Лідер дійсно може виступати як авторитет для групи, але не всякий авторитет обов'язково організує рішення будь-якої групової задачі. Він, як правило, такої функції не виконує, виступаючи радше як приклад або ідеал [2].

Молодші командири ДСНС України є лідерами в своїх підрозділах, більш успішні у виконанні управлінських функцій, так як їх посадові повноваження доповнюються неформальним авторитетом в групі. В такому випадку вони отримують можливості впливу на процеси самоорганізації колективу, зближують особистісні і в цілому інтереси групи і більш повно відображають інтереси і потреби колективу в зовнішніх інстанціях. В той же час нестатутні взаємовідносини і факти порушення службової дисципліни частіше відбуваються в групах, в яких молодші командири не користуються повагою і авторитетом серед курсантів, не мають лідерського статусу в групі. Тому визначення кандидатів на посади командирів потрібно робити з урахуванням їх лідерського потенціалу.

Метою нашого дослідження було вивчення особливостей спрямованості особистості та потреби в досягненні у осіб з різним стилем лідерської спрямованості. В даному дослідженні ми використували: для визначення переважаючого компонента лідерства тест «Стили лідерства» Л.В.Румянцевой. Для дослідження спрямованості особистості (на себе, на справу або на спілкування), була використана орієнтаційна анкета «визначення спрямованості особистості», розроблена Б. Бассом. Для дослідження потреби в досягненні особистості, була використана «Шкала оцінки потреби в досягненні» (Ю.М. Орлов, В.І. Шкуркін, Л.П. Орлов). **Дослідження проводилося на базі Національного університету цивільного захисту України.** В дослідженні взяло участь 60% (30 респондентів) курсантів з демократичним стилем лідерства та 40% (20 випробовуваних) курсантів з авторитарним стилем лідерства.

Результати дослідження спрямованості особистості осіб з різним стилем лідерської спрямованості розподілились наступним чином: Демократичний стиль лідерства – спрямованість на себе 5 осіб (10%), спрямованість на спілкування 6 осіб (12%) та спрямованість на діло 17 (34%); Авторитарний стиль лідерства – спрямованість на себе 13 респондентів (26%), спрямованість на спілкування 4 особи (8%) та та спрямованість на діло 5 досліджуваних (10%).

З переважним демократичним стилем лідерства 17 випробовуваних показують спрямованість на справу, 6 випробовуваних спрямовані на спілкування і 5 випробовуваних на себе. При цьому серед респондентів з переважаючим авторитарним стилем лідерства 5 випробовуваних показують спрямованість на справу, 4 випробовуваних на спілкування і 13 спрямовані на себе.

Результати дослідження потреби в досягненні курсантів з різним стилем лідерської спрямованості розподілились наступним чином: Демократичний стиль – високий рівень потреби в досягненні 3 особи (6 %), середній рівень – 20 осіб (40 %), низький рівень 4 респонденти (8 %); Авторитарний стиль лідерства – високий рівень потреби в досягненні 10 осіб (20 %), середній рівень – 10 випробовуваних (20 %), низький рівень 3 респонденти (6 %).

Дослідження потреби в досягненнях показало, що курсанти з переважаючим демократичним стилем лідерства мають: високий рівень – 4 випробовуваних, середній рівень – 20 випробовуваних і низький рівень 3 випробовуваних. Серед курсантів з переважаючим авторитарним стилем лідерства 3 випробовуваних мають високий рівень потреби в досягненні, у 10 випробовуваних визначається середній рівнем і 10 випробовуваних показали низький рівень потреби в досягненні.

Виходячи з даних, отриманих в результаті проведення експерименту можна зробити висновок: високий рівень мотивації і спрямованості особистості «на справу» дозволяють констатувати демократичний стиль лідерства (керівництва); низький рівень мотивації і спрямованість особистості «на себе» дозволяють констатувати авторитарний стиль лідерства (керівництва). Таким чином, у курсантів з демократичним стилем лідерства більше довіри всередині команди, дискусія проводяться на рівних, є можливість відкрито висловлювати власну точку зору, вони чуйні, існує вміння оцінювати емоційний стан іншої людини, високий командний дух, висока мотивація, вони зацікавлені у вирішенні ділових проблем. А курсанти із авторитарним стилем лідерства мають менше довіри всередині команди, орієнтація на пряму винагороду і задоволення безвідносно до роботи і членів групи, агресивність у досягненні статусу, власність, схильність до суперництва, дратівливості, тривожності, інтровертованості. Дані курсанти в першу чергу вирішують свої власні проблеми, їм головне добитися особистого благополуччя, престижу і при можливості зробити це за рахунок інших або створювати видимість роботи.

Список бібліографічних посилань

1. Дафт Р. Л. Уроки лідерства / при уч. П. Лейн ; пер. с англ. А. В. Козлова ; под ред. И. В. Андреевой. М. : Эксмо, 2006. 480 с.
2. Беляцкий Н. П. Менеджмент. Основы лидерства. Минск : Новое знание, 2002. 250 с.

Одержано 07.03.2020

Исследовались особенности лидерской направленности в курсантском коллективе, определены факторы, влияющие на повышение мотивации в достижении и влияние определенного типа лидерства на направленность личности, курсанты ГСЧСУ.

Ключевые слова: *лидерская направленность, потребность в достижении, направленность личности*

УДК 159.98

Єгор Сергійович РОМАНЕНКО,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» ПОЛІЦЕЙСЬКИХ РІЗНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Проведено аналіз поняття професійна компетентність працівників поліції. Показано важливість формування професійно-психологічної компетентності поліцейських різних підрозділів, яку пов'язують з професіоналізмом, успішністю реалізації життєвих, соціальних і професійних функцій.

Ключові слова: компетентність, професія, поліцейський

В умовах удосконалення діяльності органів Національної поліції України актуальними є питання кадрового забезпечення, розробки й застосування нових підходів та нових способів мотивації персоналу, формування високого рівня розвитку професіоналізму і професійної компетентності працівників поліції. Професійна діяльність правоохоронця ставить перед поліцейськими значні вимоги і потребує зосередження психологічного впливу навколо процесу формування професійно-психологічної компетентності поліцейського.

Аналіз сучасних досліджень свідчить, що питання, пов'язані з аспектами професійної компетентності поліцейських, зокрема, працівників підрозділів тактико-оперативного реагування патрульної поліції, вивчені недостатньо, тому дослідження в цьому напрямку є актуальними мають прикладне значення.

Питання професійної компетентності привертають увагу вітчизняних та зарубіжних вчених, але сучасні підходи щодо визначення поняття «професійна компетентність» різноманітні. Поняття «професійна компетентність» увійшло в термінологію у 80-ті роки минулого століття і вважалось складовою професіоналізму. Термін «професійна компетентність» складається з двох категорій – «професія» і «компетентність». Професія – вид трудової діяльності людини, яка володіє комплексом теоретичних знань і практичних навичок, набутих у результаті спеціальної підготовки й досвіду роботи. Поняття «компетентність» – це обізнаність, авторитетність, кваліфікованість, ерудованість особистості в певній області трудової діяльності [5].

У зарубіжній літературі професійна компетентність трактується як «поглиблене знання», «стан адекватного виконання завдання», «здатність до актуального виконання діяльності» та інші, які не повною мірою відображають зміст цього поняття [9; 10]. Найчастіше це поняття вживається для вираження високого рівня кваліфікації та професіоналізму. Професійна компетентність розкривається через призму характеристики якості підготовки фахівців, потенціалу ефективності трудової діяльності. Американські вчені для опису професійної компетенції використовують формулу KSAO: Knowledge – знання, Skills – уміння, Abilities – здібності, Other – інші характеристики. З'ясувалося, що KS – знання та уміння легше визначити ніж AO – здібності та інші характеристики, останні більш не визначені, абстрактні. В-А вкладають різні поняття, наприклад, attitudes – відносини, а в О – фізичні стани або особливості поведінки [8, С. 293].

Взагалі, можна виділити два основних підходи до визначення поняття професійна компетентність: перший підхід можна умовно назвати «функціональним», оскільки в його основу входить опис завдань та очікуваних результатів, а другий – «особистісний», який орієнтується на якостях людини, що забезпечують успіх у професійній діяльності [8, С. 293].

Що стосується поняття «професійна компетентність правоохоронців», то Л. В. Боровик і С. Д. Максименко розглядають дане поняття як якісну характеристика ступеня оволодіння правоохоронцем професійною діяльністю, яка передбачає усвідомлення своїх прагнень до діяльності, уявлень про власну соціальну роль, оцінювання особистісних рис і якостей як майбутнього фахівця, співвіднесення результатів такого оцінювання з об'єктивним вимогам до обраної діяльності, регулювання на цій підставі власного професійного становлення, зростання, самовдосконалення [7, с. 65].

Доречним є визначення Дашо Т. Ю., який зазначає, що професіоналізм патрульного відображає всі аспекти його професійної культури та забезпечує ділову надійність, здатність успішно та безпомилково здійснювати правоохоронну діяльність як у звичайних умовах, так і в екстремальних нестандартних ситуаціях. Професіоналізм також вмотивований успішністю виконання професійних завдань, що засвідчує професійну компетентність патрульного [3, с. 123].

Основними складовими професійної компетентності є професійна культура й етика, правосвідомість і професійні здібності. Для того щоб досягти професійних успіхів, особистість має оволодіти високим рівнем професійної компетентності. Професійна компетентність є не

тільки мірилом професіоналізму, а й визначальним фактором успішності реалізації соціальних, професійних функцій, життєдіяльності особи загалом. Професіоналізм – це необхідна умова вияву компетентності, а компетентність є показником ступеня відповідності вимогам професіоналізму [6, с. 108]. Високого рівня успішності виконання завдань професійної діяльності можна досягти тільки за умови достатньо розвинутих професійної навченості, професійної спрямованості та міжособистісної взаємодії, які також формують професійну компетентність. Визначальною рисою розвинутої професійної компетентності патрульного поліцейського є вміння обирати, з огляду на умови та реальні можливості, найефективніші шляхи та способи реалізації поставлених правоохоронних завдань у межах нормативно визначених повноважень [2].

Компонентний склад професійної компетентності патрульного поліцейського передбачає: 1. Особистісно-індивідуальні якості особистості. Вони охоплюють мотиваційні й емоційно-вольові складові, які є сукупністю професійно спрямованих переконань, цінностей, потреб, вольових рис, мотивів професійної діяльності, умінь досягати поставленої мети під час виконання професійних завдань. 2. Пізнавальну компетентність, яка є сукупністю інформаційних компетенцій, що відображають систему знань і вмінь самостійної навчально-пізнавальної діяльності; цілепокладання; продукування, опанування й використання інновацій у професійній діяльності. До її складу належать методологічна, методична й технологічна компетенції. 3. Психолого-педагогічну компетентність поліцейського, що вимагає оволодіння такими сферами теоретичної та практичної діяльності, які дають змогу ефективно вживати заходів щодо виховання підлеглих, формування та корегування соціальних і соціально-психологічних процесів у колективі відповідно до завдань підрозділів. Вона охоплює систему знань і вмінь щодо взаємодії з іншими, навички професійного спілкування та роботи в групі. Розвиток цієї компетентності передбачає сформованість у фахівця психологічної, педагогічної, соціальної, комунікативної та правової компетенцій. 4. Управлінські якості, які визначають рівень опанування патрульним основ управління. Зокрема, необхідними є вміння планувати, формувати цілі; організовувати діяльність; упроваджувати прогресивні форми та методи професійної діяльності; правильно оцінювати ситуацію, приймати адекватні рішення тощо [1].

Слушним є висновок Литвина В. В., що важливим під час формування професійної компетентності є виявлення в патрульного ознак

професійної кризи, професійного вигорання та зниження рівня службової мотивації. Своєчасне реагування на ці явища дасть змогу запобігти сповільненню професійного розвитку поліцейського та сприятиме вдосконаленню зазначених компетенцій [4, с. 285].

Професійна діяльність працівників поліції підрозділів тактико-оперативного реагування має свою специфіку і вимагає високого рівня розвитку певних професійно важливих різновидів компетентностей, які дозволяють їм бути висококваліфікованими фахівцями. Тому, наше подальше дослідження буде спрямовано на детальне вивчення змісту складових професійно-психологічної компетентності працівників поліції підрозділів тактико-оперативного реагування.

Список бібліографічних посилань

1. Борисюк О. М. Характеристика професійної компетентності офіцерів ОВС. *Науковий вісник державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. № 1. С. 67–76. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents/pdf/visnyku/nvsp/01_2014/14bomkoo.pdf (дата звернення: 02.03.2020).

2. Гарасимів Т. З., Дашо Т. Ю. Шляхи формування компетентного працівника ОВС у контексті розвитку громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 827. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2415-3818/article/view/87670> (дата звернення: 02.03.2020).

3. Дашо Т. Ю. Роль і місце органів внутрішніх справ України в умовах формування громадянського суспільства : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 212 с.

4. Литвин В. В. Формування та розвиток професійної компетентності патрульного поліцейського. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (106). С. 277-288.

5. Маркова А. К. Основы профессионализма. М. : Знание, 1996. 456 с.

6. Приходько Ю. О. Психологічний словник-довідник : навч. посіб. Київ : Каравела, 2012. 328 с.

7. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ДПСУ, 2012. 535 с.

8. Чернова О. Є. Професійна компетентність як особистісна якість працівника оперативних підрозділів ОВС. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 4 (35). С. 292–296.

9. Key Competencies: a developing concept in General Compulsory Education. Brussels : Eurydice, 2002. 184 p.

10. Mansfield R. S. Building competency models. *Human Resource management*. 1996. No. 35. Pp. 7–18.

Одержано 12.03.2020

Проведен анализ понятия профессиональная компетентность сотрудников полиции. Показана важность формирования профессионально-психологической компетентности полицейских разных подразделений, которую связывают с профессионализмом, успешностью реализации жизненных, социальных и профессиональных функций.

Ключевые слова: компетентность, профессия, полицейский.

УДК 159.98

Тетяна Васи́лівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

САМООРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОКРАСТИНАЦІЯ ЯК ПОЗИТИВНІ І НЕГАТИВНІ ФАКТОРИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ В КУРСАНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ

Пропонується аналіз емпіричного дослідженн складових феномену саморегуляції, а саме самоорганізації та прокрастинації особистості у курсантів з різним рівнем перфекціонізму.

Ключові слова: саморегуляція, самоорганізація, перфекціонізм, прокрастинація, курсанти ДСНСУ.

Особистість майбутнього офіцера ДСНС України має винятково велике значення для професійної діяльності, яка виконується в екстремальних та особливих умовах. Адже власне його індивідуально-психологічні властивості визначатимуть, як будуть вирішені ті чи інші задачі, що постануть перед ним, чи виявить він себе відповідальним, ініціативним, самостійним працівником, чи зможе вийти із складних та неординарних ситуацій, чи всіх зусиль докладатиме задля досягнення успіху, чи зуміє організувати інших для спільної роботи на благо загалу. Серед цих якостей особливо важливою є здатність до саморегуляції – риси, яка забезпечує гармонійність функціонування різних властивостей особистості. Тільки за умови ефективної організації майбутнім офіцером власної поведінки та діяльності можна досягти значних результатів у виконанні професійної діяльності. Саморегуляція поведінки є інтегративною властивістю особистості, яка об'єднує в собі інтелектуальні, мотиваційні, вольові, емоційні сфери особистості [1; 2].

Дослідження проводилось на базі Національного університету цивільного захисту України міста Харкова, в якому взяли участь 80 курсантів.

Для досягнення поставленої мети ми окреслили наступні завдання: визначити рівні перфекціонізму в осіб сформованої вибірки та проаналізувати особливості курсантів з різним рівнем перфекціонізму, а також дослідити у зазначених респондентів параметри саморегуляції, які мають значний вплив на перебіг зазначеного феномену, зокрема, це характеристики часової організації особистості такі як самоорганізація, та прокрастинація як негативний фактор впливу. Обґрунтовуючи доцільність обраних методик зазначимо, що саморегуляцію ми розглядаємо всебічно, під кутом різних її характеристик, які складають загальну картину цього феномену. На нашу думку, цей комплекс методик у належному обсязі розкриває психологічну картину складових особистісної саморегуляції, під кутом тих необхідних якостей, якими повинен володіти майбутній рятувальник ДСНС України.

За допомогою методики Н.П. Фітискіна «Експрес-діагностика перфекціонізму» ми розподілили нашу вибірку на дві групи досліджуваних: група № 1 – курсанти з високим рівнем перфекціонізму і група № 2 – курсанти з низьким рівнем перфекціонізму.

Для вивчення особливостей самоорганізації в даних дослідницьких групах було використано методику самоорганізації діяльності Є.Ю.Мандрикової (ОСД).

Досліджувані групи №1 (курсанти з високим рівнем перфекціонізму) характеризуються схильністю до фіксації на заздалегідь запланованій структурі організації подій у часі, вони здатні акцентувати увагу на задачі, яка потребує вирішення чи виконання. Так, середній бал за шкалою «Фіксація» в даній групі становить $23,76 \pm 6,04$ бали, що значно вище ніж у представників групи №2 – $19,00 \pm 6,39$; ($p \leq 0,01$). Також, у респондентів першої групи визначаються високі показники за шкалою «Планомірність» ($19,84 \pm 5,73$) в порівнянні з другою групою ($16,16 \pm 3,7$), ($p \leq 0,01$). Слід зазначити, що респонденти групи №2 (курсанти з низьким рівнем перфекціонізму) також схильні планувати власні щоденні справи, при цьому не зациклюючись лише на засобах їх виконання, вони є більш наполегливими, так як їх не лякають труднощі та можливі помилки чи похибки і їм властива більша впевненість в собі та своїх силах, ніж представникам групи №1 (курсанти з високим рівнем перфекціонізму). За шкалою «Наполегливість» в групі № 2 показники достовірно

вищі в порівнянні з першою групою ($25,96 \pm 4,80$ та $19,64 \pm 6,69$ відповідно; $p \leq 0,01$). За шкалами «Цілеспрямованість» та «Орієнтація на сьогодні» статистично достовірних розбіжностей не виявлено, тобто, респонденти з високим та низьким рівнем перфекціонізму в більш менш однакової мірі володіють здатністю концентруватися на цілях та засобах її досягнення.

Тож, підсумовуючи все вищесказане, слід зазначити, що у представників групи №1 (курсанти з високим рівнем перфекціонізму) більш розвинені уявлення про ті умови, які мають значний вплив на досягнення мети, але їм надзвичайно складно адекватно оцінити себе та результати власної діяльності, так як присутнє прагнення до першості, ідеалізоване уявлення себе. Проте їм менше властива наполегливість та самовладання, так як невинуватене прагнення до ідеального результату й досконалості присутнє в будь-якій сфері їх діяльності. Особам з високим рівнем перфекціонізму дуже важко зберігати регуляторну гнучкість в залежності від ситуації, так як лише «перфекціоніст» знає як краще зробити, що краще сказати та враховує лише засіб досягнення мети, в той час як суть справи та доцільність дій відходить на другий план. Однак, особи з високим рівнем перфекціонізму здатні концентрувати свою увагу на засобах досягнення цілі, продумувати до найменших подробиць шлях реалізації тієї чи іншої ідеї.

Досліджувані групи №2 (курсанти з низьким рівнем перфекціонізму) в переважній більшості характеризуються адекватністю в оцінці себе та своєї діяльності, здатністю до швидкої зміни своїх дій у зв'язку зі зміною обставин чи умов діяльності, вони їх краще деталізують й адекватно сприймають, також вони є більш впевненими в собі, своїх силах, наполегливими та володіють більшим самовладанням, аніж представники групи №1. Вони краще регулюють власні вчинки та діяльність, швидше мобілізуються при деяких перепахах на шляху до мети, готові до труднощів та проблем. Здатні перебудовувати та вносити корективи в систему саморегуляції при зміні зовнішніх і внутрішніх умов.

Поряд з самоорганізацією, при аналізі поняття перфекціонізм, постає також поняття прокрастинації особистості [3]. В ситуаціях постійної напруги, коли навчальних завдань досить багато, а час на їх виконання обмежений, виникає загроза відкладання деяких справ на потім, що в решті-решт призводить до виконання їх в останній момент в умовах дефіциту часу, що позначається не тільки на навчальній успішності, а й на психофізіологічному стані особистості курсанта. Для визначення особливостей прокрастинації

у представників досліджуваних груп було використано опитувальник О.А.Ширварі.

У респондентів групи №1 (курсанти з високим рівнем перфекціонізму) виражена особистісно обумовлена прокрастинація ($14,44 \pm 3,20$ та $10,36 \pm 3,87$ у групі № 2 відповідно; $p < 0,01$), натомість в представників групи №2 (курсанти з низьким рівнем перфекціонізму) більш виражена ситуативно обумовлена прокрастинація ($9,92 \pm 1,80$ та $6,40 \pm 2,00$ у групі № 1 відповідно; $p < 0,01$). На наш погляд, таку різницю можна пояснити тим, що перфекціоністи, намагаючись досягти першості в усьому, шукають причину ззовні для того, щоб не виконувати задачу ту, яку, на їх погляд, вони не спроможні виконати чудово й без інтересу до справи не починають її. Тобто таким чином вони добровільно (особистісно обумовлено) зупиняють власну діяльність ще до її початку для того, щоб захистити свою самооцінку від критики й самокритики. Так би мовити, вони обирають ті завдання, які зможуть виконати досконало й довести до кінця.

Респонденти ж групи №2 в основному за своїм бажанням (ситуативно обумовлено) відкладають справу на потім, замінюючи її більш «важливою», на їх погляд чи виконуючи малі й незначні справи замість важливої, що може бути пов'язане з наступним: чим далі в часі подія чи справа, яка має місце бути, тим менший вплив вона чинить на рішення. Проте, на відміну від представників групи №1, вони ставлять перед собою досяжні цілі, хоча й деякі справи відкладають.

Тож, для ефективного та результативного впливу на процес розвитку майбутніх рятівників та здатності їх до саморегуляції необхідно вивчати систему показників, які б забезпечували гармонічний її розвиток. Проблема саморегуляції особистості в наш час є нагальною в професійній діяльності особистості, зокрема працівників та курсантів структурних підрозділів ДСНС України, адже їх професійна діяльність потребує заздалегідь свідомого та системно організованого впливу на свою психіку з метою зміни її характеристики у бажаному напрямку. Формування здатності до саморегуляції є одним з найважливіших завдань підготовки сучасного фахівця-рятувальника, оскільки забезпечує можливість виховання особистості, здатної самостійно приймати рішення, формувати й визначати завдання у відповідності до вимог складних, мінливих ситуацій й завдяки цьому досягати поставлених цілей.

Список бібліографічних посилань

1. Моросанова В. И. Личностные и когнитивные аспекты саморегуляции деятельности человека. М. : Психолог. ин-т РАО, 2006. 320 с.
2. Малкина-Пых И. Г. Исследования взаимосвязи самоактуализации и перфекционизма в структуре личности. *Мир психологии*. 2010. № 1. С. 208–218.
3. Варваричева Я. И. Феномен прокрастинации: проблемы и перспективы исследования. *Вопросы психологии*. 2010. № 3. С. 121–132.

Одержано 11.03.2020

Представлен анализ эмпирического исследования составляющих феномена саморегуляции, а именно самоорганизации и прокрастинации личности у курсантов с разным уровнем перфекционизма
Ключевые слова: саморегуляция, самоорганизация, перфекционизм, прокрастинация, курсанты ГСЧСУ.

УДК 159.9:316.6

Діана Артурівна ТУПОТІНА,

курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Інна Олександрівна ШИНКАРЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЕТИКА СПІЛКУВАННЯ СУЧАСНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Проблема психологічного вивчення співрозмовника працівником Національної поліції в професійному спілкуванні - одна з найактуальніших в практичній діяльності правоохоронних органів. Посилення соціальної напруженості, і як крайній її прояв загострення криміногенної обстановки в країні, висвітили помітну невідповідність рівня професіоналізму, і зокрема психологічної підготовки кадрів поліції вимогам сучасної практики. В даний час спостерігається недостатня компетентність, професійна безпорадність окремих співробітників правоохоронних органів, повільне впровадження наукових, в тому числі психологічних знань в практичну діяльність особового складу органів внутрішніх справ.

Ключові слова: етика, поліцейський, спілкування, психологія особистості.

В умовах корінних соціальних змін, які спричинили стрімкі зміни в психології людей, стає очевидним, що для забезпечення ефективної роботи співробітника поліції, в якій провідну роль відіграє процес спілкування з громадянами, вже недостатньо загальних, звичайних уявлень про психологію людини, спирається тільки на свій життєвий досвід або здоровий глузд. Спілкування є психологічно насиченим видом діяльності в якому необхідно адекватне сприйняття і розуміння людини. Для успіху в спілкуванні співробітнику Національної поліції необхідно вміти проводити аналіз цілого ряду зовнішніх ознак партнера, співвідносити його візуальний образ з внутрішнім психологічним світом і змістовно інтерпретувати спостережувані факти [1].

Працівники поліції, враховуючи свої професійні обов'язки, зустрічаються з найбільш занедбаними у виховному відношенні людьми, яким не змогли дати необхідного моральної настанови ні сім'я, ні школа, ні трудовий колектив. Робота з такими людьми вимагає особливої майстерності, вміння впливати на людину, вселяти в неї впевненість, що вона може стати корисною для нашого суспільства.

В ході дослідження виявлено найбільш характерні мотиви, що відображають психологічну природу спілкування, часто збігаються з цілями, які переслідує співрозмовник і специфічні для учасників кримінального процесу: підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого. У їх числі: прагнення уникнути покарання (боязнь відплати і його наслідків); самозахист (готовність захищатися від критики, звинувачень, відстоювання своїх прав, самовиправдання); домінування (прагнення контролювати інших і керувати їх поведінкою); агресія (тенденція зганьбити, принизити, знищити противника); пристосування, пасивна покора (підпорядкування силі, долі, покірливість); пошук покровителя (потреба в допомозі, турботі, захисті); альтруїзм (готовність безкорисливо діяти на користь інших); егоїзм (самозакоханість, прагнення поставити свої інтереси вище інтересів інших) [2].

Важливим показником комунікативної компетентності співробітника правоохоронних органів виступає вміння діагностувати нещирість в лінії поведінки співрозмовника по невербальним, вегетативним і пара-лінгвістичним ознаками. Зовнішніми проявами нещирості є:

- посилення інтенсивності міміки, жестів; неспокійні рухи рук; збільшення жестикуляції (передавальної невпевненість, нездатність, сумнів); зростання маніпуляторських жестів (торкання будь-якої частини тіла);

- загальні ознаки стресу: зміна кольору обличчя; прискорене моргання; заїкання; покашлювання; втрата контролю над тембром голосу та ін.

- неузгодженість між змістом промови та її інтонацією, між «видимим» і «чутним»; суперечливість між різними елементами кінетичної структури, що, в цілому, свідчить про наявність у суб'єкта своєрідного захисного механізму - маскування «я-особистості».

Рекомендується дотримуватися певних правил, серед яких:

- ставлячи питання, необхідно орієнтуватися на освітній рівень, вік, кругозір, звичний лексикон співрозмовника, дотримуватися чіткості і стислості;

- ставити конкретні питання, на які співрозмовник змушений буде давати такі ж конкретні відповіді, тобто бути конкретним;

- не допускати нейтральних відповідей типу «так», «ні», тобто не ставити запитань закритого характеру;

- логічно, послідовно, за змістом задавати питання, щоб з'ясувати всі подробиці події;

- виявляти коректність і повагу до співрозмовника;

- демонструвати зацікавленість і увагу до його особистості, виявляти активність і в той же час не боятися паузи, щоб зібратися з думками, оцінити почуте, зробити письмові нотатки, якщо бесіда фіксується;

- якщо можливо, готуватися до спілкування, продумати питання, реакцію і спроєктувати процес спілкування [3].

Отже, підсумовуючи вищезазначене слід зазначити, що мистецтво звернення до населення співробітників поліції повинно полягати в тому, щоб не створювати ґрунт для розвитку тих чи інших протиріч, а попереджати виникнення конфліктних ситуацій. Брати під контроль протікання конфлікту з тим, щоб звести до мінімуму негативні наслідки або повернути його в позитивний (конструктивний) напрямок. Тому працівникам, як, втім, і будь-якому учаснику конфлікту, необхідно, виходячи зі своїх інтересів (діючи при цьому активно або пасивно, спільно чи індивідуально), вибрати відповідний стиль поведінки в конкретній конфліктній ситуації.

Уміння поводитися з людьми належним чином є одним з найважливіших факторів, що визначають шанси досягти успіху в службовій діяльності поліції.

Список бібліографічних посилань

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. Харків: Право, 2008.

2. Гоулман Д. Емоційний інтелект; пер. з англ. С.-Л. Гулмецької. Х.: Віват, 2018

3. Венцик О. В. Складові оптимізації взаємодії поліції з населенням. *Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі: матеріали круглого столу, 23 листопада 2017 р.* / упорядники З. Р. Кісіль, Л. Й. Гуменюк. Львів: ЛьвДУВС, 2017

Одержано 19.03.2020

Проблема психологического изучения собеседника сотрудником ОВД в профессиональном общении - одна из самых актуальных в практике и проблематике деятельности правоохранительных органов. Усиление социальной напряженности и как крайнее ее проявление обострение криминогенной обстановки в стране выявили заметное несоответствие уровня профессионализма, и в частности психологической подготовки кадров полиции требованиям современной практики. В настоящее время наблюдается недостаточная компетентность, профессиональная беспомощность отдельных сотрудников правоохранительных органов, медленное внедрение научных, в том числе психологических, знаний в процесс обучения личного состава органов внутренних дел.

Ключевые слова: этика, полицейский, общение, психология личности.

УДК 378

Валентина Олександрівна ТЮРИНА,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2308-1977>

КОМУНІКАТИВНА І КОНФЛІКТОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНОСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНО НЕОБХІДНІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Розглянуто комунікативну компетентність як професійну якість майбутніх правоохоронців. Зазначено, що одним з методів формування комунікативної компетентності як професійно необхідної якості є проведення тренінгів.

Ключові слова: комунікативна компетентність, тренінг.

Професійна діяльність працівників поліції, зокрема їхня робота з різними категоріями населення, є вельми різноманітною. Одним з напрямків цієї роботи є профілактика та розв'язування соціальних конфліктів, в тому числі, й міжособистісних конфліктів. Це потребує проведення цілого спектру заходів та здійснення різноманітних форм роботи. Їхня ефективність забезпечується ґрунтовністю попередньої спеціальної підготовки, яка спрямована на формування системи знань, умінь, навичок, особливо у галузях спілкування та конфліктології, а також – якостей особистості, зокрема комунікативної та конфліктологічної компетентностей. Отже, одним з напрямів професійної підготовки курсантів як майбутніх працівників поліції має бути формування комунікативних умінь і навичок раціональної поведінки та безконфліктного стилю спілкування.

Оскільки проблема спілкування не є новою, то їй присвячено багато наукових праць зарубіжних і вітчизняних психологів і педагогів (Джонсон Д.У., Жуков Ю.М., Крижанська Ю.С., Петровська Л.А., Г.В.Попова, Растянников П.В., О.О.Теличкін, Третьяков В.П. та інші). Різні підходи та технології формування комунікативних умінь висвітлюються у роботах Джонсон Д.У., Вачкова І.В., Ємельянова Ю.М., Захарова В.П., Коротаєвої Є.В. та інших. Проблемою формування комунікативних умінь працівників органів внутрішніх справ займалися Ващенко І.В., С.П.Гіренко, Г.В.Попова, О.О.Теличкін та інші.

Але питання, що стосуються формування у майбутніх працівників поліції комунікативних умінь як фактору й умови профілактики і розв'язування конфліктів, в тому числі й міжособистісних конфліктів, залишилися недостатньо розглянутими і потребують додаткових досліджень.

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб розглянути комунікативну і конфліктологічну компетентності як професійно необхідні якості особистості майбутніх правоохоронців.

Оскільки професійна діяльність працівників поліції належить до категорії професій “людина – людина”, то це вимагає сформованості умінь і навичок раціонального спілкування з іншими людьми. На думку Р.С.Немова [2], спілкування – це обмін інформацією між людьми; їх взаємодія. За визначенням автора, спілкування – це тип внутрішньовидових та міжвидових контактів, які супроводжуються обміном інформацією. Автор виділяє такі види спілкування: мотиваційне; діяльнісне; матеріальне; когнітивне; кондиційне [2].

Специфіка професійної діяльності працівників поліції полягає в тому, що вона відбувається в агресивному соціальному середовищі, за умов різноманітних конфліктних ситуацій.

Тому правоохоронець повинен спілкуватися у такий спосіб, щоб люди захотіли почути й зрозуміти його, прийняти його точку зору і погодитися з нею та діяти у напрямку, який було запропоновано поліцейським. Це потребує від людей зміни їхньої думки, їхнього ставлення до ситуації, до інших людей, до їхніх поглядів, цінностей, бажання зрозуміти їх, повірити їм, перестати сприймати їх як ворогів. Це, зазвичай, буває важко зробити. Отже, у професійній підготовці майбутніх працівників поліції дуже важливим є формування конфліктологічної компетентності як професійної якості особистості.

За визначенням, компетентність – це авторитет, знання, обізнаність, людини у якійсь галузі. Таким чином, конфліктологічна компетентність – це певна сукупність, система знань у галузі конфліктології, а також у галузі спілкування. Однак наявність знань про спілкування, про способи та прийоми раціонального й ефективного спілкування ще не забезпечує сформованість умінь і навичок ефективного спілкування. Цього треба спеціально навчатися.

Крім того, комунікативні уміння, що є необхідними для здійснення профілактики конфліктів, мають певну специфіку. На думку К.У. Томаса, у сфері конфліктних ситуацій можливі такі стратегії поведінки: суперництво, співробітництво, компроміс, уникання, пристосування. Жодна з цих стратегій не може бути виключно правильною, як й виключно хибною лінію поведінки у конфліктній ситуації [4].

Конфліктологічна компетентність – це, перш за все, опанування позиції співробітництва, партнерства, у сукупності з володінням й іншими стратегіями поведінки у конфліктній ситуації [3, с. 155]. Тому, щоб навчити майбутніх працівників поліції правильного, ефективного спілкування, необхідно включати їх у спеціально організоване спілкування з метою формування і відпрацювання комунікативних умінь і навичок. Для цього доцільно проводити тренінгові заняття та практичні заняття з елементами тренінгу. Однак оскільки когнітивний компонент не завжди є у тренінгу головним, а може й взагалі бути відсутнім, то тренінгову роботу не можна звести тільки до навчання.

На думку О.П.Ситникова, тренінг доцільно розглядати як систему навчання і підготовки професійних кадрів, спрямовану на відтворення цілісного феномену професійної майстерності, характерного для конкретного виду професійної діяльності [5].

Психологічний тренінг дуже тісно стикається з розвивальним навчанням, яке вживають у широкому розумінні слова. У тренінгу можуть вживатися психотерапевтичні, корекційні та навчальні методи.

Один з провідних спеціалістів по тренінгах Ю.М. Ємельянов [1] відмічає, що “тренінг” має використовуватися для позначення методів розвитку здібностей до навчання або до оволодіння будь-яким складним видом діяльності, зокрема спілкуванням [1].

Висновок. Усе зазначене робить тренінг багатофункціональним методом як навчання, так й формування професійних якостей особистості курсантів, зокрема їх комунікативної компетентності. Це дозволяє закласти основи їх професійної майстерності, сприяє ефективному виконанню їх професійних обов'язків, зокрема, здійсненню роботи з профілактики та врегулювання конфліктів, особливо міжособистісних конфліктів.

Список бібліографічних посилань

1. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1985. 166 с.
2. Немов Р. С. Психология. Т. 1. М. : ВЛАДОС, 1995. 576 с.
3. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. М. : Педагогика-Пресс, 1996. 440 с.
4. Психология личности: тесты, опросники, методики / авт.-сост. Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова. М. : Геликон, 1995. 236 с.
5. Ситников А. П. Акмеологический тренинг. Теория. Методика психотехнологии. М. : Технолог. шк. бизнеса, 1996. 428 с.

Одержано 27.02.2020

Рассматривается коммуникативная компетентность как профессиональное качество будущих работников правоохранительных органов. Отмечено, что одним из методов формирования коммуникативной компетентности как профессионально необходимого качества является проведение тренингов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, тренинг.

УДК 355.233.004

Олена Іванівна ФЕДОРЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-9524>

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІА

Стаття присвячена проблемі підвищення ефективності підготовки майбутніх офіцерів поліції до професійної діяльності шляхом запровадження в освітній процес мультимедійних засобів навчання. Розглянуто дидактичні можливості використання таких мультимедійних засобів як мультимедійна навчальна презентація, мультимедійний підручник, мультимедійні навчальні програми й мультимедійні тренажери.

Ключові слова: мультимедійні засоби навчання, мультимедіа, майбутні офіцери поліції, освітній процес.

Покращити рівень підготовки майбутніх офіцерів поліції до професійної діяльності можна шляхом використання в освітньому процесі мультимедійних засобів, як сукупності різних способів подання інформації і здійснення комунікації, як-то текстів, графічних зображень, музики, відео, які сприяють розширенню уявлення про професію поліцейського, засвоєнню професійних знань, вдосконаленню вмінь та навичок майбутньої професійної діяльності.

Мультимедійні засоби, як елемент мультимедійних технологій, засновані на одночасному використанні різних засобів подання інформації, яка являє собою сукупність прийомів, методів, засобів збору, накопичення, обробки, зберігання, передачі, продукування аудіовізуальної, текстової, графічної інформації в умовах інтерактивної взаємодії користувача з інформаційною системою, що реалізує можливості мультимедіа середовища; їх використання дає можливість гнучко керувати потоками різної інформації – текстами, графічними зображеннями, музикою, відео зображеннями (наприклад, забезпечення можливості одночасно працювати із текстом і слухати музику за допомогою персонального комп'ютера).

Важливою особливістю мультимедійних засобів навчання є саме їх інтерактивність, тобто здатність реагувати на дії тих, хто

навчається, вступати з ними в діалог, спілкуватись з ними на рівні «суб'єкт-суб'єкт». До переваг мультимедійних засобів навчання, що базуються на слуховому і зоровому сприйнятті інформації, відносять доступне, швидке і ефективне засвоєння матеріалу завдяки багатоканальній подачі інформації.

За допомогою зору суб'єкт навчання сприймає не лише текст, але й наочність різного роду, забезпечуючи включення не лише логічного мислення та пам'яті, але й образного мислення й образної пам'яті. Зокрема, на думку В. Меламуд, «комп'ютерна візуалізація формує уявлення, які займають центральне місце в образному мисленні» [4]. Деякі автори вважають, що мультимедійні засоби сприяють розвитку емоційної пам'яті завдяки більш емоційному сприйняттю навчального контенту (Л. Гризун, Т. Хачумян), асоціативної, звукової та візуальної пам'яті студента» (І. Ібрагімов), символічного або візуального мислення та пам'яті (О. Гребенюк, Р. Арнхейм).

Таким чином, мультимедійність можна розглядати як умову стимулювання афективних процесів (оскільки вона актуалізує позитивні емоційно-мотиваційні стани) та когнітивних процесів. Останній висновок може заперечуватись деякими фахівцями, тому ми наведемо аргументи на користь цієї позиції. Відзначимо, що дослідники виділяють два способи навчальної візуалізації: ілюстративний, допоміжний для знань, вже формалізованих у вербальній або табличній формах, і когнітивний, який породжує знання. Якщо ілюстративний спосіб покликаний сприяти навчальній мотивації, то когнітивна візуалізація призначена для полегшення когнітивних процесів та підвищення його ефективності.

При використанні мультимедійних засобів наочність представлена не лише статичною графікою, але й динамічною анімацією, відео. Динаміка мультимедіа наближає загальне враження від навчального матеріалу до сприйняття об'єктивної реальності, яка ніколи не з'являється статичною. Цей чинник, у свою чергу, сприяє прояву мимовільної уваги, яка (згідно з висновками когнітивних психологів з обов'язковістю концентрується на потенційно більш значущих стимулах.

Ці можливості дозволяють констатувати *здатність мультимедійних технологій впливати на обидві півкулі головного мозку*, включити додаткове джерело підвищення інтенсифікації навчання, пов'язане з типом інтелекту, притаманним лівій півкулі. До того ж, мультимедійно представлена навчальна інформація «дозволяють презентувати об'єкт, процес в різних інформаційних

видах, що сприяє більш точному відображенню його в ментальних образах» [1].

Механізм впливу мультимедійності розкриває Н. Анісімова і зазначає, що в процесі навчання подаються досить складні поєднання сенсорних стимулів. Завдання студента (курсанта) в тому, щоб розпізнати цю інформацію та засвоїти її. Мультимедійні технології надають усі можливості для здобуття інформації, що містить звук, графіку, відео та текст. При цьому різні стимули впливають на певні чуттєві рецептори, кожна сенсорна подія вносить свої відчуття [1]. Завдяки тому, що «при використанні мультимедіа у студентів працюють різні форми сприйняття, вони вчаться сприймати проблеми синтетично, одночасно виконувати декілька когнітивних завдань (слухати, дивитися, відбирати потрібне, писати).

Мультимедійне навчання з будь-якої дисципліни будується на дотриманні загальнодидактичних і методичних принципів, що відображають специфіку навчальної дисципліни. Н. Клевцова виокремлює такі принципи: 1) принцип функціональної спрямованості; 2) принцип наочного представлення орієнтованої основи діяльності; 3) принцип підкріплення теоретичного змісту мультимедійного навчального посібника практичним завданням; 4) принцип урахування етапності в закріпленні матеріалу за допомогою мультимедійного навчального посібника; 5) принцип урахування універсальності мультимедійних технологій [2, с. 5-10].

Як свідчать результати досліджень, найбільшого поширення набуває такий вид мультимедійних засобів, як *мультимедійна навчальна презентація*, під якою розуміють електронну допомогу, яку розроблено засобами мультимедійних технологій для заняття з комп'ютерним супроводом, з презентаційними можливостями, що виконує роль наочного представлення матеріалу за допомогою комп'ютера. Її використання в освітньому процесі може бути у вигляді таких форм роботи: 1) кероване відкриття знання, де пояснення здійснюється викладачем і супроводжується показом мультимедійної навчальної презентації; 2) кероване представлення знання, яке може бути використане в проектних методах для курсанта або у навчальній групі, розкриває суть питання решти частини групи, що навчається; 3) самостійне відкриття знання, що припускає самостійну роботу у навчанні, з ознайомленням із новим навчальним змістом [4, с. 5-10].

Н. Клевцова пропонує виділити три етапи використання мультимедійних презентацій: 1) методико-теоретичне обґрунтування;

2) технічна реалізація; 3) тестування і використання. Слід зазначити, що застосування мультимедійних засобів накопичення і зберігання інформації дало можливість розробити програмний аналог звичайного підручника в мультимедійній.

Мультимедійним підручником (посібником) є програмний продукт, схожий по структурі на звичайну книгу, який дає можливість самостійно освоїти навчальний курс або його розділ. Такий підручник, як правило, будується з використанням можливостей гіпертексту, що дозволяє здійснювати миттєві переходи з однієї частини підручника в іншу, використовуючи систему гіперпосилань. Гіпертекст є будь-яким елементом текстової інформації, динамічно зв'язаний один з одним за допомогою перехресних посилань в певній послідовності. Структурно мультимедійний підручник представлений у вигляді дидактичних взаємозв'язаних і взаємодоповнюючих одна одну частин – електронної текстової і комп'ютерної (гіпертекст, ілюстрації, відео і звукові фрагменти, які поєднані та входять у навчальний матеріал); поєднує в собі функції «паперового» підручника, збірника задач (або завдань), довідника, практикуму, тестів з самоконтролю.

В освітньому процесі також використовують *мультимедійні навчальні програми й мультимедійні тренажери*, які можуть бути як частиною мультимедійного підручника або посібника, так і використовуватись окремо, тобто являти собою самостійний програмний продукт.

Мультимедійні навчальні програми використовуються для розвитку набуття курсантами нових знань, практичних умінь і навичок роботи за родом діяльності. Перед їх використанням відбувається вивчення теоретичного курсу; курсант отримує основні знання про систему і правила роботи з нею, лише потім – безпосередня робота з мультимедійною навчальною програмою або мультимедійним тренажером під керівництвом викладача або самостійно.

Мультимедійні тренажери допомагають формувати практичні уміння і навички курсанта, сприяють використанню ним теоретичних знань у процесі самостійної практичної роботи, розвивають слухову, зорову і моторну пам'ять, дозволяють краще зрозуміти принцип роботи явищ, що вивчаються. Для досягнення максимальної ефективності, на наш погляд, має сенс такі програми використовувати систематично з метою практичного закріплення набутих умінь і навичок.

Таким чином, використання в освітньому процесі мультимедійних засобів навчання сприйме удосконаленню і розвитку пізнавальних процесів курсантів, підвищенню якості й обсягу засвоєної ними інформації, дозволить реалізувати між предметні зв'язки, що

в цілому позитивно позначиться на рівні їх підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Анисимова Н. С. Теоретические основы и методология использования мультимедийных технологий в обучении : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. СПб., 2002. 31 с.
2. Клевцова Н. И. Методико-дидактические принципы создания и использования мультимедийных презентаций в обучении иностранному языку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Курск, 2003. 189 с.
3. Меламуд В. Э. Особенности, некоторые направления и тенденции применения информационных технологий в современном образовании. *Мир психологии*. 2006. № 2 (38). С. 242–243.

Одержано 20.03.2020

Стаття посвящена проблеме повышения эффективности подготовки будущих офицеров полиции к профессиональной деятельности путем использования в образовательном процессе мультимедийных средств обучения. Рассмотрены дидактические возможности использования таких мультимедийных средств как мультимедийная обучающая презентация, мультимедийный учебник, мультимедийные учебные программы и мультимедийные тренажеры.

Ключевые слова: мультимедийные средства обучения, мультимедиа, будущие офицеры полиции, образовательный процесс.

УДК 159.9.3

Світлана Вячеславівна ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,

професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

РЕСУРСИ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Обґрунтована необхідність комплексного впливу на особистість поліцейського в соціально-психологічному тренінгу. Запропонована низка вправ для розвитку когнітивних здібностей, які позитивно пов'язані з професійно важливими властивостями правоохоронців.

Ключові слова: професійно важливі якості, когнітивні здібності, особистість поліцейського, вправи соціально-психологічного тренінгу.

Сьогодні висуває до підготовки правоохоронців особливі вимоги. У ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» безпосередньо закріплене положення, що «...діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб...», та конкретизовано в наказах МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017№ 1044, «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами тощо.

При підготовці та підвищенні кваліфікації поліцейських необхідно розвивати низку когнітивних здібностей, особистісних властивостей та особливостей поведінки. Було з'ясовано, що здібності соціального інтелекту пов'язані з професійно важливими для правоохоронців якостями, зокрема, зі здатністю засвоювати нові навички, понятійним мисленням, емоційним інтелектом, емоційною врівноваженістю, раціональним характером реагування в конфлікті, швидкою реакцією в ситуації, що змінюється, тощо [1].

З метою комплексного розвивального впливу на особистість поліцейського були підібрані та адаптовані вправи соціально-психологічного тренінгу.

«Визначення понять». Завдання для кожного учасника – дати визначення будь-якому поняттю так, щоб всі інші учасники якомога швидше й точніше здогадалися, що це за поняття. Якщо якесь поняття довго залишалося нерозгаданим, важливо обговорити, чому це сталося і чи є якісь способи задати його інакше.

«Хто це?». Учасники групи отримують аркуші, на кожному з яких написано ім'я іншого учасника. Кожен учасник має написати 10 будь-яких характеристик цієї людини (фізичних, соціальних тощо, але перевагу слід віддавати психологічним якостям), за якими інші учасники могли б її впізнати. Бажано не використовувати особисту інформацію й таку, що може образити. Учасникам повідомляється, що «портрети» деяких з них не буде оголошено, а «портрети» деяких складають декілька осіб. Тренер зачитує характеристики, учасники групи намагаються здогадатись, про кого йдеться. Наприкінці вправи можна надати учасникам можливість висловитися щодо почутих характеристик.

Головна мета вправи: розвинення вміння формулювати чіткі судження про оточуючих, розуміння того, яке враження на людей вони справляють.

Коментарії: тренеру бажано не пропонувати для складання портрету тих осіб, які мають особливі прикмети. Якщо певні «портрети» містять некоректну щодо людини інформацію, то її не слід оприлюднювати. Цю вправу більш доцільно використовувати з молодими працівниками, для більш досвідчених вона не є цікавою. Її слід проводити тоді, коли учасники вже познайомилися один з одним.

«Що про мене думають оточуючі» (модифікація вправи В. С. Агєєва). Учасники групи мають написати 10 характеристик-вражень, які про них могли б написати інші учасники. Тренер зачитує характеристики, а учасники групи намагаються впізнати, про кого йдеться.

Головна мета вправи: розвивати розуміння того, яке враження на людей вони справляють.

Коментарії: цю вправу недоцільно проводити в групах, які знайомі тривалий час, бо вона може актуалізувати застарілі конфлікти, вирішення яких не є метою цього тренінгу.

«Мотиваційний аналіз ситуації». Учасники тренінгу отримують опис ситуації конфліктної взаємодії на роботі, яка має досить тривалий характер. Учасники в малих групах визначають мотиви поведінки героїв описаної ситуації та пропонують ефективні для діяльності шляхи вирішення конфлікту. Наприкінці вправи в процесі групової дискусії обов'язково визначається:

- 1) які мотиви персонажів є найбільш імовірними;
- 2) які рекомендації є найбільш адекватними для вирішення ситуації.

Головна мета вправи: розвиток здібності розуміти мотиви поведінки та передбачати наслідки розвитку ситуації взаємодії.

Коментарії: для учасників тренінгу, які є керівниками або входять до групи кадрового резерву, доцільно готувати ситуацію, пов'язану зі стосунками «керівник – підлеглий», для інших – ситуацію, пов'язану зі стосунками з колегами. Запропонована для аналізу ситуація може бути однаковою для всіх груп, а можуть бути підготовані описи різних ситуацій.

«Поясни іншому». Учасникам малих груп необхідно переформулювати текст із метою пояснити зміст повідомлення (використовується текст орієнтировки з розшуку) людині з певної соціальної групи: малій дитині, людині з хімічною залежністю, особі з обмеженими можливостями тощо. Після виконання завдання представники інших групи оцінюють нові тексти за критерієм: «Чи зрозуміє текст звичайний представник того прошарку населення, для якого його підготували?»

Головна мета вправи: розвинення вміння висловлюватися зрозуміло для різних за своїми індивідуальними властивостями осіб.

Коментарії: запропонований для переформулювання текст може бути однаковим для всіх груп, а можуть бути підготовлені описи різних осіб. Тренер має звертати увагу на адекватність «перекладу»: наприклад, зріст 164 см є середнім для жінок, але маленькою дитиною жінка середнього росту так сприйматися не буде, те ж саме стосується віку особи тощо. Учасники можуть під час дискусії вносити пропозиції щодо переформулювання тексту, обґрунтовувати, чому їх варіант є кращим.

Варіантом цієї вправи є вправа «Пташка-кішка», коли учасникам необхідно описати ситуацію з двох позицій учасників конфлікту.

Гра «Цирк». Учасники вигадують асоціації, які викликає у них якесь загальновідоме й таке, що має «культурну однозначність», поняття, наприклад «цирк», а потім вони повинні придумати, які асоціації викликає цирк у різних людей – у дитини, батьків, директора, ветеринара, дресирувальника, тигра.

Головна мета вправи: акцентування розуміння індивідуальності в сприйнятті різними за своїми властивостями особами.

Список бібліографічних посилань

1. Kharchenko S. Psychological features of persons with different levels of social intelligence. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*. 2018. No. 1 (8). Pp. 35–40.

Одержано 11.03.2020

Обоснована необходимость комплексного воздействия на личность полицейского в социально-психологическом тренинге. Предложен ряд упражнений для развития когнитивных способностей, которые положительно связаны с профессионально важными свойствами правоохранителей.

Ключевые слова: профессионально важные качества, когнитивные способности, личность полицейского, упражнения социально-психологического тренинга.

УДК 159.9:34.01

Оксана Олександрівна ЧЕПУР,

головний судовий експерт Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7830-1098>

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕНОСТІ СТРАТЕГІЙ ПОВЕДІНКИ У КОНФЛІКТІ ЯК АСПЕКТУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ

Стаття присвячена розгляду особливостей вираження стратегій поведінки у конфлікті слідчих як аспекту їх психологічного впливу в професійній діяльності. Подано опис актуальних наукових досліджень специфіки конфліктної поведінки слідчих. Проаналізовано результати емпіричного дослідження вираження стратегій поведінки у конфлікті слідчих, описано вплив займаної посади на характеристики поведінки у конфлікті представників вибірки.

Ключові слова: *слідча діяльність, слідчий, стратегії поведінки у конфлікті, психологічний вплив у процесі слідчих дій, стратегії поведінки у конфлікті як аспект психологічного впливу слідчого.*

Ефективність психологічного впливу у кримінальному процесі обумовлюється широким спектром суб'єктивних характеристик його учасників. До таких характеристик можемо віднести особливості характеру та пізнавальних здібностей, вольової регуляції та емоційної стійкості, специфіки характерологічних та темпераментних особливостей слідчого та підозрюваного, тощо. Проте, особлива роль в ефективній організації впливу в кримінальному процесі належить комунікативним характеристикам слідчого, його типовим патернам поведінки, переважаючим стратегіям поведінки у конфлікті, тощо. Отже, комунікативні характеристики слідчого, у тому числі і стратегії поведінки у конфлікті, є вагомим аспектом успішності його професійної діяльності.

Особливості професійної діяльності слідчого та відповідні професійно важливі якості обумовлені специфікою слідчого процесу та поведінки підозрюваного. Як зауважує Б.М. Дердюк [1, с. 240], переважно конфліктні ситуації під час допиту потерпілого виникають, якщо суб'єкт володіє необхідною інформацією, проте умисно приховує або спотворює її. Така ситуація вимагає від слідчого необхідності застосувати засоби психологічного впливу, використовуючи

різні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях. Спроможність слідчого ефективно поводитись у напружених ситуаціях професійної діяльності, згідно твердження М.М. Дідух [2, с. 145], виступає вагомим компонентом його професійної компетентності з огляду на напруженість його професійної діяльності. Стратегії поведінки у конфлікті у даному випадку розглядаються як поведінково-регуляторний компонент копінг-поведінки слідчого, що дозволяє займати психологічно сприятливу позицію у діяльності.

Дослідження особливостей вираженості стратегій поведінки у конфлікті слідчих здійснювалось впродовж 2015–2019 років. Експериментальну групу склали 106 досліджуваних слідчих органів національної поліції України Полтавської та Харківської областей. У вибірці 62 досліджуваних працюють на посаді слідчих та 44 – займають більш високі посади (старший слідчий, слідчий СВ та керівники підрозділу); 72 респонденти є молодими спеціалістами (мають стаж роботи на даній посаді до 3 років включно) і 34 досліджувані умовно визначені нами як досвідчені фахівці. В дослідженні використана методика діагностики типових способів поведінки у конфліктних ситуаціях К. Томаса (адаптація Н.В.Гришиної).

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що найбільш вираженою стратегією поведінки в конфлікті досліджуваних виступає компроміс (69,81%). Тобто, слідчі в конфлікті схильні доходити згоди, при чому відшуковують такий варіант, за якого кожен із учасників протистояння поступається дещо своєю позицією для досягнення спільної і визначеної мети. Менше вираженою стратегією поведінки у конфлікті серед слідчих є уникнення, що характерна для 20, 75% представників вибірки. Застосування цієї стратегії передбачає обхід комунікативних і емоційних бар'єрів у спілкуванні з підозрюваним за допомогою «м'якої інтонації», відсутності відкритого протистояння, тощо. Співпраця зафіксована у 15,1% респондентів, що в ситуаціях протистояння передбачає знаходження спільного рішення, яке б задовольнило потреби двох сторін.

Найменш вираженими стратегіями поведінки у конфлікті виступають пристосування (9,43%) та суперництво (5,7%). Пристосування виражається в добровільній і вимушеній відмові від продовження і протистояння і «здачі» своїх позицій повністю або частково. Застосування стратегії суперництва з боку слідчого передбачає активне протистояння підозрюваному, психологічний тиск на нього, ведення діалогу у «зверхній формі».

Результати порівняння вираженості стратегій поведінки в конфлікті слідчих, які займають різні посади, дозволив підсумувати, що процес отримання вищих посад у процесі професійного

становлення слідчих виступає вагомим чинником зміни їх стратегій поведінки у конфлікті. Зокрема, працівники, які займають посаду слідчого, більше схильні до використання стратегії суперництва у конфліктних ситуаціях ($t=2,688$, $p\leq 0,01$), натомість досліджувані, які займають вищі посади, більше орієнтовані на прояв стратегій компромісу ($t=2,962$, $p\leq 0,01$) та уникнення ($t=2,828$, $p\leq 0,01$).

Отже, стратегії поведінки у конфлікті є вагомим аспектом психологічного впливу у професійній діяльності слідчого, надаючи йому можливість варіювати свою поведінку у процесі допиту та реалізації слідчих дій, здійснювати вплив на підозрюваного, розкриваючи мотиви та факти скоєння злочину. За результатами дослідження виявлено, що переважаючими стратегіями поведінки слідчих у конфлікті є компроміс та уникнення. Також, встановлено, що слідчі більше направлені на прояви суперництва як аспекту впливу на підозрюваного, натомість старші слідчі та керівники слідчих органів більше направлені на прояви компромісу та уникнення конфліктних ситуацій, налаштовані на їх ефективне вирішення. Разом із тим, дана публікація не вичерпує змісту проблеми стратегій поведінки у конфлікті як аспекту психологічного впливу слідчого. Зокрема, перспективою подальших досліджень автора можуть виступати вивчення особливостей мотиваційного та когнітивного аспектів психологічного впливу слідчих у професійній діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Дердюк Б. М. Тактичні прийоми подолання конфліктної ситуації під час допиту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 238–241.
2. Дідух М. М. Конструктивна копінг-поведінка слідчих Національної Поліції України у психологічно напружених ситуаціях : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2018. 170 с.

Одержано 11.03.2020

*Стаття посвячена рассмотрению особенностей выражения стратегий поведения в конфликте следователей как аспекта их психологического влияния в профессиональной деятельности. Дано описание актуальных научных исследований специфики конфликтного поведения следователей. Проанализированы результаты эмпирического исследования выражение стратегий поведения в конфликте следователей, описано влияние занимаемой должности на характеристики поведения в конфликте представителей выборки. **Ключевые слова:** следственная деятельность, следователь, стратегии поведения в конфликте, психологическое воздействие*

в процессе следственных действий, стратегии поведения в конфликте как аспект психологического воздействия следователя.

УДК 159.9

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

доктор юридичних наук, доцент,

ректор Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МВС УКРАЇНИ

Формування високопрофесійного кадрового корпусу Національної поліції розглянуто як один з основних напрямків реформування правоохоронних органів в Україні. Розкрито зміст та основні завдання професійної підготовки поліцейських у ракурсі стратегії розвитку МВС України.

Ключові слова: Національна поліція, кадровий корпус, професійна підготовка, поліцейський, завдання.

У стратегії розвитку Міністерства внутрішніх справ України зазначено, що метою реформування системи МВС є виховання нових поліцейських, діяльність яких спрямовано на посилення захисту прав і свобод українських громадян, викорінення корупції в правоохоронних органах, підвищення авторитету поліцейських і рівня довіри з боку населення, гарантування громадського порядку та безпеки. Саме тому особлива увага приділяється професійній підготовці поліцейських як основних суб'єктів реалізації правоохоронної функції в державі.

Як зауважує В. Глуховець, стратегія розвитку органів внутрішніх справ України визначає такі цілі державної політики МВС України: формування МВС як системи самостійних органів виконавчої влади; чіткий розподіл функцій між службами МВС, що виключає їх дублювання, перерозподіл і скорочення кількості персоналу; забезпечення належного фінансування; досягнення гнучкого реагування на виклики у сфері безпеки і правопорядку; відповідність нормативної бази і процедур вимогам закону; забезпечення законності дій персоналу; мінімізація політичного впливу на діяльність персоналу; забезпечення професійного підходу під час стратегічного розвитку; створення цивільної моделі діяльності і стосунків персоналу; зменшення

кількості uniformed staff; підвищення самостійності територіальних підрозділів; підвищення ролі місцевих органів влади в діяльності підрозділів МВС; побудова якісної багаторівневої системи звітності й відповідальності перед суспільством; досягнення зрозумілості й передбачуваності діяльності МВС; розроблення політики якості в наданні правоохоронних послуг [1, с. 105].

Важливо також зазначити, що позиції спеціалістів – учених і практиків – збігаються в головному: кадровий потенціал правоохоронних органів – це найважливіший компонент ефективної правоохоронної діяльності, тому одним з основних питань сьогодення є формування високопрофесійного кадрового корпусу органів внутрішніх справ, здатного якісно виконувати поставлені перед ними завдання, функції та обов'язки, реалізовувати надані права, забезпечення стабільності службово-трудових відносин осіб рядового і начальницького складу й оптимальної збалансованості їх чисельності, раціональне використання коштів державного бюджету, що виділяються на таку підготовку [2, с. 144]. Таким чином, одним із напрямків реформування правоохоронних органів в Україні є формування високопрофесійного кадрового корпусу та забезпечення ефективності діяльності поліцейських, розвиток і систематичне вдосконалення системи професійної підготовки поліцейських, спрямованої на виховання сучасних поліцейських професіоналами, здатними реалізовувати свій потенціал, виконувати покладені на них службові обов'язки відповідно до чинного законодавства та етичних норм.

Необхідно також пам'ятати, що саме під час професійної підготовки формуються міжособистісні стосунки, мотиви трудової і професійної діяльності, трудові установки, рівень домагання, самооцінка, а також професійно важливі якості особистості.

Професійна підготовка виступає засобом соціалізації та гармонізації відносин людини з природосоціальним світом, опанування сучасної картини світу, розвитку національної самосвідомості людини, створення умов для набуття людиною широкої базової освіти, яка дозволяє швидко адаптуватися у соціумі, професіоналізації як набуття професійної компетентності фахівця, оволодіння фундаментальними, прикладними знаннями, високою культурою організації та реалізації професійної діяльності, самореалізації як набуття людиною вмінь продуктивної життєдіяльності та самовдосконалення [3, с. 284].

Крім того, у більш широкому значенні, деякі науковці розуміють професійну підготовку працівників органів внутрішніх справ

як нормативно врегульований, організований, безперервний і цілеспрямований процес оволодіння спеціальними знаннями, вміннями і навичками, необхідними для успішного виконання покладених на осіб рядового та начальницького складу оперативно-службових завдань, функцій та обов'язків, а також реалізації наданих їм прав [2, с. 151].

Як зазначає І. Шопіна, мета професійної підготовки у загальному значенні обумовлюється потребами суспільства й особистості і являє собою «замовлення» на підготовку спеціалістів. До того ж професійна підготовка повинна віддзеркалювати не лише сучасний стан науки, техніки, виробництва і суспільних відносин, але й перспективи їх розвитку [4, с. 148].

Слід констатувати, що питанню професійної підготовки поліцейських на сьогодні приділяється надзвичайна увага, оскільки реформування системи МВС і зміни чинного законодавства обумовлюють переосмислення підходів до процесу професійної підготовки працівників органів Національної поліції України.

Професійна підготовка поліцейських має на меті прищеплення й подальший розвиток професійних якостей, які створюють позитивний імідж поліції в Україні, сприяють підтриманню правопорядку у нашій державі та підвищують рівень довіри населення до працівників Національної поліції України.

Підвищення якості професійної підготовки поліцейських в Україні вимагає впровадження сучасних інформаційних технологій, залучення висококваліфікованих працівників, потребує узагальнення та впровадження світового досвіду підготовки правоохоронних органів з метою створення високопрофесійного кадрового корпусу, який ефективно та оперативно вирішуватиме покладені на Національну поліцію України завдання.

Список бібліографічних посилань

1. Глухова В. А. Питання мети й завдань державної політики Міністерства внутрішніх справ України в сучасних умовах проведення реформ. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 103–107.

2. Посметний В. В. Поняття, професіоналізму працівників ОВС як визначальної категорії їх професійної підготовки. *Форум права*. 2007. № 2. С. 179–184. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2007_2_30.pdf (дата звернення: 08.03.2020).

3. Андрусь О. Сучасні аспекти професійної підготовки студентів у технічних університетах. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4, ч. 1. С. 283–294.

4. Шопіна І. М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 192 с.

Одержано 10.03.2020

*Формирование высокопрофессионального кадрового корпуса Национальной полиции рассмотрено как одно из основных направлений реформирования правоохранительных органов в Украине. Раскрыто содержание и основные задания профессиональной подготовки полицейских в ракурсе стратегии развития МВД Украины. **Ключевые слова:** Национальная полиция, кадровый корпус, профессиональная подготовка, полицейский, задания.*

УДК 343.91

Ігор Володимирович ШЕЛКОШВЕЄВ,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3171-1078>;

Володимир Миколайович ФІЛОНЕНКО,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2662-1705>

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЗЛОЧИНЦЯ,
ЯКИЙ ВЧИНИВ ЗЛОЧИНИ СЕКСУАЛЬНО-
НАСИЛЬНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ
ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ**

Розглянуто соціально-психологічний портрет злочинця на підставі соціально-демографічних показників (вік, стать, рівень освіти, сімейний стан), психологічних особливостей особи, що схильна до скоєння сексуально-насильницьких дій до неповнолітніх. Додані деякі індикатори для складання більш точного портрета злочинця.

***Ключові слова:** психологічний портрет, злочинець, злочин, особи, що схильні до дій сексуально-насильницького характеру, неповнолітні особи, соціальний стан, соціальний статус.*

Насильницькі дії сексуального характеру, які здійснюються щодо неповнолітніх, викликають особливий громадський резонанс і є предметом досліджень багатьох вчених криміналістів, соціологів, психологів. Якщо злочини проти власності, конституційних прав

громадян, діяльності державних і місцевих органів дезорганізують відносини в суспільстві, то насильницька злочинність по відношенню до дітей зазіхає на найцінніші блага людини - його життя, здоров'я, тілесну недоторканність. На жаль, сексуальне насильство над дітьми стало дуже розповсюдженим явищем сучасного суспільства.

У класичних соціологічних працях проблему насильства розглядали вчені Л.Альтюссер, Ю.Галтунг, М. Фуко, Р. Коллінз та ін.

Психологічними аспектами насильства займалися вчені Е.Берн, Дж. Герман, М. Кауфман [2].

З сучасних українських дослідників, що займалися дослідженнями сексуального насильства можна назвати М. Даньшина, О. М. Джужа, В. В. Голіну, О. Г. Кальман, С. В. Якимову [3,5].

У криміналістиці і оперативно-розшуковій діяльності під **психологічним портретом** традиційно розуміється система відомостей про психологічні та інші (соціальні, демографічні, правові) ознаки особи, важливі з погляду її виявлення та ідентифікації [1].

Осіб, які вчиняють злочин сексуально-насильницького характеру, можна умовно розділити на три основні групи.

До першої групи входять особи з різними аномаліями психіки, а також патологічними проявами статевого потягу (фетишизм, ексгібіціонізм, садизм та ін.). Дефекти їх психіки проявляються в певній нелогічності, що впадає в очі (в дивацтві поведінки, в мові). До цієї групи належать і особи, які страждають психозом пізнього віку, що розвиваються старечим недоумством. Найчастіше ними відбуваються статеві посягання відносно малолітніх і неповнолітніх.

Другу групу складають особи, які не мають патологічних змін в області психіки і статевої сфери. Умовно їх можна поділити на дві підгрупи:

- підгрупа А до якої входять хронічні алкоголіки, наркомани, а також особи, раніше судимі за грабежі, розбої, статеві та інші насильницькі злочини. Їх відрізняють грубість, жорстокість у поведінці з оточуючими, моральна розбещеність, збоченість в задоволенні статевої пристрасті;

- підгрупа Б, до неї відносяться особи, які не мають різко виражених ознак першої підгрупи. У більшості вони відрізняються примітивними інтересами, цинічним ставленням до жінки, та й взагалі до оточуючих.

У третю групу входять неповнолітні насильники.

Данні закордонних дослідників свідчать, що віковий акцент осіб, які вчинили серійні зґвалтування, чи розпусні дії зміщена в сторону молодих представників (72% насильників - у віці від 18 до

35 років). Освітній рівень (85% мали середню й неповну середню освіту). Вища або незакінчена вища освіта не з'явилася перепорою для їх злочинних сексуальних дій.

Більш того, злочинці, котрі навчалися у вищих навчальних закладах, відрізнялися тривалістю серійних нападів і більшою витонченістю в своїх діях.

Важливе значення для вивчення особистості злочинця має аналіз його соціального стану, завдяки якому можна виділити риси особистості, які формуються в процесі життєдіяльності. Про те, серед яких соціальних верств слід шукати злочинця, дозволяє судити рід занять осіб, які вчинили розглянуту категорію злочинів.

За родом занять, це кваліфіковані і малокваліфіковані види праці мали місце відповідно в 35 і 30% випадків, розумовий – лише в 5%. Високий відсоток неодружених серед осіб (70%) свідчить про їх невеликий сексуальний досвід, а в сукупності з високим відсотком розлучених (58%) є доказом їх слабкої адаптації в статевих партнерських відносинах.

Дві третини обвинувачених мали в минулому кримінальний досвід, залучаючись до кримінальної відповідальності в основному (92,1%) за зґвалтування. У більшості (95%) обвинувачених в скоєнні серійних зґвалтувань виявлено наявність сексуальних розладів (парафілій - збочених сексуальних потягів) [6].

Правила поведінки конкретної особи, соціальний статус, коло контактів, ціннісні орієнтації, потреби і інтереси тісно пов'язані з загальноосвітнім рівнем. Аналіз досліджень інших дослідників дає таку картину: соціальний статус притягнутих до кримінальної відповідальності становить: 76,5% - без постійного джерела доходу, з них безробітних - 8,6%, 15,6% - наймані робітники, працівники сільського господарства - 4,6%, студенти і учні - 14,6%, військовослужбовці - 1,2%.

Велику групу складають особи, які мають неповну середню, середню і спеціальну освіту - 80,2% і лише 8,1% злочинців мають вищу освіту. Зазначимо, що приблизно 75% зґвалтувань відбувається особами, які перебувають в стані алкогольного сп'яніння [4].

На думку української вченої Якимової С.В., при складанні кримінологічного портрету злочинця, який учиняє насильницькі злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті, варто виокремлювати дві основні складові – соціальну і психологічну. З огляду на змістовне наповнення соціальної складової, можна узагальнити, що особистість насильницького злочинця, який учиняє злочини з

мотивів задоволення статевої пристрасті, – це переважно особа чоловічої статі, як правило, до 30 років або ж, навпаки, старшого віку – 55–60 років (ті, які вчинюють педофільні чи розпусні дії з дітьми), здебільшого – мешканець міста, зазвичай низького освітнього й професійного рівня (52,8 % – особи робітничих професій, непрацюючі – 25,6 %). Натомість насильницькі злочинці педофільної дев'янтної поведінки, як правило, порівняно вищого соціального статусу, обирають професію чи характер роботи, пов'язані з можливістю реалізації патологічного сексуального потягу [7].

На наш погляд, соціально-психологічний портрет злочинця буде не повним, якщо не враховувати наступні зовнішні прояви особи злочинця:

- наявність спроби зав'язати знайомство та увійти в довіру з дітьми біля дошкільних та шкільних закладів;

- наявність надмірної зацікавленості особи літературою з психології дитячого віку і методів впливу на неповнолітніх;

- наявна активність в соціальних мережах Інтернету, (сайти знайомств, відвідування сайтів, що спеціалізуються на контенті дитячих фото та відеоматеріалів порнографічного характеру);

- наявність спроби чи бажання знайти роботу без певної освіти та досвіду: (в закладах шкільної освіти, інтернатах, дитячих гуртках мистецького та спортивного напрямку, дитячих таборах відпочинку та ін.);

- наявність у минулому фактів насильства по відношенню до друзів, знайомих, до молодших членів сім'ї, та до дітей, які були усиновлені.

Для використання методів психологічного аналізу та складання психологічних портретів підозрюваних структури правоохоронних органів західних країн та США активно вивчають окремі категорії злочинців за допомогою тривалих бесід, анкетувань, тестувань засуджених, які перебувають у пенітенціарних установах.

З метою розробки методики складання соціально-психологічного портрета вважаємо доцільно використовувати досвід зарубіжних країн, які мають великий практичний досвід та суттєві напрацювання в питаннях побудови психологічного портрета злочинця, який зчиняє злочини сексуально-насильницького характеру до неповнолітніх. Фахове складання соціально-психологічного профілю злочинця завдяки опитуванню та тестуванням, дасть змогу краще зрозуміти мотиви і поведінку злочинців даного типу і, можливо, запобігти злочину в майбутньому.

Список бібліографічних посилань

1. Боков С. Н. О психолого-криминалистическом портрете преступника. *Воронежские криминалистические чтения*. 2003. Вып. 4. С. 77.
2. Гриценко Г. Розбираємося з насильством: соціологія і психологія явища // Гендер в деталях : сайт. 24.02.2017. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/rozbiraemosya-z-nasilstvom-sotsiologiya-i-psihologiya-yavischa-134066.html> (дата звернення: 07.03.2020).
3. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, 2009. 240 с.
4. Еремін А. С. Первоначальный этап расследования изнасилования, сопряженного с причинением вреда здоровью : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2011. 202 с.
5. Даньшин І. М., Голина В. В., Кальман О. Г. Кримінологія. Особлива частина : навч. посіб. / за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 1999. 232 с.
6. Шувалова Т. Г. Об особенностях характеристики насильственных преступлений сексуального характера, совершаемых в отношении несовершеннолетних. *Вестник Московского университета МВД России*. 2009. № 10. С. 182–184.
7. Якимова С. В. Кримінологічний портрет особистості насильницького злочинця, який учиняє злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 810. С. 220–225. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29241/1/037_220_225.pdf (дата звернення: 05.03.2020).

Одержано 10.03.2020

Рассмотрен социально-психологический портрет преступника на основании социально-демографических показателей (возраст, пол, уровень образования, семейное положение), психологических особенностей личности, склонных к совершению сексуально-насильственных действий к несовершеннолетним. Добавлены некоторые индикаторы для составления более точного портрета преступника.

Ключевые слова: *психологический портрет, преступник, преступление, лица склонные к сексуально-насильственным действиям, несовершеннолетние лица, социальное положение, социальный статус.*

УДК 159.98

Надія Андріївна ШЕХОВЦОВА,

студентка соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ЖИТТЯМ І ПРОФЕСІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ, ЯКІ ЗНАХОДЯТЬСЯ ПІД РІЗНИМ СТИЛЕМ КЕРІВНИЦТВА

У роботі розкрити психологічні чинники задоволеності життям та професійною діяльністю майбутніх працівників ДСНСУ, які знаходяться під різним стилем керівництва.

Ключові слова: задоволеність життям, задоволеність професійною діяльністю, психологічне благополуччя, стилі керівництва, курсанти ДСНСУ.

Поняття «задоволеність життям» є новим у психології. Близькими за змістом є такі категорії, як якість життя, щастя, суб'єктивне, психологічне, емоційне та загальне благополуччя, тощо. Існує багато наукових підходів до аналізу цього поняття. Це відображає зростаючий інтерес до даної проблематики та різноманітність шляхів дослідження. Науковці визначають якість життя як фізичне, емоційне, соціальне, духовне і фінансове благополуччя людини. Високий рівень задоволеності життям часто називають щастям або психологічним (суб'єктивним) благополуччям [1; 2].

Професійна діяльність курсантів НУЦЗУ протікає в екстремальних умовах, пов'язаних з навчанням ліквідації пожеж, і характеризується дією значного числа стресогенних чинників. Це спонукає підвищенню вимог до психологічних якостей, серед яких одне з провідних місць займає ціннісно-мотиваційна сфера особи. Існує припущення про те, що гуманістична спрямованість життєвих цінностей курсантів ЗВО ДСНС України є професійно важливою якістю, що позитивно впливає на задоволеність працею в системі соціальних професій. Якщо в процесі професійної підготовки курсантам ДСНС України проводити заходи по актуалізації гуманістичної спрямованості життєвих цінностей, вихованню ціннісної установки

на престижність і соціальну значущість обраної професії, то на етапі самостійної діяльності ці детермінуючі тенденції визначатимуть стан суб'єктивного благополуччя в професійній сфері. Провідні компоненти ціннісно-мотиваційної сфери особи (задоволеність професійною діяльністю, професійні наміри, спрямованість і структура життєвих цінностей) курсантів ЗВО ДСНС України детермінують їх професійну придатність і повинні враховуватися при професійному психологічному відборі і психологічному супроводі в період професійного навчання і службово-професійної діяльності. Дослідження з даної теми дозволять проаналізувати, наскільки реалізовані ті чи інші потреби майбутніх працівників ДСНС України, а отже наскільки вони задоволені своїм життям і виявити причини, які впливають на їх почуття задоволеності. Метою роботи є дослідження психологічних особливостей задоволеності життям і його чинників, виявлення причин задоволеності (незадоволеності) життям курсантів НУЦЗУ, які знаходяться під різним стилем керівництва.

Дослідження проводилось на базі Національного університету цивільного захисту України (НУЦЗУ). Респонденти були розподілені на 2 досліджувані групи: група № 1 – курсанти, які знаходяться під демократичним стилем керівництва, група № 2 – курсанти, які навчаються під авторитарним стилем (за методикою «Виявлення стиля керівництва колективом», автором якої є В.П. Захарова та А.Л. Жаравльова). Для дослідження рівня задоволеності життям в досліджуваних групах була проведена методика Н.В. Паніної «Індекс життєвої задоволеності».

Отримані результати свідчать, що існують значущі відмінності між показниками задоволеності життям у групі №1 (демократичне керівництво) і показниками групи №2 (авторитарне керівництво), а саме: за шкалою «Цікавість в житті» даний показник вищий у групі №1 (5,75 балів), ніж у групі №2 (3,8 балів). Це свідчить про те, що курсанти групи №1 мають більше ентузіазму, захопленого відношення до звичайного повсякденного життя. Результати за шкалою дають змогу побачити достовірні розбіжності ($t=2.8$, $p\leq 0,01$). Аналіз другої шкали демонструє відмінності між показниками групи №1 (6,05) та групи №2 (4,45). Результати за шкалою «Послідовність в досягненні цілі», дають змогу побачити достовірні розбіжності між групами ($t=2.8$, $p\leq 0,01$). Результати за шкалою «Узгодженість між поставленими цілями і досягнутими», показують, що у групі №1 середнє значення вище (5,3) ніж у групі №2 (4,8). Визначаються достовірно значущі відмінності між групами ($t=0,8$, $p\leq 0,05$). Вони відображають переконаність респондентів першої

групи в тому, що вони здатні досягти тих цілей, які вважають для себе важливими. Шкала «Позитивна оцінка себе і власних вчинків». Сюди відноситься оцінка курсантами своїх зовнішніх і внутрішніх якостей. Група №1 за цим показником має більшу перевагу (5,2), ніж група №2 (4,45), розбіжності достовірні ($t=1,3, p<0,05$). Не аби яку роль у цьому процесі відіграє і така важлива характеристика, як загальний фон настрою. За цією шкалою також були відмічені достовірні розходження ($t=1,5, p<0,05$) на користь демократичного стилю керівництва.

Аналіз показників задоволеності життям та професійною діяльністю курсантів НУЦЗУ показав, що існує відмінність між показниками задоволеності життям майбутніх працівників ДСНС України, які знаходяться під демократичним стилем управління і суттєво відрізняється від рівня задоволеності життям вихованців авторитарного керівника. Такі показники, як цікавість життя, послідовність в досягненні цілей, узгодженість життєвих цілей, позитивна оцінка себе і власних вчинків, а також загальний фон настрою вірогідно частіше переважають у групі курсантів під демократичним стилем управління по відношенню до групи під авторитарним стилем керівництва.

Дана методика крім характеристик шкал визначає ще й рівні задоволеності життям. У групі №1 переважає високий рівень життєвої задоволеності (65%), а це говорить про те, що курсанти під демократичним стилем правління більше задоволені життям, ніж ті, хто працює під авторитарним керівником, вони не зациклюються на дрібних помилках. У респондентів групи авторитарного правління, навпаки – визначається середній рівень задоволеності життям (35%), тобто менший ніж у курсантів під демократичним управлінням. Вони більш зосереджені на своїй безпеці та психологічному благополуччі.

Отже, показники рівня задоволеності життям переважають у групі №1 (демократичний стиль управління). Це свідчить про те, що для курсантів характерна рішучість, спрямованість на досягнення цілей, вищий фон настрою, оптимістичний погляд на ситуацію, можливість висказати свою точку зору. А курсанти НУЦЗУ під авторитарним стилем мають пасивне примирення з професійними невдачами, покірне прийняття всього, що приносить життя та праця. Таким чином, за результатами нашого дослідження було виявлено, що суб'єктивне відчуття задоволеності життям вище у курсантів, що мають демократичного керівника, ніж у тих, які мають авторитарного.

Перспективи подальших розробок мають полягати в ще більшій конкретизації чинників задоволеності життям досліджуваних, та в спробі визначити у прикладному аспекті взаємозв'язки між детермінантами задоволеності життям та професійною діяльністю у осіб, які проходять службу під різними стилями керівництва.

Список бібліографічних посилань

1. Аргайл М. Психологія щасття. СПб. : Питер, 2003. 271 с.
2. Вірна Ж. Аксиологія якості життя особистості. *Психологія особистості*. 2013. № 1 (4). С. 104–112.

Одержано 09.03.2020

В работе анализируются психологические особенности удовлетворенности жизнью и профессиональной деятельностью будущих работников ГСЧСУ, которые находятся под разным стилем управления.

Ключевые слова: *удовлетворенность жизнью, удовлетворенность профессиональной деятельностью, психологическое благополучие, стили управления, курсанты ГСЧСУ.*

УДК 159.59

Олександр Юрійович ШЛОМІН,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3682-6387>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕВЕНЦІЇ

Поліцейська діяльність підрозділів превенції – це особливий вид діяльності в правоохоронній сфері, яка відповідно до діючих правових норм здійснюється та реалізується спеціальними державними підрозділами, їх посадовими особами, має свій зміст, об'єкт, суб'єкти та завдання діяльності.

Ключові слова: *поліція, професіогенез, превентивна діяльність, професійна діяльність.*

Одним із структурних підрозділів Національної поліції України є Департамент превентивної діяльності, положення про його діяльність було затверджено наказом Національної поліції № 123 від 27.11.2015 року. Згідно завдань службової діяльності, працівники

підрозділів превенції спрямовані на виконання різноманітних функцій: профілактичну, охоронну, адміністративну, оперативно-розшукову, виконавчу, кримінально-процесуальну тощо.

Як кожна діяльність, професійна діяльність працівників поліції підрозділів превенції має свої особливості. На думку І. Бойко, поліцейську діяльність доцільно розглядати як частину правоохоронної діяльності. Об'єктом будь-якої діяльності є те, на що вона спрямована для реалізації мети. Науковець виокремлює чотири основних виду поліцейської діяльності в Україні, це: адміністративна поліцейська діяльність, поліцейська діяльність органів досудового розслідування, поліцейська діяльність оперативно-розшукових підрозділів, охоронна поліцейська діяльність. Він зауважує, що залежно від конкретного виду поліцейської діяльності її об'єктом є система суспільних відносин у відповідних сферах правоохоронної діяльності [1, с. 120]. Суб'єктами професійної діяльності є окремі поліцейські та професійна спільнота – фахівці підрозділів превенції. Для ефективної роботи поліцейський підрозділу превентивної діяльності має оволодіти системою умінь і навичок, що формуються в процесі професіогенезу. До таких умінь, за думкою науковців, слід віднести:

- грамотне виконання обов'язків з охорони публічного порядку й забезпечення публічної безпеки, попередження, припинення і розкриття правопорушень і злочинів у різних обставинах, із використанням з цією метою наданих прав;

- аналіз та оцінка ситуацій на маршрутах патрулювання, правильна кваліфікація дій правопорушників;

- визначення за зовнішніми ознаками стану потерпілих від злочинного посягання, нещасного випадку та обрання максимально ефективних засобів надання їм першої допомоги;

- встановлення психологічного контакту з громадянами і запобігання конфліктним ситуаціям;

- володіння особистою зброєю, спортивними і бойовими прийомами боротьби; - застосування прийомів особистого розшуку та опитування громадян в процесі службової діяльності;

- грамотне складання службових документів та ін. [2; 3].

Високі вимоги висуваються до особистості поліцейського, а саме, до моральних, вольових, комунікативних та пізнавальних якостей. Працівник поліції повинен бути справедливим, відповідальним, дисциплінованим, сміливим, рішучим і наполегливим, мати високі інтелектуальні якості, які дозволяють нестандартно мислити, швидко аналізувати інформацію, в тому числі викривлену та

самостійно приймати рішення. Ефективність виконання професійної діяльності працівників підрозділів превентивної діяльності потребує організації комунікативної взаємодії, яка дозволяє виконувати службові задачі. Професійне спілкування працівника підрозділу превентивної діяльності вирізняється різноманіттям цілей та завдань, тому важливо уміти встановлювати психологічний контакт з різними людьми, мати емоційну стійкість, що дозволяє зберігати спокій та самовладання в складній обстановці або під час конфліктних ситуацій.

Список бібліографічних посилань

1. Бойко І. В. Основні види поліцейської діяльності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 3, т. 1. С. 117–124.
2. Ванівська Л. Р. Поліцейські заходи в діяльності патрульної поліції // *Національна поліція України: проблеми становлення та перспективи розвитку* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. курсантів та студентів (м. Харків, 10 груд. 2015 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 20–24.
3. Цільмак О. М., Яковенко С. І. Соціально-правова надійність персоналу ОВС як підґрунтя ефективної професійної діяльності. *Наука і освіта*. 2010. № 4/5. С. 59–62.

Одержано 15.03.2020

Полицейская деятельность подразделений превенции - это особый вид деятельности в правоохранительной сфере, которая в соответствии с действующими правовыми нормами осуществляется и реализуется специальными государственными подразделениями, их должностными лицами, имеет свое содержание, объект, субъектов и задачи деятельности.

Ключевые слова: *полиция, профессиогенез, превентивная деятельность, профессиональная деятельность.*

УДК 159.9.073

Наталія Вікторівна ЮР'ЄВА,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
науково-дослідного центру службово-бойової діяльності
Національної гвардії України
Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

**ПЕРСПЕКТИВА ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНО-
ВОЛЬНОЇ СФЕРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ**

Зазначено необхідність вивчення психологічних особливостей військовослужбовців Національної гвардії України, що обумовлено подальшим вдосконаленням існуючої системи професійного психологічного відбору з більш диференційованим врахуванням наявних у кандидатів на військову службу в Національну гвардію України особливостей мотиваційно-вольової сфери здатної підтримувати ефективність їх службово-бойової діяльності.

Ключеві слова: *військовослужбовець, мотивація, службово-бойова діяльність, мотиваційно-вольова сфера, Національна гвардія України.*

Зміна ставлення військовослужбовців до служби в армії на контрактній основі, що спостерігається останнім часом, спонукає командування силових структур України розглядати комплекси заходів спрямованих на формування і розвиток у військовослужбовців мотивації, де особлива увага, віддається розгляду умов, які сприяють підвищенню їх професійності.

До низки найбільш важливих аспектів професійності військовослужбовця відноситься наявність у нього мотиваційно-вольової сфери здатної підтримувати ефективність їх службово-бойової діяльності в повсякденних і екстремальних умовах.

Проблеме мотивації особистості до діяльності присвячено дуже багато публікацій, серед яких праці В.Г.Агеєва, І.В.Васильєва, Х.Хекхаузена, В.К.Вілюнаса, І.А.Джидар`яна, Д.В.Аткінсона, Д.Халла, А.Г.Маслоу та інші. Аспекти професійної діяльності наведені в роботах Б.Г. Ананьєва, С.П. Бочарової, О.М. Леонтєва, Б.Ф. Ломова, С.Л. Рубінштейна, В.Д. Шадрикова та ін. Прикладні аспекти вивчення психологічних особливостей професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних професій відображені в наукових працях В.І. Барка, В.А. Бодрова, В.О. Лефтерова, Г.В. Ложкіна, М.С. Корольчука, Б.В. Кулагіна, Є.О. Мілеряна, Н.В. Оніщенко, І.І. Приходька, О.Д. Сафіна, О.В. Тімченка, С.І. Яковенка та ін.

Переважна більшість вітчизняних та зарубіжних дослідників вказують, що мотив, потреба, мета є невід'ємними складовими процесу діяльності, створюючи в сукупності психологічний феномен мотивації, як рушійної сили діяльності. Професійна діяльність є найважливішою стороною життєдіяльності людини, яка забезпечує повну самореалізацію особистості, актуалізацію всіх її можливостей.

Аналіз наукових здобутків свідчить про те, що мотивація професійної діяльності має свою специфіку порівняно з іншими видами мотивації. Професійна мотивація формується під впливом чинників навколишньої дійсності й є тим засобом, який здійснює професійний розвиток особистості, її професіоналізацію.

Мотивація до професійної діяльності – це дія конкретних мотивів, які обумовлюють вибір професії і тривале виконання обов'язків, пов'язаних з цією професією. Тому одним із ключових питань професійно-психологічного відбору для військової служби є питання впливу професійної мотивації на успішність діяльності.

Виконання службово-бойових завдань підрозділами Національної гвардії України (НГУ) проходить в екстремальних умовах. Визначальними характеристиками виконання цих завдань є ризик та небезпека, з якими військовослужбовці зіштовхуються кожного дня, що у свою чергу інколи викликають негативне ставлення до служби. Стійкість до впливу екстремальних факторів базується на високій вмотивованості особового складу протистояти загрозам, що супроводжують службово-бойову діяльність. У зв'язку з цим, гостро постають питання щодо проведення наукового аналізу мотивації до діяльності військовослужбовців підрозділів НГУ в екстремальних умовах з метою попередження впливу негативних психологічних факторів на їхню діяльність.

Основним аспектом службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ є спонукання, утримання від дій, та підтримання тривалої ефективності діяльності, яка реалізується в екстремальних умовах; виконання військового обов'язку, тобто ключовим поняттям є мотивація обов'язком, яка представляє собою функціональне поєднання мотиваційних і вольових складових. Реалізація системи спонукальних мотивів у процесі військової служби, ґрунтується на:

- формуванні в особового складу нового, по-справжньому зацікавленого відношення до військової служби, забезпеченні його готовності до гідного виконання службово-бойових завдань;

- розвитку і задоволенні у різних категорій військовослужбовців потреб, інтересів, цілей і інших мотивів (з урахуванням специфіки діяльності);

– поліпшення якості життя військовослужбовця, наданні гарантованого державою мінімуму соціально-правових послуг, охороні здоров'я, професійній підготовці й перепідготовці, обсяг, види й рівні яких повинні забезпечувати повноцінне життя в умовах військової діяльності.

Отже, аналіз підходів до вивчення проблеми мотивації професійної діяльності, її сутності, структурно-динамічних характеристик, співвідношення складових професійної мотивації при переході від одного етапу професійного становлення військовослужбовця-фахівця до іншого, розгляд особливостей професійної мотивації, зміна рівня значимості окремих мотиваційних утворень у загальній структурі мотивації професійної діяльності військовослужбовця – все це необхідно враховувати при визначенні рівня готовності військовослужбовця до виконання службово-бойової діяльності. Тому й виникає доцільність подальшого вдосконалення існуючої системи професійного психологічного відбору з більш диференційованим врахуванням наявних у кандидатів на військову службу в НГУ особливостей мотиваційно-вольової сфери та формування у військовослужбовців НГУ мотиваційно-вольової сфери здатної підтримувати ефективність їх службово-бойової діяльності (в повсякденних і екстремальних умовах).

Обговорення даної проблеми та визначення шляхів її рішення співробітниками науково-дослідного центру службово-бойової діяльності НГУ Національної академії НГУ відбувається у рамках науково-дослідної роботи “Дослідження особливостей мотиваційно-вольової сфери військовослужбовців Національної гвардії України при виконанні службово-бойових завдань у звичайних та екстремальних умовах” (№ держреєстрації 0119U001479). До переліку основних завдань даного дослідження увійшли: визначення змісту, структури, типології та зв'язків мотиваційно-вольової сфери військовослужбовців з різним рівнем ефективності службово-бойової діяльності в звичайних та екстремальних умовах та розроблення програми формування мотиваційно-вольової сфери у військовослужбовців НГУ, що в свою чергу дозволить підвищити ефективність виконання службово-бойової діяльності військовослужбовцями НГУ

Одержано 05.03.2020

Указана необходимость изучения психологических особенностей военнослужащих Национальной гвардии Украины, что обусловлено дальнейшим совершенствованием существующей системы профессионального психологического отбора с более дифференцированным учетом

имеющихся у кандидатов на военную службу в Национальную гвардию Украины особенностей мотивационно-волевой сферы способной поддерживать эффективность их служебно-боевой деятельности.

Ключевые слова: *военнослужащий, мотивация, служебно-боевая деятельность, мотивационно-волевая сфера, Национальная гвардия Украины.*

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ЗАКОН

Тези доповідей учасників
міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті професора С. П. Бочарової

(24 квітня 2020 року, м. Харків, Україна)

Українською, англійською та російською мовами

Відповідальні за випуск: *О. О. Євдокімова, О. І. Федоренко,
А. А. Шиліна,*
Корегування списків бібліографічних посилань: *С. С. Тарасова*
Комп'ютерне верстання: *К. О. Сологуб*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 19,3. Обл.-вид. арк. 17,4.
Тираж 70 пр. Зам. № 2020-6.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.